

Faktaunderlag till Kommunals kongress i Stockholm den 7–11 juni 2010

KOMMUNALS MEDLEMMAR OCH DEN GLOBALA UTMANINGEN.

100 ÅR AV TRYGGHET, OMSORG OCH SERVICE. 24:7

Kommunal.100

Kommunals medlemmar och den globala utmaningen

av Anna-Lena Lodenius,
inför Kommunals kongress 2010

Förbundsordföranden har ordet

Rapporten ”Kommunals medlemmar och den globala utmaningen” ska beskriva den nya verklighet som Kommunal möter. Under nuvarande ekonomiska kris har det kanske blivit mer uppenbart än någonsin att vi verkar i en global ekonomi, på en global arbetsmarknad och att framtiden bjuder på utmaningar som vi tidigare inte har sett.

Vi möts i dag av en globaliserad arbetsmarknad, men också av det faktum att det globala kapitalet har tagit sitt stora steg i den offentliga sektorn. Vår uppgift är att fortsätta kämpa för att förbättra medlemmarnas arbetsvillkor även i denna nya verklighet.

Kommunal ställs för utmaningar, men också för möjligheter. Paradoxalt nog bidrar denna nya verklighet till att våra värderingar blir tydligare. När otrygghet och ökade klyftor hotar behövs facket mer än någonsin.

Den demografiska utvecklingen visar att Sveriges befolkning blir äldre. Framtidens äldrevård kommer att kräva många händer och allt tyder på att den inhemska arbetskraften inte kommer att kunna möta den efterfrågan som uppstår. Det är vår uppgift att se till att de människor som arbetar tillfälligt på den svenska arbetsmarknaden har bra löner och goda arbetsvillkor.

Denna rapport har tagits fram inför 2010 års kongress, men ska ses som en kunskapsbärande rapport och den innehåller inga politikförslag. Ambitionen är i stället att förtroendevalda, medlemmar och övriga intresserade ska ha glädje och nytta av rapporten även långt efter att kongressen tagit slut.

Stockholm, mars 2010

Ylva Thörn, förbundsordförande

Förord

Länge sågs den offentliga sektorn främst som en nationell angelägenhet. Men med tiden har ett sådant ställningstagande framstått som alltmer orimligt. Ett påtagligt uppvaknande var när finanskrisen rullade in och skapade oro i kommuner och landsting. Mindre skatteintäkter betyder mindre resurser till den offentliga sektorn. I dag är steget mellan Wall Street och ett gruppboende eller en skolbespisning i någon vanlig svensk stad inte särskilt stort. Politikerna planerar besparingar redan i det skede då de anar att en situation kan medföra ekonomiska problem längre fram.

Att det stramas åt i kommunerna drabbar förstås även dem som utnyttjar de tjänster som den offentliga sektorn erbjuder. Välfärden behövs ännu mer i kristider då människor är som mest utsatta. Om kommuner och landsting inte kan erbjuda offentlig service leder det till att människor som redan drabbats hårt far ännu mer illa, och kanske också blir sämre rustade att följa med i utvecklingen när kurvorna vänder uppåt igen.

Det är mot den bakgrunden som den här rapporten skrivs. Tanken är att fånga in en del av den explosionsartade utveckling som de branscher som Kommunals medlemmar kommer ifrån genomgår och vad det innebär för arbetsvillkor och fackliga rättigheter. Allt fler anställda har en bakgrund i andra länder och allt fler flyttar mellan länder. Vilken betydelse får det för det fackliga arbetet?

2001 gick Lantarbetareförbundet ihop med Kommunal vilket har gett tillskott av medlemmar med en verklighet som skiljer sig markant från den som förekommer i offentlig sektor. I de gröna näringarna är andelen anställda som har kollektivavtal lågt, många av de anställda är migrantarbetare och vissa arbetsgivare utnyttjar deras bristande kunskap om svensk arbetsmarknad genom att erbjuda villkor och löner som är långt under avtalen. Men även Kommunals kärnområden vård och omsorg genomgår stora förändringar som delvis handlar om privatiseringar och nya gränsöverskridande arbetsgivare, till exempel stora riskkapitalbolag.

Stockholm i februari 2010

Anna-Lena Lodenius, journalist och författare

Innehållsförteckning		Sid
	Sammanfattning av rapporten	9
	Lantarbetarna visade på en ny verklighet	10
	Migrantarbetare behövs i vården	11
	Kommunal måste stå upp för allas rättigheter	12
	De stora riskkapitalbolagen tar över i vården	14
	Fackligt samarbete över landgränserna blir allt viktigare	15
	Globaliseringen är en möjlighet	16
1	Globalt kapital	18
	<i>När finanskrisen kom till byn</i>	
	Ta från de svagaste, ge åt de rikaste	19
	Hur kunde det hända?	20
	Vad lär vi oss av finanskrisen?	21
	En kris för nyliberalismen?	22
	Klyftorna ökar	25
	Arbetslösheten i siffror	29
	Hur ser receptet ut?	30
	Så drabbas vårdsektorn	32
	Regeringens politik slår mot de svagaste	34
	En oväntad julklapp	35
	Tillbaks till deltidsvillan	38
	Lägre löner är inte lösningen	39
	Många vill betala mer i skatt	42
	Oskälig kritik av kommunerna	44
	Vem bär ansvar för anständiga bostäder?.....	46
	Alla kanske inte vill äga sin bostad	48
	Litet bo jag sätta vill	50
	Sammanfattning av kapitlet	53
2	Gränsöverskridande arbetskraft del 1	55
	<i>Vår tids statare kommer från Rumänien</i>	
	(De gröna näringarna, odling, bärplockning)	
	Så föds en ny underklass	55
	”De betedde sig som dresserade papegojor”	57
	Vanliga problem för säsongsanställda inom odling av grönsaker, frukt och bär	58
	Säsongarbetare reser allt längre	59
	Tufft för seriösa odlingsföretag	61
	Lantarbetare i södra Europa lever i misär	62

Lantarbetare – en utsatt grupp globalt	64
Skogen – ett laglöst land	65
Speciella regler för bärplockare	67
En orimlig kalkyl	69
Facket och bärplockarna	70
Storpolitiska efterspel	72
Vad kostar jordgubbarna?	73
”Han kallade oss mina negrer”	75
Vad kan facket göra?	78
Ljuva dröm, att bli en riktig svensk	80
Sammanfattning av kapitlet	82
3 Gränsöverskridande arbetskraft del 2	84
<i>Dagens hembiträden kommer från Filippinerna</i> (Vård, hushållsanställda, transport)	
Vårdpersonal som exportvara	84
En ny utmaning för facket	88
Vårdanställda pressas hårt	89
Offentliganställda saknar ofta fackliga rättigheter	91
Arbete i hushållen innebär stora risker	94
Hushållsanställda kränks och utnyttjas	96
Svartjobb mer eller mindre accepterat	99
Skatterabatt på hushållsnära tjänster	100
Fakta om hushållsnära tjänster	102
Missbruk av au pair-systemet	103
Ny ILO-konvention på gång om hushållsanställda	105
Städsektorn domineras av invandrare	106
Generationsskifte även inom transport	108
Sammanfattning av kapitlet	109
4 Gränsöverskridande arbetskraft del 3	111
<i>Att söka bättre villkor är en mänsklig rättighet</i>	
Rörlighet, men bara för vissa	111
En svensk invandrare är en flykting	114
Samordning av invandringen till EU	115
Gräddfil i EU för eliten	116
Migrantarbetare har också rättigheter	118
Sverige öppnar för mer arbetskraftsinvandring	120
Tillfälliga eller permanenta gästarbetare?	122
Frivilliga hemvändare	125

Vad får människor att återvända?	127
Så många återvänder med stöd	129
Rörlighetens risker och fördelar	129
Öppna gränser gör att fler återvänder	133
Migrantarbetares pengar minskar fattigdomen	137
Påtvingad flytt skapar dåliga förutsättningar	139
Migrantarbetaren är ofta kvinna	140
Papperslösa, rättslösa	141
Facket och de papperslösa	143
Finns det papperslösa i Kommunal?	146
Papperslösa i EU	148
EU vill straffa arbetsgivare som anställer papperslösa	150
Europafackets inställning till de papperslösa	151
Vad ska migrantarbetarna med facket till?	153
Även svenskar jobbar utomlands	157
Svenskar flyttar till hundratals olika länder	159
Är Norge Nordens Kuwait?	162
Det främmande är det skrämmande	165
Arbetslöshet bland svenska invandrare	166
Utlandsfödda får sämre vård	167
Mot en mer jämlik vård	169
Invandrare blir syndabockar i kristider	170
Har löner födelseland?	171
Vem röstar på högerpopulisterna?	172
Vad kostar invandringen?	174
Sammanfattning av kapitlet	176
5 Gränsöverskridande arbetsgivare	180
<i>Risckapitalbolag tar över den svenska vården</i>	
Ett alltmer globalt näringsliv	181
Akutsjukhuset som såldes ut	183
Hemtjänsten trodde han var död	185
Vad är ett risckapitalbolag?	187
Ett dilemma för finanspolitiken	190
Stater och pensionsfonder i risckapitalbolagen	191
Risckapitalbolag i vårdbranschen	193
De största privata aktörerna inom vård och omsorg	195
Risckapitalbolagen och finanskrisen	195
Risckapitalbolag i städsektorn	197
Ekonomisk brottslighet i städbranschen	199
Jätten inom skolbespisning	200

Riskkapitalbolag inom personlig assistans	201
Spelar det någon roll vem som äger?	202
Skandinavisk företagskultur gillas av facket	204
Facket och riskkapitalbolagen	205
Facket behöver insyn i vårdbolagen	207
Privatiseringsvägen	210
Lagarna bakom privatiseringarna	212
Hur långt kan man gå?	214
Hur gick det med valfriheten?	217
Hur påverkas anställda av privatiseringar?	220
Det har blivit tystare	222
Fackets granskning visade stora brister	226
Stora vinster vid utförsäljning av skolor	229
Privatisering av transporter	231
Vad händer när privata lösningar fallerar?	233
Den som betalar för lite kan inte förvänta sig fullgod vara	236
Kommunal och privatiseringarna	239
Vägen går via kollektivavtal	242
Ska man få tjäna pengar på vården?	243
Ekonomi får för stor betydelse vid offentlig upphandling	246
Fyra kontroversiella domar	249
Hur klarar sig den svenska modellen?	252
Gifter och barnarbete bakom landstingens instrument	255
Färdtjänst i Moldavien, tvätt i Polen	257
EU och privatiseringarna	260
Europeiska företagsråd	262
Globala ramavtal	266
Bemanningsföretag baserade i andra länder	268
Facket och bemanningsföretagen	272
Vård utomlands, en växande industri	274
Patientrörlighetsdirektivet	277
Sammanfattning av kapitlet	280

Sammanfattning av rapporten

Finanskrisen har visat hur sårbar den offentliga sektorn kan vara i tider av kollaps i den globala ekonomin. Majoriteten av Kommunals medlemmar har sina inkomster från skattefinansierad verksamhet, när kommunernas budgetar stramas åt innebär det ett ökat tryck på anställda i offentlig sektor. Det kommer krav på att de ska gå ner i inkomst, ofta till följd av kortare arbetstid utan minskad arbetsmängd eller förändrad arbetsbeskrivning. Samtidigt som välfärdstjänster behövs mer än någonsin i en tid då krisen gör människor arbetslösa och utsatta på olika sätt.

Alliansregeringens politik med försämringar av a-kassan och bidragsnivåer etc har slagit hårt mot Kommunals medlemmar. Att ställa tillbaka till tidigare nivåer är ett krav. Men även andra åtgärder behövs. Effektivare och snabbare skuldsanering kan behövas för enskilda personer som till exempel drabbats av boendekrisen och tvingats sälja sina hus.

Även i Sverige framförs uppfattningen att de offentliganställda ska ”ta sitt ansvar” och gå ner i lön och/eller arbetstid alternativt frysa sina löner i väntan på bättre tider. Detta trots att löneläget på många av arbetsplatserna som Kommunal förhandlar för redan tidigare ligger lågt. Arbetsgivarsidan har gått ut med klara besked om att det inte finns något utrymme för centrala löneökningar under 2010. Det betyder inte att det verkligen blir ett nollavtal och det finns ju en önskan att lokala avtal i högre grad ska ersätta centrala. Men faran är överhängande att lönerna släpar efter. Det är viktigt även för samhällsekonomin att hålla uppe lönenivåerna så att inte konsumtionen rasar.

Finanskrisen startade som en bolånekris. Det är viktigt att samhället tillhandahåller många olika boendeformer, och att inte hyresrätten blir ett alternativ endast för socialt utsatta grupper som inte kan köpa ett annat boende. En väl fungerande allmännyttan men också privatägda hyresrätter är ett alternativ för människor i olika skeden av livet. Eftersom dessa boendeformer inte kräver något kapital minskar risken för ekonomisk bankrutt, något som vi kan drabbas av både av privata skäl och på grund av förändringar i samhället i stort.

Ska ekonomin kunna ta fart igen behöver vi hålla uppe efterfrågan på varor och tjänster. Lönesänkningar är fel väg att gå, hushållens ekonomi måste ligga på en rimlig nivå och vi måste kunna konsumera för att hjulen ska fortsätta snurra. Stadsbidrag till kommunerna är viktigt för att inte de ska behöva nedrusta alltför mycket. De hittillsvarande statsbidragen kom för sent och borde ha varit större.

Trots åtstramningarna ser det inte ut att bli stora vågor av varsel i kommuner och landsting. Däremot stramas det åt på olika sätt, kortare arbetstid och färre

vikarier och personal som går på tidkort sätter press på alla som arbetar i vården. Besparingarna slår mot redan lågt avlönade som hade svårt att få ekonomin att gå ihop redan före den finansiella krisen. Otryggheten ökar vilket påverkar möjligheten att göra ett bra jobb.

Skattemedel har använts över hela världen för att stötta banker och privata företag så att de klarar krisen. Politikerna borde kunna ställa högre krav på motprestationer. Det är dags att höja tonläget gentemot bankerna för att de tar ut höga avgifter, delar ut orimliga vinster åt aktieägare och bonusar. Ett sätt är att byta kapital mot ägande som man gjort i Storbritannien.

Lantarbetarna visade på en ny verklighet

Globaliseringen märks även genom att allt fler av Kommunals medlemmar är födda i något annat land. Migrantarbetare finns till exempel inom vårdsektorn för att fylla behoven när vår egen befolkning blir allt äldre samtidigt som alltför få svenskar är i arbetsför ålder. Vissa delar av ”de gröna näringarna”, som blev en del av Kommunal i samband med sammanslagningen med Lantarbetareförbundet 2001, domineras av utlandsfödd arbetskraft. Många av dessa är säsongarbetare inom jordbruk och kommersiell frukt- och bärödling där prispressen leder till tuffa arbetsvillkor och låga löner. En ny fråga för Kommunal är de tillresta bärplockarna i svenska skogar.

De gröna näringarna har fört in en annan verklighet i Kommunal och ställt förbundet inför stora utmaningar. Det är viktigt att se att även om det rör sig om en mindre del av förbundets medlemmar så är det viktigt att deras rättigheter respekteras och att de kan se att de har nytta av att vara med i Kommunal. Medlemskapet är viktigt. I längden är det omöjligt för Kommunal att företräda många som inte är medlemmar i förbundet eftersom det minskar motivet att gå med och gröper ur förbundets ekonomi.

Det kommer ändå att vara en del fall som rör utländsk arbetskraft, ofta säsongarbetare, som reser hem efter avslutat arbete med fordringar som ligger kvar och där Kommunal måste fortsätta att driva en process. Sådana fall är ändå viktiga för att markera att det inte är godtagbart att behandla personal hur som helst och att det kostar att göra det. Om de sämre villkoren som förekommer inom de gröna näringarna tillåts finns risk för att de sprider sig till andra branscher.

Situationen med bärplockarna i de svenska skogarna har pekat på risken med att en bransch blir utan fackliga företrädare och hur detta kan leda till att det utformas särregler i samverkan med arbetsgivarnas organisationer. Det gäller att vara uppmärksam på att det inte uppstår sådana reservat på arbetsmarknaden. Det är inte rimligt att bärplockare tillåts arbeta för löner som ligger långt under avtal, kollektivavtalet bör gälla även i skogen.

Ett viktigt fackligt krav skulle kunna vara en ordentligt fungerande fond som skulle kunna användas vid dåliga år för att täcka kostnader för oförutsedda händelser, som att bären uteblir. Men också tydligare regler för hur många bärplockare som bärföretagen får rekrytera och vilka villkor som erbjuds. Ansvarsfrågan är också viktig att klargöra, till exempel att bemanningsföretagen eller bärföretagen får ett uttalat ansvar för plockarnas transport till och från Sverige. Det är inte rimligt att de som i dag själva tar hela den kostnaden.

Konsumentmakt är en annan form av påtryckning, framför allt när det gäller odlingsprodukter. Men bojkott är inte alltid rätt väg, vare sig när det gäller odling i Sverige eller på andra håll i världen. Företag som pressas kan lägga ner och starta upp på nytt men med helt ny personal vilket gör att de anställda drabbas betydligt värre än arbetsgivarna. Hellre då satsa på att visa upp goda exempel och premiera dessa.

Migrantarbetare behövs i vården

Allt fler migrantarbetare i medlemskåren gör att facket måste kunna klara av att informera på andra språk. Men framför allt handlar det om en attitydförändring som måste till. Det är inte längre någon självklarhet att vara med i facket. Facket måste bli mer uppsökande och mer anpassat till många temporära anställningar och irreguljära anställningsformer. Det är en utmaning att hitta formerna för att kontakta och rekrytera sådana medlemmar oavsett vilken bransch de arbetar i.

Vi lever allt längre samtidigt som det finns allt färre som kan ta hand om oss på ålderns höst. En situation vi delar med resten av Europa. Vårdpersonal är en bristvara i hela världen, fattiga länder bistår rika med utbildad arbetskraft. Det sker en dränering av fattiga länders ekonomi som borde uppmärksammas mer. När vi rekryterar utbildade migrantarbetare borde vi också fråga oss hur vi kan kompensera deras ursprungsländer.

Det fackliga biståndet kan innehålla satsningar på utbildning av olika slag. Migrantarbetare kan involveras mer i det fackliga biståndet, genom sin kännedom om sina forna hemländer kan de erbjuda nätverk och lokalkännedom. Här finns möjligheter till nytänkande, men då krävs att regeringen inser värdet av fackliga insatser i biståndet och inte skär ännu mer i stödet för enskilda organisationers stöd till det civila samhället i utvecklingsländerna.

Städbranschen domineras i likhet med vissa delar av de gröna näringarna av utlandsfödda. Få är med i facket och det finns en stor utsatthet. Jobbet anses stå lågt på den statusmässiga skalan och det arvoderas ofta dåligt. Inom städbranschen finns också en hel del papperslösa och svartjobbare. Kommunal måste slå vakt även om dessa gruppers rättigheter. Ett problem är att de också finns hos

underleverantörer och att de själva inte alltid har intresse av kontakt med facket av rädsla för utvisning.

De som arbetar i hemmen är oskyddade och där är det viktigt att arbeta både nationellt och globalt. Här pågår ett arbete med att utforma en särskilt ILO-konvention. Det är viktigt att arbeta för internationella normer och regler när det gäller stora grupper som är utsatta inte bara i vårt eget land utan även globalt. Det gäller inte bara hushållsanställda utan även lantarbetare och faktiskt även offentliganställda vars rättigheter är kraftigt kringskurna i många länder. Internationell solidaritet är nödvändig och viktig även för att säkra våra egna rättigheter.

Kommunal måste stå upp för allas rättigheter

Ett mer mångkulturellt samhälle ställer också krav på Kommunal att stå upp för allas lika värde och rättigheter i en tid då migrantarbetare håller på att bli vår tids verkliga underklass. Europa präglas alltmer av främlingsfientliga partier och strömningar. Ska vi kunna försvara det fackliga löftet och förhindra underbudskonkurrens krävs att facket bidrar till att hålla ihop anställda av olika etnicitet och bakgrund.

EU:s nya direktiv för att införa ett så kallat blått kort kommer i en tid när gränsen till EU för lägre kvalificerad arbetskraft är minst lika svår att forcera som tidigare. Dokumentlösa invandrare, papperslösa, är de mest utsatta och exploaterade på arbetsmarknaden. EU:s politik är cynisk och svårförklarlig, Europa behöver arbetskraft av olika slag men vi vill inte ge människor som kommer hit rätt till anständiga arbetsvillkor. Mot detta förs en facklig kamp som Kommunal är en del av.

Det är inte självklart för alla fackliga organisationer att ha en positiv inställning till invandring, det finns en motsättning mellan kampen och jobben och en uppenbar risk att facket agerar protektionistiskt och främst slår vakt om de egna medlemmarnas rättigheter. Här behövs ett medvetet arbete för att få medlemmarna att inse att invandrares rättigheter inte är ett hot utan en förutsättning för allas rättigheter i arbetslivet.

EU är på väg att införa ett direktiv som gör det möjligt att sätta åt arbetsgivare som utnyttjar papperslösa, men det behöver bli slagkraftigare för att ge effekt. Nu finns det relativt goda möjligheter att till exempel skylla på en underleverantör.

Människor flyttar inte alltid för att permanent bosätta sig någonstans, numera används allt oftare begreppet cirkulär migration. Vi borde underlätta för människor att både komma hit och återvända hem, en del av de problem som vi identifierar

med alltför hög invandringen och har att göra med ett alltför oelastiskt system som inte tillåter människor att göra fria val.

Människor som migrerar skaffar sig ett betydelsefullt mänskligt kapital av erfarenheter och kunskap som skulle kunna tas bättre till vara även i facket och på våra arbetsplatser. Migrantarbetare kan också vara ett värdefullt bidrag till sina hemländer och bistå i utvecklingsprocessen. Sverige kan skapa partnerskap med länder som många av våra migrantarbetare kommer ifrån. Det kan handla om att erbjuda utbildning i Sverige som kan vara viktig även vid hemkomsten till fattiga länder. Detta kanske främst är en regeringsfråga men även facket kan spela en roll.

Samarbete med facket i de länder migrantarbetarna kommer ifrån kan vara ett sätt att få kontakt med migrantarbetare som överväger att flytta och dessa organisationer kan bistå med hjälp hur vi utformar information om vår arbetsmarknad och fackliga rättigheter. Att informera på rätt språk är viktigt, här behöver facket höja sin kompetens och i mesta möjliga mån möta migrantarbetarna på deras eget språk.

När vi skapade en nordisk marknad utvecklade vi också sociala trygghetssystem som skulle fungera i hela Norden. Nu finns särskilda regler inom EU för att säkra den sociala tryggheten för den gränsöverskridande arbetskraften, men skyddet kunde vara starkare. På den globala nivån finns idag inga effektiva instrument för att göra till exempel pensionsrättigheter flyttbara, vilket är ett problem främst för dem som har låga inkomster. Här finns svenska erfarenheter som skulle kunna användas. Vi har byggt upp individuella konton för flera miljoner individer och ett liknande system vore möjligt även på global nivå.

Den som arbetar med människor från andra länder och kulturer behöver också få stöd med att få syn på sina egna fördomar. Vårdpersonal behöver handledning och fortbildning för att klara av att göra en fullgod arbetsinsats i mötet med människor från olika kulturer. Det är en utmaning att se till att mångfaldsplaner och liknande arbetar sig ner i organisationerna och gör skillnad. Ett sätt att öka den mångkulturella kompetensen allmänt är att utbilda och anställa fler med annan bakgrund. Rasism och främlingförakt framställs ofta som en mansfråga, men liknande värderingar finns även i ett kvinnodominerat förbund som Kommunal.

Utmaningen för facket ligger i att kunna försvara allas lika rättigheter på arbetsmarknaden och i samhället i övrigt. I det ligger att ta debatten med främlingsfientliga krafter vare sig de är organiserade i partier, som Sverigedemokraterna, eller agerar utanför dessa. Ett alltmer globaliserat arbetsliv kräver sammanhållning mellan alla arbetstagare och en förståelse för att vi har gemensamma intressen av att lönenivåer och arbetsvillkor upprätthålls.

Kampen mot främlingshatet tas egentligen bäst på arbetsplatsen, i fikarummet eller i privata sammanhang där människor träffas. Att mötas som jämlikar och diskutera politik är ett motgift mot politisk extremism.

De stora riskkapitalbolagen tar över i vården

Privatiseringarna har gett oss nya gränsöverskridande arbetsgivare inom skattefinansierade sektorer som vård, omsorg, trafik, städsektorn och kökstjänster. Allt oftare är det stora riskkapitalbolag, som har sina tillgångar placerade i något skatteparadis, som driver verksamheten. Ett annat allt vanligare fenomen är bemanningsföretag som förekommer i många branscher alltifrån vårdsektorn till bärplockning. Även dessa kan ha säte i något annat land, det är inte ens säkert att lönerna betalas ut i Sverige.

De stora vårdbolagen kan inte avfärdas bara för att de genererar vinst, det gör nästan alla privata företag och möjligheten till vinst är en grundsten i ett kapitalistiskt samhälle. Privat vård är inte generellt sämre än offentlig, vare sig för vårdtagare eller anställda. Däremot kan vissa utförsäljningar diskuteras, det är negativt att privatisering uteslutande sker av lönsamhetsskäl och att kvalitetsaspekten spelar så liten roll vid upphandlingar.

Det är inte säkert att de stora riskkapitalbolagen är sämst, många menar tvärtom att de är trygga och ansvarstagande ägare som sköter sina företag väl och har en större långsiktighet än vad de ofta beskylls för. De riskkapitalbolag som har sin bas i Norden verkar mer benägna att respektera den svenska modellen och värnar om ett gott samarbetsklimat med facketns representanter. Där finns också en respekt för kollektivavtal.

Små företag, personalkooperativ och liknande diskrimineras lätt i anbudsgevningen som kräver stora resurser och hög kompetens. Förfarandet är ofta formalistiskt och där ställs krav som inte är nödvändiga för att klara verksamheten, men som de stora företagen har bättre resurser och kompetens för att klara av. Här krävs förändrade rutiner om vi inte ska hamna i en situation där all privat vård snart bedrivs av stora vårdbolag. Talet om valfrihet ekar tomt om inte olika typer av företag har en rimlig chans.

Men det är viktigt att komma ihåg att litet inte alltid är bra. Inom sektorn små privata utförare finns både de bästa och de sämsta arbetsgivarna. Både facket och skattemyndigheterna har uppmärksammat att till exempel vård och omsorg exploateras av skumraskföretag som tidigare opererade i andra branscher.

Kommunal måste se till samtliga medlemmar, även de allt fler som har privata arbetsgivare och självklart även de som arbetar hos riskkapitalbolag. Det väsentliga

kan inte vara en ideologisk kamp mot privatiseringar generellt utan att se till att villkoren inom den privata sektorn blir så bra som möjligt. Krav på omdömesgill privatisering är också viktigt.

Kommunal måste följa hur löneutveckling, arbetstider och anställningsvillkor förändras när verksamheter konkurrensutsätts. Att LAS sätts ur spel är en faktor som inte uppmärksammas tillräckligt. Kollektivavtal på så många företag som möjligt är viktigt även inom den privata sektorn.

Systemet för offentlig upphandling behöver förbättras, ett antal ämnen saknas i kravkatalog till utförarna. En viktig fråga är att förbättra och utvidga meddelarskyddet. ILO:s kärnkonventioner bör vara en självklarhet (inte minst när företag anlitas utanför Sveriges gränser). Kontrollen och granskningen av de privata företagen måste förbättras.

De korta anbudsperioderna innebär osäkerhet för de anställda och skapar ingen kontinuitet i verksamheten. Den fackliga representationen vid privata företag behöver förstärkas. Det finns många utmaningar, förutom en större rörlighet också att det ofta rör sig om många små och spridda arbetsplatser (som för personliga assistenter) samt att andelen utlandsfödda är hög inom vissa sektorer som exempelvis städbranschen.

Det fackliga inflytandet i riskkapitalbolagen kräver representation på alla nivåer, även högre upp i företagshierarkin. Koncernfackliga råd kan behövas för att samordna verksamheten hos ett visst företag. Samordning av information som inhämtas är viktigt samt att hitta bra kanaler för detta.

Fackligt samarbete över landgränserna blir allt viktigare

Samarbete över landsgränserna blir allt viktigare. Europafacket är en kanal för att påverka till exempel EU-direktiv. Men mer handgripligt arbete sker numera i de europeiska företagsråden (förkortas EWC, European Worker's Council) där anställda inom en viss koncern kan stötta varandra och få information från företagsledningen. EWC skulle kunna bildas på fler företag om det gick att hitta bra representanter. Att rekrytera och utbilda bra fackliga företrädare vid de nya bolagen inom till exempel vården är en viktig facklig uppgift som borde vara prioriterad.

De europeiska företagsråden står inte i motsättning till facklig verksamhet utan är ett komplement. Efter en trevande start har det nya EU-direktivet gett förbättringar som gör att det går att tala om företagsråden som ett viktigt och alltför outnyttjat redskap i en tid med allt fler gränsöverskridande företag.

I en tid av globalisering är det viktigare än någonsin att använda sig av de möjligheter som finns att utöva inflytande globalt. Det är också viktigt att värna om deras status. Det handlar inte bara om den internationella fackföreningsrörelsen utan även institutioner som International Labour Organisation, ILO, FN-organet som samlar representanter för arbetsgivare, regeringar och fack kring frågor som rör arbetslivet.

Globala ramavtal och ILO:s konventioner är andra viktiga redskap som kan användas för att driva på om att fackliga rättigheter ska respekteras. Detta är lika viktigt oavsett var i världen det sker. Men gång på gång underkänns ILO:s konventioner av EG-domstolen vilket bland annat skett i det för Sverige så intressanta Laval-målet som ytterst handlade om offentlig upphandling, en skola som skulle byggas i en svensk kommun. EU:s utstationeringsdirektiv handlar om att det är kollektivavtal och löner som finns i det land där arbetet utförs som ska gälla om utländsk arbetskraft anlitas i ett annat land. Dessa regler hotas nu att sättas ur spel i och med fyra uppmärksammade domar i EG-domstolen varav Laval-målet var den första.

Sverige borde respektera ILO och värna om konventionerna. Sverige borde också underteckna konvention 94 om sociala och ekonomiska villkor vid offentlig upphandling. Detta är viktigt av många skäl, inte bara för att värna om EU:s utstationeringsdirektiv.

Globaliseringen är en möjlighet

Servicevärderna växer samtidigt som den traditionella industrin alltmer lämnar landet, framtiden för facket som helhet ligger bland annat hos ett förbund som Kommunal. Men det avgörande blir hur facket klarar av att möta utmaningarna. Kommunal har en svår men viktig uppgift att organisera anställda på en alltmer uppsplittrad arbetsmarknad där anställningsformerna och de anställdas bakgrund blir alltmer varierande. Går det att vända svagheter till styrka? Hur kan Kommunal växa och utvecklas i en mer globaliserad tid?

Ylva Thörn har sagt:

Ju mer jag sysslar med internationella frågor desto tydligare ser jag att de inte går att särskilja från de nationella.¹⁾

Det mest fruktbara är att se globaliseringen inte som ett hot utan en möjlighet. Dessutom är det ju inte något nytt vi ser utan fortsättningen på en historia som började för mycket länge sedan. Sådär funderar Eva Nilsson, pensionerad

¹⁾ Ylva Thörns öppningsanförande vid SVISKA:s klimatseminarium i Stockholm, 2007-12-12.

ombudsman i Kommunal med lång erfarenhet av både politiskt och fackligt arbete på olika nivåer:

– Industrialiseringen sågs också av många som ett hot. Men LO såg möjligheten. Hur i jösse namn ska vi agera i Stockholm för att möta utmaningarna? Det blev stor succé när man beslutade att flytta en del av frågorna från Boxholm till Stockholm. I dag reser vi från Göteborg till Bryssel. Det var mycket längre då.

Hon betonar den tekniska utvecklingen som ger oss möjlighet att kommunicera över stora avstånd. Och målet formulerades redan för hundra år sedan: ”Arbetare i alla länder förenen eder”.

– Möjligheterna är så oerhört mycket större i dag. De kunde inte maila, bara en sån sak! Då samlades de gemensamma krafterna i LO. Nu ska vi ut i världen, men det är samma arbete vi gör nu som då. Det handlar om att organisera, informera och se både visioner och praktiska lösningar. Då var det svensk lagstiftning vi behövde, nu finns lösningarna i EU och ILO.

Globaliseringen visar att den svenska modellen är hållbar, säger Eva Nilsson. Globaliseringen behöver förhandlingsbord, oavsett om det är vid köksborden som när facket bildades för över hundra år sedan eller i dag i FN och andra globala organ.

– Fack och arbetsgivare ska sitta vid ett bord och tala om för varandra: Sopar ni framför er dörr så tar vi vår dörr.

– Jag skulle vilja säga såhär: Gör din plikt, kräv din rätt, begränsa näringslivets fördelar och marknaden och var inte så ledsen! Ingen tidigare generation har haft de möjligheter som vi har i dag. Vi kan inte säga att vi inte är informerade. Dagordningen är densamma, oavsett var vi befinner oss, i Europa, Indien eller i Hofors, även om de bilder vi har i våra huvuden kan se lite olika ut.

1 Globalt kapital

När finanskrisen kom till byn

– Ingen föreställde sig väl att vad några finansnissar gjorde på Wall Street skulle göra kommunalare arbetslösa i Sverige, säger Bo Rönngren, pensionerad ombudsman på LO, som bland annat studerat den nya rörligheten på arbetsmarknaden.

Han rör om i kaffekoppen, en slät kopp becksvalt bryggkaffe, och uttrycker precis den förvåning och frustration som många känner. Hur kunde det hända och varför slår finansiella kriser så mycket snabbare och hårdare i dag än tidigare?

Den ekonomiska krisen har satt hela världens ekonomi i gungning, och även om det finns tecken på att vi redan nått botten och rent av är på väg upp igen får den konsekvenser för Kommunals medlemmar nu likväl som kommande år. Kommunerna har infört hårda sparbetning på grund av minskade skatteintäkter, det väntas leda till ökad arbetslöshet men också minskad kommunal service och välfärd över huvud taget. En del av besparingarna sker genom privatiseringar där delar av det offentliga säljs eller läggs ut till lägstbjudande.

Kommuner och landsting friställer personal eller håller tillbaks nyanställningar, drar in på timanställda och vikarier och försöker att spara in på olika sätt. Det finns risk för lönedumpning, krav på kortare arbetstider och dessutom minskad kommunal service för samtliga kommuninvånare.

I augusti 2009 passerade antalet arbetslösa halvmiljonstrecket, i januari 2010 gick var tionde person som står till arbetsmarknadens förfogande utan jobb. En effekt av finanskrisen är att också vanliga svenskers ekonomi försämras och allt fler blir skuldsatta. Även i Sverige har allt fler hus börjat säljas på exekutiv auktion, men tendensen är inte alls lika tydlig som i USA bland annat eftersom inte lika många äger sin bostad. Återhämtningen dröjer, skriver Världsbanken i rapporter för 2010.²⁾

Finanskrisen har satt ljuset på det faktum att finanserna, kapitalet och marknaden är global. Vi tar för givet att det finns ett starkt samhälle som kan tillhandahålla människors grundtrygghet som a-kassa, en fungerande arbetsmarknadspolitik, välfärd etc. Men om det ekonomiska underlaget sviktar måste det kanske skäras i de offentliga utgifterna.

²⁾ Konjunkturinstitutet. Hillbom, Christer: *Osäker återhämtning för global ekonomi*, Sveriges Radio, 2010-01-21.

Ta från de svagaste, ge åt de rikaste

Varför måste de som har minst alltid drabbas värst? Den frågan ställer Malin Ragnegård, ordförande i Kommunals sektion 10 i Falun, i ett debattinlägg i lokaltidningen Dalademokraten. Hon arbetar som personlig assistent på ett gruppboende för förståndshandikappade och är fembarnsmamma (två egna och tre bonusbarn). Dessutom är hon förtroendevald, vilket gör hennes "livspussel", som det brukar heta, minst sagt komplicerat. Att köpa sig lösningar finns det inga ekonomiska ramar för.

– Det heter att alla måste ta sitt ansvar. Men alla tar inte sitt ansvar. Vi har redan låga löner, vi arbetar redan deltid. Ändå är det vi som ska vara flexibla, vi som ska bjuda till och förstå att krisen gör att vi inte kan ställa krav på samma sätt.

Jessica Wimmerman arbetar som barnskötare sedan 15 år. De första sju åren var hon timanställd, sedan fick hon en anställning på 75 procent på Torgbackens förskola i Karlskrona. Tidigare har hon kunnat dryga ut lönen med att hoppa in på olika vikariat. Men nu är det slut med det. Resurspersoner som Jessica tas nämligen bort när kommunen ska spara pengar.

Jessica tjänar 15 750 kronor i månaden på sin barnskötarlön. Det betyder att hon har en dryg tusenlapp kvar efter att skatt, hyra, el, telefon och mat är betald. Därtill behöver hon ett busskort som kostar 400 kronor för att ta sig till jobbet. Att ha bil är inte att tänka på. Hon oroar sig ständigt för att inte ha råd med vanliga saker som julklappar, semester, tandläkarbesök etc.³⁾

– Jag är ensamstående och allting blir ju dyrare när man inte har någon att dela kostnaderna med, säger hon.

Bara i Karlskrona arbetar cirka 300 barnskötare och de har likartade villkor. För den som lever på marginalen blir finanskrisen extra kännbar. När det är influensatider och det är ont om folk kanske någon trots allt måste jobba mer. Men lönen för dessa timmar går inte att få ut i pengar, bara i ledighet. Det har gjort att det blivit ont om vikarier, ibland finns det inga alls att tillgå, berättar hon.

För Jessica handlar krisen inte bara om ekonomi, hon börjar känna sig deprimerad och utbränd. Kommunhälsan rekommenderar att hon ska börja motionera.

– Men jag har ju inte råd att köpa några gympadojor.

³⁾ Axelsson, Rose-Marie: *Jessica en av förlorarna när kommunen bantar*, Sydöstran, 2009-10-16.

Politikerna i Karlskrona ger storstilade löften om att de anställda ska få välja sysselsättningsgrad. I realiteten fungerar det inte så och ingenstans utlyser någon den kvartstjänst som Jessica behöver för att fylla upp till heltid.

De kommunala nedskärningarna gör också att samhället har mindre att erbjuda när människor som mest skulle behöva en fungerande välfärd. Tidigare när andra kriser drabbade branscher som varv och biltillverkare började regeringen ofta omedelbart snickra på olika stödpaket. Men nu förväntas anställda i offentlig sektor eller privata företag som finansieras med skattemedel se nedskärningarna som en nödvändighet för att Sverige ska klara krisen.

Hur kunde det hända?

Den som söker krisens rötter ska finna att det faktiskt fanns en god tanke bakom åtminstone en del av det som triggade i gång utvecklingen. Förra gången Demokraterna hade makten i USA försökte man förbättra boendestandarden. Fler skulle få förverkliga den amerikanska drömmen om att äga sitt eget hus. Därför initierades ett låneprogram som riktade sig till människor som inte tidigare kunnat få lån. Ironiskt nog skedde detta genom att man tog bort en reglering som gjorde att bankerna inte fick låna ut till människor som inte var kreditvärdiga, något som infördes i ljuset av den ekonomiska krisen på 30-talet som försatte många människor i samma utsatta läge som nu.

Det nya låneprogrammet initierades under högkonjunkturen när bankerna hade gott om pengar. Miljontals människor lockades, bland annat genom aggressiv marknadsföring, att ta nya slags lån med låg ränta. De kunde skjuta upp återbetalningen av lånen, i början behövde de bara betala räntan.

Bankernas frikostiga lånegivning berodde delvis på att de invaggades i en känsla av trygghet eftersom staten backade upp lånen. Det infördes också nya finansiella system där lånen kunde packas om, den som beviljade lånen kunde sälja vidare dessa till någon som annan som tog risken. Finansmarknaden har genomgått en likartad utveckling även på andra håll i världen, men ingenstans blev konsekvenserna så påtagliga som i USA. De som beviljar lån har alltså inte haft lika stor anledning att försäkra sig om att låntagarna har en rimlig möjlighet att betala tillbaks. Dessutom fick anställda på finansbolagen ut höga bonusar utan att drabbas av eventuella förluster. Vid det laget hade nämligen lånen oftast sålts vidare.⁴⁾

Det fanns också en tro på att kurvorna skulle forstsätta peka uppåt och att ständig tillväxt var att vänta. Från mitten av 2000 fram till 2006 fördubblades huspriserna i

⁴⁾ Stenberg, Ewa: *Finanskrisen, Vad var det egentligen som hände?* DN, 2008-10-04.

USA.⁵⁾ En grundförutsättning för långivningen var att huspriserna skulle fortsätta att stiga och att räntor och amorteringar kunde klaras av genom att husen intecknades till det nya högre värdet. Dessa lån har kallats för ”subprime-lån”. Totalt hade sju miljoner amerikanska hushåll tecknat sådana lån fram till slutet av 2007.⁶⁾

Lånen var konstruerade så att räntesatser och amorteringsplaner återgick till mer normala nivåer efter en tid, och det var då som problemen började hopa sig för många amerikaner. De tvingades sälja och huspriserna sjönk i takt med att allt fler fick svårt att klara sina lån. Samtidigt byggdes många nya hus i USA, pressen på bostadsmarknaden ökade samtidigt som arbetsmarknaden försämrades. Allt detta påverkade den amerikanska ekonomin och krisen var ett faktum.

Att det var just USA där detta hände spelade förstås en avgörande roll. Den amerikanska ekonomin är av världens största och mest betydelsefulla, andra valutor är knutna till den amerikanska dollarn. När krisen var i antågande tvekade internationella finansiella institut som Världsbanken och Internationella valutafonden inför att vidta åtgärder som de tveklöst hade krävt av andra mindre nationer i en liknande situation av rädsla för effekter på världsekonomin.

Vissa tecken på att en kris var i antågande märktes redan under 2007 men det som många pekade ut som startskottet kom när den amerikanska investmentbanken Lehman Brothers gick i konkurs i september 2008. Tidigare hade regeringen gått in och räddat banker som befann sig i liknande situationer. Att regeringen den här gången valde att låta bli tolkades som att det fanns en insikt om att Lehman Brothers bara var toppen på ett isberg. Det blev snart uppenbart att fler banker var på fallrepet och att det krävdes kraftfulla åtgärder i form av kreditåtstramningar.

Vad lär vi oss av finanskrisen?

Clintonregeringen hade en tro på att det går att åstadkomma synbara resultat utan skattechöjningar. Den amerikanska regeringen glömde alla lärdomar från depressionen på 30-talet, att osund långivning drabbar de svagaste och i grunden hela samhället. Den bortsåg från att varje reform måste innebära fortsatt stabila offentliga finanser, något som borde vara A och O för varje sunt tänkande regering.

Det kan vara begripligt att 30-talet kändes långt borta, men det finns slutsatser att dra även av den betydligt mer näraliggande finansiella bubblan som sprack i början av 90-talet. 90-talskrisen borde ha lärt oss en gång för alla att ständig tillväxt är

⁵⁾ Granström, Klas: *Här började finanskrisen*, Dagens Industri, 2008-10-26.

⁶⁾ Munkhammar, Johnny och Sananadji, Nima: *Finanskrisen, ett gigantiskt politiskt misslyckande*, Munkhammar Advisory, 2008.

en utopi, vi måste alltid räkna med både upp och nergångar i ekonomin och vara rustade för svängningar.

Satsningen på att fler skulle äga sitt boende omfattades inte bara av demokraterna i USA. Så här sa till exempel president George W Bush sommaren 2002 i ett tal:

Vi vill ha 5,5 miljoner fler som äger sitt boende fram tills 2010 och miljoner fler som äger sitt boende bland minoriteterna i samhället fram till 2010. /.../ Men det innebär att vi måste alla arbeta mycket hårt för att nå detta mål. Och med alla menar jag inte bara den federala regeringen, utan även den privata sektorn.⁷⁾

Det finns fortfarande många frågetecken kring hur krisen kunde komma så snabbt och hur dessa nya lånesystem kunde få en så förödande effekt. Många har pekat på bristen på fungerande och oberoende tillsyn av den amerikanska finansmarknaden och de nya formerna för långivning. Regeringen införde nya låneformer utan att ha någon ordentlig uppföljning av konsekvenserna, och det låg i såväl bankernas som låntagarnas intresse att se till att lånen beviljades.

Det torde finnas få länder i världen där människor med en så dålig ekonomi kunnat få så stora lån beviljade och kraven sänktes gradvis åren 2001 till 2006. Problemet var kanske inte i första hand de politiska beslut som drev fram lånen utan bankernas vilja att ge lån till varje pris och bristen på regleringar för att stoppa osund långivning.⁸⁾

För att citera LO-ekonomen Ola Pettersson:

Det är kostsamt och arbetsintensivt att utöva ordentlig tillsyn av den finansiella sektorn. Men eftersom det är medborgarna som får betala dyrt för finansiella kriser finns det ingen möjlighet för det offentliga att abdikera från detta ansvar.⁹⁾

En kris för nyliberalismen?

Finanskrisen har utlöst allt högljuddare krav på mer regleringar och ökad statlig inblandning igen. Frankrikes president Nicolas Sarkozy har sagt att han anser att krisen beror på att världens ekonomier inte är tillräckligt hårt reglerade och att denna era nu går mot sitt slut.¹⁰⁾

⁷⁾ Munkhammar, Johnny och Sananadji, Nima: *Finanskrisen, ett gigantiskt politiskt misslyckande*, Munkhammar Advisory, 2008.

⁸⁾ Pettersson, Ola: *När musiken tystnar – om den globala finanskrisen*. LO, 2009, sid 17 och 29–30.

⁹⁾ Pettersson, Ola: *När musiken tystnar – om den globala finanskrisen*. LO, 2009, sid 48.

¹⁰⁾ Munkhammar, Johnny och Sananadji, Nima: *Finanskrisen, ett gigantiskt politiskt misslyckande*, Munkhammar Advisory, 2008.

Finanskrisen har också fått många av de mest ivriga marknadsförespråkarna att inse vikten av måttfullhet och sans. Näringslivets löner och bonussystem har hamnat i blickfånget, det ses som omoraliskt och fel i en tid då alla tvingas dra ner och spara. I synnerhet som det är skattebetalarna som fått gå in och rädda bankerna ur krisen.

I september 2009 undertecknade finansminister Anders Borg och ytterligare sju europeiska finansministrar ett debattinlägg som bland annat publicerades i DN där de gick till kraftfull kritik mot bankernas bonussystem som de såg som stötande mot bakgrund av att regeringarna i EU satsat motsvarande nästan 5 biljoner (5 000 000 000 000) svenska kronor för att klara krisen.¹¹⁾

Banker – varav någras överlevnad helt berott på massiva injektioner av skattebetalarnas pengar – använder de positiva resultaten för det första kvartalet för att låtsas som att den finansiella krisen bara vara ett litet bakslag och att de kan återvända till ”business as usual”. Vi måste vara väldigt tydliga: detta beteende är inte bara farligt, det är också oanständigt, cyniskt och oacceptabelt. Det är ett slag i ansiktet på alla de människor som i snabb takt blir arbetslösa.

Vi väljer inte att stötta banker med skattebetalarnas pengar. Vi är tvungna. Banker har en central roll i vårt ekonomiska system och vi måste därför försäkra oss om att de följer regler och aldrig mer kan riskera hela systemets funktion. Risker förknippade med belöningsystem måste övervakas mycket strikt. Riskerna är alldeles för stora när misstagen som några få gör kan påverka hela vår befolkning.¹²⁾

Den rådande uppfattningen i ekonomiska sammanhang har ju länge varit att avregleringar leder till ekonomisk tillväxt som ger utrymme, åtminstone om det finns en politisk vilja, till ökad välfärd. Detta evangelium har predikats av internationella institutioner som Världsbanken och Internationella Valutafonden som lagt fram krav på avregleringar som villkor för långivning till utvecklingsländerna, vilket ofta inte gynnat deras ekonomiska utveckling på det sätt som förespeglats.

Men även den bubblan är på väg att spricka i kölvattnen av finanskrisen. Länder med få regleringar på arbetsmarknaden har inte klarat finanskrisen bättre än länder som har en mer reglerad arbetsmarknad, den slutsatsen drog en rad välrenommerade ekonomer som deltog i ett seminarium om krisen i Stockholm i oktober 2009.¹³⁾

¹¹⁾ Sifferuppgift från IMF.

¹²⁾ Borg, Anders m fl: ”Bankernas beteende ett slag i ansiktet på de arbetslösa”, DN Debatt, 2009-09-04.

¹³⁾ Carleson, Agneta: Avregleringen av arbetsmarknaden har förvärrat krisen, LO:s hemsida, 2009-10-16.

Ekonomen Rickard Freeman har pekat på att de länder som genomfört omfattande avregleringar snarast klarat krisen sämre än andra. Svagt anställningsskydd kan till exempel leda till att företagen för tidigt genomför massuppsägningar som kanske senare visar sig onödiga och som leder till en snabb ökning av arbetslösheten.

– Det är inte problem på arbetsmarknaden eller brist på flexibilitet som har orsakat den här krisen, var hans slutsats.

– Det man måste reglera är kapitalismens kronjuvel, finansmarknaden! Men motståndet bland marknadens aktörer är stort, och det finns risk att det inte blir några beslut om regleringar.

Vid det nyss nämnda seminariet om krisen deltog även ekonomen Ronald Schettkatt från Wuppertals universitet i Tyskland som i likhet med andra talare var kritiska till den nyliberala agendan.

– Nyliberalismens företrädare menade att arbetslöshet inte var ett tecken på underutnyttjande av produktionsresurser, utan på felaktiga incitament och regleringar. /.../ I dag vet vi att avregleringar av arbetsmarknaden som de ansåg nödvändiga inte gav de utlovade positiva effekterna. Tvärtom, i stället har vi fått ökade klyftor och en långsammare tillväxt.¹⁴⁾

Det finns andra sätt att se på det som hände. Det kapitalistiska systemet har säkerhetsmekanismer som sattes ur spel på grund av statens inblandning. Det är en del av förklaringen till finanskrisen. Ekonomer som analyserat krisen har pekat på att politisk styrning av delar av ekonomin som vanligen hanteras fritt av marknadsekonomin är problematisk. Beslut kan utgå från sämre information vilket kan leda till större problem än marknadsstyrning.

Krisen kan alltså ha skapats av en sammanblandning av marknad och politik.¹⁵⁾ Lösningen i så fall kanske inte ligger i att ensidigt förespråka den ena eller andra linjen, nyliberalism eller ännu mer statlig inblandning. Det viktiga är att det finns tydliga regler och kontrollsystem och en uppdelning vad som är olika aktörers ansvar.

Det finns likheter mellan vad som utlöste den finanskris som varade 1990–93 och den senaste finanskrisen. Även då sattes låga räntor och många tog riskabla lån

¹⁴⁾ Carleson, Agneta: *Avregleringen av arbetsmarknaden har förvärrat krisen*, LO:s hemsida, 2009-10-16.

¹⁵⁾ Se till exempel: Munkhammar, Johnny och Sananadji, Nima: *Finanskrisen, ett gigantiskt politiskt misslyckande*, Munkhammar Advisory, 2008.

för att köpa till exempel bostäder. Man talade då också om en bostadsbubbla när fastighetspriserna rasade och därmed sänkte bankernas säkerhet.

90-talskrisen var en oundviklig konsekvens av ”magnifika misstag i den ekonomiska politiken”, skrev Lars Jonung, professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan och numera verksam som forskare i Bryssel, i en analys tio år senare. Han pekade på att samma typ av kris senare drabbat en rad länder som Mexiko, Sydkorea, Thailand, Ryssland, Brasilien, Turkiet och Argentina. Norge och Finland genomled finansiella kriser ungefär samtidigt som Sverige.

Mönstret har varit detsamma som i vårt land. De ansvariga för stabiliseringspolitiken har avreglerat de finansiella marknaderna utan att samtidigt dämpa de expansiva krafter som avregleringen släppt lös. Följden har blivit en finansiell bubbla som med tiden kollapsat i djup depression.

I dag är det lätt att identifiera de ”specifika misstag” och den brist på kunskap om effekterna av den finansiella avregleringen som gav oss det ekonomiska sammanbrottet. Dessa faktorer är den främsta förklaringen till den djupa 90-talskrisen – inte ”svagheter i det politiska systemet”. Riksbankschefens och finansministerns felsteg får inte ursäktas med argumentet att de var offer för ”systemet”.¹⁶⁾

Carl Bildt tillsatte den statliga ekonomikommissionen under ledning av nationalekonomen Assar Lindbeck. Den rapport som så småningom lade fram, ”Nya villkor för ekonomi och politik” inleddes med de ödesmättade orden:

Det kommer en tid då varje nation stannar upp och reflekterar över sin framtid.¹⁷⁾

Det är lätt att konstatera att så inte blev fallet, när kurvorna vände uppåt igen återgick mycket till det vanliga och marknaden återfick tron på eviga vinster och uppgångar.¹⁸⁾

Klyftorna ökar

Finanskrisen var det stora samtalsämnet när Kommunals systerorganisationer träffades för ett möte i London i april 2009 i samband med det pågående G20-mötet. Deltagarna, som bjudits in av Kommunals brittiska motsvarighet Unison, var överens om att den finansiella krisen slår hårt mot offentliganställda och att de minskade skatteintäkterna i kommunerna leder till en rad försämringar

¹⁶⁾ Jonung, Lars: *Misstag utlöste nittiotalskrisen*, DN, 2009-03-09.

¹⁷⁾ Ekonomikommissionen: *Nya villkor för ekonomi och politik*, 1993. (Refereras i Jonung, Lars: *Misstag utlöste nittiotalskrisen*, DN, 2009-03-09.

¹⁸⁾ Jonung, Lars: *Misstag utlöste nittiotalskrisen*, DN, 2009-03-09.

av offentlig service. Det uttrycktes oro för jobben, lönenivåerna och pensionerna. Flera lyfte fram problemet med en framväxande grupp av ”working poor” vars inkomster ligger långt under de som stadgats i lagar och avtal. Många av dessa är migrantarbetare.

Finanskrisen är ett exempel på att USA:s ekonomi påverkar världens ekonomi. Alla andra länder märker av krisen, men särskilt de som har ett stort exportberoende som Japan, Sverige, Sydkorea och Tyskland. Industriproduktionen har fallit med en femtedel i Tyskland och hela 30 procent i Japan. Det beror på att efterfrågan på olika produkter minskat i takt med att såväl privata hushåll som företag fått sämre ekonomi. Finanskrisen slår också hårt mot redan tidigare svaga ekonomier, de värst drabbade länderna i EU är de baltiska staterna.¹⁹⁾

I krisens Island har matdistribution blivit ett sätt för frivilligorganisationer att hjälpa människor i nöd, liknande nödhjälp förekommer i till exempel Spanien och Ungern. Överallt i världen drabbas de svagaste värst. En rapport från Röda Korset som presenterades i oktober 2009 visar hur hjälporganisationen nu tar emot helt nya grupper av människor som söker hjälp. Problemen beskrivs som störst i Östeuropa, både de delarna som ligger i och de som finns utanför EU. Men de nya fattiga finns även i rikare länder. Röda korset tar emot allt fler ungdomar, ensamstående föräldrar och äldre som saknar jobb eller har svårt att leva på sin inkomst.

– Vi är tacksamma att regeringen har satsat miljarder på att rädda finansstrukturer och bankvärlden men vi ser mycket lite bevis på att man har räddat de sociala nätverken. Där tycker vi nu att vi behöver ha uppmärksamhet, sa Christer Zettergren, generalsekreterare i svenska Röda Korset till Sveriges Radio i december 2009.²⁰⁾

Fortfarande ökar andelen fattiga i USA och är nu uppe i 13,2 procent. Även om konjunkturen vänder uppåt väntas andelen fattiga fortsätta att öka eftersom arbetslösheten fortfarande är så hög och inte väntas minska.²¹⁾

Enligt regeringen har andelen fattiga i Sverige ökat från 10 procent 2006 till 13 procent 2009.²²⁾ Men studerar vi statistiken lite noggrannare framträder en mer sammansatt bild, de förändringar som skett handlar om hur fattigdomen är fördelad och hur den slår mot barnen. Den största skillnad om vi jämför med

¹⁹⁾ Petterson, Ola: *När musiken tystnar – om den globala finanskrisen*, LO, 2009, sid 14.

²⁰⁾ Gustavsson, Ingrid: *Röda korset ser ökande misär i Europa*, Sveriges Radio, 2009-10-19.

²¹⁾ TT: *Stigande andel fattiga i USA*, DN, 2009-09-11. Jonung, Lars: *Misstag utlöste nittiotalskrisen*, DN, 2009-03-09.

²²⁾ Proposition 2009/10:1, bilaga 4, *Fördelningspolitisk redogörelse*. Den amerikanska regeringen har ett mått på fattigdom som säger att en familj på fyra personer som tvingas leva på motsvarande 150 000 kronor om året är att betrakta som fattig.

90-talet då siffrorna totalt sett var ännu högre, är att allt fler invandrarbarn lever i fattiga familjer.²³⁾

Men det finns avgörande skillnader mellan Sverige och många andra länder som gör att vi kanske trots allt kan klara oss bättre. Vi har en relativt stark ekonomi och statsskulden är inte gigantisk. Men nedgången för den svenska exportindustrin stoppar ändå upp ekonomin på ett sätt som blir ytterst kännbart.

Den svenska bruttonationalprodukten (BNP), alltså värdet av den samlade produktionen av varor och tjänster, minskade med 5,2 procent bara under 2009. Landets samlade produktion av varor och tjänster har aldrig fallit så snabbt och så mycket sedan andra världskriget. För 2010 och framåt räknar konjunkturbedömare med att BNP ökar med i storleksordningen ett par-tre procent. Men det är helt uppenbart att krisen inte är över och alla försök att bedöma dess omfattningar riskerar att komma på skam.²⁴⁾

Många befår att krisen kommer att göra så att de ekonomiska klyftorna växer igen, en utveckling som började märkas redan före finanskrisen. 2007 uppmättes den största inkomstskillnaden på 30 år. Med ökad arbetslöshet, sämre a-kassa och sjukförsäkring kan man räkna med att gapet mellan fattiga och rika blir ännu större. Sverige har tillsammans med Danmark haft de minsta inkomstklyftorna i världen, den tiden ser nu att vara över.²⁵⁾

De grupper som drabbades värst av den ekonomiska krisen på 90-talet var personer över 50 och de som var födda i något land utanför Norden eller hade kort utbildning. Även den här gången riskerar vi att få en permanent arbetslöshet där vissa grupper ställs helt utanför arbetsmarknaden utan en chans att ta sig in igen.²⁶⁾ Konjunkturinstitutet har varnat för att närmare 100 000 personer kan slås ut från arbetsmarknaden och hamna i långvarig arbetslöshet som en följd av den ekonomiska krisen.²⁷⁾

Ungdomar är en utsatt grupp och svenska unga har svårast i hela Europa att få jobb. Nästan fem gånger så många ungdomar är arbetslösa jämfört med

²³⁾ Salonen, Tapio: *Barnfattigdomen i Sverige*, Rädda Barnen, årsrapport 2008. Med fattiga barn i den svenska statistiken avses att barnens föräldrar inte har inkomster som räcker till en basstandard för boende och omkostnader.

²⁴⁾ Petersen, Leif: *Underskottet är skrämmande stort*, SvD, 2009-09-22.

²⁵⁾ Kask, Peeter-Jaan: *Växande klyftor drar isär Sverige*, Piteåtidningen, 2009-05-18.

²⁶⁾ Carleson, Agneta: *Avregleringar av arbetsmarknaden har förvärrat krisen*, LO:s hemsida, 2009-10-16. IFAU-studien var inte avslutad när denna rapport skrevs och därför finns bara en sekundärkälla i form av ett uttalande vid en konferens.

²⁷⁾ Zettergren, Göran: *Kostnadseffektiv och välkommen åtgärd*, TCO:s hemsida, 2009-09-07.

befolkningen över 25 år. Bara Spanien och Litauen uppvisar ännu högre siffror. Men bakom dessa rekordsiffror döljer sig att väldigt många fortfarande studerar samtidigt som de söker jobb och extraknäckor. Siffrorna går inte heller riktigt att jämföra mellan länderna eftersom man räknar på olika sätt.²⁸⁾

Den globala finanskrisen leder till ökad arbetslöshet och när konkurrensen om jobben hårdnar blir det svårare att ställa krav på löner och arbetsvillkor. Att ta strid för bättre villkor blir farligare för individen och risken finns att oseriösa arbetsgivare ser större möjligheter att dumpa lönerna. Finanskrisen förstärker företagens bristande respekt för fackliga rättigheter, visar den årliga rapporten över kränkningar av fackliga rättigheter som framställs av Internationella fackliga samorganisationen IFS. Regeringarna vill till varje pris få de ekonomiska hjulen att snurra igen och ser mellan fingrarna med kränkningarna.²⁹⁾

LO, TCO och Amnesty International har uppmanat den svenska regeringen att göra gemensam sak med arbetsgivarorganisationerna och företagen och motverka kränkningarna. Uppmaningen riktades i samband med det svenska ordförandeskapet i EU och gällde såväl EU:s medlemsländer som det EU-finansierade biståndet. Inte minst biståndspolitikerna borde fokuseras tydligare på rättigheter i arbetslivet, anser de svenska facken. Regeringen borde också skärpa kraven på internationella organ som Världsbanken, WTO och Internationella valutafonden, IMF, att respektera fackliga rättigheter.³⁰⁾

– Regeringen måste ta ett mer aktivt ansvar och driva de här frågorna. Inom EU måste man göra en gemensam aktion där man säger att visst ska vi få i gång ekonomin men det får aldrig ske på bekostnad av de mänskliga rättigheterna i arbetslivet, säger Keth Thapper, ombudsman på LO:s internationella avdelning.³¹⁾

Även gapet mellan könen ökar till följd av finanskrisen. IFS har granskat löneutvecklingen i tolv länder och funnit en tydlig utveckling mot större löneskillnader mellan män och kvinnor.

²⁸⁾ Pejer, Mats: *42 000 fler utan jobb i LO*, LO-tidningen 2009-09-04. Undersökningen över vilka som drabbades värst av 90-talskrisen från IFAU, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering. Studien fortsätter och kommer att leverera data även om den nya finanskrisens effekter.

²⁹⁾ Rapporten finns i en svensk översättning på LO-TCO Biståndsnämnds hemsida, Sanner Rosqvist, Jenny: *Fackliga rättigheter kränks i kristider*, SR Ekot, 2009-06-10.

³⁰⁾ LO: *Finanskrisen ett hot mot mänskliga rättigheter i arbetslivet*, pressmeddelande, juni 2009.

³¹⁾ Sanner Rosqvist, Jenny: *Fackliga rättigheter kränks i kristider*, SR Ekot, 2009-06-10.

Arbetslösheten i siffror

- De senaste årens kraftiga uppgång i antalet sysselsatta bröts under andra halvan av 2008. I stället präglades 2009 av en nedgång i sysselsättningen och en ökande arbetslöshet. Arbetslösheten steg med knappt 108 000 personer under året och i genomsnitt var 8,4 procent av 16–64-åringarna i arbetskraften arbetslösa 2009. Det innebär att i genomsnitt var drygt 400 000 personer arbetslösa 2009. Mer än var fjärde arbetslös var långtidsarbetslös (arbetslös längre än 27 veckor). Inom LO var de mest drabbade a-kassorna IF Metall och Byggnads.
- Utsikterna för arbetsmarknadens utveckling de närmaste två-tre åren var nattsvarta under början av 2009. Det förefaller dock inte bli fullt så illa som de flesta prognosmakare då trodde. Men de närmaste årens utveckling, som man nu kan bedöma den, är illa nog. För 2010-2011 väntar sig ett antal prognosmakare, inklusive LO-ekonomerna, att arbetslösheten gradvis kommer att stiga till cirka 10 procent.
- Arbetslösheten var betydligt högre bland ungdomar, drygt 35 procent bland 16–19-åringarna och cirka 20 procent bland 20–24-åringarna 2009. Här inkluderas många ungdomar som studerar på heltid men som söker extrajobb. De har ofta korta arbetslöshetsperioder. De ungdomar som har det riktigt svårt på arbetsmarknaden saknar ofta en fullgjord gymnasieutbildning och det är inte en liten grupp. Av dem som startade sin gymnasieutbildning 2003 var det drygt 20 procent som inte fullgjort den fem år senare. En stor del av dessa gick IV-programmet. Endast en fjärdedel av de som gick IV-programmet med start 2003 hade fullgjort sin utbildning inom fem år.
- I EU-länderna låg arbetslösheten i genomsnitt på knappt 9 procent 2009. Men läget ser väldigt olika ut i olika länder. Högst var arbetslösheten i Spanien med cirka 18 procent, därefter följer de baltiska staterna där Lettland låg högst med cirka 17,5 procent. Men klart är att alla europeiska länder har drabbats av krisen. Totalt gick cirka nästan cirka 15,7 miljoner individer arbetslösa i Euroområdet och knappt 23 miljoner om man räknar hela EU i december 2009.

Källor: Statistiska centralbyrån, Eurostat, LO och Konjunkturinstitutet.

– Trots allt som gjorts och trots all lagstiftning finns inget som tyder på att lönegapet minskar. Den goda nyheten för oss är ändå att de kvinnor som täcks av kollektivavtal ligger bättre till än andra, säger IFS generalsekreterare Guy Ryder.³²⁾

Studien omfattar över 100 000 manliga och kvinnliga löntagare. Den visar klart större löneskillnader mellan könen än vad som tidigare framgått. Tidigare officiella siffror har pekat på ett lönegap på 16,5 procent och en tidigare IFS-studie har pekat på en skillnad på 22 procent för likvärdiga arbeten. Men i den nya IFS-undersökningen är gapet så stort som 28 procent. Bland de länder som ingår i

³²⁾ Rolfer, Bengt: *Lönegap mellan män och kvinnor ökar till följd av krisen*, TCO-tidningen, 2009-10-20.

undersökningen är lönegapet minst i Ryssland och Sverige (12 procent) och störst i Brasilien (29 procent).³³⁾

Klyftorna ökar förstås också mellan de som har ett jobb och de som inte har det. Skillnaden går att mäta i kronor och ören, i början av hösten 2009 var de arbetslösa tapp till löntagarna mellan 6 och 7 procent om man jämför med före finanskrisen, enligt LO-ekonomerna. Men ännu sämre har de som inte har ett jobb och eller som rent av även hamnat utanför a-kassan. Kostnaderna för socialbidragen har ökat kraftigt, enligt en kartläggning som genomförts av Sveriges Radio.³⁴⁾ Nio av tio kommuner anser att behovet av försörjningsstöd ökat med en fjärdedel under 2009, enligt en undersökning av Akademikerfacket SSR.³⁵⁾ Enligt regeringen ökar socialbidragen med 50 procent mellan 2006 och 2010.³⁶⁾

Hur ser receptet ut?

De vanligaste åtgärderna för att försöka mildra effekterna av krisen har varit statliga krispaket där man tagit av skattemedel för att genomföra olika insatser. Dessa har till stor del handlat om att rädda bankerna undan konkurs. De insatser som gjorts för att rädda det globala finanssystemet är de största i historien. Det finns länder som satsat upp till en fjärdedel av sin BNP på finansiella räddningspaket. Totalt har 1,7 procent av världens samlade BNP använts för finanspolitiska stimulansåtgärder sedan hösten 2008.³⁷⁾

En rad av världens mest kända banker har gått i konkurs eller köpts upp av andra banker, nationaliserats eller räddats av att de erbjudits generösa lån som beviljats med offentliga medel. Detta gäller inte bara i USA utan även i Storbritannien och de ursprungliga 15 EU-länderna där man på olika sätt förstatligat olika delar av bankväsendet eller lämnat ekonomiska garantier. Det handlar om enorma belopp som spenderats för dessa ändamål.

Även ett antal OECD-länder som Island, Norge, Schweiz, Japan, Australien och Nya Zeeland har genomfört liknande åtgärder. Till och med i Ryssland har regeringen känt sig tvingad att erbjuda garantier för det nationella bankväsendet.

³³⁾ Rolfer, Bengt: *Lönegap mellan män och kvinnor ökar till följd av krisen*, TCO-tidningen, 2009-10-20.

³⁴⁾ Nyberg, Anders: *Ungdomar förlorare när socialbidragsberoendet ökar*, Sveriges Radio Kalmar 2009-05-25.

³⁵⁾ SSR: *Regeringen underskattar kommunkrisen*, Pressmeddelande, 2009-10-21.

³⁶⁾ Ohlsson, Hans & Stenberg, Ewa: *”Det blir väldigt tydligt hur klyftorna växer”*, DN, 2009-05-10.

³⁷⁾ Carleson, Agneta: *Avregleringar av arbetsmarknaden har förvärrat finanskrisen*, LO:s hemsida, 2009-10-16.

Finanskrisen har skapat osäkerhet, bankerna tvekar att låna ut pengar till varandra. Även banker som överlever har svårigheter.³⁸⁾

Både i USA och i EU-länderna diskuteras stöd till för nationerna viktiga företag som till exempel de inom fordonstillverkningen. Allt för att i möjligaste mån undvika massavskedanden och en ännu tyngre börda för nationerna.³⁹⁾ Ett klassiskt och ofta använt sätt att skapa arbetstillfällen i kristider är satsningar på infrastruktur. Det kan handla om nya vägbyggen, kollektivtrafik, skolor, bygga ut bredband och liknande. Stora sådana satsningar sker just nu i vitt skilda länder från Storbritannien och Frankrike till Nya Zeeland, Indien och Mexiko. Avsikten är att rädda jobb, hålla upp köpkraften och säkra välfärden.

Bara i ett litet land som Sydkorea räknar man med att skapa 50 000 jobb genom att spendera motsvarande 3 miljarder dollar just på infrastruktur. Sydafrika bygger ut flygplatser och elnät och vädjar om lån från Världsbanken och biståndsanknutna projekt för att finansiera detta.⁴⁰⁾

Bush-regeringen gav också en del stöd till dem som förlorat sina bostäder och jobb. Men många tvingades gå från hus och hem. Den amerikanska regeringens krispaket uppgår till 700 miljarder amerikanska dollar. Barack Obama har sagt att den största satsningen på infrastruktur i USA på ett halvt sekel måste vara så stor som krävs, ekonomin måste stimuleras och börja fungera igen. Det finns helt enkelt inte några andra alternativ.⁴¹⁾

Den svenska regeringens stödpaket i budgetpropositionen för 2010 på 10 miljarder till kommuner och landsting räcker bara för att täcka en liten del av deras underskott. Regeringen väntade dessutom ovanligt länge med sitt stödpaket vilket gjorde att planer på nedskärningar redan hade kommit långt när beskedet kom, stödpaketet innebar därför inte någon dramatisk skillnad i hur kommunerna lagt upp sin ekonomi för det närmaste året. 7 miljarder går till kommunerna och 3 till landstingen. 6 miljarder betalas ut 2009 och resten 2010.⁴²⁾

³⁸⁾ Munkhammar, Johnny och Sananadji, Nima: *Finanskrisen, ett gigantiskt politiskt misslyckande*, Munkhammar Advisory, 2008.

³⁹⁾ Hall, David: *Economic crisis and public services, Note 1, December 2008*, Public Services International Research Unit, PSIRU.

⁴⁰⁾ Hall, David: *Economic crisis and public services, Note 1, December 2008*, Public Services International Research Unit, PSIRU.

⁴¹⁾ Hall, David: *Economic crisis and public services, Note 1, December 2008*, Public Services International Research Unit, PSIRU.

⁴²⁾ Klepke, Martin: *Krisstödet lägre än 10 miljarder*, LO-tidningen, 2009-09-21.

– Det är bra att regeringen tillför kommuner och landsting 10 miljarder kronor tillfälligt för 2010. Men det är obegripligt varför regeringen hela året givit motsatt besked. Det har påskyndat de omfattande neddragningarna i vården, skolan och omsorgen och gjort dem större än nödvändigt, sa Ylva Thörn i samband med att regeringen presenterade budgeten för 2010.⁴³⁾

Så drabbas vårdsektorn

I början av oktober tågade 70 demonstranter till Stadshuset i Borlänge som en protest mot neddragningar i den kommunala verksamheten. Det var en manifestation som anordnats av Kommunal men initiativet kom från arbetsplatser i området.

– Nu får det vara nog, skallade ropen mellan husväggarna.

På ett av plakaten stod det: *Mormor får lägga sig klockan 15*

– Vi ska göra minst lika mycket med mindre personal. De flesta vet inte hur det är, man förstår nog inte hur det är om man är utanför verksamheten, sa Martha Bodin som deltog i aktionen.⁴⁴⁾

Finanskrisen påverkar först exportindustrin, alltså det som traditionellt är männens arbetsmarknad. Effekterna på den offentliga sektorn i Sverige märks först i nästa led, när skatteintäkterna minskar. I prognoserna för 2010 har kommuner och landsting skrivit ner de förväntade skatteintäkterna med 44 miljarder jämfört med de tidigare prognoserna från april 2008.⁴⁵⁾

” Nästa krisbransch är offentlig sektor. ”

Mats Kinnvall,
chefsekonom vid
Sveriges Kommuner
och Landsting,
SKL

– Nu pressas kommuner och landsting hårt. Nästa krisbransch är offentlig sektor, sa Mats Kinnvall, chefsekonom vid Sveriges Kommuner och Landsting, SKL, vid ett seminarium om krisen som anordnades av Studieförbundet Näringsliv Samhälle, SNS, i september 2009.

2009 blev det tuffaste året för anställda i kommunerna och landstingen sedan mitten av 1990-talet. Totalt varslades nästan 9 000 personer, 6 871 av dessa var kommunanställda.⁴⁶⁾ 2 113 anställda i landstingen varslades under året, det är den högsta noteringen sedan 1995.⁴⁷⁾ Det krävs stora nedskärningar nästan överallt i

⁴³⁾ E24: *Fack saknar stärkt a-kassa i budgeten*, 2009-09-21.

⁴⁴⁾ Brodin, Jerry: *Protest mot besparingar*, Dalarnas Tidningar, 2009-10-05.

⁴⁵⁾ SKL: *Pressmeddelande*, 2009-04-09.

⁴⁶⁾ Nilsson, Lasse: *Rekordmånga varsel i kommunerna 2009*, SKTF-tidningen, 2010-01-18.

⁴⁷⁾ Pejer, Mats: *44 miljarder back*, LO-tidningen, 2009-05-29. Nilsson, Lasse: *Rekordmånga varsel i kommunerna 2009*, SKTF-tidningen, 2010-01-18.

landet om det ska vara möjligt att klara den kommunala verksamheten. Åtminstone 15 av 20 landsting måste spara kraftigt under 2010.⁴⁸⁾

Bara i Region Skåne försvinner 1 000 jobb. Landstinget i Norrbotten ska spara 700 miljoner på tre år. I Västerbotten ska landstinget spara 200 miljoner kronor per år 2010–2011 och avskeda kanske så många som 1 000 anställda enligt den mest pessimistiska prognosen. Sundsvalls sjukhus ska spara 235 miljoner kronor åren 2009–2010. Det betyder bland annat att var sjätte anställd ska bort, och det är Kommunals medlemmar som ofta får gå först. Liknande rapporter har kommit från i stort sett samtliga kommuner och landsting.⁴⁹⁾

Det finns goda skäl att tro att oron för den instabila ekonomin gör att politikerna går längre i sina besparingskrav än vad som hade varit nödvändigt. Våren 2009 lät TCO-förbundet SKTF genomföra en undersökning där de intervjuade 150 kommunalråd om det ekonomiska läget. Den visade att det redan fanns beslut om att 4 000 jobb ska bort i kommunerna, vilket väntades ge en besparing på 8 miljarder kronor.

Sex av tio kommuner hade redan fattat beslut om att dra ner på utgifterna och i fyra av tio kommuner ingick det uppsägningar av personal i besparingarna. Fyra av tio kommuner svarade också i enkäten att de tänkte erbjuda lägre servicenivå till kommuninvånarna. Det fanns en beredskap för att genomföra ytterligare nedskärningar, sex av tio kommuner trodde att behoven att skära ner kommer att öka.⁵⁰⁾

Ungefär samma resultat fick Akademikerförbundet SSR som genomförde en liknande enkät hösten 2009 strax efter att regeringen presenterat sitt stödpaket till kommuner och landsting. Den visade att sex av tio ekonomichefer i kommunerna räknar med att säga upp anställda de närmaste åren, alltså exakt samma siffra som SKTF redovisade.⁵¹⁾ Enligt regeringens bedömningar minskar sysselsättningen i offentlig sektor med 60 000 personer mellan 2008 och 2011.⁵²⁾

⁴⁸⁾ Mattmar, Ulf & Persson Normark, Frida: *Trots regeringens extramiljarder: Flera kommuner höjer skatten 2010*, SVT, 2009-09-18.

⁴⁹⁾ Pejer, Mats: *44 miljarder back*, LO-tidningen, 2009-05-29. Nilsson, Lasse: *Rekordmånga varsel i kommunerna 2009*, SKTF-tidningen, 2010-01-18.

⁵⁰⁾ SKTF: *Eniga kommunalråd kräver mer kommunpengar*, pressmeddelande, 2009-03-23.

⁵¹⁾ SSR: *Regeringen underskattar kommunkrisen*, Pressmeddelande, 2009-10-21.

⁵²⁾ Kommunal.kommenterar: *Viktigt med mer pengar till välfärden*, 2009-09-21: www.kommunalkommenterar.blogspot.com/2009_09_01_archive.html

Regeringens politik slår mot de svagaste

Regeringen hoppas att skapa 150 000 nya jobb varav hälften via jobbskatteavdrag som införts i flera steg. Men för varje steg ökar avståndet mellan de som har ett jobb och de som inte har det eftersom arbetslösa inte får lägre skatt på samma sätt som de som är i arbete.

De grupper som drabbades värst av den ekonomiska krisen på 90-talet var personer över 50 år, de som var födda i något land utanför Norden samt lågutbildade. Bilden att unga generellt drabbas värst stämmer inte helt, det är vissa grupper av unga som är särskilt utsatta (även i denna grupp handlar det främst om invandrare, lågutbildade etc).⁵³⁾

LO-ekonomerna är kritiska både till jobbskatteavdraget och till försämringarna i a-kassan. De anar ett syfte att försöka pressa lönerna. Kommunals ordförande Ylva Thörn resonerar i liknande banor:

– Vi saknar också helt förbättringar av a-kassan. När arbetslösheten stiger till rekordnivåer är det uppenbart att vi borde ha en a-kassa som är så billig att alla har råd att vara med och som ger rimliga ersättningar till dem som nu förlorat jobbet. Det behövs också mer kvalificerad kompetensutveckling för att ge människor en chans att återkomma i jobb.⁵⁴⁾

Regeringens arbetsmarknadspolitik går mer ut på att stimulera arbetskraftsutbudet och mindre på att rusta arbetskraften och ge stöd åt dem som har svårast att ta sig in på arbetsmarknaden. Därför drar man ner på arbetsmarknadsutbildningar som bara fått ett marginellt tillskott, den ligger nu på den lägsta nivån i modern tid. Trots att forskning visar att effekterna av arbetsmarknadsutbildningar under långa tidsperioder varit goda.⁵⁵⁾

– Teorin går ut på att det här ska öka utbudet av arbetskraft, men Sverige har redan ett högt utbud av arbetskraft. Ingenting tyder på att något i ekonomin hämmar utbudet, anser Lena Westerlund.⁵⁶⁾

Från fackligt håll har det höjts kritiska röster mot frånvaron av vettiga åtgärder för arbetslösa. I medierna har kritiken varit hård mot enskilda inslag i

⁵³⁾ Carleson, Agneta: *Avregleringar av arbetsmarknaden har förvärrat krisen*, LO:s hemsida, 2009-10-16.

⁵⁴⁾ Kommunal.kommenterar: *Viktigt med mer pengar till välfärden*, 2009-09-21: www.kommunalkommenterar.blogspot.com/2009_09_01_archive.html

⁵⁵⁾ Axelsson, Cecilia: *Långtidsarbetslösheten kan bita sig fast*, SvD, 2009-09-22.

⁵⁶⁾ Pejer, Mats: *Jobbskatteavdraget ska pressa lönerna och öka utbudet av arbetskraft – liksom försämringarna av a-kassan*, LO-tidningen, 2009-08-25.

åtgärdsprogrammen, som de jobbcoacher som Arbetsförmedlingen ska anlita för att ge stöd åt arbetslösa vars kompetens och möjligheter att göra någon skillnad ifrågasatts.

Endast 1,9 procent av arbetskraften kommer att befinna sig i arbetsmarknadspolitiska program vilket innebär att knappt 30 procent av alla arbetslösa (eller drygt 30 procent om man räknar nystartsjobben) får del av någon aktiv insats. Det är avsevärt lägre nivåer än under 70- och 80-talen. Före 2002 låg den andelen vanligen kring 40 procent. En märklig prioritering om syftet verkligen är det som man hävdar, att förhindra att människor hamnar i en permanent arbetslöshet. LO-ekonomerna efterlyser en kraftfull satsning på arbetsmarknadspolitik så att fler kan beredas plats, men också att kvaliteten på utbildningarna förbättras.

Utbildningarna har egentligen dubbla syften, de behövs inte bara för att rusta den som vill in på arbetsmarknaden utan även för att snabbt kunna åtgärda brister inom vissa yrkesgrupper.⁵⁷⁾

Det har blivit svårare att kvalificera sig för arbetslöshetsersättning och regeringen hoppas förmå människor att hellre ta vilket jobb som helst, även med lägre ersättning, än att gå ut i arbetslöshet. Nästan en halv miljon människor har lämnat a-kassan, frågan är vad som händer dem om de blir arbetslösa och vilket stöd de kan få. LO-ekonomerna påpekar det väl kända att arbetslöshetsförsäkringen fungerat som en automatisk stabilisator (det vill säga funktioner i en ekonomi som automatiskt stabiliserar den i konjunkturuppgångar och -nedgångar) så att hushållen kunnat hålla uppe sin konsumtion vilket gynnat samhällsekonomin som helhet.⁵⁸⁾

*Arbetslöshetsförsäkringen behöver återupprättas som en vitt omfattande inkomstbortfallsförsäkring. Det behövs en rejäl satsning på aktiv arbetsmarknadspolitik, i synnerhet arbetsmarknadsutbildning, och reguljär utbildning så att de närmaste åren kan användas till att rusta människor för de jobb som kommer.*⁵⁹⁾

En oväntad julklapp

Två dagar före julafton fick de som arbetar på Österängens äldreboende i Uddevalla ett brev från arbetsgivaren kommunen där de ställdes inför två val: att acceptera att gå ner i tid från heltid till 75 procent eller sluta. Svaret skulle vara inne senast den 28 december.

⁵⁷⁾ LO: Ekonomiska utsikter hösten 2008.

⁵⁸⁾ LO: Ekonomiska utsikter hösten 2008.

⁵⁹⁾ LO: Ekonomiska utsikter hösten 2008.

– Vi tvingades handla i panik utan chans att undersöka våra möjligheter och rättigheter, säger undersköterskan Lena Kallin till Bohuslänningen. Hon säger att hon känner sig kränkt och har förlorat all arbetslust.⁶⁰⁾

De anställda kände sig pressade, det var svårt att få tag i någon att rådfråga i julveckan. Många på arbetsplatsen hade tagit ut lediga dagar så det var svårt att få ihop alla anställda till ett personalmöte. Efter att ha rådgjort med Kommunal svarade Lena och en del andra anställda att de ville fortsätta arbeta, men inte accepterade sänkt tjänstgöringsgrad. Samma dag som de svarade fick de besked att de var varslade. Med hotet om arbetslöshet hängande över sig beslutade de sig för att godta att gå ner i tid.

– Så här i efterhand önskar jag att alla som arbetar här sagt upp oss. Hur hade kommunen löst situationen då, undrar hon.⁶¹⁾

Bakgrunden till kommunens agerande är att man under ett år prövat ett system där de anställda haft 75 procent i schemalagd arbetstid och ytterligare 25 procent har varit inbrott vid frånvaro. Men de som inte kommit upp i heltid fick senare besked att de måste betala tillbaka en del av lönen, vilket väckte kraftig kritik från fackligt håll. Oenigheten med facket anges som ett skäl till att tjänsterna omvandlades till 75 procent när det tidigare avtalet löpte ut strax före jul.

– Ska man ha heltid underlättar det betydligt om man kan jobba flexibelt med flytande arbetstider. Men det går inte facket med på. Eftersom vi inte har förutsättningarna att erbjuda alla 100 procent tvingas vi göra så här, säger Jan-Erik Samuelsson, avdelningschef för äldreomsorgen i kommunen, till LO-tidningen.⁶²⁾

– De skrämde de anställda, säger Anette Brattberg, ordförande i Kommunal Uddevalla till Kommunalarbetaren. Många mädde väldigt dåligt över julen. Men arbetsgivaren gjorde en stor miss, de glömde varsla Kommunal!⁶³⁾

Detta kan få kommunen att tvingas backa, tror Anette Brattberg som spår att fallet kan hamna i Arbetsdomstolen. Ärendet är överlämnat till central förhandling eftersom Kommunal i Uddevalla och kommunen inte lyckats lösa det på lokal nivå. Många av de anställda söker nu andra jobb.⁶⁴⁾

⁶⁰⁾ Wedberg, Kajsa: *Vårdanställda fick ultimatum innan jul*, Bohuslänningen, 2010-01-04.

⁶¹⁾ Wedberg, Kajsa: *Vårdanställda fick ultimatum innan jul*, Bohuslänningen, 2010-01-04.

⁶²⁾ Lundh, Sandra: *Valet: Gå ner i tid eller säg upp dig*, LO-tidningen, 2010-01-15.

⁶³⁾ Jansson, Robert: *Heltidare skulle tvingas till deltid*, Kommunalarbetaren, 2010-01-05.

⁶⁴⁾ Wedberg, Kajsa: *Vårdanställda fick ultimatum innan jul*, Bohuslänningen, 2010-01-04.

Man kan notera att Uddevallas socialnämnd så sent som 2008 fattade ett beslut om att alla deltidsanställda skulle ha rätt till heltid senast 2013. Socialnämndens ordförande Elving Andersson, (C), säger till Kommunalarbetaren att möjligheterna att förverkliga detta försvårats betydligt av den ekonomiska krisen.

– Som jag ser det ligger bollen just nu hos facket. Utan avtal med flexibla scheman och så kallad fyllnadstid har vi i dagsläget inte en chans att erbjuda alla heltid.⁶⁵⁾

– Ett unikt och kreativt sätt att bli av med folk, är Kommunals ombudsman i Uddevalla Henrik Johanssons beskrivning av kommunens sätt att hantera personalen.

– Under mina år som ombudsman har jag aldrig tidigare stött på något liknande. Man kan undra om någon av cheferna i Uddevalla varit på kurs och lärt sig något nytt.⁶⁶⁾

Socialdemokraterna i kommunen är kritiska till att de borgerliga politikerna skyller på facket när det i själva verket handlar om ett tungt sparbeting. Kommunen i Uddevalla ska spara 30 miljoner kronor vilket gör att totalt 60 tjänster ska bort. Socialdemokraterna vill höja skatten med 35 öre för att klara jobben och kommunens ekonomi men har inte fått de borgerliga partierna med sig på detta.⁶⁷⁾

För undersköterskan Marianne Fäldt kom beskedet att hon förlorar en fjärdedel av lönen som en verklig kалldusch:

– Jag har ju lagt upp mitt liv och har som alla andra vuxna lån och räntor och sånt att betala och det här kommer jag inte att klara av att leva på så det är en personlig katastrof för mig.⁶⁸⁾

Men personalens kritik handlar inte bara om den egna situationen utan också om att åtstramningarna innebär försämringar för vårdtagarna.

– Just inom demensvården så är kontinuitet viktig, och många heltider gör ju att mycket och samma personal är på plats. Så det är inte bara mig som person som gör att jag blir ledsen och arg och förbannad för dom som är mest drabbade i det här av det här är dom som inte har några som helst möjligheter att påverka det här och det är våra gamla, konstaterar Marianne Fäldt.⁶⁹⁾

⁶⁵⁾ Jansson, Robert: *Heltidare skulle tvingas till deltid*, Kommunalarbetaren, 2010-01-05.

⁶⁶⁾ Wedberg, Kajsa: *Facket kritiserar ultimatum*, Bohuslänningen, 2010-01-04.

⁶⁷⁾ Wedberg, Kajsa: *Politiker: Därför ställde vi kravet*, Bohuslänningen, 2010-01-04.

⁶⁸⁾ TV4 Nyheter Väst, 2009-12-29.

⁶⁹⁾ TV4 Nyheter Väst 2009-12-29.

Tillbaks till deltidsfällan

Det finns en tydlig trend att den tidigare utvecklingen mot att förvandla deltider till heltider nu stoppas upp. I stället försöker arbetsgivarna oftare förmå heltidsanställda att gå ner till deltid. Sämre helgsceman med fler arbetade helger förekommer också bland besparingsåtgärderna. Dessutom kommer inga ersättare in vid vakanser och vid pensionsavgångar.⁷⁰⁾

– Jag träffade en ensamstående mamma på kirurgen som hade haft heltid i tre år. Hon var verkligen dödsförskräckt för att tvingas att gå ner till 75 procent. Hon förlorar 5 250 kronor i månaden på det, berättar Lena Ottosson, Kommunals avdelningsordförande i Halmstad.⁷¹⁾

I Region Skåne räknar man med att ta bort 1 000 jobb på detta vis, Sahlgrenska sjukhuset sparar 600 tjänster och på Karolinska sjukhuset i Stockholm rör det sig om motsvarande 900 tjänster (vilket ska ses mot att det finns totalt 45 000 anställda). Neddragningarna kan klaras utan stora nedskärningar, hävdar Mona Boström, landstingsdirektör i Stockholm.

– Vi klarar det med naturlig avgång, säger upp någon enstaka bara, det är som det brukar.

Gamla sparförslag som stoppats efter protester tas fram och dammas av igen, det handlar om nedläggningar och om att centralisera och rationalisera verksamheten. I vissa fall får skattehöjningar fylla i hålen.⁷²⁾

Den redan ansträngda situationen för vårdpersonal blir nu ännu hårdare. Detta märks till exempel i äldrevården. Uppdrag granskning gjorde ett nedslag i maj 2009 på demensavdelningen på Timrågårdens äldreboende i Timrå. Där klockas uppgifterna. Ett toalettbesök får ta sex minuter, en måltid högst nio. Någon tid för prat och tröst finns inte längre. På eftermiddagarna tog en ensam vårdare hand om sju svårt dementa personer, förr brukade de åtminstone vara två.⁷³⁾

– Jag saknar ord. Det är tungt, mycket tungt, förklarade en trött Bente Magnusson i programmet. Hon var helt ensam på avdelningen under eftermiddagarna men om det uppstod en kris finns en ”springare” att ringa till. Det är en anställd som har till uppgift att lösa kriser på samtliga fyra avdelningar, samtidigt. Man kan fundera vad

⁷⁰⁾ Pejer, Mats: *44 miljarder back*, LO-tidningen, 2009-05-29.

⁷¹⁾ Pejer, Mats: *44 miljarder back*, LO-tidningen, 2009-05-29.

⁷²⁾ Pejer, Mats: *44 miljarder back*, LO-tidningen, 2009-05-29.

⁷³⁾ Uppdrag granskning: *De gamla får betala finanskrisen – nedskärningarna slår hårt i äldrevården*, SVT, 2009-05-13.

som händer om det krisar på fler än en avdelning samtidigt. På nätterna är det ännu värre. Då ska två personer ansvara för de gamla på alla fyra avdelningarna.

Det finns direktiv som säger att personalen bara ska städa och ägna sig åt social samvaro i mån av tid, annars slopas dessa moment. De flesta av de äldre på avdelningen äter lugnande mediciner, vilket kanske inte hade varit nödvändigt om personalen haft mer tid och inte stressat så mycket, anser Bente.

Lägre löner är inte lösningen

En tendens i hela Europa är att lönesättningen blir mer decentraliserad och individuell. I Tyskland förekommer ”öppna klausuler” i regionala eller branschavtal som ska göra det möjligt att strunta i kollektivavtalen om det är viktigt för företaget. Ibland lyfts individuella löner fram som ett sätt för individen att skaffa sig bättre villkor. Men resultatet är att löntagarna totalt sett har fått en sämre löneutveckling.⁷⁴⁾

Att man hotar med lägre inkomst för anställda i industrin när orderblocket är tomt kanske är mindre konstigt. Då har det oftast handlat om tillfälliga arbetstidssänkningar med bibehållen timlön, i vissa fall ökad timlön eftersom inkomstsänkningen oftast var mindre än arbetstidssänkningen. Något helt annat är att kräva att anställda i offentlig sektor ska gå ner i arbetstid och/eller sänka sina löner, vilket också sker med hänvisning till finanskrisen.

I mars 2009 meddelade politikerna i Älmhult att även de offentliganställda borde nöja sig med lägre löner. Det väckte många upprörda reaktioner:

– För mig är det så att Kommunals löner redan ligger så lågt att vi drabbas extra hårt om vi inte får någon löneförhöjning, förklarade Kjell Svensson, skolvaktmästare på Diö skola i Älmhult, när han intervjuades av lokalradion.⁷⁵⁾

Det centerpartistiska kommunalrådet Elizabeth Peltola hävdade att krisen kräver ”otraditionella lösningar” och tyckte att i kollektivavtalen måste ”öppna upp för lokala överenskommelser”. Hon hänvisade till att IF Metalls avtal gör det möjligt med lönesänkningar lokalt för att rädda jobb om ett företag får svackor i orderingången.⁷⁶⁾

⁷⁴⁾ Glassner, Vera: *Government and trade union responses to the economic crisis in the financial sector*, Working Paper 2009.09, ETUI.

⁷⁵⁾ Rundqvist, Daniel: *Kraftig kritik mot förslag om frysta löner*, SR Kronoberg, 2009-03-09.

⁷⁶⁾ Rundqvist, Daniel: *Kraftig kritik mot förslag om frysta löner*, SR Kronoberg, 2009-03-09.

Skillnaden är bara att det aldrig finns någon svacka i orderingången på det viset i en offentlig verksamhet. Snarare är det ju så att trycket på de offentliganställda ökar när det är en ekonomisk kris.

Den finansiella krisen har medfört att företagen fått ett gigantiskt produktionsbortfall. Det är den utvecklingen som måste vändas och lösningen är teknisk förnyelse och utbildning, inte att hålla tillbaka lönerna. Det kan tvärtom ha motsatt effekt. Sådär säger LO:s chefsekonom Lena Westerlund:

– Krisen i svensk ekonomi är allvarlig och djup, med stora negativa effekter för löntagarna. Den har resulterat i ett efterfrågebortfall i omvärlden och Sverige på varor och tjänster som vi producerar. Vi har dock inte problem med vår konkurrenskraft gentemot omvärlden. Reallöneökningar bidrar till att upprätthålla efterfrågan i svensk ekonomi och det är viktigt att de kommer till stånd även under krisåren.⁷⁷⁾

Problemet är alltså inte lönenivåerna, vare sig i den offentliga eller privata sektorn, anser LO-ekonomerna. Krisen beror på att det är brist på efterfrågan av svenska varor vilket leder till att vi inte behöver producera lika mycket. En orsak är att vi inte konsumerar lika mycket i kriser, i stället sparar vi för att känna oss trygga. Enligt LO-ekonomerna skulle det till och med gå att höja lönerna i kommunerna med 2,5–3,5 procent, trots lågkonjunkturen.⁷⁸⁾

Något högre löner skulle öka efterfrågan på varor och tjänster vilket alltså ger fler arbetstillfällen. Kan det vara så enkelt? Ja i varje fall finns det ingenting som säger att det blir bättre bara för att kommunalarna håller tillbaka sina lönekrav. Man kan också vända på resonemanget: Om ingen köper de varor som produceras finns det ändå ingen anledning att tillverka så mycket, i det läget har lönenivån ingen betydelse. Lönerna är en kostnad, men bara i relation till intäkterna. För att hålla uppe produktionen och försäljningen behövs att lönerna ligger på en rimlig nivå.⁷⁹⁾

Politikerna i Älmhult är inte ensamma om att vilja sänka de offentliganställdas löner. I maj 2009 ville politiker i Arvidsjaur frysa de kommunanställdas löner och senare samma månad kom kommunledningen i Grästorp med ett förslag på förkortad arbetstid och sänkt lön i kommunen. Strax efteråt väckte socialnämndens ordförande i Uddevalla tanken på en fem procents lönesänkning och i Haparanda väcktes förslag om både sänkt arbetstid och lägre lön för kommunanställda

⁷⁷⁾ LO: *Det finns utrymme för löneökningar även i en djup lågkonjunktur*, pressmeddelande, 2009-05-29.

⁷⁸⁾ Klepke, Martin: *LO-ekonomerna tror inte på nollavtal 2010*, LO-tidningen, 2009-05-28.

⁷⁹⁾ Glassner, Vera: *Government and trade union responses to the economic crisis in the financial sector*, Working Paper 2009.09, ETUI.

(men förslaget drogs tillbaka efter bara några dagar på grund av kritik bland annat från Kommunal).⁸⁰⁾

Men även frysta löner är en dålig idé när lönerna ligger så lågt som de ofta gör. I Falun styr ett blått block tillsammans med Falupartiet. De vill att 2010 års budget ska se ut som 2008 års vilket innebär uppehåll med löneökningar, ett ganska typiskt beslut för hur många kommuner resonerar just nu.

– Vi har inte höga löner. Vi kämpar för att få upp lägsta lönerna. Det finns de som tjänar 17 000 i månaden trots att de har jobbat länge, säger Malin Ragnegård, ordförande i Kommunals sektion 10 i Falun.

Näringslivet kräver inte lönesänkningar men väl frysta löner. I slutet av maj 2009 skrev sju ledande företrädare för näringslivet (Svenskt Näringsliv och andra arbetsgivarorganisationer) ett gemensamt debattinlägg i DN där de krävde en paus för löneökningarna och flexibla arbetstider som kan anpassas efter konjunkturerna (kortare arbetstid när det finns mindre att göra, med motsvarande sämre inkomst). Dessutom krävde de att facket slutar att driva på om högre ingångslöner som de pekade ut som orsaken till den höga ungdomsarbetslösheten (en förklaring som nog inte alla håller med om).⁸¹⁾

Tanken att överleva en kris med lägre löner är fel enligt Bo Rönngren som ger ytterligare argument:

– Människor är oroade över att de ska förlora sina jobb. De är beredda att köpa sänkningar av lönerna för att behålla jobben. Men det blir inlåsnings effekter, säger han och förklarar att sådana avtal gör att människor binder sig till den arbetsgivare som de gjort en sådan uppgörelse med vilket gör att rörligheten minskar på arbetsmarknaden. Något som inte är gynnsamt för den ekonomiska tillväxten.

Dessutom är det inte säkert att företaget klarar sig i alla fall, efter en tid kanske de anställda ändå måste gå. Då har de hamnat på en lägre lönenivå i socialförsäkringssystemet och tvingas leva på en sämre standard. De vann lite tid men förlorade ändå både jobbet och tryggheten.

Konjunkturinstitutet har varnat för frysta löner som i värsta fall kan leda till en deflationsspiral, det vill säga att priserna faller generellt.⁸²⁾

⁸⁰⁾ Råghall, Karin: "Sänkta löner – glöm det", Kommunalarbetaren, 2009:06.

⁸¹⁾ Antoni, Bo & Huldt, Bengt m fl: *Dags att göra uppehåll med löneökningarna*, DN Debatt Opinion, 2009-05-26.

⁸²⁾ Okumus, Esref: *Konjunkturinstitutet dömer ut lönestopp*, Affärsvärlden, 2009-05-26.

*Eventuella lönestopp eller anpassningar nedåt av lönerna är inte något problem ur ett samhällsekonomiskt perspektiv, så länge det inte rör sig om generella lönesänkningar i hela ekonomin. En sådan utveckling skulle kunna leda till att ekonomin hamnar i en situation med skadlig deflation, där allmänt fallande löner och priser förstärker varandra i en nedåtgående spiral ...*⁸³⁾

Inflationstrycket har fallit kraftigt både i Sverige och i andra länder i takt med att priset på energi och räntekostnader för egna hem rasat. Att priserna sjunker är inte dåligt i sig, enskilda varor kan falla kraftigt utan att det har någon större inverkan på ekonomin i sin helhet. Men det farliga är om människor systematiskt börjar skjuta upp konsumtion och investeringar eftersom de tror att priserna kommer att fortsätta att sjunka. Det mesta talar för att det bästa för ekonomin är låga men ändå positiva löneökningar de närmaste åren.⁸⁴⁾

Konjunkturinstitutet anser att för låga löneökningar förvärrar krisen och ökar arbetslösheten.

*Konjunkturinstitutet bedömer att i detta läge främjas BNP-tillväxten och sysselsättningen av låga men i genomsnitt positiva löneökningar 2010–2012. Såväl generella lönefrysningar som höga löneökningar under perioden som helhet medför att produktionen och sysselsättningen utvecklas sämre.*⁸⁵⁾

Offentliganställdas inkomster är visserligen beroende av skattemedel. Men även de offentliganställdas konsumtion bidrar till svensk tillväxt och att vi gemensamt kan ta oss ur finanskrisen.

Många vill betala mer i skatt

Ett annat sätt att få budgetar i kommuner och landsting att gå ihop är förstås att höja skatterna. Det är en lösning om många kan tänka sig. I juni 2009 beställde den rödgröna alliansen en opinionsundersökning som ställde frågor om skatteviljan. 65 procent av de tillfrågade instämde i påståendet: ”Staten ska utöka stödet till kommuner och landsting i år för att minska uppsägningar i skola och vård, även om det kräver högre skatter”. 25 procent av de tillfrågade instämde inte. Övriga kunde inte svara.

En majoritet tycker också att staten ska satsa mer på utbildning till arbetslösa och lägga mer resurser på järnväg och kollektivtrafik – även om det kräver högre

⁸³⁾ Konjunkturinstitutet: *Konjunkturläget mars 2009, sammanfattning.*

⁸⁴⁾ Konjunkturinstitutet: *Konjunkturläget december 2009.* Veckans Affärer: Högre löner nästa år, 2009-09-22.

⁸⁵⁾ Konjunkturinstitutet: *Låga men positiva löneökningar 2010-2012 främjar BNP och sysselsättning,* pressmeddelande i samband med Lönebildningsrapporten, 2009.

skatter.⁸⁶⁾ Den rödgröna alliansen går till val 2010 på löftet att höja skatten för att rädda jobben och välfärden.

Därför är det anmärkningsvärt att bara 8 procent av kommunerna har planer på att höja skatten för att minska inkomstbortfallet. Det blir således nedskärningar av välfärden, tvärt emot vad regeringen hävdar och krispaketet är inte tillräckligt för att förändra detta, konstaterar Akademikerförbundet SSR.⁸⁷⁾

Raymond Torres, chef för enheten för Arbetsmarknads- och policyfrågor i OECD, menar att skatt, såväl statliga som kommunala, ska användas till åtgärder och att skattesänkningar är oansvarigt. Han kritiserar regeringarna i Europa för att inte ha tillräckligt starkt fokus på att skapa jobb och stärka det sociala skyddsnätet.

– Länderna använder mycket mer pengar till skattesänkningar än till trygghetssystem och aktiva insatser för arbetslösa, sade han vid ett seminarium i Stockholm i oktober 2009.

Han varnar för att om staterna fortsätter att negligera den stora sysselsättningskrisen finns det risk för nedgång i konsumtionen, fall i huspriser och social oro.⁸⁸⁾

Även Kommunal har kritiserat skattesänkningarna:

” Att sänka skatterna för fjärde året i rad urholkar välfärdens finansiering. ”

Ylva Thörn

– Att sänka skatterna för fjärde året i rad urholkar välfärdens finansiering, säger Ylva Thörn. Regeringen räknar med att 60 000 välfärdsjobb försvinner och att resurserna till välfärden minskar kraftigt. Trots det sänker man skatten med lånade pengar. Det är en oansvarig prioritering. Den utveckling regeringen redovisar gör mig djupt bekymrad över välfärdens kvalitet och innehåll.⁸⁹⁾

Långsiktigt är det en betydligt mindre kostnad att stötta kommunerna nu än att kasta ut ett stort antal individer i ett långt utanförskap som innebär både personligt lidande och påfrestningar på den offentliga sektorn. Man kan ifrågasätta om Anders Borg vet vad han talar om när han säger att ”en försiktig finanspolitik är ansvarsfull”.

⁸⁶⁾ Mellén, Johanna & Melin, Lena: *De rödgröna överens: Vi vill höja skatten*, Aftonbladet, 2009-06-24.

⁸⁷⁾ Mattmar, Ulf & Persson Normark, Frida: *Trots regeringens extramiljarder: Flera kommuner höjer skatten 2010*, SVT, 2009-09-18. SSR: *Regeringen underskattar kommunkrisen*, Pressmeddelande, 2009-10-21.

⁸⁸⁾ Carleson, Agneta: *Avregleringar av arbetsmarknaden har förvärrat finanskrisen*, LO:s hemsida, 2009-10-16.

⁸⁹⁾ Bloggen Kommunal.kommenterar, 2009-09-21: www.kommunalkommenterar.blogspot.com/2009/09/kommunal-kommenterar-extra-pengar-till.html

Anna Thoursie, Kommunals chefsekonom, pekar ut tre åtgärder som särskilt effektiva sätt att använda skattebetalarnas pengar:

- Att genom ökade statsbidrag motverka kommunernas benägenhet att förstärka bortfallet i efterfrågan när de på grund av krav på budgetbalans skär ner utgifterna eller höjer skatterna under lågkonjunktur.
- Att satsa på arbetsmarknadsutbildning, en åtgärd som råkat i vanrykte under 1990-talets krisår då antalet platser var viktigare än kvaliteten på den utbildning som gavs. Rätt utformad förhindrar arbetsmarknadsutbildningen såväl utslagning som flaskhalsar på arbetsmarknaden.
- Att förändra arbetslöshetsförsäkringen så att den får bättre effekt som automatisk stabilisator; alltså att a-kassan ska vara utformad så att de som blir arbetslösa inte tappar för mycket i köpkraft – fattiga och otrygga arbetslösa mildrar ingen lågkonjunktur.⁹⁰⁾

Oskälig kritik av kommunerna

Kommunernas dåliga ekonomi handlar till stor del om att de prioriterar fel, hävdar utbildningsminister Jan Björklund och påstår att det förekommer att kommuner drar ner på exempelvis skolan och satsar på något annat som ligger utanför kärnverksamheten.⁹¹⁾ Här ansluter sig Björklund tätt till den analys som görs av näringslivsförlaget Timbro och organisationen Skattebetalarna i en gemensam rapport som kom 2009 och vars syfte var att plädera för lägre skatter generellt:

Skattepengar ska användas till rätt saker på rätt sätt. Om så sker är vi övertygade om att skatterna kan vara mycket lägre.⁹²⁾

Rapporten innehåller en jämförelse av de offentliga kostnaderna i några kommuner som utredaren ansett likvärdiga. Utifrån denna granskning dras slutsatsen att de flesta av kommunerna borde kunna sänka sin kommunalskatt med mellan 200 och 1 000 kronor i månaden för en normalinkomsttagare utan inverkan på välfärden. Lösningen är att öka konkurrensen och skära i sådant som kan anses ligga utanför kärnverksamheten, framför allt fritids- och kultursektorn. Utredaren konstaterar att det ”är inte så synd om kommunerna” och sammanfattar:

⁹⁰⁾ Thoursie, Anna: *Finanskris ... och sedan?* Arbetspapper, Kommunal 2009-02-04.

⁹¹⁾ Bergsmark, Bengt: *Miljardbidrag till kommunerna*, Kommunalarbetaren, 2009-09-07.

⁹²⁾ Moberg, Lotta & Sigedal, Jonas: *Långt ifrån lagom – kommunala satsningar i kristider*, Timbro, 2009.

Excesserna med ”satsningar” på sådant som ligger långt från ”välfärdens kärna” överträffar varandra. /.../ Det finns mycket man kan göra för skattemedel som kan vara bra saker i sig, men behöver verkligen allt finansieras med våra skattepengar.⁹³⁾

Timbro anser att det stödpaket som regeringen beviljar kommunerna bör åtföljas av krav på effektiviseringar, till exempel att de skär i den kommunala demokratin, bantar nämndorganisationen etc. Åtgärder som många kommuner genomför redan i dag men som också betyder minskade möjligheter för den demokratiska processen:

Man kan förvänta sig att kommuner gör allt i sin makt för att undvika försämringar inom välfärden, men många anser sig i stället ha råd att i dessa kristider plöja ned ordentliga belopp i kultur- och fritidssektorn. Skolan och omsorgen sätts på undantag medan simbassänger, aktivitetshallar och festivaler får gå före i finansieringskön.⁹⁴⁾

Timbro fick svar från bland andra Mats Kinnwall, chefsekonom vid Sveriges Kommuner och Landsting, SKL, som menade att rapportförfattarna och de som deltog i den efterföljande debatten ägnade sig åt mytbildning som har lite med den kommunala verksamheten att göra. Det finns inga belägg för att den kommunala byråkratin ökar konstant och att det skulle vara en förklaring till ökade kostnader i den kommunala sektorn, hävdade Mats Kinnwall. Tvärtom har andelen administrativ personal i kommunerna legat på samma nivå, 8 procent, sedan 2005.

Den stora förklaringen till de ökade kostnaderna är i stället den demografiska utvecklingen, alltså att människor lever längre. Detta pressar upp kostnaderna med en halv procent per år. Ovanpå detta kommer ett antal ofinansierade statliga reformer. Bara kostnaderna för LSS-reformen, Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, har ökat med 150 procent sedan den infördes 1993.

Det kommunala självstyret gör att det är upp till väljarna att avgöra om politikerna spenderar skattemedel på ett förnuftigt sätt. Det ska inte staten lägga sig i. Mats Kinnwall vände sig också emot definitionen i rapporten av vad som är kommunal kärnverksamhet:

Det är olyckligt att ställa näringslivets och privata intressen mot det gemensamma lokalsamhället som kommunerna faktiskt utgör. När man slår fast att kommunerna inte ägnar sig åt det de ska och hänvisar till att endast 80 procent av pengarna

⁹³⁾ Moberg, Lotta & Sigedal, Jonas: *Långt ifrån lagom – kommunala satsningar i kristider*, Timbro, 2009.

⁹⁴⁾ Moberg, Lotta & Sigedal, Jonas: *Långt ifrån lagom – kommunala satsningar i kristider*, Timbro, 2009.

läggs på välfärd, bortser man från att kommunernas uppdrag faktiskt inte inskränker sig till skola och omsorg. De har lagstadgad skyldighet att också tillhandahålla till exempel renhållning, gatuunderhåll, brandförsvar, miljöskydd och flyktmottagning.⁹⁵⁾

Timbro följde upp med rapporten ”Byråkratexplosionen” där man gick tillbaka till åren 2001–2007 för att granska hur kommunerna spenderat skattepengarna. I ett debattinlägg den 28 december 2009 i DN hävdade rapportförfattarna att kommuner och landsting genomfört en dramatisk ökning av antalet byråkrater i stället för satsningar på vård, skola och omsorg. De hävdade att det finns risk att regeringens stödpaket äts upp av administration och inte hamnar i offentlig verksamhet.⁹⁶⁾

SKL:s vd Håkan Sörman ifrågasatte beräkningarna som delvis var de samma som i den första rapporten:

Det finns all anledning att kritiskt granska dessa siffror med tanke på att Timbro i augusti i år presenterade en studie som gick ut på att kommunerna skulle kunna avstå kultur- och fritidsområdet för att spara. Det visade sig snart att författarna gjort det enkelt för sig och inkluderat kommunernas kostnader för renhållning, snöröjning, gatuunderhåll, brandförsvar, miljöskydd och flyktmottagning, viktiga områden som har haft stor aktualitet hela hösten och vintern.⁹⁷⁾

Vem bär ansvar för anständiga bostäder?

Finanskrisen har satt fokus på frågan om boendet. Är det viktigt att äga sin bostad för att ha ett anständigt boende, eller finns det andra vägar? Hur mycket ska staten gå in och agera för att människor ska kunna höja sin boendestandard och på vilket sätt?

Rätten till en bostad är en universell fråga. Samtidigt som världens medelklass fått råd att förbättra sin standard, ofta med stöd från staten, fortsätter många fattiga att ha ett betydligt osäkrare boende. Från 80-talet frångick många stater tidigare system med icke-vinstdrivande sparbanker som stödde bland annat bostadslån med generösa villkor. Detta skedde både i superkapitalistiska länder som USA och så småningom i före detta kommunistländer där stora fastighetsbestånd privatiserades.

⁹⁵⁾ Kinnwall, Mats: *Kommunerna råder inte över kostnadsökningarna*, SvD, 2009-09-18.

⁹⁶⁾ Idergard, Thomas & Kreicbergs, Johan: *”Regeringens nya miljarder göder kommunbyråkrater*, DN, 2009-12-28. Kreicbergs, Johan: *Byråkratexplosionen*, Timbro, 2009.

⁹⁷⁾ SKL: Pressmeddelande, 2009-12-31.

I ett underutvecklat land som Malawi har mindre än 16 procent råd att köpa ett hus och det saknas helt system för stöd till sådana affärer.⁹⁸⁾

En del av de människor som förlorat sina bostäder i finanskrisens USA blev så upprörda att de slog sönder sina hus innan de lämnade tillbaks nycklarna till banken. I regioner där många nappat på erbjudandena om att låna till boendet stod många hus tomma och var i princip omöjliga att sälja.⁹⁹⁾ När bostadsmarknaden rasade i USA var det just de som finansierat sina bolån med subprimelån som råkade värst ut. Subprimelånen stod för 13 procent av bolånen, men för över hälften av alla utmätningar (55 procent) under tredje kvartalet 2007.¹⁰⁰⁾

Även i Storbritannien har politikerna börjat inse att det är nödvändigt att bygga prisvärda bostäder. I juni 2009 meddelade Storbritanniens premiärminister Gordon Brown att den brittiska regeringen hade planer på att försöka minska trycket på den arbetande befolkningen. De två åtgärder han då lyfte fram var extra pengar för att få ner ungdomsarbetslösheten och satsningar på att bygga prisvärda bostäder. 2,1 miljarder pund ska spenderas jämfört med tidigare budget som låg på 600 miljoner. För detta räknar man med att skapa 20 000 nya bostäder och 45 000 arbetstillfällen inom byggsektorn. Vissa analytiker har dock uttalat sig skeptiskt till om satsningen får den effekt som regeringen tror.¹⁰¹⁾

Arbetslösheten bland offentliganställda i Storbritannien stiger liksom på andra håll i Europa, och de som blir utan jobb förlorar också ofta sina hem. Cirka 70 procent av brittiska Unisons medlemmar äger sin egen bostad. Det finns hyresrätter och en form av allmännytta, men där bor i stort sett bara de fattigaste och ensamstående föräldrarna.

– Vi hade en känsla av att det fanns en bubbla vad gällde priserna på hus. Men nu händer saker snabbt. Bank of England har ett stort inflytande över människors liv, säger Martin McIvor, på Unison.

Kostnaden för bostaden och tryggheten att veta priset på förhand är särskilt viktig för de som arbetar i låglöneyrken. I länder som Nederländerna, Danmark och

⁹⁸⁾ UN, Sixty-third General Assembly, Second Committee, 19th & 20th Meetings (AM & PM): *UN-habitatchief in second committee, cites "rapid and chaotic" urbanization, shortage of affordable housing causes of global financial crisis*, General Assembly, GA/EF/3224, Department of Public Information, News and Media Division, New York, 2008-10-28.

⁹⁹⁾ Granström, Klas: *Här började finanskrisen*, Dagens Industri, 2008-10-26.

¹⁰⁰⁾ Munkhammar, Johnny och Sananadji, Nima: *Finanskrisen, ett gigantiskt politiskt misslyckande*, Munkhammar Advisory, 2008.

¹⁰¹⁾ Landberg, Robert: *Storbritannien: Brown har lagt fram nya stödplaner* – WSJ, Nyhetsbyrån SIX, 2009-06-30.

Sverige är fortfarande andelen hyresrätter relativt högt vilket skapar möjligheter för människor att upprätthålla en hygglig boendestandard och finansiell trygghet även om de drabbas av arbetslöshet eller hamnar i ekonomisk knipa av andra skäl.

I Sverige finns fortfarande alternativet att hyra sin bostad, men genom privatiseringar och utförsäljningar minskar beståndet i vissa delar av Sverige. Att ombilda hyresfastigheter till bostadsrätter är något som omhuldas främst av högerpartierna, skälet sägs vara att öka mångfalden och valfriheten. I stället visar det sig ofta leda till mer segregering, de fastigheter som säljs ligger framför allt i de attraktiva områdena.

Socialdemokraterna införde en stopplag som skulle försvåra omvandlingen av kommunala hyresfastigheter. Den upphävdes när den borgerliga alliansen tillträdde 2006. Sedan dess har 16 000 kommunala hyresrätter sålts till privata intressen och det finns planer på att sälja ytterligare 45 000. Den övervägande delen av försäljningarna äger rum i borgerliga kommuner.¹⁰²⁾

Under 2007 slogs rekord för ombildningar, bostadsrättsföreningar köpte fastigheter under året för totalt 14 miljarder kronor. De flesta ombildningarna skedde i Stockholm, Västra Götaland och Skåne. Över hälften av fastigheterna låg i Stockholm. Det finns skäl att tro att rekordet slås på nytt när siffrorna för 2008 blir klara, trots den skakiga ekonomin.

Alla kanske inte vill äga sin bostad

I början av oktober 2008 beslutade Stockholms stad, mot bakgrund av finanskrisen, att tillfälligt stoppa möjligheten att erbjuda bostadsrättsombildningar för hyresgäster i kommunala bostadsbolag. Men de som redan fått ett erbjudande fick fortsätta processen med ytterligare två månaders betänketid. Vissa ombildningar har också getts dispens så det har inte varit något totalt stopp.

Ett exempel på hur hyresgästerna tagit strid för att behålla hyresrätter är kvarteret Linjalen, ett typiskt miljonprogramsområde med cirka 450 lägenheter och ett hundratal lokaler mitt på Södermalm i Stockholm. Kvarteret är i grå betong och med andra av tidens material som plastlister och asbest under linoleummattorna, ganska nergånget efter många år av försök till bostadsrättsombildningar vilket fått till följd att det allmännyttiga bostadsföretaget Stockholmshem avvaktat med renoveringar.

Bostadsrättsombildningarna har skapat en nisch för ombildningskonsulter som anlitas av bostadsrättsföreningarna för att driva igenom affären och för att klara det juridiska och all byråkrati. Slår man ordet ombildningskonsult på Google får

¹⁰²⁾ Granskningen har genomförts av nättidningen Hem & Hyra.

man mängder med träffar, de flesta finns i Stockholm. Deras främsta intresse är att affären till varje pris ska bli av, annars får de nämligen inte betalt enligt den praxis som utvecklats på området. Dessa konsulter var drivande även i försökte att ombilda Linjalen där prislappen för deras arbete, om ombildningen lyckats, hade handlat om 3,8 miljoner.

De som besökte de så kallade köpstämmorna i samband med att kvarterets boende skulle rösta om en eventuell ombildning fick ta emot kalkyler över köpet som visade att de kunde sänka sina boendekostnader avsevärt. Men den som tog sig tid att närmare granska kalkylen upptäckte då att den låga hyran var möjlig genom ett lån som förutom köpet av kvarteret skulle användas till att finansiera boendet under de första åren. Sedan steg hyran successivt för att efter tio år vara uppe på den normala betydligt högre hyran. Ett förfarande som liknar de amerikanska subprimelånen i sin konstruktion eftersom de inte ger en ärlig uppfattning om vad som krävs för att klara lånen.

Nu blev det ingen ombildning av Linjalen. De som ville ombilda stötte på patrull i form av föreningen ”Rädda Linjalen”, den kanske mest välorganiserade motståndskampen någonsin mot en bostadsrättsombildning. Bostadsrättsmotståndarna vann en förkrossande seger vid samtliga ombildningsstämmor.

– Det konstigaste med den här ombildningen är att det var vi som vill bo kvar som motsatte oss ombildningen och de som ville dra som drev på, säger musikern Johan Johansson som var en av de drivande i nätverket.

Kanske inte så konstigt trots allt, den kalkyl som konsulterna presenterade var förstas ett lockbete för att få med så många som möjligt av hyresgästerna på affären. Den var skraddarsydd för de som ville köpa sin lägenhet och sälja den vidare med vinst inom en kort period. De som bodde kvar skulle däremot ha fått se sin hyra kraftigt höjd och till sist kanske den skulle ha hamnat på en nivå som gjorde omöjligt att bo kvar.

Systemet med ombildningskonsulter håller på att ses över och bostadsrättsombildningarna har också minskat i takt med den finansiella krisen. Men de processer som drogs i gång i många hyresfastigheter fick nog många att fundera över hur bräckligt det kan vara om man äger en bostad utan att ha särskilt stora marginaler.

John och Sanna, som bor i kvarteret Linjalen, hörde till dem som engagerade sig i Rädda Linjalen. De arbetar båda på museum, hon har bara en projektanställning, och betalar av på höga studielån. De har dessutom barn, en liten dotter.

– Om du hyr vet du vad du betalar, om vi köper kvarteret kan din hyra variera från månad till månad. Det tycker jag känns otryggt. Jag är otrygg i min anställningsform, jag vill inte också ha ett äventyrligt boende, säger Sanna.

Men de är motståndare till utförsäljningen av allmännyttan även av andra skäl än de rent ekonomiska.

– Jag förstår egentligen inte att det inte är fler som protesterar, säger Sanna. Det handlar om att någon annan har fått ta över vår gemensamma egendom och göra privata vinster.¹⁰³⁾

Litet bo jag sätta vill

Drömmen om en egen täppa lever starkt hos många människor, även i vårt eget land. Men den drömmen får inte äventyra hela vår framtid och existens. Mer än dubbelt så många bostadsrätter såldes på exekutiv auktion 2009 jämfört med året innan. Även antalet villor som klubbas bort har nästan fördubblats. Att äga sin bostad har fördelar, men den som inte har råd måste kunna få en bra boendestandard på andra sätt.¹⁰⁴⁾

Många köpte bostäder under åren före finanskrisen när ekonomin såg ljus ut. Då var det kanske inte något problem att de levde med små marginaler. Men händer det något oförutsett, en orsak kan vara att man mister jobbet eller tvingas gå ner i arbetstid, blir det svårt att betala räkningarna och räntorna på lånen. När någon hamnar på obestånd kan banken lämna in en ansökan till kronofogden om en tvångsförsäljning av en bostadsrätt eller fastighet, men det är sista steget när alla andra lösningar prövats.

I juni 2009 framträdde en man som kallade sig Rickard i ett inslag i P1 Morgon för att berätta om hur hans hus såldes på exekutiv auktion i mitten av 90-talet. Hans historia illustrerar väl hur sårbar en människa kan vara i samband med kriser i livet, att det kan behövas ganska lite för att radera allting när man har en bostad som är högt belånad. Rickard sammanfattade själv i programmet:

– Det var samma historia som i dag. Ena parten blev sjuk. Ekonomin rasade ihop lite lätt. Och när det väl har börjat rasa så rasar det oerhört snabbt på alla plan även om det inte är själva fastighetslånen som man missat att betala utan att det är något annat i skuldsättningen.

¹⁰³⁾ Hela intervjun med Johan och Sanna finns i Rädsla Linjalens tidning som gavs ut i ett enda nummer 2009.

¹⁰⁴⁾ Sigrid, Boe: *Allt fler hem säljs på auktion*, SvD, 2010-02-01. P1 Morgon, 2009-06-11: www.sr.se/sida/artikel.aspx?programid=3265&artikel=2920829

När huset såldes hade Rickard barn som var två och tio år gamla. Han hade svårt att förklara för dem varför de skulle flytta och lämna sitt hus.

– Det var den stora ångesten, hur värnar man om sina barn, man låter det ju inte gå så här långt för att man vill det eller för att man är slarvig eller så utan det är en yttre händelse. Man får försöka helt enkelt att satsa alla resurser man kan på dom och sen så glömmer man bort sig själv tills man kroppsligen och psykiskt brakar ihop.

Rickard tycker inte att han fick någon hjälp när han hamnade i ekonomisk kris.

– Det är ju så att man förväntas klara sin ekonomi, annars är man slarvig.

Rickard hade tur som snart hittade ett nytt hus som familjen kunde hyra. Men han vet andra som hamnade i ett ”Moment 22”, de blev vräkta men fick inte hyra någon ny bostad eftersom de hade betalningsanmärkningar.

Efter 90-talskrisen fick Sverige en stor grupp människor som levde på skulder som ökade på grund av höga räntor, de hamnade i en ond cirkel där de betalade av men ändå fick högre skuldbörda.

Bostadsbyggandet har minskat dramatiskt i hela Norden. Det fanns en nedgång redan tidigare, men det förstärktes påtagligt när finanskrisen kom 2008. Värst är det på Island, men kurvorna pekar neråt i alla nordiska länder. Över huvud taget märks minskad aktivitet på bostadsmarknaden, människor avvaktar med att flytta och fler lägenheter blir osålda.¹⁰⁵⁾

De som först tvingas sälja sina bostäder är ofta de som köpt dyrt på senare år och som sitter med stora lån. Totalt handlade det om 243 bostäder, bostadsrätter och fastigheter, som såldes januari till maj 2009, vilket inte låter så mycket. Men siffran är exceptionellt hög för att vara i Sverige.

Det är en lång process innan en bostad hamnar på exekutiv auktion, och de lägenheter som såldes våren 2009 hade till stor del hamnat hos kronofogden redan innan den stora vågen av varsel hösten 2008. Därefter sänktes räntorna kraftigt vilket gav en lättnad åt låntagarna. Men eftersom arbetslösheten fortsätter att stiga spår bankerna att ännu fler hem hamnar på auktion.¹⁰⁶⁾

¹⁰⁵⁾ Boverket: *Finanskrisen och bostadsmarknaden i Norden*, Dokumentation från Nordiskt Bostadsmöte 2009.

¹⁰⁶⁾ Nordensköld, Thomas: *Allt fler hem går under klubban*, DN, 2009-05-20.

I Sverige ökar nu antalet hyresrätter på nytt. Tendensen är än så länge blygsam men enligt HBV, som är en gemensam inköpsorganisation för de allmännyttiga bostadsföretagen, förekommer det numera att projekterade bostadsrätter inte kan fullföljas av brist på människor som vill köpa lägenheterna. De allmännyttiga bostadsföretagen, som har en stabil ekonomi och behov av att förnya sina bostadsbestånd, kan då gå in och köpa fastigheterna och fullfölja byggen som sedan ger nya hyresrättslägenheter som de kan hyra ut.¹⁰⁷⁾

Vilken betydelse bostadspolitiken haft på finanskrisen var ämnet för en diskussion i FN:s generalförsamling i oktober 2008. Vd:n för FN:s organ för boendefrågor (UN-Habitat) Anna Tibaijuka slog fast att en snabb och kaotisk urbanisering i kombination med brist på bostäder som människor har råd med var en underliggande anledning till den finansiella krisen. Det behövs politisk vilja och offentlig finansiering för att klara problemen, hävdade Anna Tibaijuka.¹⁰⁸⁾

FN:s expert på boendefrågor Raquel Rolnik efterlyste en återgång till tanken att staten ska erhålla anständiga bostäder till en rimlig kostnad:

” Ett hem är inte bara en handelsvara – fyra väggar och ett golv. ”

Raquel Rolnik,
FN:s expert
på boendefrågor

*Tron på att marknaden ska tillhandahålla anständiga bostäder för alla har raserats. Den nu rådande finansiella krisen är en stark påminnelse om detta. /.../ Ett hem är inte bara en handelsvara – fyra väggar och ett golv. Det är en plats där man kan leva i säkerhet, fred och med värdighet, en rättighet för varje människa. /.../ Den ensidiga fokuseringen på ägandeskapet som den enda lösningen för att få tillgång till ett boende är en del av problemet.*¹⁰⁹⁾

Tillfredsställande bostäder för alla är ett allmänt mål, förklarade hon. Men för att åstadkomma detta krävs breda och varierande insatser, allt från skattelättnader för att människor ska ha råd att köpa sig en bostad till bättre lagar som skyddar hyresgäster och effektivare kontroll över hyresmarknaden. Allmännyttiga bostadsföretag är viktiga aktörer, hävdade hon. Om vi anser att boendet är en rättighetsfråga, att alla har rätt till ett acceptabelt boende till rimligt pris, så är det inte en fråga som marknaden ensam tycks klara av att lösa.¹¹⁰⁾

¹⁰⁷⁾ Anders Linder, vd för HBV, i årsredovisningen för år 2008.

¹⁰⁸⁾ UN: *Shortage of affordable housing as causes of global financial crisis*, Sixty-third General Assembly, Second Committee, 19th & 20th Meetings (AM & PM), Department of Public Information, News and Media Division, New York, 2008-10-28.

¹⁰⁹⁾ UN News Center: *Mortgage crisis shows markets alone cannot ensure housing for all – UN expert*, 2008-10-23.

¹¹⁰⁾ UN: *Shortage of affordable housing as causes of global financial crisis*, Sixty-third General Assembly, Second Committee, 19th & 20th Meetings (AM & PM), Department of Public Information, News and Media Division, New York, 2008-10-28.

Sammanfattning av kapitlet

Finanskrisen har medfört att klyftorna ökat i samhället. De som drabbas värst är äldre, invandrare och lågutbildade. Kommunals medlemmar i vård och omsorg är med och betalar genom hårdare krav och tyngre arbetsbörda. De förväntas också solidariskt hålla tillbaks sina lönekrav och krav på andra förbättringar trots att de redan från början har låga löner och ofta jobbar ofrivillig deltid.

Skattemedel används för att stötta banker och privata företag så att de klarar krisen. De fattigaste betalar dubbelt, de riskerar också att bli arbetslösa eller få sänkta inkomster. Politikerna borde kunna ställa högre krav på motprestationer. Det är dags att höja tonläget gentemot bankerna för att de tar ut höga avgifter, delar ut orimliga vinster åt aktieägare och bonusar för att nämna några frågor som varit aktuella på senare år.

Ett sätt är ju att byta kapital mot ägande. Storbritannien är ett land där regeringen tillfört bankerna kapital i utbyte mot ägande, vilket förstås underlättar för skattebetalarna att få del av pengarna.¹¹¹⁾

Det kanske bör påpekas att idén att staten går in och stöttar företag på en marknad inte är okontroversiell eftersom det kan ge marknadsfördelar och rubba den sunda konkurrensen. Det finns EU-direktiv som tillkommit just för att skydda marknader där det offentliga kan tänkas konkurrera ut privata intressen. Nu har detta knappast varit något problem på senare år där det bland annat i Sverige instiftats lagar som tvingar kommunerna att konkurrensutsätta och som snarare ger privata företag företräden. (Det återkommer vi till senare i rapporten.) Men i spåren av finanskrisen har EU-kommissionen försökt att tillämpa nya sätt att tolka EU-direktiven för att göra det lättare för regeringar att erbjuda stöd till exempel banker.¹¹²⁾

Alliansregeringens politik med försämringar av a-kassan och bidragsnivåer etc har slagit hårt mot de svagaste. Finanskrisen har gjort människor än mer utsatta och de försämringar som genomfördes framstår i dag som än mer orimliga. Att ställa tillbaks till tidigare nivåer är ett krav. Skuldsanering kan behövas för enskilda personer som drabbats av boendekrisen och tvingats sälja sina hus.

Det finns förslag på snabbare skuldsanering och kortare betalningsperioder där en skuldsatt kan bli av med sina skulder snabbare och inte tvingas leva på existensminimum år efter år. Sådana lösningar måste fram snabbt. Sverige tillhör de

¹¹¹⁾ Munkhammar, Johnny och Sananadji, Nima: *Finanskrisen, ett gigantiskt politiskt misslyckande*, Munkhammar Advisory, 2008.

¹¹²⁾ Hall, David: *Economic crisis and public services, Note 1, December 2008*, Public Services International Research Unit, PSIRU.

länder som är hårdast mot dem som är skuldsatta och vänligast mot dem som lånar ut pengar, anser regeringens utredare Jan Ertsborn (FP) som arbetar med den så kallade insolvensutredningen (insolvens = skuldsättning). I sitt delbetänkande som överlämnades hösten 2008 föreslår han att det införs fler lättnader för dem som blivit överskuldsatta. En halv miljon står i kronofogdens register, en svindlande summa.¹¹³⁾

Det är utomordentligt viktigt att samhället tillhandahåller många olika boendeformer, och att inte hyresrätten blir ett alternativ endast för socialt utsatta grupper som inte kan köpa ett annat boende. En väl fungerande allmännyttan men också privatägda hyresrätter är ett alternativ för människor i olika skeden av livet. Det behöver inte vara den billigaste lösningen, men eftersom den inte kräver något kapital minskar risken för ekonomisk bankrott, något som vi kan drabbas av både av privata skäl och på grund av förändringar i samhället i stort.

Det är inte läge att bromsa i en uppförsbacke, ska ekonomin kunna ta fart igen behöver vi hålla uppe efterfrågan på varor och tjänster. Hushållens ekonomi måste ligga på en rimlig nivå och de måste kunna konsumera för att hjulen ska fortsätta snurra. Kommunals medlemmar behöver få behålla sina inkomster och arbetsgivarkrav på minskad arbetstid och tillbakahållna lönekrav bör tillbakavisas. Statsbidrag till kommunerna är viktigt för att inte de ska behöva nedrusta alltför mycket. Det nuvarande statsbidraget kom för sent och kunde ha varit större.

Vi vill inte att människor hamnar i en långvarig arbetslöshet och kanske aldrig tar sig tillbaks till yrkeslivet igen. Det behövs djärva satsningar och utbildning för att erbjuda lösningar och att Arbetsförmedlingen fungerar effektivt och väl. Utvecklingen mot större klyftor och ökad fattigdom måste stoppas.

¹¹³⁾ Pejter, Mats: *En halv miljon klarar inte skulderna*, LO-tidningen, 2010-01-15.

2 Gränsöverskridande arbetskraft del 1

Vår tids statare kommer från Rumänien

Bilen slingrar sig fram på småvägar i norra Skåne, bakom ratten sitter Tommy Nilsson, regionalt fackligt ombud vid Kommunals sektion för teknik, djur och natur i Skåne. Vi passerar åkrar och odlingar där det växer purjolök, sallad och majs och överallt är det fullt med människor som plockar grönsaker för hand, precis som förr i tiden. Arbetet är svårt att utföra med hjälp av maskiner, i synnerhet om man vill behålla kvaliteten på produkterna. Därför blir det dyrt och personalkrävande. Nästan ingen av de anställda är född i Sverige. Många har inte ens lön i Sverige utan arbetar för något utlandsbaserat bemanningsföretag.

Vi passerar parkeringsplatser med husvagnar i uselt skick med växande mögel på, de står så tätt att en brand skulle utlösa en fullständig katastrof, och uttjänta baracker utan toaletter och rinnande vatten. Här bor jordgubbsplockare som flyttar hit under jordgubbssäsongen för att ta vara på de bär som förgyller den svenska midsommaren och andra sommarfester.

Svenskodlat är viktigt tycker många och väljer svenska tomater framför de som växt i Nederländerna eller på Kanarieöarna. Vad de inte tänker på är att konkurrensen gjort att löner och arbetsvillkor är så dåliga att det knappast går att hitta inhemsk arbetskraft i lantbruket och odlingssektorn längre. Villkoren i det svenska jordbruket är faktiskt inte så mycket bättre än på andra håll. Minst lika usla är de i de svenska skogarna där bärplockare från andra världsdelar plockar vildvuxna bär för löner som ibland inte ens täcker omkostnaderna för att komma hit.

De som plockar jordgubbar får kanske ett kvitto för varje plockad låda, vid dagens slut byts kvittona mot kontanter. Inte ett papper utväxlas i övrigt mellan arbetsgivare och arbetskraft. Det är sådana jordgubbar vi köper vid vägen eller utanför någon stormarknad för 25 kronor litern. De flesta av oss frågar inte heller efter kvitto. Mindre nogräknade arbetsgivare, och de finns, frågar inte heller efter papper.

Så föds en ny underklass

Förr anlidade skånska bönder statare i jordbruket, statarsystemet upphävdes 1945. I dag anlitas migrantarbetare. Alldeles nyligen kom de från Polen eller länder i Baltikum och sedan det svenska EU-medlemskapet har de kunnat ta sig in i landet genom EU:s regler för fri rörlighet på arbetsmarknaden. Men intresset för arbetare från dessa länder har minskat i takt med att villkoren förbättrats i deras egna hemländer. Med nya regler för arbetskraftsinvandring kan arbetsgivarna rekrytera arbetskraft även utanför EU.

På Kommunals sektion för teknik, djur och natur arbetar flera som växt upp under statarsystemet och som har anhöriga som var en del av det gamla fattig-Sverige. Tommy Nilssons kollega Ulf Hanssons föräldrar var statare fram till dess att statarsystemet försvann 1945 då de fick jobb i en fabrik. Det berättar han när vi besöker Statarmuseet utanför Malmö, ett kan man tycka i dag pittoreskt monument över en tid som alla trodde var över. Tommy Nilssons farmor såldes på auktion.

De började arbeta fackligt och trodde att i framtiden har vi alla samma möjligheter och rättigheter. Tommy Nilsson funderar:

– En gång trodde jag att vi var på väg att få ett mer jämlikt samhälle, den drömmen försvann. Invandrarna har fått rollen av att vara de som är underst och som har andra rättigheter än vi andra. De blev vår tids statare.

Arbetsrätten förbättrades, välfärden förbättrades, vi fick lagar som LAS och MBL. Sedan började allt urholkas igen. EU-medlemskapet är en brytpunkt, anser Tommy.

– Sedan har det varit många steg tillbaks när det gäller fackliga rättigheter.

Vi har fått ett B-lag på arbetsmarknaden, och det består till stor del av utlandsfödda. Kommunal som förbund har fått en svår uppgift att tackla när det gäller att försvara dessa säsongarbetare mot hälsovådliga arbetsmiljöer, inestående löner, utebliven övertidsersättning och andra problem som de råkar ut för.

Så här sammanfattade Ylva Thörn situationen i ett förstamajtal i Helsingborg 2008:

” Det här handlar om exploatering av människor. ”

Ylva Thörn

Jag ser att det finns tydliga likheter mellan vårt fackliga arbete i dag och det arbete våra fackliga kamrater hade på 20- och 30-talen när de cyklade runt bland gårdarna i Skåne och organiserade lantarbetarna. Det de ser på fina gårdar är inte människovärdigt. Vi kan se hur människor utnyttjas att arbeta under omänskliga förhållanden.

Hon talade om timlöner på mellan 35 och 40 kronor som ofta betalas svart, om dålig arbetsmiljö, bristande säkerhet med höga risknivåer, både på arbetet och efter arbetsdagens slut. Hennes slutsats var klar:

Det här handlar om exploatering av människor. Oseriösa arbetsgivare som sätter vinsten framför människovärdet.

De gröna näringarna, det vill säga jordbruk, skogsbruk, trädgårdsbruk etc, står för en relativt liten del av den svenska arbetsmarknaden. 2006 bestod det svenska

sysselsättningsregistret av cirka 4,2 miljoner personer i åldern 18 till 64 år och av dessa var 72 000, eller 1,7 procent, sysselsatta i dessa näringar.

Andelen utrikesfödda är inte särskilt hög om man ser till hela branschen, men de dominerar inom vissa delar. 2006 bestod 11,7 procent av den totala arbetsstyrkan i landet av människor födda i något annat land, i de gröna näringarna var det bara 4,2 procent. Få invandrare bosätter sig på den svenska landsbygden, de flesta stannar i städerna. Däremot kommer många utlandsfödda hit som säsongarbetare under vissa perioder. Det är just inom säsongarbetet som det ofta kan finnas 100 procent utlandsfödda på en arbetsplats.¹¹⁴⁾

En skillnad mot förr är att tempot drivits upp. På en del av fälten vi passerar står så kallade gurkblockare, eller gurkflygare som facket kallar dem. Den här dagen står alla still så det är svårt att få en uppfattning om hur de fungerar. Men Ulf Hansson visar senare foton och förklarar att lantarbetarna hänger i elastiska remmar, själva arbetet går till så att de sträcker ner armarna och plockar gurkor som läggs på ett löpande band vartefter maskinen förflyttas över åkrarna.

– Allt blod rinner ner i huvudet som svullnar upp som en medicinboll, du får en fruktansvärd huvudvärk. Jag vet svenskar som prövat och sagt: aldrig mer, berättar Ulf som påpekar att den som hänger i en sådan här anordning självklart inte heller kan ta pauser när han känner för det utan måste arbeta tills någon annan stänger av maskinen.

”De betedde sig som dresserade papegojor”

Vi kör genom byar och samhällen som Vanneberga, Nymö, Ripa och Horna där nedlagda handelsbodas och flagnande bensinpumpar vittnar om en annan tid. På gamla gårdar som Trolle Ljungby arrenderar greven ut delar av sina jordegendomar till andra odlare med sikte på dagens stordrift. Vi åker igenom ett stinkande och bullrigt Nymölla med sitt pappersbruk där en odlare köpt upp alla de minst attraktiva lägenheterna precis intill fabriken för att ha till gästarbetare.

Var finns det fackliga löftet att inte sälja sitt arbete billigare i en tid när en jordbruksarbetare från till exempel Rumänien kan dra in fem rumänska årslöner på en enda sommar på en åker utanför Kristianstad? Kan man inte förstå att köerna till bemanningsföretaget som ska rekrytera arbetskraft i det fattiga Transsylvanien ringlar långa? Jo självklart, men i längden drabbas vi alla av att villkoren dumpas.

– Jordbrukssektorn är handarbete, där hittar du väldigt få sonnamn, säger Lars-Göran Olsson, ombudsman Kommunal Skåne.

¹¹⁴⁾ SOU 2008:56: *Mångfald som möjlighet – Åtgärder för ökad integration på landsbygden.*

– I jordbruket är det ofta stora gårdar, de ägs av svenskar. Sedan anlitar de gästarbetare, utlandsfödda som får bo där.

En utomstående har svårt att själv få prata med gästarbetarna. Förutom dåliga språkkunskaper är de flesta rädda om jobbet. Ryktet sprids snabbt om någon betett sig illojalt och det blir svårt att komma tillbaks nästa år. De som talar har ofta ingenting att förlora, de kanske redan förlorat jobbet eller känner sig så lurade att de ändå tänker ge upp om att stanna kvar hos en viss arbetsgivare.

Facket gör vissa försök att prata även med anställda som inte är medlemmar. Lennart berättar från ett arbetsplatsbesök:

– De betedde sig som dresserade papegojor: ”Klockan 7 till 16. Måndag till fredag. 80 kronor i timmen.” Alla svarade likadant. Sedan frågade vi om sjuklön men då svarade de inte, det hade de inte tränat att svara på.

I själva verket är arbetstiderna som nämnts ofta minst tolv timmar per dag upp till sju dagar i veckan.

Det finns de som först var säsongarbetare, sedan när Sverige gick med i EU gjorde den fria rörligheten det enklare att komma hit och arbeta.

– De återkommer till sitt gamla jobb, tar hit familj, börjar bo och leva här, berättar Lars-Göran Olsson. Först då börjar de fundera: Får jag rätt lön?

Om de inte har kvar lönespecifikationen kan man inte bevisa någonting. Det blir hörsägen, påpekar Lars-Göran Olsson. Problemet är att många inte har vare sig skriftliga löneavtal eller lönespecifikationer.

Vanliga problem för säsonganställda inom odling av grönsaker, frukt och bär:

- Sällan kollektivavtal
- Långa arbetstider
- Dubbel redovisning
 - en arbetstid i schema ofta helt korrekt enligt gällande avtal
 - och en annan i verkligheten
- Hälsovådliga arbetsmiljöer
- Uteblivna löner och ersättningar
- I de fall de anställda bor i anslutning till arbetsplatsen: dålig boendemiljö

Säsongsarbetare reser allt längre

Säsongsarbete är vanligt inom till exempel jordbruk, odling och i viss mån turism där det finns mer att göra vissa perioder på året. Arbetsgivarnas hållning är att det inte går att få tag i inhemsk eller europeisk arbetskraft längre till exempel i de gröna näringarna. Från fackligt håll hävdas det att orsaken är att löner och arbetsvillkor är alltför dåliga och det märks ingen tendens till förbättringar. I takt med att de nya EU-länderna får en stabilare ekonomi måste arbetsgivarna söka sig längre och längre bort för att hitta arbetskraft som godtar villkoren. Den hårda priskonkurrensen på frukt och grönsaker gör dessutom löneutrymmet mindre, det blir en ond cirkel.

Förr kom de svenska säsongsarbetarna från Polen och länderna i Baltikum men numera kommer de allt oftare från Kosovo, Serbien, Ukraina, Filippinerna och Thailand.

– Gemensamt för gästarbetarna är att de kommer från hemförhållanden som är så usla att de hellre tar de dåliga förhållandena de får här. Svenska företag exploaterar människor, säger Lars-Göran Olsson, Kommunal Skåne.¹¹⁵⁾

Det finns förstås lagar och regler även för de gröna näringarna. Inom EU är det säsongsarbetardirektivet som reglerar villkoren. Arbetsgivarna har rätt att ta in säsongsarbetare i upp till tre månader utan uppehållstillstånd. Säsongsarbetare ha en normal arbetstid på 40 timmar varje helgfri vecka, oräknat raster. Arbetstiden ska huvudsakligen vara förlagd till vardagar mellan klockan 7 och 17, åtta timmar per dag. Arbetsveckan bör aldrig överstiga 60 timmar.

Det har riktats facklig kritik mot de luddiga formuleringarna kring vem som är att betrakta som säsongsarbetare i EU-direktivet, det är mycket upp till arbetsgivaren att avgöra och det bäddar för godtycklighet. I dag förekommer det till exempel att säsongsarbetardirektivet används för att ta in byggnadsarbetare från andra länder, något som LO reagerat mot eftersom man inte anser att byggjobb är en säsongsbetonad verksamhet.

Facket har enligt MBL-lagen rätt att lägga in ett veto mot en uppdragstagare eller entreprenör som uppfattas som oseriös eller som försöker kringgå arbetstagarbegreppet genom att anlita till exempel ett företag fast det egentligen rör sig om en vanlig anställd. Men verkligheten stämmer ofta inte med regelboken, i realiteten blir det ofta svåra gränsdragningar.¹¹⁶⁾

¹¹⁵⁾ Klemming Nordenskiöld, Sofia: *Billigt grönt kostar på*, Fokus, 2009-06-26.

¹¹⁶⁾ Lantbrukets Affärer: *Våren kommer och med den säsongsarbetarna*, 2002:2.

Arbetsgivarna trycker på om en förlängning av den period som man får ta in säsongarbetare. I synnerhet fruktodlarna i Sydeuropa som känner av ökad priskonkurrens från länder utanför EU och önskar sig enklare regler som ska göra det möjligt att ta in arbetskraft även för längre perioder. Från fackligt håll har man pekat på risken för att öppna arbetsmarknaden ännu mer för gästarbetare samtidigt som Europa går igenom den svåraste ekonomiska situationen sedan 30-talet med massarbetslöshet som följd.

En revision av säsongarbetardirektivet skulle förhoppningsvis minska andelen svartarbete, det är åtminstone vad som lyfts fram från länderna i södra Europa. Det är alltså delvis samma motiv bakom förändringarna som när den svenska regeringen införde avdrag för hushållsnära tjänster.

Presentationen av förslaget om förändringar i säsongarbetardirektivet har skjutits upp flera gånger. Det fanns planer på att gå arbetsgivarna till mötes och föreslå möjligheter att ta emot säsongarbetare ända upp till nio månader under ett kalenderår. Men kritiken var massiv och det kom snart signaler på att förlängningen nu endast handlar om sex månader, vilket ändå är en fördubbling jämfört med tidigare.

LO anser att det räcker som nu med tre månader.

– Det här förslaget innebär en total avreglering av arbetsmarknaden. /.../ Vi ska ha en öppen arbetsmarknad, men EU ska inte ha några ”B-arbetare”, som arbetar efter helt andra regler än andra. Samma regler ska gälla alla. Det här vill vi att regeringen säger bestämt nej till, förklarade Wanja Lundby-Wedin i juli 2009 i samband med att Fredrik Reinfeldt höll ett ministermöte för EU:s social- och arbetsmarknadsministrar i Jönköping.¹¹⁷⁾

Ylva Thörn och ordförandena i ytterligare fem LO-förbund skrev ett debattinlägg där de menade att förslaget öppnar för oseriösa arbetsgivare:

I praktiken är direktivförslaget i sitt nuvarande skick mer lämpat för papperskorgen än för att presenteras för medlemsländerna i EU. Förslaget öppnar inte bara upp för löne- och social dumpning utan visar tydligt att kommissionen inte tagit den minsta hänsyn till efterdyningarna av det kända Laval-fallet. Därmed förstärker kommissionen ytterligare den obalans som nu råder på den europeiska arbetsmarknaden.

¹¹⁷⁾ TT: EU vill tillåta gästarbetare, GP, 2009-07-08.

Vi kan inte tillåta utnyttjande av arbetskraft som dessutom försvårar det fackliga arbetet. Därför kräver vi att den svenska regeringen klargör att direktivet bör avvisas i sin helhet.¹¹⁸⁾

Men det är möjligt att underlätta för säsongarbetare utan att man förlänger tiden som de stannar i Europa per år. Den franska regeringen har börjat bevilja säsongarbetare treåriga visum. Dessa gäller för sex månader per år, alltså längre än i Sverige, med den stora skillnaden att det gör det möjligt för till exempel den som arbetar i jordbruket att åka hem under vinterperioden i lugn och ro och veta att det är möjligt att återvända nästa säsong utan att gå igenom proceduren med att söka ett nytt tillstånd.¹¹⁹⁾

Tufft för seriösa odlingsföretag

Hur ser då de svenska arbetsgivarna på att hela branscher tas över av mer eller mindre oseriösa företag? SLA, Skogs- och Lantarbetsgivareförbundet, organiserar 4 000 medlemsföretag, däribland landets största odlare. SLA säger att man prioriterar frågan högt och medger att det finns ett problem med att seriösa företag har svårt att klara konkurrensen när marknaden dumpas.

Samtidigt finns uppenbara problem med att förhandla med de företag som skulle beröras av hårdare regler och fler sanktioner. Redan 2008 skulle Kommunal och SLA träffas och diskutera frågan. Men SLA kunde inte hitta en enda odlare som ville träffas och berätta om sin verksamhet. Att det finns en sådan misstänksamhet mot facket bekräftas i samtal med SLA. SLA tog däremot initiativ till en etikgrupp för att granska misstänkta övertramp, och meddelade att man även tänkt anordna informationsträffar för att sprida kunskap bland medlemmarna om svenska lagar och kollektivavtal.

SLA har även uttalat kritik mot det nuvarande direktivet. Att 40-timmarsveckan ska vara norm fungerar inte, enligt SLA, eftersom verksamheten är så beroende av vädret. Det kanske inte går att skörda exempelvis på grund av regn. SLA vill i stället skriva om avtalen så att de rimmar bättre med EU:s jordbruksvillkor som skulle innebära flexiblare arbetstider och lägre ingångslöner.¹²⁰⁾

– Vi vill naturligtvis inte vara med om att bidra till någon rovdrift av arbetskraften. Men risken om vi inte anpassar avtalen mer till verkligheten är att fler

¹¹⁸⁾ Thörn, Ylva och ordföranden i ytterligare fem LO-förbund: *Lagförslag leder till lönedumpning*, SvD Brännpunkt, 2009-07-11.

¹¹⁹⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

¹²⁰⁾ Klemming Nordenskiöld, Sofia: *Billigt grönt kostar på*, Fokus, 2009-06-26.

odlingsföretag väljer att stå utanför kollektivavtalen helt eller att branschen flyttar från Sverige, säger Katarina Novák, vd för SLA.¹²¹⁾

SLA organiserar arbetsgivare inom jordbruk, skogsbruk och trädgårdsnäring. Men det är bara ett fåtal av alla företag som är medlemmar. Många har dessutom inga anställda. Men kritiken mot branschen drabbar alla, det ”snöar på oss också”, säger Katarina Novák. Hon tycker kollektivavtal borde vara självklart, men framför allt behövs åtgärder för att komma till rätta med problemen i branschen.

Lantarbetare i södra Europa lever i misär

Sommaren 2007 hittade ett franskt bevakningsfartyg kvarlevorna av 18 människokroppar som flöt i Medelhavet mellan Malta och Libyen. De illa tilltygade kropparna troddes vara afrikanska migrantarbetare som försökt ta sig in i Europa. Det makabra fyndet sattes i samband med en båt som försvunnit söder om Malta någon vecka tidigare med 53 afrikanska migrantarbetare ombord. Båtens besättning slog larm och den lokaliserades av ett spaningsflyg, men båten hann sjunka innan räddningsfartyget hann fram. Bara några dagar senare sjönk ytterligare en båt med migrantarbetare i samma område, den här gången med 29 personer ombord.¹²²⁾

Sådana händelser blir sällan några stora rubriker. Man kan tala om en ”rörlighetens paradox”. Samtidigt som gränserna öppnas och människor i den rika världen kan bo och arbeta friare byggs murarna för många människor som råkar födas med fel pass.

Situationen med utlandsfödda gästarbetare som får göra ett jobb som den inhemska arbetskraften ratar finns även på andra håll i Europa. I södra Europa kommer den billiga arbetskraften ofta från länderna på andra sidan Medelhavet. Många av dem som arbetar i jordbruket i till exempel Spanien och Italien är papperslösa.

EU ska skärpa sin gräns vid Medelhavet genom ett utökat samarbete med länderna på södra kusten. Sedan 2009 har flyktingströmmen minskat till Malta genom ett avtal mellan Italien och Libyen som kritiserats för att bryta mot internationell rätt.

– Vad som än tar sig upp mot norr så är det vi som möter det först. Ingen kommer att vinna på att vi behöver utkämpa det här kriget ensamma. Europa kommer inte att vinna och folk kommer att fortsätta att ta sig in, sa major Clinton O’Neill på den maltesiska kustbevakningen.¹²³⁾

¹²¹⁾ Klemming Nordenskiöld, Sofia: *Billigt grönt kostar på*, Fokus, 2009-06-26.

¹²²⁾ SR Ekot: *Döda kroppar hittades i Medelhavet*, 2007-06-02.

¹²³⁾ Römbäck Paulsson, Erik: *Färre båtflyktingar når Malta*, Arbetaren, 2010:1-2.

Den som trots alla hinder lyckas ta sig in i det befästa Europa möter inget himmelrike. Läkare utan gränser har tagit sig an säsongsarbetare i södra Italien som man anser lever under omänskliga och ohälsosamma förhållanden.

– Det är chockerande att människor i ett land som är medlem i EU lever under förhållanden som är jämförbara med vad Läkare utan gränser möter i de mest underprivilegierade delarna av Afrika, säger Antonio Virgilio som är ansvarig för Läkare utan gränserns italienska projekt.¹²⁴⁾

Lantarbetarna vet inte från en dag till en annan om de har jobb, de tjänar uselt, står inte under några arbetslagar och blir de sjuka har de inte tillgång till någon läkarvård. Tusentals migranter, mestadels unga män från Afrika, tar sig varje år till Europa för att plocka meloner, vindruvor och andra frukter. Ofta saknar de uppehållstillstånd. Läkare utan gränser har sedan några år ett projekt där de erbjuder läkarundersökningar och samtidigt genomför de intervjuer som ger en skrämmande bild av verkligheten bakom många av de varor som vi köper i våra egna butiker.

I intervjuerna berättar migrantarbetarna att de ofta blir sjuka av det hårda jobbet, de lever i ett socialt utanförskap och ofta har de svårt att klara även de mest basala behoven. Två tredjedelar bodde i övergivna byggnader i en undersökning som genomfördes 2007, 62 procent hade ingen tillgång till toalett, 64 procent saknade rinnande vatten, 69 procent hade ingen el och 92 procent ingen värme (vilket kanske låter som ett mindre problem just i Italien men det förekommer kalla perioder särskilt i början och slutet av säsongen).¹²⁵⁾

” När jag lever under de här omständigheterna kan jag inte ens föreställa mig att vi har en framtid. ”

En 20-årig manlig lantarbetare från Mali som arbetar i Italien

Så här berättade en 20-årig man från Mali:

*Här, som du kan se, lever vi under fruktansvärda omständigheter, vi har inget vatten, ingen elektricitet, vi går till smutsiga badrum, vi saknar ofta mat att äta och under vintermånaderna riskerar vi att dö av kyla. Vi behöver verkligen hjälp. När jag lever under de här omständigheterna kan jag inte ens föreställa mig att vi har en framtid.*¹²⁶⁾

¹²⁴⁾ Läkare utan gränser, hemsida: *Svåra förhållanden för säsongsarbetare i södra Italien*, 2008-01-30.

¹²⁵⁾ MSF (Medicinenza Frontiere): *A Season in Hell*, MSF Report on the Conditions of Migrants employed in the Agricultural Sector in Southern Italy, 2008: www.medicinenzafrontiere.it/Immagini/file/MSF_A_Season_In_Hell.pdf

¹²⁶⁾ MSF (Medicinenza Frontiere): *A Season in Hell*, MSF Report on the Conditions of Migrants employed in the Agricultural Sector in Southern Italy, 2008, sid 4.

Alla migranter i Italien är berättigade till ett hälsokort som garanterar tillgång till hälsovård, men 71 procent av de intervjuade saknade detta kort, saknade information eller var rädda för myndigheterna till exempel på grund av att de var papperslösa.¹²⁷⁾

En anledning till att migrantarbetarna väljer att bo avskilt är att de ofta utsätts för övergrepp av olika slag. Från Italien rapporteras också om medborgargården som sätter upp illegala vägspärrar och jagar afrikanska migrantarbetare med stålrör. Det har förekommit attacker med skottlossning, våldet är en del av vardagen. Premiärminister Silvio Berlusconi blåser under de främlingsfientliga stämningarna i landet genom att skylla våldet på alltför släpphänt hantering av migranter från tidigare regeringar och kommunpolitiker.¹²⁸⁾

Men även den som försöker protestera mot dåliga arbetsvillkor kan råka illa ut.

En ung man, 22 år, flydde från den dramatiska situationen i Darfur för tre år sedan. Han behandlades nyligen av teamet från Läkare utan gränser för blåmärken och en skada på läppen, resultatet av ett övergrepp från en arbetsledare. Några dagar tidigare hade han klagat inför andra medlemmar i arbetsstyrkan om den dåliga betalningen för arbetet de utförde. Arbetsledaren slog då till honom av demonstrativa skäl inför alla de andra för att statuera ett exempel på vad som kan hända den som höjer rösten.¹²⁹⁾

Efter Läkare utan gränser rapport ”A Season In Hell” (En säsong i helvetet) vidtog lokala myndigheter en rad nödåtgärder. 4 000 migranter i området fick tillgång till toaletter, duschar och rent vatten. Men behovet är fortfarande stort för de tusentals säsongarbetare som anländer varje år till Italien. Under sensommaren 2009 genomförde Läkare utan gränser mer än 2 000 patientbesök.¹³⁰⁾

Lantarbetare – en utsatt grupp globalt

Lantarbetare är en yrkesgrupp som ofta fråntas sina fackliga rättigheter, det gäller på många håll i världen. I Jordanien och Libanon finns ett klart uttalat undantag i arbetsmarknadslagstiftningen för vissa yrkesgrupper däribland lantarbetare. IFS:s rapport över kränkningar av fackliga rättigheter i världen innehåller många fall där det just är de som arbetat inom de gröna näringarna som drabbats. Det rör

¹²⁷⁾ Läkare utan gränser, hemsida: *Svåra förhållanden för säsongarbetare i södra Italien*, 2008-01-30.

¹²⁸⁾ Holmbäck, Christopher: *Rasistmobbar jagar ut migrantarbetare*, Arbetaren, 2010:1-2.

¹²⁹⁾ MSF (Medicienza Frontiere): *A Season in Hell*, MSF Report on the Conditions of Migrants employed in the Agricultural Sector in Southern Italy, 2008, sid 4.

¹³⁰⁾ Läkare utan gränser hemsida: *Fokus Italien*: www.lakareutangranser.se/Events/Sverige-ordforande-i-EU/Italien/

sig om en stor yrkesgrupp, kanske de största i världen. Nästan hälften av jordens befolkning lever på landsbygden, och långt ifrån alla äger egen jord. Man räknar med att 1,3 miljarder människor arbetar inom jordbrukssektorn (vilket inkluderar självälgande bönder, varav den absolut övervägande delen är fattiga småbönder).¹³¹⁾

I Chile får inte lantarbetarna strejka under skördesäsongen, som en kompensation har man gjort det väldigt dyrt att avskeda lantarbetare i ett hopp om att det ska verka tillräckligt avskräckande för arbetsgivarna. Men lagen förbjuder inte företagen att anlita strejkbrytare under en konflikt. I Bolivia pågår arbetet med en ny grundlag som ska utvidga rätten till organisering och kollektiva förhandlingar och skydda fackliga organisationer och deras ledare. Först när den är fullt ut genomförd har lantarbetare rätt att strejka och bilda eller gå med i fackföreningar.¹³²⁾

I Marocko har löntagarna visserligen rätt att bilda fackföreningar men det kräver en lång och krånglig administrativ process vilket gör att många avstår. Förtroendevalda måste vara marockanska medborgare och en rad grupper omfattas inte av den vanliga arbetslagstiftningen. Det gäller till exempel de som arbetar i domstolsväsendet, hushållsanställda (som vi återkommer till i nästa kapitel) samt lantarbetare.¹³³⁾

Det arbetar över 70 000 jordbruksarbetare i de södra delarna av Marocko, nästan tre fjärdedelar är kvinnor och bara 15 000 är officiellt registrerade. Vissa arbetsgivare godtar fackliga organisationer men dessa får inte förhandla om kollektivavtal.¹³⁴⁾

IFS-rapporten över kränkningar av fackliga rättigheter under 2008 tar upp flera fall som rör de gröna näringarna. I slutet av februari 2008 förflyttade eller avskedade ledningen för Soprofel, ett fransk-marockanskt företag som odlar och exporterar frukt och grönsaker, flera av medlemmarna i National Federation of the Agricultural Sector (som ingår i centralorganisationen UMT) som hade deltagit i en strejk. De anställda hade försökt att föra en dialog med arbetsgivaren men misslyckats, även under 2007 förflyttades ett antal av de anställdas representanter.¹³⁵⁾

Skogen – ett laglöst land

– Han sa att vi kunde tjäna 100 000, ja till och med 200 000 baht på en säsong (cirka 20 000 till 40 000 svenska kronor). Skogen var full av blåbär, de sa att de hade räknat dem.

¹³¹⁾ Lodenius, Anna-Lena, red: *Är det värt det?* Studiematerial, Rättvisemärkt & Rena kläder, 2005.

¹³²⁾ *Kränkningar av fackliga rättigheter 2009*, LO-TCO Biståndsnämnd.

¹³³⁾ *Kränkningar av fackliga rättigheter 2009*, LO-TCO Biståndsnämnd.

¹³⁴⁾ *In Defence of Marxism: French agro-business – 'producer of flavour' and brutal exploitation but Moroccan Workers Fight Back*,

www.marxist.com/strike-soprofel-rosafflor-morocco.htm, 2009-05-26.

¹³⁵⁾ *Kränkningar av fackliga rättigheter 2009*, LO-TCO Biståndsnämnd.

Chi Chai, risodlare från Thailand, känner sig lurad. Han har pantsatt allt han äger för att betala bemanningsföretaget. Betalar han inte tillbaka lånet på ett halvår förlorar han marken som han bor på och som är grunden för hans försörjning. Därför strejkar han tillsammans med andra bärplockare som ett sista försök att få rättvisa och stöd i en till synes hopplös process.¹³⁶⁾

2009 kom över 7 000 bärplockare till Sverige enligt Skogsbranschens intresseförening SLA.¹³⁷⁾ De kom främst från Thailand men också från en del andra länder som Ukraina och Vietnam. Så brukar det vara. Men sensommaren 2009 var detta för ovanlighetens skull en stor nyhet i svenska medier. Orsaken var att några hundra vietnamesiska plockare strejkade i Värmland och ungefär lika många thailändare vägrade gå ut i skogarna runt Luleå. Luleå stadspark förvandlades till ett flyktingläger och kommunalråden gav dem raskt tak över huvudet och kallade in sin Posom-grupp, den kommunala krisorganisationen. Många vanliga luleåbor kom med mat och kläder och även restauranger ställde upp.¹³⁸⁾

Uppköparen Leif Ögren, som är ägare till företaget Euro Apartments, försökte hämta tillbaka 15 av rymlingarna, men ingen plockare ville återvända till skogarna. Enligt den närvarande lokaltidningen blev Leif Ögren upprörd och kallade samlingen i Luleå för ”masspsykos”. Han anklagade den thailändska föreningen, som ordnade mat i sporthallen, för att ta hit egna släktingar som plockade vid sidan av bemanningsföretagen.¹³⁹⁾

Sämjan mellan bärplockarna var inte den bästa, det uppstod en konflikt mellan syd- och nordvietnameser i Värmland som handlade om att vissa kunde tänka sig att agera strejkbrytare. Enligt uppköparna hade nordvietnameserna uppträtt hotfullt mot sydvietnameserna. Peter Fust, direktör för företaget Rabema, såg bråken som en miss i rekryteringen:

– En del har inte förstått hur tufft jobbet är och klagar på det mesta, till och med på boendet här i Branäs. Tyvärr verkar det som en grupp på fem personer som plockat minst har lyckats få med sig de andra i strejken.¹⁴⁰⁾

Bråken mellan bärplockarna gjorde att polisen ryckte ut med fyra bilar och en buss för att skydda dem som ”skulle tvingas till någon form av solidarisk

¹³⁶⁾ Carlsson, Mattias: *De sa att de hade räknat bären*, Aftonbladet, 2009-05-28.

¹³⁷⁾ Burén, Anna: *Tuff situation för hitresta bärplockare*, Ekot Umeå, 2009-08-22.

¹³⁸⁾ NSD: *Cynisk människohandel*, ledare, 2009-08-25; Calline, Lena: *Bärplockarna inkvarteras på Kronan*, SR-Norrbottnen, 2009-08-24.

¹³⁹⁾ Jacobsson, Göran: *Arga, utmattade och skuldsatta upp över öronen*, LO-tidningen, 2009-08-29.

¹⁴⁰⁾ Bengtsson, Linda: *”Omöjligt att plocka 60–120 kilo om dagen”*, Värmlands Folkblad, 2009-08-24.

arbetsvägran”.¹⁴¹⁾ Polispatrullen följdes av tolk och ambassadpersonal som kom för att försöka lugna ner de över hundra strejkande bärplockarna.¹⁴²⁾ Ett förfarande som ger eko av Ådalen och arbetsrättsliga strider på 30-talet. Aftonbladets reporter Peter Kadhammar konstaterar:

*Jag trodde inte att polisen ryckte ut vid arbetskonflikter längre. Jag trodde att det tillhörde ett annat tidevarv.*¹⁴³⁾

Bakom de bär som vi köper i frysdisken eller i syltburkar finns en kedja som består av syltfabriken eller frysmatföretaget, uppköparen och bemanningsföretaget. Många är mellanhänderna som alla ska ha sitt, men ingen riskerar en sådan förlust som plockaren om skörden uteblir.

– All ekonomisk risk ligger på dem som hämtas hit för att plocka bären. De ligger ute med enorma pengar, ur deras perspektiv sett, och har ingen kunskap om förhållanden i den svenska skogen, säger Thord Pettersson, utredare på LO.¹⁴⁴⁾

Den som lockat hit plockarna tar dessutom betalt för att låna ut gamla skrothögar till bilar och erbjuda ett ofta påvert boende i gamla skolor och församlingslokaler i anslutning till skogarna. En vanlig summa är cirka 150 kronor per dag för att bo, ha tillgång till mat och bil.¹⁴⁵⁾

Speciella regler för bärplockare

Som systemet nu ser ut kan uppköpare ta hit hur många bärplockare som helst utan några som helst förpliktelser eftersom de är anställda av utländska bemanningsföretag. 6 000 till 8 000 personer plockar och säljer bär varje år, varav närmare 90 procent är utländska plockare. Ungefär 90 procent av de bär som plockas kommersiellt i Sverige kommer från utländska gästarbetare.¹⁴⁶⁾

I flera år har det funnits ett helt annat system för just bärplockare än för andra former av arbetskraftsinvandring. Grunderna för detta är flera, förutom önskan om billiga bär. Tidigare kom plockarna på turistvisum och hade således ingen arbetsgivare. Plockandet sågs som en hobbyverksamhet. Men tillgången på sådana bärplockare sinade i takt med ökat välstånd i nya EU-länder precis som skett med lantarbetare och anställda i trädgårdsodling.

¹⁴¹⁾ Kadhammar, Peter: *Strejk i bärskogen – då rycker polisen ut*, Aftonbladet, 2009-08-19.

¹⁴²⁾ Ström, Annika: *Tumult i blåbärsskogen*, Värmlands Folkblad, 2009-08-24.

¹⁴³⁾ Kadhammar, Peter: *Strejk i bärskogen – då rycker polisen ut*, Aftonbladet, 2009-08-19.

¹⁴⁴⁾ Sjögren, Kent: *LO utreder kollektivavtal för bärplockarna*, Värmlands Folkblad, 2009-09-02.

¹⁴⁵⁾ Carlsson, Mattias: *”Hjälp oss, vi vill hem”*, Aftonbladet, 2008-08-25.

¹⁴⁶⁾ Hammarbergh, Krister och Enström, Karin (m): *Motion till riksdagen 2006/07:Sk263*. Erfors, Eric: *Blåbärsfejden*, Expressen, 2009-08-27.

För några år sedan strejkade 400 thailändska bärplockare i Björksele i Lappland för att deras lön gick till svenska skatter och avgifter, runt hälften av vad de tjänade.¹⁴⁷⁾ Nu går pengarna i stället till olika mellanhänder. Villkoren för dem som plockar, som är långt ner i kedjan, har knappast förbättrats, snarare tvärtom.

2003 bestämde sig Skatteverket för att bärplockare som plockade ”på uppdrag” var skattskyldiga. Arbetsgivaren var alltså tvungen att betala särskild inkomstskatt för utomlands bosatta samt arbetsgivaravgifter. Det var Skatteverket och finansdepartementet som föreslog att plockarna i stället skulle hyras in av utländska bemanningsföretag.

Inkomstskatt behövs inte för den som arbetar kortare tid än ett halvår i Sverige. Däremot behövs arbetstillstånd. Dåvarande Arbetsmarknadsstyrelsen gav vissa ambassader rätt att dela ut arbetstillstånd. 2007 tog man efter påstötningar från bärföretagens intresseorganisation SBIF bort kravet på en lön på minst 13 000 kronor i månaden och villkor liknande kollektivavtal.¹⁴⁸⁾ Förändringarna utvärderades 2007 av Skatteverket, Arbetsförmedlingen och Migrationsverket som samtliga ansåg att systemet fungerade bra.¹⁴⁹⁾

I takt med att verksamheten blivit alltmer industrialiserad, uppköpare förser stora fabriker med bär, fanns behov av att reglera den. Eftersom det inte bedömdes realistiskt att betala plockarna vettiga löner beslutades att ge bärplockarna dispens från regler som gäller andra arbetskraftsinvandrare som slår fast att minimilönen ska vara 13 000 i månaden och att arbetsvillkoren ska vara jämförbara med de som regleras i kollektivavtal. Det var ett krav från arbetsgivaren, men myndigheterna fann inga skäl att sätta sig emot.¹⁵⁰⁾

Det finns bärplockare som skrivit under avtal innan de kom till Sverige, men de lever inte på långa vägar upp till kollektivavtalsnivå. Ändå är det uppenbart att inte ens det som står i dessa papper har uppfyllts. Där står till exempel att de ska ha fasta arbetstider, övertidsersättningar och till och med traktamenten. LO-tidningen hittar ingen som fått den uppgjorda ersättningen vid ett besök hos de strejkande plockarna i Luleå.¹⁵¹⁾

¹⁴⁷⁾ Erfors, Eric: *Blåbärsfejden*, Expressen, 2009-08-27.

¹⁴⁸⁾ Sjögren, Kent: *LO utreder kollektivavtal för bärplockarna*, Värmlands Folkblad, 2009-09-02.

¹⁴⁹⁾ Jacobsson, Göran: *Specialregler för bärplock*, LO-tidningen, 2009-08-28.

¹⁵⁰⁾ Bardh, Per: *Littorin ansvarig för bärplockarnas dåliga villkor*, Newsmill, 2009-08-26.

¹⁵¹⁾ Bagge, Peter: *Bärplockarna sliter – bara för att betala av skulden*, SVT Uppdrag granskning, 2009-09-09; Jacobsson, Göran: *Arga, utmattade och skuldsatta upp över öronen*, LO-tidningen, 2009-08-28.

En annan besvärlig fråga är försäkringar, det är upp till varje bärplockare att själva teckna sådana. Den som skadas får själv betala läkarkostnader och vård och får ingenting för förlorad arbetsinkomst.¹⁵²⁾

En orimlig kalkyl

2009 var priset 14 kronor per kilo blåbär. Det betyder att en plockare måste få ihop minst 50 kilo per dag för att tjäna ihop till både lönen och den långa resan, helst mer. I år var det många plockare som inte kom upp i mer än 10–30 kg per dag. Svårast är det för de oerfarna.¹⁵³⁾

Bärplockare i Värmland som uttalade sig i medierna sa att de får ihop 70–100 kg per dag. Den kalkylen bygger på att de plockat bär upp till 14 timmar om dagen. En del har arbetat 70 dagar i sträck. Priset de betalar är ständig värk i hela kroppen.

– Varje minut som vi inte är i skogen betyder mindre förtjänst. Jag är här för att plocka bär, inget annat, sa Sakkapan från Thailand till Värmlands Folkblad. Det var femte året i följd som han och brodern Tawee var i Sverige.¹⁵⁴⁾

Enligt bärbranschens egna siffror hade genomsnittsplockaren de två senaste åren tjänat cirka 7 000 svenska kronor efter två månaders slit vilket innebär en inkomst på 10–15 kr i timmen. Flera av de stora uppköparna och bärföretagen gör mångmiljonvinster.¹⁵⁵⁾

Varför hade inte frågan om de usla bärplockarlönerna varit uppe till diskussion tidigare? En förklaring är förmodligen att det åtminstone vissa år gått att få ihop en någorlunda rimlig lön. Inte utan en arbetsinsats som nog många människor skulle anse som övermäktig. Men för en fattig människa kan någonting vara bättre än ingenting och därför har de inte klagat. Samtidigt har det funnits en medvetenhet om att det vissa år kan bli problem, annars hade inte Migrationsverket diskuterat tanken på en fond för stöd till bärplockare som måste resa hem utan pengar på fickan.

Redan 2002 krävde Migrationsverket en garantifond som skulle skapa större trygghet. Problemet var att fonden aldrig kom till stånd. Frågan var uppe till diskussion varje år när Migrationsverket träffade branschens representanter, och verket nöjde sig med försäkringar om att bärföretagen tagit sitt ansvar. Migrationsverkets representanter

¹⁵²⁾ Sjögren, Kent: *Bärplockarnas situation tas upp på högsta LO-nivå*, Värmlands Folkblad, 2009-08-24.

¹⁵³⁾ Bagge, Peter: *Bärplockarna sliter – bara för att betala av skulder*, Uppdrag granskning, SVT, 2009-09-09.

¹⁵⁴⁾ Bengtsson, Linda: *Trotsar värken – bären kan bli till guld*, Värmlands Folkblad, 2009-08-24.

¹⁵⁵⁾ Bagge, Peter: *Lönen: 10–15 kronor i timmen*, 2009-09-09.

medger utan omsvep att man brustit i kontrollen. De pengar som skulle avsatts för trygghet åt bärplockarna har försvunnit på andra håll.¹⁵⁶⁾

Det som skiljer bärbranschen från andra branscher där det förekommer bemanningsföretag är att det hittills inte funnits någon facklig motpart. Det är åtminstone den förklaring som Migrationsverket gett, men den kritiseras nu av experter som menar att reglerna är glasklara: facket skulle ha fått yttra sig kring bärplockarna redan innan något arbetstillstånd beviljades. Annars händer det som skedde nämligen att arbetsgivarna genom sin intresseorganisation SBIF sätter villkoren. Från LO-TCO Rättsskydd står det helt utan tvivel att Migrationverket brustit i hanteringen på en rad viktiga punkter. Det finns till exempel krav i utlänningslagen på att en anställd ska kunna försörja sig på sitt arbete. Om det inte finns avtal för ett visst område borde Migrationsverket ha tittat på näraliggande avtal och inte börjat skapa särlösningar.¹⁵⁷⁾

Facket och bärplockarna

I augusti 2009 påbörjade LO en kartläggning av bärplockare i Sverige och deras situation parallellt med att man tittade på vilket LO-förbund som skulle få ansvaret för frågorna. Valet föll till sist på Kommunal eftersom förbundet organiserar övriga gröna näringar som trädgårdsodling och lantbruk. Ett annat alternativ hade varit Skogs- och träfacket som organiserar flera andra yrkesgrupper i skogen, till exempel de som plockar kottar.

Det har nu bildats en tvärfacklig grupp med Handels, Livs och GS-facket (sammanslagna Grafikerförbundet och Skogs- och träfacket). I god tid innan nästa års bärsäsong ska ett avtal vara klart, målet är att alla aktörer i branschen ska skriva under. Det kommer att innebära att samma regler ska gälla för bärplockare som för alla som kommer från andra länder för att arbeta i Sverige. Men det förutsätter att regeringen river upp den dispens som infördes för bärplockningsbranschen.¹⁵⁸⁾

Situationen är komplicerad, säger Håkan Pettersson, Kommunals andre vice ordförande och avtalsansvarig.

– Vi ska självklart göra det bästa vi kan för att tillvarata bärplockarnas rättigheter. Kommunals linje är glasklar: i Sverige ska schyssta villkor och lika lön för lika arbete gälla, det är vår grundinställning. Kommunal kommer nu tillsammans med LO och de andra förbunden som sitter i arbetsgruppen påbörja arbetet.¹⁵⁹⁾

¹⁵⁶⁾ Bagge, Peter: *Fond som skulle hjälpa plockare bildades aldrig ens*, SVT, 2009-09-09.

¹⁵⁷⁾ Jacobsson, Göran: *Laglost tillstånd för bärplockare*, LO-tidningen, 2009-12-11.

¹⁵⁸⁾ Sjögren, Kent: *Kommunal får ansvar för bärplockaravtal*, Värmlands Folkblad, 2009-09-14.

¹⁵⁹⁾ Jakobsson, Joakim: *Bärplockarnas villkor måste regleras*, LO, 2009-09-09.

Reaktionerna från motparten är försiktigt optimistiska.

– Jag har ingen aning vad som behövs för att det ska fungera bättre för bärplockarna, men vi är beredda att föra en dialog med LO för att se vad vi kan göra ... Kanske ska anställningarna i stället vara i Sverige, säger SBIF:s ordförande Ivan Harnesk.¹⁶⁰⁾

En berättigad fråga som också ställdes av medierna är förstås: Vad skulle hända om man gav plockarna en vanlig svensk lön?

– För skogsbärens del blev det stopp. Mycket enkelt, hävdar Ivan Harnesk.¹⁶¹⁾

Från fackligt håll har striderna för bärplockarnas fackliga rättigheter ökat öppnat ögonen för villkoren inom näringen.

– Folk verkar tro att det är Gud som skapat tryggheten i samhället, men det är vi tillsammans som arbetat hårt för anställdas rättigheter i över hundra år, säger Urban Dahlgren, ordförande i LO-distriktet i Västerbotten.

– Att inte tro att det finns en form av modern slavhandel i Sverige är att vara ytterst naiv, säger Maria Stenberg från LO-distriktet i Norrbotten.¹⁶²⁾

I början av 2010 meddelade Migrationsverket att utländska bärplockare som kommer till Sverige måste i framtiden ha en arbetsgivare som följer kollektivavtalet om de ska få arbetstillstånd.

– Det är väl uppenbart att de bestämmelser vi tillämpat hittills inte fungerat. Under den senaste bärsäsongen var det många som råkade illa ut. Nu vill vi försöka se till att bärplockare inte råkar illa ut, sa Christina Werner på Migrationsverket.¹⁶³⁾

Beslutet välkomnas av facket:

– Det här känns jättebra, mycket positivt, verkligen ett steg i rätt riktning, sa Lasse Thörn, avtalschef på Kommunal som tror att beslutet är ett resultat av flera samverkande faktorer och att fackets påtryckningar säkert spelat en viktig roll.¹⁶⁴⁾

¹⁶⁰⁾ Jacobsson, Göran: *Lurade bärplockare söker stöd i Thailand*, LO-tidningen, 2009-09-04.

¹⁶¹⁾ Bagge, Peter: *Lönen: 10–15 kronor i timmen*, 2009-09-09.

¹⁶²⁾ Västerbottens Folkblad: *LO-distrikten i norr kräver ordning och reda för utländska bärplockare*, 2009-08-28.

¹⁶³⁾ Jacobsson, Göran: *Arbetstillstånd – om det finns kollektivavtal*, 2010-01-08.

¹⁶⁴⁾ Jansson, Robert: *Kollektivavtalsvillkor ska vara grund för bärplockare*, Kommunalarbetaren, 2009-12-23.

Storpolitiska efterspel

Varför ställs inte fler krav på vilka arbetsvillkor och löner som ska gälla för bärplockare, krav som vi ju ställer på andra branscher? Arbetsmarknadsminister Sven Otto Littorin lägger hela skulden på facket som han menar svikit bärplockarna.¹⁶⁵⁾

*Om jag hade varit LO hade jag tänkt att det finns minst 4 000 bärplockare i skogarna som behöver hjälp.*¹⁶⁶⁾

Men att regeringen också har ett ansvar att stifta lagar som reglerar en bransch talar han tyst om. Sanningen är att alla svikit bärplockarna, och att diskussionen kom i gång först när de själva sade ifrån och protesterade.

Bärplockarna hamnade så småningom på regeringens bord och medförde till sist en mindre storpolitisk konflikt. Thailands arbetsmarknadsminister flög till Stockholm för att träffa den svenske arbetsmarknadsministern. De var överens om att informationen till bärplockarna innan de kommer till Sverige måste bli bättre, och det resulterade i att Arbetsmiljöverket fick i uppdrag att ta fram en broschyr om den svenska modellen och vilka rättigheter som säsongsarbetare har i Sverige. Den ska när den är färdig finnas tillgänglig på de svenska ambassaderna utomlands.¹⁶⁷⁾

Totalt rör det sig om flera hundratusen thailändare från landets fattigaste delar som åker utomlands för att söka jobb. Minst 100 000 thailändare arbetar på fabriker i Taiwan där det råder brist på arbetskraft, andra finns på olika arbetsplatser allt ifrån restauranger i Malaysia och bondgårdar i Sydkorea till vårdbiträden i svensk offentlig sektor. Privata agenter som tar ockerpriser för resorna förekommer även i andra branscher än bärplockning.

Thailand är också ett stort mottagarland för gästarbetare. Det finns cirka en miljon migrantarbetare från fattigare grannländer som Burma, Laos och Kambodja som jobbar med byggen, fabriker, fiskebåtar. Villkoren för dessa migrantarbetare är ofta radikalt sämre än för den thailändska arbetskraften. De har ofta löner som ligger långt under den lagstadgade minimilönen och de har inte rätt att självständigt bilda fackföreningar. Det får bara thailändska medborgare göra.¹⁶⁸⁾

En månad senare hade många bärplockare återvänt. En del var tillbaka i byarna och kämpade för att klara av att behålla jorden. Andra hade stannat i Bangkok

¹⁶⁵⁾ Abrahamsson, Olov: *Per Bardh ryter till*, NSD, 2009-08-28.

¹⁶⁶⁾ Kåks Röshammar, Charlotta: *"Facket måste ta sitt ansvar"*, LO-tidningen, 2009-08-28.

¹⁶⁷⁾ Röstlund, Lisa: *Nytt löfte: Företaget betalar för biljetterna*, 2009-08-25.

¹⁶⁸⁾ Lintner, Bertil: *Fattigdom göder drömmarna*, SvD, 2009-08-25.

för att delta i protester mot regeringen och företagens sätt att utnyttja fattiga arbetare. I början av oktober protesterade tusentals arbetare på gatorna i Bangkok med krav på hjälp att betala skulderna. När regeringen inte ville träffa demonstranterna övernattade de utanför regeringsbyggnaden. Samtal inleddes mellan bemanningsföretagen och regeringen. Det slutade med att det thailändska arbetsmarknadsdepartementet erbjöd sig att betala en liten del av plockarnas skulder, 4 000 kronor per person. I övrigt ansågs det upp till bemanningsföretagen att lösa skulderna. Företagen säger att de inte tänker betala tillbaka, att bärplockarna kände till riskerna.¹⁶⁹⁾

Några månader efter striderna i de svenska skogarna åkte LO-tidningen till Thailand och träffade då Hatsaya Khenok som bodde hos släktingar och levde på lånade pengar. Hon kände sig ”vilsen och maktlös”. Hatsaya var risbonde men hade hoppats på att få ihop pengar till barnens utbildning, men i stället försatt såväl sig själv som familjen i en situation som var långt värre än innan.

Tidningen träffade även Taworn Kamon som också var arbetslös och just hade återvänt till sin by där jorden är pantsatt:

– Utan marken klarar vi oss inte. Det är samma sak som att vi förlorar allt.

I början av 2010 publicerar den ansedda tidningen Bangkok Post en artikel där det framförs varningar för att nappa på lockelserna om att tjäna storkovan i de nordiska skogarna. Villkoren för bärplockarna måste först diskuteras med företrädare för berörda länder, säger Bunchuen Koskela som företräder en vänskapsorganisation för Sverige-Finland. Problemen finns inte bara i Sverige. Under 2009 hjälpte organisationen ett 60-tal personer att komma hem som råkat i knipa att återvända hem från Finland.¹⁷⁰⁾

Vad kostar jordgubbarna?

Vad kostar jordgubbarna, undrade de kommunalare som delade ut plastmuggar med vackra röda bär mitt i vimlet på Almedalsveckan vid Hamnplan i Visby i juli 2009? Idén var att de goda bären skulle mana till eftertanke om jordgubbsplockarnas villkor och brist på fackliga rättigheter.¹⁷¹⁾

Tre-fyra stora jordgubbsodlare på Gotland har tecknat kollektivavtal, berättade de. Det betyder att plockarna bör tjäna 65 kronor i timmen. En lön som knappast kan

¹⁶⁹⁾ Jacobsson, Göran: ”Betala våra skulder”, LO-tidningen, 2009-10-09.

¹⁷⁰⁾ TT: *Thailändare varnas för bärplockning*, Dagens Nyheter, 2010-01-03.

¹⁷¹⁾ Almedalsveckan 2009: www.makthavare.se/2009/06/29/65-kr-for-en-jordgubbsplockare/

betalas om jordgubbarna kostar så lite som 20 kronor litern vilket de kan göra när det är högsäsong.

Vem är det då som plockar våra jordgubbar? Det kan handla om människor av många olika nationaliteter, mer sällan svenskfödda. Det är svårt att locka svenska skolorungdomar att plocka jordgubbar. Däremot kan det mycket väl dyka upp blivande gäststudenter på sommarlov. Sommaren 2009 hade till exempel Ulvagubben i Blekinge 40 säsongarbetare som plockade, och när de inte plockade bodde de vid åkern i husvagnar och små fyrbäddsstugor. Där fanns litauer, polacker, pakistanier (ett tiotal dataingenjörer som annars läste till master på Blekinge tekniska högskola), indier och en kenyan. Världen i miniatyr.¹⁷²⁾

För vissa är jobbet en livlina, ett sätt att överleva i ett hemland där de är arbetslösa och dignar under bördan av att inte kunna försörja sina anhöriga. För andra är jobbet ett extraknäck. Fredrik Hörenius, som äger Ulvagubben, erkänner att han aldrig själv skulle klara det hårda jobbet.

– Ibland har jag tagit in svenska ungdomar, men det blir bara bekymmer, för dem och för mig. De ger upp efter någon dag och då står jag där.¹⁷³⁾

Hos Ingemar Brandt utanför Hedemora jobbar nästan bara invandrare, mest de som läser svenska och tar detta som sitt första jobb i Sverige. Inte ens de polska invandrarna är numera intresserade eftersom de vill ha längre kontrakt. Redan i december annonserar han efter plockare till nästa sommar för att vara säker att vara ute i tid.

– Det börjar bli svårare att få tag i rätt folk, att få de som verkligen kommer så att de inte bara säger att de kommer och så dyker de inte upp. Det blir allt svårare att få tag i personer som verkligen kommer, har tid och vill det här.¹⁷⁴⁾

Såväl arbets- som boendemiljön är ofta under all kritik när det gäller jordgubbsplockarna, vilket facket uppmärksammat på olika sätt. En sensommardag när jordgubbs säsongen är över visar Kommunals sektion för teknik, djur och natur upp något som närmast kan beskrivas som en husvagnsskrot, men som alldeles nyligen var bostad för ett stort antal säsongarbetare.

¹⁷²⁾ Schalk, Johanna: *Hårt jobb att säsongarbeta*, UNT, 2009-07-08.

¹⁷³⁾ Schalk, Johanna: *Hårt jobb att säsongarbeta*, UNT, 2009-07-08.

¹⁷⁴⁾ Larsson, Therése: *Morgonpigga jordgubbsplockare sökes*, Dalarnas Tidningar, 2009-12-14.

– Det var bara ett enda utedass när vi var här första gången, men sedan fick de hälsovårdsnämnden på sig så de fick lov att ordna vattentoaletter, berättar Tommy Nilsson.

Bakom husvagnscampingen ligger direktörens bostad: en stor vit villa.

– Sådär gjorde ju grevorna förr också, de hade statarlängorna strax intill, konstaterar Tommy Nilsson.

En del bönder har dolt husvagnsparken bakom täta stängsel så att de inte syns från vägen. Kommunal fick tips om ett av lägren av en person som cyklat förbi av en ren slump.

– Det är typiskt att de inte vill visa utan bygger murar, någonstans skäms de väl.

Lennart Högberg, fackombud i samma sektion, säger att han några gånger sett att man till och med kört in husvagnarna i stora lador för att de ska vara totalt kamouflerade.

En odlare hyser in arbetarna i en nedlagd skola med trasiga fönster eller i en byggfutt utanför. En annan erbjuder en röd länga med stort underhållsbehov.

– De brukar kalla den ”Hilton” på skoj, säger Tommy Nilsson och kör runt hörnet där en lång betongmur döljer det påvra boendet och fram till en prydlig relativt nyuppförd mexitegelvilla strax intill. Där bor förmannen som är från Polen, berättar han.

Det värsta exemplet de stött på var en kvinnlig polsk jordgubbsplockerska och hennes dotter som bodde under fyra SJ-pallar med en presenning över. De arbetade hos en odlare utanför Hörby och visade själva bilder på boendet för Lennart Högberg när han kom i samspråk med dem på Polenfärjan för några år sedan.

”Han kallade oss mina negrer”

Migrantarbetare kommer hit för att arbeta. Vi är anställda för de mest farliga, smutsiga och svåra jobben som finns, jobb som koreaner inte vill ha. Men vi är inte djur, vi är människor så våra arbetsgivare och chefer ska behandla oss med respekt eller åtminstone tilltala oss med våra egna namn och inte använda nedsättande omdömen eller svordomar. Vi vill bli behandlade på samma sätt som koreanska arbetare.¹⁷⁵⁾

¹⁷⁵⁾ Amnesty International: *Disposable Labour: Rights of migrant workers in South Korea*, sid 2, 2009.

En 30-årig vietnamesisk migrantarbetare som arbetar i Busan, Sydkorea.

Orden från en rapport från Amnesty International fångar en del av den känsla av rättsslöshet och mindervärde som många migrantarbetare känner. Citatet kan jämföras med en berättelse från två svenska lantarbetare som skakade många då den berättades i radioprogrammet Kaliber. Jozef och Elwira Ujazdowski arbetade hos en skånsk bonde i tio år under odlingssäsongen. De kommer ursprungligen från Polen respektive Slovenien.¹⁷⁶⁾

De skrev noggrant ner alla timmar de arbetade, väl medvetna om att de inte fick ut den lön de hade rätt till. De många övertidstimmarna fick de ofta bjuda på. De arbetade i regel tolv timmar i sträck med endast korta raster. Men de var tacksamma över att ha jobb och ville inte klaga. Trots att arbetet på åkern var hårt och arbetsförhållandena dåliga. Det fanns ingen toalett och inget lunchrum, måltiderna intogs på åkern, ibland direkt på marken. Kvinnor som menstruerade fick gå med blöjor och behoven utträttades bakom något lastbilsflak.

Men det som verkligen fick Jozef och Elwira att reagera var den behandling de mötte. Bristen på tvättmöjligheter gjorde att de var smutsiga när de skulle hem. Deras arbetsgivare, den skånske bonden, kallade dem ”mina negrer” och ”mina små grisar” när han plockade upp dem i den minibuss som skulle ta dem hem efter dagens arbete. Han låg också och övervakade de anställda med kikare för att se att de utförde sitt arbete.

– Det är lite som att gå tillbaka till hur det var under slaveriet. Man behandlar människor sämre på grund av att de har en annan etnisk bakgrund och kommer från andra länder. Då är de inte lika mycket värda och man kan behandla dem, tycker man, på ett sämre sätt än vad man gör med svenskar, kommenterar Lars-Göran Olsson, ombudsman på Kommunal i Skåne som engagerade sig i Jozef och Elwiras fall.

Eftersom de skrivit upp varje arbetstimme och kunde bevisa hur de arbetat fick de så småningom retroaktiva pengar för de senaste två åren. Det är praxis att inte gå tillbaks längre i tiden. Det är också praxis att inte efteråt gå ut och berätta om den uppgörelse som gjorts med arbetsgivaren. Men Jozef och Elwira var kränkta, för dem handlade det inte bara om pengar. De saknade en ursäkt och därför syntes de i medierna, berättar de. Men fortfarande flera år efter händelsen har inte arbetsgivaren tagit kontakt med dem.

¹⁷⁶⁾ Kaliber/Sveriges Radio: *I sitt anletes svett – säsongarbetare utnyttjas*, 2007-11-25.

Företaget utsattes efter reportagen för en bojkott av bland annat Coop. Det har i dag bytt namn och ägare. Ingen av dem som var anställda samtidigt som Jozef och Elwira har fått komma tillbaka. Elwira är sjukskriven sedan länge på grund av sviterna av det tunga arbetet som hon utförde på åkrarna. Jozef har haft korta anställningar och dess emellan har han gått arbetslös. De bor numera permanent i Malmö.

När frågan om bärplockarnas arbetsvillkor var som mest aktuell under sensommaren 2009 intervjuades flera uppköpare som uppvisade en kolonial och överlägsen syn på den arbetskraft vars arbete de är beroende av för sin försörjning. Det berättades bland annat att plockarna uppmanas att lämna ifrån sig pass och biljetter, de lever alltså i ett slags livegenskap.

Uppköparen Stefan Engström erkände i tv-programmet Uppdrag granskning att det är för att kunna kontrollera plockarna.

– Man måste ju ha lite koll och när de lämnar igen bilen får de passet tillbaka.

Man kan jämföra med burmesisk arbetskraft som tagit sig in över gränsen i norra Thailand för att arbeta i någon av textilfabrikerna i gränsstaden Mae Sot. Där tar man systematiskt av arbetarna deras pass och övrig dokumentation som exempelvis arbetstillstånd. En kvinnlig anställd intervjuades inom ramen för organisationen Solidarars projekt ”Decent Work”:

Allt vi ville var att byta arbetsuppgifter och göra något annat. Då fick vi sparken. När sex av oss kom in på fabriken kontor tvingades vi att underteckna ett papper där de krävde oss på en massa pengar om vi skulle få tillbaka våra arbetstillstånd. Två av flickorna valde att inte skriva under, så de kan inte få några nya jobb, de måste resa tillbaka till Burma.¹⁷⁷⁾

Trots att de flesta som kommer arbetar otroligt hårt för en låg ersättning var många av uppköparna missnöjda med arbetskraften. Stefan Engström hävdade att bärplockare från Asien är särskilt lämpade för uppgiften att plocka bär i svenska skogar:

Om man varit med lite så ser man ju att det här, det är ingen bärplockare. Det är nån lycksökare kanske /.../ Man ser det ju på dem. Är man ovan får man ont i ryggen, men de som är vana är vana att krypa på risfälten. Så för dem kanske det inte är lika jobbigt.¹⁷⁸⁾

¹⁷⁷⁾ Intervjun genomfördes av Anna-Lena Lodenius för Solidarars medlemsorganisation Olof Palmes Internationella center.

¹⁷⁸⁾ Bagge, Peter: *Bärplockarna sliter – bara för att betala av skulden*, SVT Uppdrag granskning, 2009-09-09.

Förnedringen som dessa plockare känner är en del av exploateringen. Det handlar inte bara om ekonomi utan även om brist på respekt för människors arbete. Men pengarna är ett kvitto på att man är värd något, en rimlig lön och ett värdigt bemötande hör ihop.

Men att arbeta i Sverige är ändå ett bättre alternativ för många än att gå hemma i arbetslöshet. De behöver pengar och jobb, känner tacksamhet och hamnar i samma underläge som gamla tiders fattiga. Trots dålig lön och usla arbetsvillkor känner en del migrantarbetare en slags tacksamhet mot arbetsgivaren som de är så beroende av och därför vill göra allt för att hålla sig väl med. Relationen kan utvecklas till att bli närmast gammaldags feodal.

Lennart Högberg, Kommunal Skåne, berättar om en kvinna som han träffade på Polenfärjan för några år sedan och som köpt fyra flaskor vodka för att ge till sin arbetsgivare.

– Hon tyckte att han var så snäll som anställde henne. För 30 kronor timmen! säger Lennart.

Vad kan facket göra?

I Jozef och Elwiras fall slutade kampen mot arbetsgivaren med en förlikning. Det är vanligt, oftast ger arbetsgivaren med sig och betalar hellre än att fallet hamnar inför domstol. De 115 000 kronor som arbetsgivaren betalade Jozef och Elwira var ett skambud, anser Lars-Göran Olsson.

– Men de var barskrapade, det hade varit en lång process och hade ärendet gått till Arbetsdomstolen hade de fått vänta ytterligare två-tre år. I det läget vet man ju inte ens om företaget finns kvar.

De var arbetslösa, Elwira var sjukskriven men väntade länge på besked om sjukpenning. Kanske att det hade gått att driva fallet vidare, men det är osäkert tror Lars-Göran Olsson. Han förstår om Jozef och Elwira är besvikna, men ser inte att facket hade kunnat agera annorlunda.

Det finns som nämnts både problem och fördelar med att lösa konflikter på det här sättet. Det kan vara en framkomlig väg för att den anställde ska få ut något över huvud taget. Men det betyder också att facket inte kan berätta om framgångar vilket skulle kunna vara ett sätt att motivera fler säsongarbetare att gå med i facket.

Men historien slutar inte med Jozef och Elwira. Nu har Kommunal tagit sig an ett fall som rör en av deras före detta arbetskamrater, en polsk man som arbetade lika länge, i tio år, och som inte heller fick ut en riktig lön. Även han har varit noggrann och

antecknat vad han fick ut. Han har hela tiden legat mellan 12 och 20 kronor i timmen under avtalet och endast fått lön för ordinarie arbetstid, det handlar om 900 timmar övertid, åtta månader om året. Vissa veckor arbetade han mer övertid än vanlig arbetstid, 90 timmars arbetsvecka var inte ovanligt, berättar Lars-Göran Olsson.

Precis som Jozef och Elwira lät han bli att protestera eftersom han var rädd för att inte längre ha jobb. Men när han inte längre fick vara kvar 2007 tog han steget och hörde av sig till facket som stämde arbetsgivaren. En fördel i sammanhanget är att arbetsgivaren är medlem i arbetsgivarorganisationen SLA. Fallet tas upp 2010 i Arbetsdomstolen.

– Det är ett totalt självmål, vi har alla trumf på hand, konstaterar Lars-Göran Olsson.

Om det verkligen går så enkelt återstår att se. Kommunal Skåne har levererat en hel pärm till förbundskontoret där det står månad för månad exakt hur mycket mannen arbetat. Företaget drivs i dag av en sonson till den som en gång startade det. 2009 bedrivs ingen frilandsodling, nu odlas bara spannmål.

– Han säger att vi bedriver en personlig vendetta mot dem. Först tyckte vi att det var lite synd om honom som fick ärva en smutsig byk som hans farfar inte tvättat. Men det tycker jag inte längre. Det är samma villkor nu som då.

Bevisläget är som nämnts ofta det stora problemet. Alltför många har inte över huvud taget någon godtagbar dokumentation som säger vilka löner och villkor som gäller. Det gäller inte bara inom frilandsodlingen. Lars-Göran Olsson berättar om flickor som arbetat med hästar och inte fått lönespecifikationer på två år, trots att lön betalats ut. Då handlade det ändå om ett företag som hade kollektivavtal. Men trots detta undertecknades aldrig några anställningsavtal.

Tommy Nilsson säger att han önskar att facket hade rätt att ta del av andras löneuppgifter, och inte bara medlemmarnas.

– Det hade löst 99 procent av alla problem med löner.

Ibland är domstolsvägen det enda som fungerar, men det är en lång och osäker process. I början av januari 2007 avgjorde Arbetsdomstolen ett fall med två kvinnor från Polen som rest till Sverige i tron att de arbetade för en arbetsgivare som hade kollektivavtal. Detta hade han nämligen kryssat för i den blankett som arbetsgivare ska fylla i när de söker arbetstillstånd för arbetskraft från länder utanför EU (detta skedde innan Polen gick med i EU). Av blanketten framgick även att de skulle få betalt ”enligt gällande kollektivavtal”. Senare visade det sig att kvinnorna

fick lägre lön och inte heller något ackordstillägg. Arbetsgivaren skyllde på att de arbetat för långsamt.

De ena av kvinnorna talade vare sig engelska eller svenska, den andra hade uppfattat att det som stod i pappren från arbetsförmedlingen var en överenskommelse. Arbetsgivaren, ett bärodlingsföretag i Östergötland, hävdade att man hade gjort upp med kvinnorna om den lön de fått. Lönen beräknades per plockad låda. Kvinnorna hade fått ut ungefär hälften jämfört med avtalsenlig lön.

Kvinnorna återvände till Polen, men facket såg till att de skrevs in som medlemmar i svenska Kommunal för att kunna driva ärendet. Facket förlorade i tingsrätten men överklagade. Till sist avgjorde Arbetsdomstolen att arbetsgivaren skulle betala ackordstillägg och 27 000 kronor i semesterersättning till den kvinna som arbetat två år åt företaget och 18 000 kronor till den som arbetat en sommar.

Ett principiellt viktigt fall för Kommunal. Det var den första domen av det här slaget och den slår fast att tillfälligt anställda faktiskt har samma rättigheter som svenska arbetare.¹⁷⁹⁾

Ljuva dröm, att bli en riktig svensk

Både Jozef och Elwira och deras polske kollega har valt att stanna i Sverige även när de inte arbetar i jordbruket. Det har förmodligen också påverkat deras vilja att strida för bättre rättigheter. När säsongsarbetarna blir mer integrerade i det svenska samhället börjar de också jämföra sig med svenska villkor.

Annars är det vanligt att det är svenska vänner till gästarbetare som hör av sig till facket. Tommy Nilsson berättar om hur en kvinna just ringt angående närmare 40 serber som arbetar på en gård. Hon hade sett att Kommunal undertecknat deras "offer of employment" vilket betyder att man godkänt rekryteringen. Men det betyder inte, vilket många tycks tro, att facket har något slags ansvar senare för hur deras arbetssituation ser ut.

– De tror vi ska hjälpa dem, bara för att vi skrivit under, säger Tommy Nilsson som inte ens har tid att besöka alla företag efteråt även om han försöker hinna med att prata med så många han hinner.

Kommunals ombudsmän har i princip slutat driva fall för andra än de egna medlemmarna, där var man lite generösare tidigare. Men tiden räcker helt enkelt inte till och i längden gräver facket sin egen grav tror Lennart Högberg och Tommy Nilsson. Det måste finnas en medlemsnytta, något som motiverar medlemskapet.

¹⁷⁹⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

Medlemsrasen gör ändå att ekonomin ser allt sämre ut, om det dessutom går att få hjälp av facket hur som helst utan att man är medlem har det svårt att förklara varför någon ska betala medlemsavgifter.

Ett annat problem är att den situation som många av säsongarbetarna befinner sig i gör att de behöver olika former av stöd från facket. Det kan handla om allt från uteblivna löner och ersättningar och till synes enkla saker som intyg som inte skrivs under och lämnas in till Försäkringskassan eller a-kassan. Det kan tyckas obegripligt att vissa arbetsgivare undandrar sig sådana självklarheter, men en säsonganställd utlandsfödd som talar dålig svenska står sig ibland slätt i det svenska samhället utan facket, det är helt klart.

– Odling på friland av grönsaker lever sitt eget liv, sedan får arbetsgivarna i SLA säga vad de vill, säger Tommy Nilsson.

Arbetsgivarorganisationen SLA:s vd Katarina Novák håller med, hon betonar att odling sker under speciella former och att arbetstider är svårt att reglera.

– Korna måste mjölkas när de ska mjölkas. Man kan inte skörda jordgubbar när det regnar, då möglar det. Man kan studera väderleksrapporterna men faktiskt ändå inte ha en aning om hur det ser ut i morgon.

Migrantarbetare är numera en förutsättning för att få arbetet utfört, men det skapar nya förutsättningar för branschen som ingen fullt ut kontrollerar och som kräver nya system.

– Det är svårt att hitta människor som vill arbeta i de gröna näringarna och som har rätt handlag, det här är ett hantverk.

Men visst sker det förbättringar.

– Boendet har blivit dubbelt så bra skulle jag säga på senare år, tycker Tommy Nilsson. Trots att han visat en hel del exempel på att det fortfarande finns uppenbara brister.

Man ska nog inte kräva alltför hög standard, resonerar han.

– När unga svenskar reser till Norge för att arbeta kan de tänka sig att bo tolv personer i en trea med våningssängar, de vill inte lägga pengar på boendet.

– Men det ska vara toalett, rinnande vatten, god sanitet, allt sånt. Sammantaget tycker jag nog ändå att det blivit mycket bättre.

Sammanfattning av kapitlet

De gröna näringarna har fört in en annan verklighet i Kommunal och ställt förbundet inför stora utmaningar. Det är viktigt att se att även om det rör sig om en mindre del av förbundets medlemmar så är det viktigt att deras rättigheter respekteras och att de kan se att de har nytta av att vara med i Kommunal.

Medlemskapet är viktigt. I längden är det omöjligt för Kommunal att företräda många som inte är medlemmar i förbundet eftersom det minskar motivet att gå med och gröper ur förbundets ekonomi. En rimlig väg att gå är att först skriva in de som söker kontakt med facket och sedan ta itu med deras ärenden.

Det kommer ändå att vara en del fall som rör utländsk arbetskraft, ofta säsongarbetare, som reser hem efter avslutat arbete med fordringar som ligger kvar och där Kommunal måste fortsätta att driva en process. Sådana fall är ändå viktiga för att markera att det inte är godtagbart att behandla personal hur som helst och att det kostar att göra det.

Om de sämre villkoren som förekommer inom de gröna näringarna tillåts finns risk för att de sprider sig till andra branscher. Därför måste Kommunal ha möjlighet att satsa på att driva fall och pressa arbetsgivare som inte sköter sina åtaganden. Det är viktigt för att visa nya medlemmar i förbundet att det är viktigt att vara med i facket, men faktiskt minst lika viktigt för att markera mot arbetsgivarna att det är skäliga villkor och anständiga löner som gäller, oavsett de anställdas bakgrund och ursprung.

Situationen med bärplockarna i de svenska skogarna har pekat på risken med att en bransch blir utan fackliga företrädare och hur detta kan leda till att det utformas särregler i samverkan med arbetsgivarnas organisationer. Det gäller att vara uppmärksam på att det inte uppstår sådana reservat på arbetsmarknaden.

Att det nuvarande systemet med ersättning till bärplockarna innebär ett risktagande för den enskilde plockaren är något som myndigheterna länge varit medvetna om. Ett fackligt krav vore en ordentligt fungerande fond som skulle kunna användas vid dåliga år. Men också tydligare regler för hur många bärplockare som rekryteras och vilka villkor som erbjuds. Det är inte rimligt att bärplockare tillåts arbeta för löner som ligger långt under avtal, kollektivavtalet bör gälla även i skogen. Det är inte heller rimligt att de bär hela risken för om bären uteblir.

Kommunals medlemmar har beröring med de gröna näringarna genom att vi alla är konsumenter av de produkter som framställs. Konsumentmakt är en form av påtryckning som kunde prövas oftare, men det gäller att undersöka hur man bäst använder ett sådant redskap. Bojkott är inte alltid rätt väg, och det är inte ovanligt att företag som pressas lägger ner och startas upp på nytt men med helt

ny personal. Kampanjer kan ha en annan mer positiv utformning och visa på goda exempel. Att få medierna att bevaka branschen är också viktigt. Här återstår en del tankearbete för att se vad som är mest effektivt.

Det finns ett samband mellan dåliga villkor och svårigheter att rekrytera. Svenska kräftor är högt prissatta, människor är beredda att betala vad det kostar. Kanske inte alla, men den som verkligen uppskattar kräftor gör det. Det finns en skillnad på priset även mellan svenska jordgubbar och bär som importeras. Kanske skulle skillnaden vara ännu större? Kanske skulle vi kräva bättre villkor för jordgubbsplockare även i andra länder så att inte marknaden dumpades, och lära oss att jordgubbar är ett bär som ägnas en sådan omsorg vid odling och plockning att det kostar en slant. Vilket inte gör bären mindre njutbara, tvärtom.

3 Gränsöverskridande arbetskraft del 2

Dagens hembiträden kommer från Filippinerna

Under slutet av sitt liv blev Sven, en vanlig man från landet som arbetat i många år på statliga SJ, alltmer förvirrad och till sist fick han diagnosen schizofreni. Han vårdades i flera år på ett sjukhus i Stockholmstrakten, där togs han ofta hand om av en medelålders kvinna från Somalia. Förmodligen var hon den första svarta kvinnan han känt under hela sitt liv. Hon var en av många med utländsk bakgrund på denna arbetsplats. När det var fest lagade de alla mat från sina respektive hemländer, då bjöds även de anhöriga in.

Att Sverige blivit ett mångkulturellt samhälle märks i alla branscher, även där Kommunal har medlemmar. Delar av transportsektorn och städbranschen är ofta första jobbet för nyanlända invandrare och i synnerhet städsektorn domineras i dag av utlandsfödda, på samma sätt som delar av de gröna näringarna. Nästan var tionde anställd i vården har utländsk bakgrund. Det är färre än i många andra branscher, högst ligger hotell- och restaurangsektorn där nästan var tredje är född i ett annat land.

Kommuner och landsting med sina över 1 miljon anställda står inför stora rekryteringsbehov bland annat på grund av pensionsavgångar. En dellösning kan vara att höja pensionsåldern. En annan är att ta in mer arbetskraft från andra länder.¹⁸⁰⁾

Den gamla tidens pigor och hembiträden har kommit tillbaka i ny skepnad. Många reser från fattiga länder till rika för att få jobb i hushållen. Det är svårt med facklig organisering och tillsyn när det gäller arbete som utförs i privata bostäder. Detta i kombination med en hög andel invandrare som har svårt att hävda sina rättigheter har medfört en dumpning av löner och villkor. Möjligheten att förändra villkoren för sådana branscher ligger i ökad facklig organisering globalt och solidaritetshandlingar över gränserna genom internationella organ.

Vårdpersonal som exportvara

Vårdpersonal har blivit en exportvara, fattiga länder exporterar utbildad arbetskraft till den rika världen. Våra gamla och sjuka tas om hand av sjukvårdsbiträden och undersköterskor från länder i Afrika, Asien eller Östeuropa. Europas allt större åldrande befolkning och allt mindre barnkullar skapar ett allt större behov av att rekrytera arbetskraft utomlands.

¹⁸⁰⁾ SCB/RAMS, Axelsson, Cecilia: *Skriande brist på arbetskraft väntar*, E24, 2009-06-29.

År 2025 kommer var tredje EU-medborgare att vara över 65 år. I Sverige är medellivslängden nu 83 år för kvinnor och 79 år för män. Det är en ökning med åtta år för både kvinnor och män på 50 år och enligt SCB kan medellivslängden öka med ytterligare fem år de närmaste 50 åren.¹⁸¹⁾

Samtidigt minskar barnafödandet i utvecklade länder, det är redan färre barn i Sverige än det är personer över 60 år. Eftersom pensionsavgångarna är fler än antalet unga som kommer ut i arbetslivet uppstår luckor på arbetsmarknaden som regeringen försöker fylla genom olika åtgärder för att minska antalet långtidssjukskriva och arbetslösa. Men det kommer även att behövas fler migrantarbetare.

Behoven finns inte bara inom hälso- och sjukvård. De finns inom stora delar av tjänste- och servicesektorn och även inom vissa yrkesområden där det krävs utbildning på högskolenivå. Totalt handlar det om ett tillskott på flera hundra tusen, kanske så mycket som en halv miljon anställda, fram till 2015.¹⁸²⁾ Detta kommer framför allt att märkas när de rekordstora kullarna av 40-talisterna går i pension. Inledningsvis när de är unga pensionärer märks det inte så påtagligt men när de kommer upp i över 80 år väntas vård- och omsorgsbehoven att öka dramatiskt.¹⁸³⁾

Situationen ser likartad ut i många andra rika länder och regioner i världen. Sådär säger Anne-Marie DeLorey, kanadensisk koordinator för Internationalen för Stats- och Kommunalanställda, ISKA:s, projekt för migration och kvinnlig hälsa:

*De rika ländernas misslyckande med att utveckla sitt eget mänskliga kapital på hälso- och sjukvårdsområdet har lett fram till en organiserad storskalig internationell rekrytering för att klara behoven av utbildad personal. Samtidigt har misslyckade strukturella reformer och minskade hälso- och sjukvårdsbudgetar medfört att vårdpersonal har sökt andra jobb eller börjat arbeta utomlands. Denna trend intensifierar den globala krisen inom hälso- och sjukvårdssektorn. I dag uppger i princip varje land i hela världen att de har brist på vårdpersonal.*¹⁸⁴⁾

Hon påpekar att det huvudsakligen är kvinnor som bär den dubbla bördan av att både efterfrågas som vårdanställda och sköta det mesta av den vård som sker i hemmen. Detta blir särskilt påtagligt i fattiga länder, i synnerhet i södra Afrika där

¹⁸¹⁾ SCB, Sida: Tema – Migration, arbetskraft och rörlighet, 2007-07-13.

¹⁸²⁾ Tamas, Kristof: *Nya regler för arbetskraftsinvandring i Sverige?*, Utrikesdepartementet, PPP-presentation, utan årtal.

¹⁸³⁾ *Nationell Utvecklingsplan för vård och omsorg om äldre*, SOU 2005/06:115.

¹⁸⁴⁾ DeLorey, Anne-Marie: *The feminization of Health Care Migration*, Women pay the cost of global restructuring, Canadian Womens Health Network. Se även PSI:s (ISKA) kampanj för Migration and Women Health Workers Project på PSI:s hemsida.

export av sjukvårdspersonal sker samtidigt som hiv/aids-epidemin skördar liv och ställer vården inför stora utmaningar.

Behoven av vårdpersonal finns alltså både i den rika och i den fattiga världen, men blir så mycket påtagligare i den fattiga eftersom möjligheten att erbjuda löner och villkor som lockar utbildad arbetskraft är så mycket sämre. Inom de närmaste åren behöver Kanada närmare 80 000 sjuksköterskor och Australien ungefär hälften så många. Men i södra Afrika räknar man med ett behov på mer än 600 000 sjuksköterskor vilket förutom flykten av utbildad personal som flyttar till rikare länder också beror på att så många i den arbetsföra befolkningen dör av obehandlad eller felbehandlad aids.

Den som har hiv och lever i den rika världen kan klara sig länge med rätt behandling och leva ett relativt normalt liv, men i den fattiga saknas fortfarande ofta resurser att köpa in eller kunskap att tillverka bromsmediciner. Det är ofta den arbetande delen av befolkningen som dör, medan barn och gamla blir kvar.¹⁸⁵⁾

USA är det land i världen som tar emot flest läkare och sjuksköterskor som utbildats i andra länder, på andra plats kommer Storbritannien. Statistik i det här sammanhanget avser oftast just läkare och sjuksköterskor, det vill säga yrkeskategorier som i Sverige inte är organiserade i Kommunal. Men det är viktigt att påpeka att gränsen för vilka arbetsuppgifter som får utföras av olika slags anställda varierar mellan länderna. En svensk undersköterska kan ha en kompetens på vissa områden som motsvarar en sjuksköterskas i en del andra länder, en svensk sjuksköterska har rätt att utföra uppgifter som hör till läkarens uppgifter någon annanstans.

Siffrorna ger ändå en indikation på hur ojämlik vården är globalt och hur den rika och den fattiga världens behov kolliderar med varandra. ISKA, den internationella som Kommunal tillhör, organiserar även förbund som har högre utbildad vårdpersonal som medlemmar.¹⁸⁶⁾ FN:s millenniedeklaration talar om fattigdomsbekämpning och har satt upp ett mål att halvera fattigdomen i världen till 2015. Men tittar vi på vårdsektorn så är det snarare så att den fattiga världen ger ett bidrag till den rika genom att utbilda arbetskraft som vi drar nytta av.

Till de värst drabbade länderna hör Karibien och södra Afrika. Utvecklingsländerna stod för utbildningen av 56 procent av alla läkare som bytte land, men fick endast

¹⁸⁵⁾ Lodenius, Anna-Lena: *Hiv/aids i världen – en studiecirkel om rättigheter och demokrati*, Olof Palmes Internationella Center, 2007.

¹⁸⁶⁾ *Highly Skilled Migration, World Migration Report*, kapitel 2, sid 63.

tillbaks 11 procent. För några mindre öriken är statistiken förödande, från Grenada och Dominikanska republiken flyttade hela 97 procent av landets läkare.¹⁸⁷⁾

I Zambia stannade bara 50 av 600 som fick en medicinsk utbildning kvar i landet under åren 1978 till 1999. Filippinerna är världens största leverantör av arbetskraft och en stor del av dessa finns inom vårdsektorn. Landet skickar till exempel cirka 14 000 sjuksköterskor utomlands varje år, de tar jobb i länder som USA, Saudiarabien, Irland och Storbritannien. I Nya Zeeland är över hälften av de registrerade sjuksköterskorna utbildade i ett annat land. I Storbritannien är 43 procent utlandsutbildade jämfört med var tionde 2003. Nästan var fjärde doktor i Kanada, Australien och USA har fått sin utbildning utomlands.¹⁸⁸⁾

” Av varje årskull sjuksköterskor som utexamineras i Filippinerna utvandrar mer än hälften. ”

Lisa Pelling,
som forskat kring
migrationsfrågor

– En typisk representant för de människor som i dag rör sig över gränser för att söka jobb är en filippinska. Tio miljoner filippiner bor utomlands, det är 11 procent av landets befolkning. De flesta av dem är kvinnor som jobbar som hembiträden och sjuksköterskor. Av varje årskull sjuksköterskor som utexamineras i Filippinerna utvandrar mer än hälften, säger Lisa Pelling, som forskat kring migrationsfrågor.¹⁸⁹⁾

Detta betyder i realiteten en gigantisk intäkt för mottagarländerna. Storbritannien har sparat motsvarande 117 miljoner dollar i utbildningskostnader genom att rekrytera doktorer från Ghana sedan 1998. Ghana har under samma period förlorat 63 miljoner dollar genom kompetensflykten. Ojämligheten kan också mätas i de pengar som länderna har råd att spendera på välfärd. Den genomsnittliga kostnaden som Storbritannien spenderar per invånare på hälso- och sjukvård är 1 668 dollar. I Ghana är motsvarande siffra 11 dollar.¹⁹⁰⁾

Arbete inom vård- och omsorg är anmärkningsvärt lågt värderat lönemässigt, särskilt med tanke på vilken viktig sektor det är för alla människor i olika skeden av livet. ISKA som organiserar cirka 20 miljoner offentliganställda, däribland just vårdpersonal, pekar på att sjuksköterskor som är högskoleutbildade med minst fem år yrkeserfarenhet och med en chefsbefattning med minst 15 underställda endast tjänar i genomsnitt två tredjedelar av vad en hantverkare på ett manligt dominerat område som just avslutat sin lärlingsutbildning och chefer över två personer.¹⁹¹⁾

¹⁸⁷⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

¹⁸⁸⁾ PSI: *Migration facts* – texten finns på hemsidan och hänvisar till New Internationalist, 2005 (Svensk version: Faktablad om migration, ISKA:s jämställdhetsforum, Genève, 2005-09-26/27).

¹⁸⁹⁾ Nyquist Brandt, Åsa: *Migration, människor och möjligheter*, Palmecentret, 2006-11-16. Pelling, Lisa: Remitteringar från Sverige, delrapport, juni 2009.

¹⁹⁰⁾ PSI: *Migration facts* – texten finns på hemsidan och hänvisar till New Internationalist (2005).

¹⁹¹⁾ PSI: *Migration facts* – texten finns på hemsidan och hänvisar till New Internationalist (2005).

En ny utmaning för facket

De utlandsfödda som arbetar i den svenska vården kommer numera ofta från något annat EU-land. Men nya regler för arbetskraftsinvandring, som beskrivs närmare i nästa kapitel, gör att möjligheterna att rekrytera från länder utanför EU ökar. Det handlar i regel inte om säsongsarbete utan en mer eller mindre permanent vistelse.

Att behärska det svenska språket är viktigt för den som arbetar med människor. I takt med att vi får ett mer mångkulturellt samhälle ökar behoven av personal som också behärskar andra språk. Kulturell kompetens skulle i framtiden kunna bli ett konkurrensmedel på arbetsmarknaden. I dagsläget är dock inte sådana meriter något som ger mer i lönekuvertet, och heller ingenting som direkt efterfrågas vid rekrytering.

Antalet utlandsfödda som arbetar inom Kommunals kärnområden är som nämnts färre än i många andra branscher, men antalet växer. Att fler har utländsk bakgrund märks alltmer påtagligt i det fackliga arbetet.

– Det kommer in personer från andra länder och kulturer, de har en annan bild av facket ibland. Det kan ta en väldans tid att komma in i ett nytt samhälle, det får självklart konsekvenser för facket också. Integration är svårkontrollerat och svårt att reglera, det blir aldrig som det varit tidigare, berättar Tom Jansson, ombudsman på Kommunal Stockholm.

Elisabeth Hammarstedt, ordförande för Kommunal Stockholm, berättar om att framför allt de som kommer från Östeuropa kan ha en annan inställning till facket.

– I östblocket var ju facket en del i maktapparaten. De som kommer till oss är ofta skeptiska först, de är vana vid att facket var korrupt. Det finns länder där fackligt aktiva jagas med vapen.

Hon ger ett exempel på en situation som hon tycker visade på hur olika man kan se på saker:

– En ögonöppnare för mig var en person som klagade över att man gick in ensam och löneförhandlade. I hemlandet betydde det pengar under bordet. Det var inte så lyckat, insåg vi.

Men de stora förändringarna handlar om hur arbetslivet är strukturerat, inte var de anställda kommer ifrån, anser man på Kommunal i Stockholm.

– Vi hade få stora arbetsgivare och fackliga ombudsmän som var mer eller mindre anställda av arbetsgivaren. De försvinner, arbetslivet splittras upp. Kommunal är i förändring och det får konsekvenser.

Hot saknas inte, frågan är hur en ännu mer privatiserad och uppsplittrad vård påverkar arbetsvillkoren. Det är förstås också en risk när man drar ner på den offentliga sektorn att de som har råd börjar köpa sig andra alternativ, mer privatfinansierad vård är också något som kan påverka arbetsvillkoren. I debatten talas ofta mer om att privata vårdgivare kan bjuda över för att få personal och erbjuda bättre villkor, men än så länge är det snarare så att villkoren tenderar att vara lika eller något sämre hos privata arbetsgivare i vården (mer om detta i kapitel 5).

Vårdanställda pressas hårt

De passerar oss dagligen på gatan, många är på väg till lågavlönade jobb med få förmåner. De har hand om våra gamla föräldrar och far- och morföräldrar, de bemannar våra sjukhus och kliniker och de håller i gång våra offentliga inrättningar. Men de förnekas sina mänskliga rättigheter samtidigt som arbetsgivare och regeringar utnyttjar deras arbetskraft.

Så inleds ett öppet brev skrivet av Peter Waldorff, generalsekreterare i ISKA, som publicerades i samband med starten på en pågående kampanj för hälso- och sjukvårdsarbetande migrantarbetares rättigheter.¹⁹²⁾

ISKA har pekat på hur trenden att skära i den offentliga sektorn världen över gjort att vårdpersonal pressas hårt och har otillräckliga resurser för att kunna utföra ett fullgott jobb. Lönen i fattiga länder kan vara så låg att det i praktiken inte går att försörja en familj, och kvinnor är i allt högre grad familjeförsörjare. Det är sådana faktorer som gör att många lockas att arbeta utomlands. Omfattande intervjuundersökningar som PSI genomfört visar att migrera inte är något förstahandsalternativ utan uteslutande en fråga om ekonomi. De flesta uppgav i en sådan undersökning att de hellre skulle vilja stanna hemma om bara löner och villkor förbättrades.¹⁹³⁾

Migrerande vårdpersonal kan bli offer för privata rekryterare och rekryteringsfirmor som tar ut höga avgifter mot löfte om jobb i något rikt land, löften som inte alltid infrias, rena bedrägerier förekommer. Vissa hamnar i slavliknande kontrakt som de har svårt att bryta. Detta gäller i synnerhet för dem

¹⁹²⁾ Waldorff, Peter: *Ethical Perspective Missing in Migration and Development Debate – Money Matters Overshadow Need for Ensuring Workers' Rights*, PSI.

¹⁹³⁾ van Eyck: *Who Cares? Women Health Workers in the Global Labour Market*, PSI, 2005.

som saknar den dokumentation som de behöver för att stanna i landet, så kallade papperslösa.¹⁹⁴⁾

ISKA rapporterar om hur migrantarbetare och vårdpersonal utsätts för övergrepp och våld. Men också om att många som utbildats inom hälso- och sjukvård efter att ha lämnat sina hemländer inte får ett arbete inom sektorer som de är utbildade för vilket förstås inverkar på deras inkomster. Diskriminering är en förklaring, men också språksvårigheter och okunskap om det nya landets kultur.

Hälso- och sjukvårdspersonal som arbetar utomlands brottas med samma problem som andra migrantarbetare. Många länder begränsar möjligheterna för dem att organisera sig fackligt, det förekommer bedrägliga arbetsgivare som utnyttjar deras utsatthet, håller inne löner etc. Att leva långt borta från familj och kanske även lämna egna barn är tungt, familjer splittras och det kan leda till sociala problem, barn som växer upp utan tydliga vuxna förebilder vilket kan medföra att de inte fullföljer sin skolgång (kanske för att de också måste arbeta för sin försörjning), drogmissbruk, kriminalitet etc.

ISKA försöker sprida information om vilka rättigheter även en migrantarbetare har i de länder de kommer till och hur de kan ta kontakt med facket. Men också annan värdefull information om hur de kan få vård vid händelse av skada eller sjukdom och hjälp med andra problem som de kan tänkas råka ut för. På ISKA:s hemsida finns material i form av broschyrer m.m. som kan laddas ner och som kan spridas av facket till dem som planerar att migrera redan innan de lämnar sina hemländer.¹⁹⁵⁾

FN:s världshälsoorganisation WHO har tagit fram ett förslag på en uppförandekod för dem som sköter rekryteringen av personal inom hälso- och sjukvård på den globala marknaden. WHO anser att det är viktigt att slå vakt om rättigheter för migrantarbetare i vården och att det kan ske genom att uppmuntra olika internationella samarbetsformer kring detta. ISKA uppmanar facken att involvera sig i arbetet för att WHO:s uppförandekod ska antas genom att lobba hos respektive lands regeringar så att de skickar sin hälso- och sjukvårdsminister för att rösta igenom förslaget.

WHO försöker hitta vägar att förmå vårdanställda att stanna kvar i sina hemländer. En inte helt lätt ekvation. Satsningen syftar till att öka tillgängligheten till vård för fattiga i avlägsna områden på landsbygden. Det genomförs satsningar på utbildning, praktik och handledning med speciell fokus på sjuksköterskor och barnmorskor. Dessutom pågår arbetet med att skapa ett globalt nätverk för hälso-

¹⁹⁴⁾ van Eyck: *Who Cares? Women Health Workers in the Global Labour Market*, PSI, 2005.

¹⁹⁵⁾ *Highly Skilled Migration, World Migration Report*, kapitel 2, sid 70-71.

och sjukvårdspersonal. Det finns en särskild grupp inom WHO som arbetar med detta och som höll sitt tredje möte i slutet av november 2009 i Hanoi i Vietnam.¹⁹⁶⁾

I övrigt tycker ISKA att facket ska sprida kunskap om bristen på vårdpersonal i världen och vad det beror på. Facket har också en viktig uppgift att fylla för att försvara vårdpersonal och deras fackliga rättigheter och försöka skapa fackliga organisationer, facklig representation och kollektivavtal. Det kan vara viktigt att samarbeta med andra organisationer som är involverade i dessa frågor för att nå ett gott resultat, påpekar ISKA. Uppförandekoden bör översättas och föras in i ländernas lagstiftningar för att bli effektiv.

Offentliganställda saknar ofta fackliga rättigheter

”Statens kaka är liten men säker”, sa man förr och gratulerade den som hade fått arbete i statens tjänst. Den tiden är för länge sedan över, villkoren skiljer sig inte nödvändigtvis och turbulensen på arbetsmarknaden drabbar även den som är offentliganställd. Tittar vi globalt så är de som har arbete i offentlig sektor en mycket utsatt grupp som får många av sina rättigheter kränkta. Det är inte ovanligt att ländernas regeringar på olika sätt försöker begränsa rättigheter för de offentliganställda på olika sätt med hänvisning till att de som arbetar i verksamheter som är avgörande för människor liv, hälsa och säkerhet till exempel, inte kan gå i strejk för bättre villkor. Offentliganställda har dessutom ofta inte samma rätt till kollektiva förhandlingar.

Jemen, Irak och Pakistan är tre länder som inte tillåter att offentliganställda organiserar sig. I andra länder får offentliganställda organisera sig men har ingen förhandlingsrätt. Till och med i USA står miljoner statsanställda utan rätt att förhandla om sin lön. I Japan finns ett strejkeförbud för alla anställda i offentlig sektor.

Ulf Edström sitter i styrelsen för FN:s organ för arbetslivet, International Labour Organisation, ILO. Han berättar att ILO inte principiellt motsätter sig att vissa verksamheter i ett land undantas från vissa rättigheter på det här viset. Men att man riktat kritik mot att det finns regeringar som slentrianmässigt hänvisar till sådana skäl för att begränsa de anställdas rättigheter även i de fall då det inte handlar om att skona tredje part, alltså vanliga medborgare.

I Kambodja finns arbetsmarknadslagar som ger löntagare rätt att ansluta sig till facket. Men dessa gäller inte statstjänstemän som lärare, domare och militärpersonal. Föreningsrätten är också begränsad för anställda inom flyg- och sjötransporter. Ytterligare en kategori som inte har samma rättigheter är hushållsanställda som vi återkommer till i ett senare avsnitt. Både facket och

¹⁹⁶⁾ WHO:s hemsida: www.who.int/hrh/en/

arbetsgivarorganisationerna måste lämna in stadgar och listor med namn på alla förtroendevalda till Ministeriet för arbetskraft och yrkesutbildning vilket betyder att staten har en slags registrering över sådana personer i landet.¹⁹⁷⁾

I Qatar finns en strejkrätt som är omgärdad med så många hinder att den i praktiken är svår att utnyttja. Statstjänstemän och hushållsanställda får inte strejka över huvud taget. De som arbetar i allmännyttig verksamhet som vård och säkerhetstjänst får strejka så länge det inte drabbar allmänheten eller orsakar skador på allmän egendom. De flesta fast anställda i den privata sektorn får strejka, men bara om Statstjänstministeriets arbetsmarknadsavdelning godkänt konflikten vilket i praktiken innebär ett slags strejkförbud.¹⁹⁸⁾

Ytterligare ett land som ständigt utmärker sig i listorna över vilka länder som kränker offentliganställdas rättigheter är Colombia. Guillermo Rivera Fúquene, ordförande för statstjänstemannaförbundet, mördades i april 2008. Leonidas Gómez Roso, en av ledarna för bankmannaförbundet, avrättades brutalt dagen efter att hon deltagit i en protestmarsch mot våldet i mars 2008. Luz Mariela Díaz López tillhörde lärarförbundet i Putumayo och var gravid när hon mördades den 1 april förra året.¹⁹⁹⁾

– Situationen är bättre i Europa men det finns flera länder där vi skulle kunna öka kraven kring arbetsmarknaden, bland annat i Vitryssland, sa Helena Johansson, internationell chef för TCO, vid ett seminarium om kränkningar av fackliga rättigheter.²⁰⁰⁾

Turkiet vill gärna komma med i EU men den bristande respekten för mänskliga rättigheter minskar definitivt chanserna. Anställda vid bland annat försvarsdepartementet, militären, fängvårdsanstalter och rektorer får inte gå med i en facklig organisation. Även strejkrätten och rätten till kollektiva förhandlingar är starkt begränsad. Företrädare för de offentliga facken i Turkiet utsätts också allt oftare för olika former av repressalier. Bedriye Yorgun, ordförande för SES (Health and Social Services Employees' Union) och Lokman Özdemir, ordförande för DIVES, avskedades från sina statliga tjänster under 2008.

Ett annat uppmärksammat fall var Meryem Öszögüt, chef för enheten för rättsliga ärenden och kvinnofrågor hos SES, som satt fängslad i åtta månader efter att ha deltagit i en presskonferens som fördömde mordet på en annan kvinnlig

¹⁹⁷⁾ LO-TCO Bistånds nämnd: *Kränkningar av fackliga rättigheter*, 2009.

¹⁹⁸⁾ LO-TCO Bistånds nämnd: *Kränkningar av fackliga rättigheter*, 2009.

¹⁹⁹⁾ Carleson, Agneta & Lodenius, Anna-Lena: *Studiematerial kring kränkningar av fackliga rättigheter*, LO-TCO Bistånds nämnd, 2009.

²⁰⁰⁾ LO-TCO Bistånds nämnd: *Rapportering från lunchmötet 24 november, 2008-11-25*.

fackföreningsmedlem, Kevser Mizrak. Meryem Öszögüt har på falska grunder anklagats för att tillhöra en terroristorganisation.

Problemet för offentliganställda är att arbetsgivaren och myndigheterna inte är två parter utan mer eller mindre samma sak. Detta kan få förödande konsekvenser, inte bara i länder med svagt utvecklad demokrati utan faktiskt också länder i vår egen del av världen även om konsekvenserna inte är lika dramatiska. Ulf Edström ger ett exempel från tjänstemannasidan inom vården i Danmark på 90-talet.

– Det hela började med försiktiga konflikter och stridsåtgärder, absolut inte någon vårdstrejk. Arbetsgivaren genomförde då en storlockout och räknade kallt med att det skulle tvinga regeringen att reagera. Vilket mycket riktigt skedde, regeringen gick in och stoppade konflikten.

Ulf Edström ger ett färskare exempel från bank- och försäkringsvärlden i Norge. Där gick Finansförbundet ut i en begränsad konflikt 2008, vissa banker berördes över huvud taget inte. Ändå genomfördes en storlockout av samtliga banker i landet. Trots att det finns en klausul i kollektivavtalet om att arbetsgivaren måste ha en minimibemanning. Finansinspektionen hotade med att stänga ner hela banksystemet, även de som inte varit inblandade i konflikten. I slutändan fälldes den norska regeringen av ILO för sitt agerande. Arbetsgivaren och myndigheterna som ska granska får inte agera såhär samfällt och understödja varandra.

ILO anser alltså att vissa begränsningar av rättigheter för vissa typer av jobb får förekomma. Där pekar man särskilt ut välfärdssektorn och att det finns problem med strejker inom denna. Men brist på rättigheter måste också kompenseras på olika sätt och dessutom inte sättas upp godtyckligt utan skäligena motiv.

Det finns krav på minimibemanning i vissa branscher, banker är som nämnts en av dessa. Hur stor minimibemanningen ska vara ska bestämmas av en oberoende myndighet, inte av regeringen eller arbetsgivaren.

– Att ministrar förklarar strejker för olagliga får inte ske, enligt ILO, säger Ulf Edström.

Frågan är vad som händer när offentlig verksamhet privatiseras och det kommer in vinstkrav och vanlig marknadskapitalism. Ulf Edström är kritisk till att den aspekten så sällan tas upp i debatten:

– Att anställda i verksamhet som bedrivs privat inte har full frihet till stridsåtgärder är helt enkelt för jävligt. Rör det sig om verksamhet som är så viktig för samhället att de fackliga rättigheterna begränsas ska den ske i offentlig regi och inte ha som

huvudsyfte att generera vinst. Den ska erbjuda god kvalitet och den ska vara tillgänglig.

Arbete i hushållen innebär stora risker

Utrikesminister Carl Bildt och Anna Maria Corazza Bildt har i många år haft en kvinna från Ukraina som tar hand om parets barn. Hösten 2008 avslöjades det att de inte har betalat skatt och sociala avgifter för henne i Sverige, trots att hon var skriven i landet och har fått uppehålls- och arbetstillstånd i två omgångar. Paret har en gemensam årsinkomst på över 8 miljoner (2007) så pengarna kan inte ha varit problemet. Carl Bildt hävdade att allt betalades i laga ordning, fast i Italien. Men det räcker inte, ansåg skattemyndigheten och tillsatte en granskning av ärendet. I november 2009 kom beskedet att de måste göra rätt för sig och betala vad de var skyldiga de svenska skattemyndigheterna.²⁰¹⁾

– Inte mycket till skandal, ansåg Carl Bildt och uppenbarligen tyckte medierna detsamma eftersom det aldrig blev någon mer omfattande debatt kring detta. Att utrikesministern nonchalerar svenska skatteregler och utnyttjar en kvinna för arbete i sitt hem för bara 8 000 i månaden vilket är långt under hemtjänststavalet, ses uppenbarligen inte som en principiellt viktig fråga. Ändå säger denna historia något om utrikesministerns människosyn och inställning till svenska regler och lagar.²⁰²⁾

Annorlunda var det några år tidigare då Fredrik Reinfeldt just utsett Maria Borelius till handelsminister och det visade sig att hon hade en underbetald filippinska i sin källare, då blev det en sådan mediestorm att hon tvingades avgå. Maria Borelius hade också svårt att förstå kritiken, hon ansåg att familjen Borelius såg henne närmast som en familjemedlem som de visade vänlighet och uppskattning, inte som någon som de utnyttjade för nålpenngar.

Hushållsarbete är i hög grad en global arbetsmarknad och det finns få exempel på en yrkesgrupp som blir så hårt exploaterad, inte bara i Sverige utan i alla länder. Utsattheten blir större eftersom det handlar om att arbeta i någon annans hem, ofta utan arbetskamrater. Många bor på arbetsplatsen och har svårt att sätta en gräns mellan arbete och fritid. Lönen kan vara mer eller mindre oreglerad. I utvecklingsländer kan det vara en tjänst man gör för fattigare släktingar och vänner att ta sig an en ung människa som får arbeta för mat, husrum och fickpengar.

²⁰¹⁾ Aschberg, Rickard & Johansson, Anders: *Betalar inte skatt för sin barnflicka*, Aftonbladet, 2008-11-26. Aschberg, Rickard & Tagesson, Eric: *Bakläxa för Bildt*, Aftonbladet 2009-11-21.

²⁰²⁾ Aschberg, Rickard & Johansson, Anders: *Betalar inte skatt för sin barnflicka*, Aftonbladet, 2008-11-26. Aschberg, Rickard & Tagesson, Eric: *Bakläxa för Bildt*, Aftonbladet 2009-11-21.

Det var tidigare vanligt även i Sverige att unga flickor från landet fick arbete i privathem, inte bara hos mer välbeställda familjer utan även hos familjer med mer normala inkomster. 1933 fanns cirka 50 000 hembiträden i Sverige, oräknat alla de som kombinerade arbete i hemmen med jordbruksarbete. 1939 lagstodgades att de skulle ha en ledig dag i veckan och 1944 kom hembiträdeslagen som gällde ända fram till 1970 då den ersattes av ”lagen om arbetstid m m i husligt arbete”. Den gäller alla som utför arbete i någons hem utan att vara nära anhörig eller del av familjen. Med ett undantag: personliga assistenter som arbetar med stöd och service till funktionshindrade.²⁰³⁾

Lagstiftningen kring arbete i hemmen innehåller bland annat bestämmelser om arbetstid (normalt 40 timmar i veckan), övertid (högst 48 timmar under fyra veckor, totalt högst 300 timmar under ett kalenderår), skydd mot ohälsa, hur anställningsavtalet ska se ut samt vem som har ansvar vid sjukdom och skador som uppstår på arbetsplatsen.²⁰⁴⁾

Barnflicka heter det i platsannonserna, men ofta ingår någon form av hemarbete. Med ökad ungdomsarbetslöshet kan fler ungdomar se ett sådant här arbete som ett sätt att flytta hemifrån och ”någon lön är bättre än ingen lön”. I augusti 2009 var vart femtonde jobb i Arbetsförmedlingens platsbank i Kronoberg en plats som barnflicka. I just Kronoberg finns ett särskilt företag som ligger bakom de flesta av annonserna. Minimilönen är 3 500 i månaden, mat och husrum ingår. Den anställda förväntas arbeta 25 timmar i veckan.²⁰⁵⁾

Det finns risk att den som anställer någon i sitt hem inte sköter inbetalningar av skatt och sociala avgifter som alla arbetsgivare måste göra. Den anställde kanske arbetar svart, utan att vara medveten om det. Skatteverket har gått ut och varnat ungdomar för detta. Att jobba som barnflicka är förstås som vilken anställning som helst, det ska betalas skatt på både inkomster och förmåner och familjen ska betala sociala avgifter och arbetsgivaravgift. Barnflickor av det här slaget är numera allt oftare födda i något annat land, och det gäller förstås inte bara hemma hos ministrarna. För en ung person som kanske kommer direkt hemifrån kan en låg lön vara en möjlighet att ta sig ut på arbetsmarknaden över huvud taget och flytta hemifrån. För en vuxen person som kanske ska försörja kanske både sig själv och andra är villkoren minst sagt dåliga.²⁰⁶⁾

²⁰³⁾ Lagen om arbetstid m m i husligt arbete 1970:943, Lagen som gäller personliga assistenter: 1993:387.

²⁰⁴⁾ Arbetsmiljöverkets hemsida: www.av.se/lagoratt/hushallsarbete

²⁰⁵⁾ Mälarborn, Hannah: *Många länsbor söker barnflickor*, Sveriges Radio, 2009-08-27.

²⁰⁶⁾ Sköldqvist, Nina: *Man får se upp så man inte blir indragen i svartjobb*, HD, 2009-08-07.

Hushållsanställda kränks och utnyttjas

Allt fler hushållsanställda i Europa kommer från fattiga länder, framför allt i Asien. Ett hembiträdesarbete kan vara det enklaste sättet att få arbete för någon som nyligen anlänt till EU, i synnerhet för dem som anländer utan att ha den dokumentation som fordras. 2002 ska det ha funnits 150 000 hushållsanställda migrantarbetare i Italien med rätt att stanna i landet, ytterligare minst lika många var där illegalt. Hälften av de cirka 1 miljon hushållsanställda som arbetar i Europa är medborgare i något land utanför EU. I Frankrike arbetar över hälften av invandrarkvinnorna i någons hem.²⁰⁷⁾

Att det just är migrantarbetare som arbetar i andra människors hem är en tendens som märks i hela världen. Anledningen är förmodligen att eftersom villkoren i branschen är så hårda är det svårt att locka den inhemska arbetskraften. Branschen består uteslutande av kvinnor. Utsattheten finns på flera nivåer, den handlar om kön, etnicitet men också om isoleringen och det täta förhållandet som skapas till arbetsgivaren genom att den anställde både bor och arbetar i dennes hem.

Några siffror på antalet hushållsanställda migrantarbetare i världen finns inte men det finns beräkningar för enskilda länder. Det finns en hög koncentration av migrantarbetare i hushållen i Mellanöstern och Gulfstaterna samt i en del afrikanska och asiatiska länder. Enligt organisationen Human Rights Watch finns cirka en halv miljon registrerade hushållsanställda i Saudiarabien, men totalt kan det röra sig om 1–2 miljoner individer. Majoriteten kommer sannolikt från Indonesien och resten från till exempel Sri Lanka och Filippinerna. Antalet som söker arbete från Nepal och Vietnam har ökat på senare år och därtill kommer mindre grupper av hushållsanställda från Indien, Bangladesh, Etiopien och Eritrea.²⁰⁸⁾

Få hushållsanställda är organiserade och de har små möjligheter att försvara sina rättigheter. I många länder är orättvisorna reglerade i lag. I Singapore slår även landets lagar fast att de inte har samma rättigheter och i till exempel Thailand, Taiwan och Kambodja är de förbjudna att bilda fackföreningar. Exempelen kunde mångfaldigas.

Förenade fackföreningsinternationalens IFS årliga rapport över kränkningar av fackliga rättigheter tar upp fall från många olika delar av världen. Hongkong är en av världens få mer utvecklade ekonomier som inte har någon lagstiftning om maximal arbetstid. Det har gjort att arbetstider på upp till 60 timmar i veckan inte är ovanliga. Lagarna säger heller ingenting om minimilöner. För just hushållsanställda finns en

²⁰⁷⁾ *Low and Semi-Skilled Workers Abroad, World Migration Report*, kapitel 3, sid 8.

²⁰⁸⁾ *Low and Semi-Skilled Workers Abroad, World Migration Report*, kapitel 3, sid 8, Human Rights Watch: *Asian Women's Labour in Saudi Arabia*: www.hrw.org

fastställd mycket låg lön och krav på sex dagars arbetsvecka. Men många tvingas arbeta hela veckan och ofta 12–16 timmar per dag.²⁰⁹⁾

I Jordanien har inte statstjänstemän samma fackliga rättigheter, men inte heller hushållsanställda, trädgårdsmästare, kockar och lantarbetare. ILO har uppmanat regeringen att snarast ta in även dessa grupper i lagstiftningen.

Barnarbete i hemmen är inte ovanligt. Enligt ILO kan det röra sig om närmare 700 000 barnarbetare i hushållen bara i Indonesien. De anställs redan när de är 12–15 år gamla och arbetstiderna kan uppgå till 14–18 timmar per dag sju dagar i veckan. Lönerna ligger långt under de lagstadgade minimilönerna. De som råkar värst ut får ingen lön alls och utsätts för fysiska och sexuella övergrepp. Cirka 175 000 barn under 18 år arbetar i hemmen i Centralamerika och över 50 000 som inte fyllt 15 år i Sydafrika. I Guatemala finns det 38 000 barn mellan fem och sju år som utför arbete i någon annans hem.²¹⁰⁾

I Indonesien är såväl arbetstid som lön och semester reglerat i lag men hushållsanställda omfattas inte av arbetsmarknadslagarna. Uteblivna löner är vanligt bland de 400 000 hushållsanställda, främst från Indonesien, som reser till Malaysia för att arbeta. Det förekommer att de hålls inlåsta och utsätts för fysiska och sexuella övergrepp. I september tvingade en malaysisk arbetsgivare ett indonesiskt hembiträde att dricka kokande vatten. Hushållsanställda är bundna enligt lag till en särskild arbetsgivare i ett slags slavliknande förhållande vilket gör det svårt att anmäla kränkningar. Dessutom riskerar många då att bli deporterade.²¹¹⁾

Bland de stora mängder migrantarbetare som rest till länderna i Mellanöstern finns även en hög andel hushållsanställda. Wen, ett 33-årigt indonesiskt hembiträde som arbetade i Saudiarabien, blev våldtagen på sin arbetsplats. Förövaren dömdes visserligen till tre års fängelse, men rätten tog även beslutet att straffa kvinnan till ett års fängelse och 100 piskrapp. Straffet skulle ha blivit dubbelt så långt om inte förövaren erkänt brottet och bett om ursäkt.

– Jag förstod ingenting av det som domaren sa under rättegången och min advokat försvarade mig inte. Han bara översatte domslutet för mig och frågade om jag skulle acceptera eller vägra och överklaga, berättade Wen för tidningen Jakarta Post den 10 mars 2008.

²⁰⁹⁾ LO-TCO Biståndsnämnd: *Kränkningar av fackliga rättigheter*, 2009.

²¹⁰⁾ www.ilo.org; *Domestic Labour; Global facts and figures in brief*.

²¹¹⁾ LO-TCO Biståndsnämnd: *Kränkningar av fackliga rättigheter*, 2009.

Wen bestämde sig för att acceptera domen eftersom hon ville få slut på allt och andra personer hade sagt till henne att man kan få ett hårdare straff efter att man överklagat. Det visade sig snart att hon blivit gravid under våldtäkten, hon födde ett barn sex månader efter att hon satts i fängelse. Wen har uppgett att hon blev slagen minst 50 gånger i veckan under fängelsetiden.²¹²⁾

Fallet är inte unikt. Det finns uppgifter om att det kan röra sig om flera hundra kvinnor bara från Indonesien som skickas till fängelser varje månad i Saudiarabien. Grupper som arbetar med mänskliga rättigheter har klagat till den indonesiska regeringen och krävt att den agerar för att skydda kvinnorna. Fler än nio av tio indonesiska migrantarbetare i Saudiarabien är kvinnor.

Många av de migrantarbetare som arbetar i Mellanöstern är indiska medborgare och den indiska regeringen har agerat för att försöka minska deras utsatthet genom att instifta särskilda lagar om till exempel minimilön. En sådan lag gäller de cirka en halv miljon indiska medborgare som arbetar i Oman. När det gäller indiska hushållsanställda i Förenade Arabemiraten har den indiska regeringen slutit ett bilateralt avtal som slår fast att de måste erbjudas en minimilön och ha vissa fastställda arbetsvillkor. Förenade Arabemiraten är ett av få länder i regionen som har ett standardkontrakt för utländska anställda i hushållen som avskaffar rekryteringsföretagens avgifter och föreskriver anständiga bostads- och arbetsvillkor.²¹³⁾

Liknande planer på ett standardkontrakt finns i Libanon där det arbetar cirka 100 000 kvinnor i andra människors hem. Kraven på förbättringar kom i samband med att Human Rights Watch skickade ut ett pressmeddelande om att mer än ett hembiträde dör varje vecka. De flesta av dödsfallen beror på självmord eller misslyckade flyktförsök. Det visar vikten av att oberoende organisationer går in och granskar och ger uppmärksamhet åt missförhållanden.²¹⁴⁾

Även i Qatar utlovar regeringen en ny lag som ska förbättra villkoren för hushållsanställda och andra som arbetar i hemmen. Lagen ska omfatta krav på lämpligt boende, rätt till sjukvård och hur löneutbildningarna ska gå till. Exemplet visar på hur viktigt det är att utöva påtryckningar både från de länder vars medborgare arbetar i något annat land och från människorättsliga organisationer.²¹⁵⁾

²¹²⁾ Safitri Rahayaan, Salma: *Hundreds of Indonesian Women Migrant Jailed*, Caram Asia, caramasia.org, 2009-03-08. Jakarta Post: *More training needed to prevent migrant workers abuse*, 2008-03-10 – artikeln återges på hemsidan för Asian Pacific Solidarity Network, APSN: www.asia-pacificsolidarity.net/southeastasia/indonesia/netnews/2008/ind10v12.htm

²¹³⁾ LO-TCO Biståndsnämnd: *Kränkningar av fackliga rättigheter*, 2009.

²¹⁴⁾ LO-TCO Biståndsnämnd: *Kränkningar av fackliga rättigheter*, 2009.

²¹⁵⁾ Statistik från ILO och Human Right Watch.

Svartjobb mer eller mindre accepterat

Hushållsanställda likväl som hantverkare och städerskor hör ofta till den irreguljära, svarta ekonomin. Det gäller även i vårt eget land. Svartarbetet berövar statskassan stora summor varje år. Men det är också en förlust för individen vars möjligheter till sjukpenning, a-kassa och så småningom pension försämras radikalt när inkomsterna inte är beskattade. 2006 presenterade Skatteverket den dittills mest omfattande intervjuundersökningen kring svartarbete som fångade in svarta arbetsinsatser motsvarande 15 miljarder kronor varav 10 miljarder kronor var svartarbete åt hushållen och 5 miljarder kronor gällde svartarbete åt företag. Totalt motsvarade arbetsinsatserna 1,7 procent av den totala arbetstiden i Sverige.²¹⁶⁾

Men detta är sannolikt inte hela bilden, i nationalräkenskaperna finns en skillnad mellan inkomsterna i samhället och hushållens konsumtion som indikerar ett svartarbete på 115–120 miljarder kronor per år. En stor del av tjänsterna sker inom familjen eller mellan vänner och grannar. Hälften ersätts på annat sätt än med pengar. Men en femtedel av hushållen har köpt svarta tjänster på vanligt sätt och betalat med pengar, det är särskilt vanligt i storstadsområdena. En av tre svenskar har köpt svart utan kvitto för att undvika moms och andra skatter minst en gång under de senaste fem åren.²¹⁷⁾

I början av 2000-talet uppskattade Riksskatteverket att det fanns en svart marknad för hushållsnära tjänster som uppgick till cirka 3 miljarder om året samtidigt som den vita marknaden bara uppgick till 150 miljoner kronor om året. I mitten av 2000-talet hävdade Konjunkturinstitutet att det fanns en potential inom hushållsnära tjänster på mellan 3 000 och 19 000 nya jobb.²¹⁸⁾

Andelen svartarbete varierar stort mellan olika branscher. Man räknar med att några av de branscher där det finns högst andel dolda inkomster, över 15 procent, är inom fiske, jordbruk, skogsbruk, restaurang, hårvård, taxi, bilservice, lokalvård och övriga personliga tjänster. Branscher med mellan 5–15 procent dolda inkomster är till exempel utbildning och hälso- och sjukvård (exempelvis offentlig sektor), byggbranschen, uthyrning, företagsservice, vägtransporter, livsmedelsbutiker, handel och hotell. Låga dolda inkomster, under 2 procent, hittar man främst inom tillverknings-, gruvbranschen, kreditinstitut, el, gas, värme, vatten, avlopp etc.²¹⁹⁾

²¹⁶⁾ *Svartjobb och svartköp i Sverige*, Skatteverket, Rapport 2006:4.

²¹⁷⁾ *Svartjobb och svartköp i Sverige*, Skatteverket, Rapport 2006:4.

²¹⁸⁾ Öberg, Ann: *Samhällsekonomiska effekter av skattelättnader för hushållsnära tjänster*, Specialstudie 2005:7, Konjunkturinstitutet, sid 29.

²¹⁹⁾ *Svartjobb och svartköp i Sverige*, Skatteverket, Rapport 2006:4, sid 48.

Skatterabatt på hushållsnära tjänster

Reformen med skatterabatt för hushållsnära tjänster, det så kallade RUT-avdraget (Rengöring, Underhåll, Tvätt), tillkom bland annat som ett försök att komma åt svartarbetet inom dessa sektorer. Avsikten var också att öppna en sektor av jobb som regeringen hoppades skulle ge nya arbetstillfällen. Detta är en reform som i hög grad påverkar invandrare eftersom de är dominerande inom den här typen av jobb. Men frågan om hur skatterabatten påverkat deras arbetsituation går inte ännu att besvara eftersom det gått alltför kort tid sedan den infördes. Det var i juli 2007 som regeringen införde en skatterabatt för den som köper någon form av tjänst i anslutning till hemmet (till exempel städarbete, trädgårdsarbete eller barnpassning) för minst 1 000 kronor om året inklusive moms.²²⁰⁾

Förslaget hade diskuterats i många år, redan 1993 föreslog nationalekonomen Ann-Marie Pålsson en skatterabatt på hushållsnära tjänster vilket föranledde vad som kom att kallas ”pigdebatten” där många debattörer framhöll att förslaget var en kvinnofälla som skulle leda till en backlash på jämställdhetsområdet. Eller för att citera tidigare Jämo Claes Borgström som fullständigt dömde ut förslaget:

” Det blir helt enkelt billigare för männen att köpa sig fria från tråkigt hushållsarbete.

”

Claes Borgström,
fd Jämo

I stället för att bråka med sina välavlönade män så att de tar sin del av ansvaret hemma, kan den övre medelklassen betala en lågavlönad kvinna för att göra det jobb som kvinnan i familjen annars gör. Det blir helt enkelt billigare för männen att köpa sig fria från tråkigt hushållsarbete. /.../ Det förändrar inte kvinnors och mäns livsmönster. Det är stereotyper i våra sätt att leva som underblåses av den här reformen.²²¹⁾

Andra pekade på att reformen fungerar så att skattebetalarna ger till dem som redan har det gott ställt. Det är högavlönade som köper städtjänster, oavsett prislapp.²²²⁾ Såhär sa statsminister Göran Persson i en valduell veckan före valet 2006:

– Om Reinfeldt vill att någon annan städar åt honom så står det honom fritt. Men han ska själv betala vad det kostar. Det är inte jag eller svenska folket som ska betala Reinfeldts städning.²²³⁾

Men den borgerliga regeringen, som efter valsegern samma år drev igenom förslaget, pekade i stället på det utbredda svartarbetet och menade att en skattereform skulle kunna minska detta. Dessutom hoppades man att reformen

²²⁰⁾ Skatteverket, pressmeddelande, 2007-07-27.

²²¹⁾ Pockettidningen R: *En piga bland pigor – om hushållsnära tjänster*, 2007:1.

²²²⁾ Pockettidningen R: *En piga bland pigor – om hushållsnära tjänster*, 2007:1.

²²³⁾ Magnusson, Erik: *Persson utnyttjar avdrag han själv ville stoppa*, Sydsvenskan, 2008-02-01.

skulle skapa förutsättningar för fler tjänster och arbetstillfällen i branscher som tillhandahåller hushållsnära tjänster.

Claes Borgström trodde att invandrarkvinnor som livnärt sig på svartjobb knappast hade något att vinna på reformen och i stort sett inte ens skulle beröras av den. Kanske, trodde Borgström, får de få sämre villkor än tidigare för att kunna konkurrera med de vita tjänsterna med skatteavdrag.²²⁴⁾

Redan när förslaget lämnades till Lagrådet kom LO med skarp kritik mot att regeringen helt bortsett från fördelningseffekterna.

*LO är mycket kritiskt till att regeringen väljer att bortse från förslagets fördelningseffekter. Taket för skattereduktionen ska ligga på 50 000 kr per person, vilket är uppseendeväckande högt. I Finland ligger taket på 20 000 kr och för sex timmars städning i veckan skulle det räcka med ett tak omkring 13 000 kr.*²²⁵⁾

LO menade att förslaget skulle gynna dem som redan köper hushållsnära tjänster för stora summor och LO:s vice ordförande Leif Håkansson ansåg att det knappast skulle ha annat än marginella effekter på antalet arbetstillfällen. Han påpekade också att eftersom skattereduktionen var så stor skulle hushållstjänster i stort sett bli obeskattade:

Med denna metod väljer regeringen att bekämpa skattesmitning genom att låta smitarna slippa att betala skatt.

En faktor som också lyfts fram är att den här typen av jobb ofta är första möjligheten för invandrare att ta sig in på arbetsmarknaden och att de därför är viktiga för att underlätta integration av nyanlända. Men det förutsätter att arbetet blir en språngbräda vidare till andra jobb vilket inte alltid är fallet, tvärtom tenderar lägre arvoderade arbeten att bli en fälla som är svår att ta sig ur.²²⁶⁾

Efter en trög start anser regeringen att resultatet börjat närma sig förväntningarna. Att intresset dröjde kan kanske förklaras med finanskrisen och att det fortfarande är så mycket billigare att anlita svart hjälp än att betala vitt. Men kanske framför allt för att den som ville göra ett avdrag tvingades ligga ut med pengarna.

I december 2009 hade avdragsmöjligheten dittills utnyttjats av över 100 000 personer. Avdraget hade kostat staten över 250 miljoner kronor men Skatteverket

²²⁴⁾ Pockettidningen R: *En piga bland pigor – om hushållsnära tjänster*, 2007:1.

²²⁵⁾ Pressmeddelande från LO, citerat på Fastighets hemsida, Avd 64 Växjö.

²²⁶⁾ Almega: *Hushållsnära tjänster på frammarsch i Europa*, 2006.

hävde att det ändå var en vinst för staten eftersom staten fått in skattepengar från arbeten som tidigare betalades svart. Minst 7 300 beräknas ha fått arbete på grund av avdraget. Socialdemokraterna har aviserat att man tänker avskaffa avdraget om det blir regeringsskifte efter valet 2010.²²⁷⁾

Fakta om hushållsnära tjänster

- Kravet för att få använda sig av avdraget för hushållsnära tjänster, som infördes 2007, var i början att den som utförde tjänsten hade F-skattsedel, sparade alla fakturor och ansökte om rabatten senast i februari året efter att tjänsten utförts. Skatterabatten var hälften av arbetskostnaden inklusive moms men högst 50 000. Avdraget gäller städarbete, vård av kläder, matlagning (som måste utföras på plats, alltså inte köp av catering), gräsklippning och annat trädgårdsarbete, snöskottning och barnpassning.²²⁸⁾
- Antalet företag som erbjuder hushållsnära tjänster har ökat i Sverige liksom i andra länder som infört den här typen av avdrag. Efter en trög start var det 46 000 personer, eller 0,6 procent av skattebetalarna, som utnyttjade möjligheten 2007. Det betyder att den totala skattereduktionen var 240 miljoner, eller i genomsnitt 2 600 per person.²²⁹⁾ En undersökning beställd av tjänsteföretagens arbetsgivarorganisation Almega visade att 5,5 procent av de svenska hushållen köpte hushållsnära tjänster under de två sista månaderna av 2008. Det var en svag ökning jämfört med tidigare under året.²³⁰⁾
- Olika försök att genomföra system med rabatt för hushållsnära tjänster har prövats i olika länder. I Frankrike genomfördes en jättesatsning liksom i Belgien där dock bemanningsföretagen stod bakom en del av denna expansion. Tyskland hade haft ett stöd sedan 2003 och var på gång med att expandera systemet till fler sektorer. Men framför allt växte de hushållsnära tjänsterna i USA, mycket mot bakgrund av samma demografiska kurva som i Europa där de som fyllt 65 år är den snabbast växande delen av befolkningen.²³¹⁾
- Våra grannländer Danmark och Finland har också haft liknande system för skattereduktion. Men eftersom de positiva effekterna inte bedömts som tillräckligt stora förändrades systemet i Danmark 2004 och numera ges stöd endast för städning inom hushållsnära tjänster och endast för personer över 65 år och förtidspensionärer. Tjänsterna subventioneras endast till 40 procent av konsumentpriset.²³²⁾

Det kom tidigt kritik mot att systemet kunde utnyttjas på olika sätt, till exempel genom att företaget skriver att det är andra typer av tjänster som utförts och som omfattas av skatterabatten. Företag som ägnar sig åt till exempel trädfällning

²²⁷⁾ Sveriges Radio/Studio Ett: *Hushållsnära tjänster*, 2009-12-14.

²²⁸⁾ Skatteverket, pressmeddelande, 2007-07-27.

²²⁹⁾ Sköld, Lovisa: *Hushållsnära tjänster – mest för höginkomsttagare*, Valfärd nr 2009:2 .

²³⁰⁾ Alsén, Daniel: *Fler köper hushållsnära tjänster*, Politikerblogger, 2009-01-12.

²³¹⁾ Almega: *Hushållsnära tjänster på frammarsch i Europa*, 2006.

²³²⁾ Öberg, Ann: *Samhällsekonomiska effekter av skattelättnader för hushållsnära tjänster*, Specialstudie 2005:7, Konjunkturinstitutet, sid 28 ff.

skriver i stället gräsklippning på fakturan, sådant är svårt att kontrollera för skattemyndigheten men enligt en undersökning från Sveriges Radios Eko-redaktion är detta vanligt förekommande. Det betyder alltså att kunden felaktigt betalar halva priset för en tjänst.²³³⁾

Sommaren 2009 ändrades reglerna för hushållsnära tjänster så att ett skatteavdrag med 50 procent märks direkt på fakturan. Sedan får företaget som utför den hushållsnära tjänsten begära att få ut skillnaden upp till den summa som tjänsten egentligen skulle ha kostat. Något som innebär ökad administration för företaget. Dessutom har kravet att företaget ska ha F-skattsedel tagits bort. En förändring som kan ifrågasättas mot bakgrund av de tidigare diskussionerna om fiffel. Att ett företag har F-skattsedel är visserligen ingen garanti för att det sköter sig men det ställs ändå lite högre krav på inbetalningar av skatter och avgifter.²³⁴⁾

Missbruk av au pair-systemet

Ibland missbrukas au pair-systemet för att ta hit främst flickor som sedan får arbeta som vanliga anställda i hemmen. Au pair är ett franskt uttryck för ”i paritet med” eller ”jämlig med”, det vill säga den som arbetar ska behandlas som en familjemedlem vilket till exempel betyder vara tillsammans även vid fritidsaktiviteter. Avsikten var ursprungligen att skapa möjligheter för kulturutbyte, de flesta som reste var unga flickor som ville komma ut i världen. En au pair förväntas utföra lite hushållsarbete och ta hand om eventuella barn, men ska också ha möjlighet att studera språket och kulturen vilket förutsätter att det finns tid avsatt även för detta.²³⁵⁾

Numera kommer ofta au pair-flickor från till exempel länderna i Sydostasien och arbetar som anställda i någons hem med den skillnaden att lönen är väsentligt lägre och arbetstiden svår att begränsa. Enligt Helsingborgs Dagblad, som undersökt villkoren för au pair-flickor i södra Sverige, var arbetstiden ofta väsentligt längre än de 25 timmar i veckan som anses normalt för en au pair.²³⁶⁾

Det finns forskning från Norge som visar att allt fler familjer väljer att anlita en au pair och den goda norska ekonomin gör att allt fler också har råd att göra det. Många, både den som arbetar och den som anställer, blir nöjda. Men forskarna varnar ändå för att det finns uppenbara risker för att au pair-flickan hamnar i skuld hos sin

²³³⁾ Sivberg, Anna-Karin: *Lätt att fuska med hushållsnära tjänster*, Sveriges Radio Ekot, 2007-10-02.

²³⁴⁾ Ohlsson, Jonny: *Förenkling av hushållsnära tjänster*, NWT, 2008-11-25.

²³⁵⁾ Scandinavian Au Pair Centre, hemsida: www.aupair.se/

²³⁶⁾ Sköldqvist, Nina: *”Man får se upp så man inte blir indragen i svartjobb”*, Helsingborgs Dagblad, 2009-08-07

värdfamilj eftersom lönen är så låg. Många har lånat pengar hemma för att kunna resa och de kanske också måste låna av värdfamiljen för att ha råd att resa hem.²³⁷⁾

Även antalet svenska flickor som söker au pair-jobb ökar. Ansökningarna till au pair-jobb i USA fördubblades från 2008 till 2009 enligt researrangören STS. Skälet uppges vara den ökade ungdomsarbetslösheten. Allt fler killar söker också jobb som au pair. I USA talar ledande branschföreträdare om 200 procent fler ansökningar från Västeuropa. Ett skäl att så många i USA vill ha en au pair är att det ofta är billigare än förskola eller en barnvakt med amerikanskt pass.²³⁸⁾

De som arbetar som au pair hör inte till Kommunals område. De nämns i det här sammanhanget enbart för att kunna peka på att det finns gränsfall där systemet tänjs för att även användas för flickor som omfattas av något vanligt avtal på arbetsmarknaden, till exempel de regler som gäller för barnskötare. Globaliseringen har medfört att fler vill åka utomlands och arbeta, och fler är också villiga att erbjuda arbete. Men det ska vara rätt lön och rimliga arbetsvillkor.

De som åker som au pair har ofta kontakt med någon agent som förmedlar jobbet. Dessa företag kan ta ut höga avgifter och ser inte alltid till att bevaka au pair-flickornas rättigheter. Scandinavian Au Pair Center är ett företag som finns bland annat i Skåne. De flickor som förmedlas via förmedlingen kommer från länder som Ryssland, Moldavien, Peru, Lettland, Colombia, Bulgarien, Rumänien och Thailand. Det är en klar övervikt för relativt fattiga länder.

Men man kan också notera att företaget förmedlar jobb till svenska flickor, vilket är helt emot reglerna. Vitsen med au pair-systemet är att man ska åka till ett annat land och få ett mervärde av att studera språk och kultur. På Scandinavian Au Pair Centers hemsida finns även ett antal svenska flickor som söker jobb i Sverige och som om de hittar en arbetsgivare alltså får arbeta med väsentligt sämre villkor än vad som gäller för barnflickor i Sverige. När Helsingborgs Dagblad ringde upp förklarade företagets representant att det gick utmärkt att få en svensk au pair-flicka.²³⁹⁾ Från juli 2009 tar inte Arbetsförmedlingen emot annonser för au pair-jobb på Platsbanken eftersom det ses som kulturutbyte och inte vanliga jobb. Det är förstået rimligt, men det märkliga är att man tidigare gjorde det.

Helsingborgs Dagblad avslöjade 2009 att företagets ägare Jon Hjalmarsson har flera konkurser bakom sig och är känd sedan tidigare för att inte respektera lagar och

²³⁷⁾ Gudjonsson, Ida: *Hushjelp i gjeld*, forskning.no, 2008-08-14.

²³⁸⁾ TT: *Au pair-jobb lockar i sämre tider*, Dagens Industri, 2009-07-27; Holmlund, Erik: *Fler killar väljer yrket au-pair*, Sveriges Radio, 2009-08-14.

²³⁹⁾ Pehrson, Josefin: *Barnflickejobb – rena bluffen*, HD, 2009-08-06.

avtal. I början av 2000-talet avslöjade TV4:s Kalla fakta hur ett företag som han då agerade genom utnyttjade billig arbetskraft, till stor del flickor från Östeuropa, som fick struntlöner för hushållsarbete och barnpassning.²⁴⁰⁾

Jon Hjalmarsson tycker inte att han utnyttjar de unga flickorna:

– Det är många unga som är arbetslösa så det finns ett stort intresse att jobba som barnflicka. Därför är det en rimlig lön.

Scandinavian Au Pair Center startade i Miami i USA och har ett flertal kontor i både Europa och Nordamerika. Det rör sig alltså om ett gränsöverskridande företag som förmodligen agerar på ett liknande sätt även i andra länder.²⁴¹⁾

När ett system luckras upp uppstår sprickor som kan utnyttjas, det är vad som håller på att ske när det gäller au pair-systemet. Man kan jämföra med privatiseringsvågen som gjort att en del oseriösa företag etablerat sig inom till exempel vård och omsorg och städning. (Det återkommer vi till i kapitel 5).

När sämre villkor letar sig in på ett område, ofta sektorer som domineras av utlandsfödd arbetskraft och andra grupper med en svag ställning på arbetsmarknaden, finns alltid en smittorisik. Snart kan samma villkor smyga sin in även på den vanliga arbetsmarknaden och drabba hela branscher. Kommunal har kritiserat att au pair-systemet används för svenska barnflickor och talat om lönedumpning.

– Om man som ungdom har att välja mellan att inte tjäna något alls eller att tjäna 3 500 kronor, så kanske man väljer det. På det viset dumpar man lönerna på arbetsmarknaden, säger Marianne Andersson, Kommunals avdelningsordförande i Kronobergs län till Sveriges Radio.²⁴²⁾

– Är det så att man anställer barnflickor i Sverige ska de gå på Kommunals hemserviceavtal med betydligt högre lön.²⁴³⁾

Ny ILO-konvention på gång om hushållsanställda

Eftersom hushållsanställda kränks så systematiskt har ILO inlett ett arbete för att skapa en särskild konvention för denna yrkesgrupp. I likhet med offentliganställda är de som arbetar i någon annans hem ofta undantagna från nationella system och

²⁴⁰⁾ Pehrson, Josefin: *Erkänner att regler kringgås*, HD, 2009-08-06.

²⁴¹⁾ Mälarborn, Hannah: *Många länsbor söker barnflickor*, Sveriges Radio, 2009-08-27.

²⁴²⁾ Mälarborn, Hannah: *Kommunal kritiserar barnflickelöner*, Sveriges Radio, 2009-08-07.

²⁴³⁾ Mälarborn, Hannah: *Kommunal kritiserar barnflickelöner*, Sveriges Radio, 2009-08-07.

de saknar i regel fackliga organisationer. Principfrågan gäller om myndigheter har rätt att gå in och utöva tillsyn i andra människors hem. Svaret på den frågan är nej, anser många regeringar som menar att det vore integritetskränkande. Men resultatet blir att många hushållsanställda som nämnts utsätts för arbetsvillkor och en behandling som vore omöjlig i de flesta andra branscher.

Hushållsanställda är i stort sett rättslösa, men nu är alltså en konvention på gång som skulle kunna vara underlag för att ställa krav på förbättringar för denna gigantiska yrkesgrupp.

– Man har sett det som en omöjlig uppgift, och det kan bli tekniskt krångligt, tror Ulf Edström. Men ILO:s devis är att företräda alla arbetare utan någon urskiljning. Att vissa arbetar i andras hem borde inte utesluta dem från rättigheter som vi kräver för andra yrkesgrupper.

Arbetsgivarsidan, i Sverige representerad av Svenskt Näringsliv, har motsatt sig en reglering av hushållsanställda och hävdar att det inte behövs några rekommendationer. Facket har välkomnat arbetet med en konvention. Sveriges Kommuner och Landsting, SKL, tvekade också länge med hänvisning till den personliga integriteten.

– Men då sa vi i facket: varför gick det att reglera detta när det gällde personliga assistenter? De tillhör vårdsektorn och regleringen av den yrkesgruppen har visat att det visst går att reglera hushållsanställda, säger Ulf Edström.

Men många frågetecken återstår att rätta ut när det gäller hur översynen ska ske, till exempel arbetsmiljötillsynen.

– Det är självklart inte något lätt område. Samtidigt är det viktigt att vi inte duckar för det svåra. Det är viktigt att etablera internationella normer.

Men fortfarande återstår mycket arbete innan ILO-konventionen är en realitet. En ILO-konvention börjar inte gälla förrän ett land har skrivit på och sedan är det en lång process att få många länder att skriva på och ratificera, det vill säga göras giltigt i respektive lands lagstiftning.

Städsektorn domineras av invandrare

Sukanaya Phonklang kommer från Thailand och trivs med sitt städjobb på Huddinge sjukhus, även om lönen är knapp. Hennes arbetskamrater kommer från alla jordens hörn. 135 anställda kommer från 27 länder. Fem av dem har traditionell svensk bakgrund. Men inte bara de anställda ger ett internationellt

intryck. Det privata städbolag de arbetar för, ISS, är multinationellt och finns i 38 länder och har 265 000 anställda.

Det kunde man läsa i Kommunalarbetaren i en artikel redan i slutet av 2002.²⁴⁴⁾ Städbranschen är som nämnts en av de branscher som har högst andel med utländsk bakgrund. Totalt arbetar cirka 110 000 personer i Sverige med städning i en eller annan form, enligt branschorganisationen SSEF (2007). Städbranschen består av cirka 1 500 städföretag med anställd personal och 3 000 enmansföretag. Cirka hälften av alla anställda arbetar i ett företag som inte är medlem i en arbetsgivarorganisation.

Städarna står lågt på statustrappan och känner sig ofta utsatta för andras godtycke, inte minst kvinnorna som arbetar i branschen. Problemet med sexuella trakasserier är också något som uppmärksammats i olika reportage och rapporter.

Inom Fastighetsanställdas förbund, som organiserar många städare, räknar man med att cirka 43 procent av medlemmarna har minst en förälder som är född i ett annat land (en beräkning som gjorts av LO). Bland förbundets städare kan det mycket väl vara runt 90 procent, i storstäderna kanske närmare 100 procent, som har utländsk bakgrund. (De gränsöverskridande arbetsgivarna återkommer vi till i nästa kapitel.) Många städare är också organiserade i Hotell & Restaurang där cirka en tredjedel av medlemmarna har invandrarbakgrund. I gruppen hotellstädare har närmare 100 procent utländsk bakgrund.²⁴⁵⁾

Även städarna som arbetar i kommuner och landsting är allt oftare födda i ett annat land än Sverige. 22 procent av alla städare i den kommunala sektorn är invandrare, för skolmåltidspersonalen är andelen invandrare 16 procent. Detta kan jämföras med brandmännen och ambulanssjukvårdarna där endast 2 procent är födda i ett annat land.

Få städare går med i facket, i Fastighets är bara 12 000 av förbundets totalt cirka 36 000 medlemmar på städsidan. Totalt är 30–40 procent av landets städare inom Fastighets avtalsområden fackligt anslutna.²⁴⁶⁾ Någon motsvarande statistik för Kommunal finns inte, Många av de som städar skolor, sjukhus och andra arbetsplatser där Kommunal har medlemmar är anställda av privata entreprenörer och inte direkt av offentlig sektor.

²⁴⁴⁾ Kommunal.se: *Kommunal i världen*.

²⁴⁵⁾ Muntliga uppgifter som finns återgiva i boken Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

²⁴⁶⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA. Se även Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

Generationsskifte även inom transport

Inom transportsektorn, där en mindre del är organiserade inom Kommunal, är det också ett generationsskifte att vänta. Det finns många äldre, till exempel bland busschaufförerna. Transportbranschen har i likhet med vården varit duktig på att integrera personal med utländsk bakgrund. Diskriminering på arbetsplatserna och i rekryteringen är inte något uttalat problem.

Nästan 15 procent inom transportsektorn i Sverige är födda i ett annat land, men det är stor skillnad mellan olika delar av branschen. Högst är andelen utlandsfödda bland de egna företagarna. Var tredje person som driver ett eget företag inom transportsektorn har invandrarbakgrund. Flest utlandsfödda som har en vanlig tillsvidareanställning hittar man bland buss- och spårvagnsförarna där nästan var tredje anställd har utländsk härkomst.²⁴⁷⁾ Kommunal är medlem i ITF, Internationella transportarbetarfederationen, som organiserar över 600 transportarbetarefackföreningar i 140 länder som totalt har cirka 5 miljoner medlemmar. ITF organiserar anställda inom vägtransporter, passagerartrafik, sjöfart, hamnar, järnväg och civilflyg och representerar också dessa på global nivå och försvarar deras intressen via globala kampanjer och solidaritetsarbete. Det handlar bland annat om att försvara de fundamentala mänskliga och fackliga rättigheterna för den här yrkesgruppen.

Transport är ofta en gränsöverskridande verksamhet vilket gör att det kan finnas en osäkerhet kring vilkets lands regler och lagar som gäller. Uppskattningsvis hälften av alla transporter på svenska vägar sker med bilar som är registrerade utomlands. Ett åkeri i något annat EU-land har rätt att köra lastbilar och långtradare i Sverige under kortare perioder och om det är transporter där man endast använder det svenska vägnätet på väg från ett land till ett annat finns inga direkta begränsningar. Många chaufförer arbetar flera veckor utan annat än kortare nattvila då de sover i bilarna. Ett utbrett system är att arbeta tre veckor och vara ledig den fjärde. Detta har uppmärksammats bland annat av trafiksäkerhetsskäl.²⁴⁸⁾

Även transportarbetare som grupp pressas hårt som pressas av globaliseringen med ökad konkurrens och privatiseringar av offentliga verksamheter där även transporter läggs ut på entreprenad. Det har blivit allt vanligare med irreguljära anställningsformer, korta kontrakt etc i likhet med många andra branscher. Även de som är beroende av offentlig sektor för sitt arbete har ofta ingen vanlig anställning.

²⁴⁷⁾ TransportNärings i Samverkan: *Transportvägen – framtidsvägen, en rapport om rekrytering och integration*, 2009.

²⁴⁸⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008, s 105 ff.

Detta har gjort att allt färre är med i facket och också att de hamnar utanför kollektivavtalen.²⁴⁹⁾

Sammanfattning av kapitlet

Det här avsnittet tar upp flera olika grupper av medlemmar i Kommunal med olika villkor. Det är inte heltäckande, utlandsfödd arbetskraft finns inom alla branscher även om det är vanligare inom vissa. Problem med fackliga rättigheter möter vi också inom allt fler branscher, även om de är mer framträdande inom vissa.

Globaliseringen har skapat en delvis ny verklighet för Kommunals ombud. Alltmer tid ägnas åt att försöka förklara att facket är viktigt och behövs för nya grupper av anställda som vuxit upp i länder där facket fungerat helt annorlunda. Så ser det inte bara ut när det gäller delar av de gröna näringarna utan även inom en allt större del av det som brukar betraktas som Kommunals kärnverksamhet.

Allt fler migrantarbetare i medlemskåren gör att facket måste kunna klara av att informera på andra språk och nå ut med information. Byggnads har anlitat tolkar som klarar de vanligaste språken, det kan vara ett sätt att kommunicera bättre med nya medlemsgrupper. Men framför allt handlar det om en attitydförändring som måste till. Det är inte längre någon självklarhet att vara med i facket.

Sverige står inför stora behov när befolkningen blir äldre samtidigt som många vårdanställda går i pension. Vårdpersonal är en bristvara i hela världen, fattiga länder bistår rika med utbildad arbetskraft. En dränering av fattiga länders ekonomi som borde uppmärksammas mer. Vi behöver migrantarbetare men borde inte sorglöst bidra till att fattiga människor inte får den vård de har rätt till. En modell som prövats i Nederländerna är att vårdpersonal arbetar i fattiga länder under någon del av sin utbildning. Vi behöver pröva nya vägar för att utjämna orättvisorna.

Det finns en trend att ersätta undersköterskor och biträden med läkare och sjuksköterskor. Ett dyrt sätt att effektivisera som innebär att högre utbildad personal också måste utföra även vårdbiträden och undersköterskors tidigare arbetsuppgifter. Ett sätt att klara en bristsituation är att återgå till att ha flera yrkeskategorier representerade på arbetsplatserna och se till att utbilda fler biträden och undersköterskor som ju har en kortare utbildning.

Världshälsoorganisationens, WHO, arbete med att sprida en uppförandekod för arbetsgivare i vården är ett initiativ som bör stödjas, liksom försöken att skapa globala

²⁴⁹⁾ ITF: *World Day for Decent Work 2008*,
www.itfglobal.org/itf-americas/decent-work.cfm/languageID/1

nätverk för vårdpersonal. De senare kan vara viktiga dels för kompetensutveckling, dels för att mobilisera stöd för de som exploateras och kränks i sitt arbete.

Städbranschen domineras i likhet med vissa delar av de gröna näringarna av utlandsfödda. Det har inneburit att få är med i facket och att det finns en stor utsatthet. Jobbet anses stå lågt på den statusmässiga skalan och det arvoderas ofta dåligt.

Inom städbranschen finns en hel del papperslösa, ett ämne som tas upp i nästa kapitel. Här behövs en diskussion inom Kommunal kring hur förbundet ska ställa sig.

De som arbetar i hemmen är oskyddade och där är det viktigt att arbeta både nationellt och globalt. En ILO-konvention vore välkommet. Samtidigt visar det sig att många andra ILO-konventioner inte undertecknats av särskilt många medlemsländer (det återkommer vi till). Respekten för ILO måste höjas för ILO:s kunskap och arbete, inte minst i relation till EU-domstolen (det återkommer vi också till).

Det är viktigt att arbeta för internationella normer och regler när det gäller stora grupper som är utsatta inte bara i vårt eget land utan även globalt. Internationell solidaritet är nödvändig och viktig.

4 Gränsöverskridande arbetskraft del 3

Att söka bättre villkor är en mänsklig rättighet

Att söka bättre villkor är en mänsklig rättighet, ofta finns en vinst både för den som flyttar och det land han eller hon kommer till. Under förutsättning att migrantarbetare inte utsätts för oskälig exploatering, något som vi redan gett exempel på. Exploatering av papperslösa är ett stort och växande problem i Europa men även migrantarbetare som reser legalt får ofta nöja sig med sämre villkor än de som fötts i de länder de flyttar till.

Genom EU-medlemskapet har vi blivit en del av EU:s gemensamma inre marknad och fria rörlighet. Men regeringen har öppnat upp för arbetskraftsinvandring från länder utanför EU. Effekterna av en sådan förändring återstår att se, men det finns skäl att vara vaksam på om det innebär risk för en allmän försämring av villkoren i olika branscher.

Det finns en vanföreställning hos en del människor att arbetskraftsinvandrare bara är ute efter att utnyttja välfärden i de länder de kommer till. Sådana farhågor har i stort sett kommit på skam, människor som flyttar försöker oftast att bidra om de bereds möjlighet. Men det är viktigt att regelsystemet inom EU samordnas så att reglerna är tydliga så att den som invandrar kan se vilka rättigheter och skyldigheter han eller hon har. Det är också viktigt att samma regler ska gälla för alla så att det inte skapas ett A- och ett B-lag på arbetsmarknaden.

Migration kan leda till kompetensflykt från fattiga länder, något som nämndes i samband med vårdpersonalen. Kanske finns det också något som migrantarbetare kan ta med sig när de reser hem i form av kunskap och kapital. En annan tanke är att börja se migration som en cirkulär rörelse där människor inte nödvändigtvis slår sig ner permanent utan bosätter där det finns bäst möjligheter för tillfället.

Svenskar flyttar också utomlands, vi är också en del av den globala migrationen och precis som andra migrantarbetare söker vi bättre lön och villkor. Flera av våra grannländer har en större attraktionskraft på utländsk arbetskraft än Sverige numera. Vårdanställda är en grupp som ofta lockas att arbeta utomlands, framför allt i våra närmaste länder.

Rörlighet, men bara för vissa

Den som tittar på Eurovisionsschlagern i tv kan notera hur Tyskland nästan alltid ger sin 12-poängare till Turkiet. Märkligt kan tyckas om man inte betänker att Tyskland är det land i världen där det bor flest turkar om man undantar Turkiet vilket slår igenom nu när rösterna baseras på att invånare i olika länder får ringa in

sina röster. Nästan tre miljoner hade flyttat från Turkiet till Tyskland för arbete i efterkrigstid fram till 2005.

En liknande ström av migrantarbetare har gått från Algeriet till Frankrike under samma period, vilket, om vi håller oss till samma tävling, avspeglas i att många av de franska bidragen har afrikanska influenser (länderna i Nordafrika deltar inte i tävlingen). Ofta har flyttströmmen gått från ett tidigare koloniserat land till den gamla kolonialmakten, som i fallet Frankrike och Algeriet. Men de många som reser från Indien hamnar numera inte i den gamla kolonialmakten Storbritannien utan stannar halvvägs i Mellanöstern. Här finns flera länder där migrantarbetarna utför den övervägande delen av det vanliga, lågavlönade lönearbetet. Gästarbetarna kommer framför allt från Asien men även från till exempel Egypten.²⁵⁰⁾

Medborgare i rika länder spjärnar emot när det gäller arbetskraftsinvandring från fattiga länder eftersom det finns en rädsla för att löner och villkor ska urholkas. Men samtliga länder i Väst- och Centraleuropa tar i dag emot fler personer än vad som lämnar länderna, och i stort sett är det något som berikar oss både ekonomiskt och kulturellt.

Det är värt att påminna om att det som nu händer inte heller är något nytt. Sverige har haft öppna gränser mot våra nordiska grannländer sedan 1945. Under 50- och 60-talen tog Sverige emot stora grupper av arbetskraftsinvandrare från framför allt södra Europa. Industrin expanderade och det fanns gott om jobb, men invandringen gav också skatteintäkter som förbättrade Sveriges finanser. Invandrad arbetskraft i en högkonjunktur är en god affär för samhället eftersom arbetsmarknaden får tillgång till människor i arbetsför ålder utan att behöva sörja för deras grundutbildning.²⁵¹⁾

En viktig del av globaliseringen är att vi har allt större rörlighet över gränserna. Detta är inte något nytt, i själva verket har reglerna gjort det mer eller mindre möjligt att flytta under olika perioder. Man kan säga att globaliseringen började redan på 1700- och 1800-talen. Det berodde på bättre transporter med stora fartyg som kunde korsa oceanerna och den då nya järnvägen som underlättade resandet på land. Kostnaderna sjönk både på gods – och passagerartrafik. En annan orsak till att människor flyttade var att befolkningen i världen växte kraftigt och

²⁵⁰⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

²⁵¹⁾ Lundborg, Per: *Globalisering och fri rörlighet för arbetskraft och tjänster*, Ekonomisk Debatt, 2006:4.

därmed även kampen om jobben. Ekonomisk tillväxt medförde ökad efterfrågan på jordbruksvaror, råvaror och industriprodukter vilket ledde till fler arbetstillfällen.²⁵²⁾

Rörelsefriheten var stor i stora delar av världen fram till det första världskriget. Under den här perioden utmärkte sig inte minst USA genom att stå mer eller mindre vidöppet för alla slags invandrare. Krigsåren innebar en tillbakagång med stora inskränkningar i rörelsefriheten för såväl varor som kapital och arbetskraft. Handelshindren och regleringarna dröjde kvar länge efter 1945 och den passfrihet som funnits före första världskriget återinfördes inte.²⁵³⁾

Efter andra världskriget kom nya typer av migrationsflöden, det kom arbetskraftsinvandrare som reste inom Europa för att ta jobb i växande industrier, medborgare i tidigare kolonier bosatte sig tillfälligt eller permanent i de tidigare kolonialmakterna och dessutom började Europas befolkning söka sig till Asien, Sydamerika, Nordamerika och Australien. Sverige var ett av få länder som inte skapade ett gästarbetarsystem utan tillät att arbetskraftsinvandrare fick permanenta uppehållstillstånd. I många andra länder som till exempel Tyskland skapades ett system med tillfällig migration under perioder av god ekonomi. I efterhand har det visat sig att många ändå kom att bosätta sig mer permanent och dessutom tog med sig sina familjer.²⁵⁴⁾

Under de senaste 10–15 åren har vi märkt ännu tydligare hur en omfattande global arbetsmarknad växt fram. Nya länder har seglat upp på världsmarknaden. Under 60-talet fick ett antal länder i Sydostasien ett ekonomiskt uppsving som varade länge, man brukar tala om ”tigerekonomierna”.²⁵⁵⁾

De oljeproducerande länderna i Mellanöstern har allt sedan 70-talet byggt en stor del av sin ekonomi på migrantarbetare. På senare år har vi sett hur Kina och Indien blivit allt större aktörer på världsmarknaden. Där löser man mycket av behovet av arbetskraft genom intern migration, det vill säga att människor flyttar inom dessa stora och folkrika nationer. En annan stor förändring var när östblocket, som förhindrat mycket av det fria flödet mellan öst och väst, föll. EU-utvidgningen har

²⁵²⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

²⁵³⁾ Lundborg, Per: *Globalisering och fri rörlighet för arbetskraft och tjänster*, Ekonomisk Debatt, 2006:4.

²⁵⁴⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

²⁵⁵⁾ Tigerekonomierna är en term som brukar användas på fyra länder i Sydostasien: Hongkong, Singapore, Sydkorea och Taiwan. Samtliga dessa länder lyckades förbättra sin ekonomi dramatiskt från 60-talet och fram till slutet av 90-talet.

inneburit att en rad länder i det forna östblocket nu finns på den gemensamma marknaden. Ryssland är i dag det näst största in- och utflyttningslandet i världen.²⁵⁶⁾

Fortfarande håller EU emot invandring från länder utanför EU och det är upp till varje enskilt land att ha generösare regler. Sverige är ett av få länder som tillämpar just dessa generösare regler även mot utomeuropeiska invandrare (de andra, som gör det i ännu högre grad än Sverige, är Irland och Storbritannien). En konsekvens av de hårda reglerna är en strid ström av irreguljära migranter som ändå tar sig in i Europa, ofta med fara för sitt eget liv. EU bekämpar all oreglerad invandring. Det sker bland annat med att förstärka övervakningen av gränserna mot omvärlden och med hjälp av Frontex, EU:s byrå för gränskontroll. Men också genom ett utökat samarbete med länder utanför EU, främst i Afrika.

En svensk invandrare är en flykting

Sedan slutet av 1960-talet har svensk invandringspolitik uteslutande inriktats på asylsökande. Under 1980- och 90-talen fastslogs det i flera propositioner att vi inte har något behov av arbetskraftsinvandring inom överskådlig tid, undantaget vissa nyckelfunktioner. Ungefär 400 personer har beviljats uppehållstillstånd av arbetsmarknadsskäl per år. Utöver det har det funnits tidsbegränsade arbetstillstånd som kan ha handlat om till exempel praktik, internationellt utbyte eller säsongarbete, men det har ändå handlat om relativt få individer.²⁵⁷⁾ Det är kanske inte så konstigt att många svenskar kommit att se asylinvandring som den rätta formen av invandring och alla andra former som mer eller mindre suspekta. Men Sverige är ett undantag om vi ser till hur situationen ser ut globalt, inte ens en tiondel av alla som byter hemland är att betrakta som flyktingar. Resten flyttar av andra skäl, till exempel för att söka jobb.

Genom EU-medlemskapet är vi en del av den fria rörligheten inom EU, reglerna för Sveriges del började gälla redan i början av 1994 då EES-avtalet trädde i kraft. I och med medlemskapet 1995 blev Sverige också en del i EU:s arbete med att avskaffa gränskontrollerna (Schengensamarbetet), samordna visumreglerna samt flykting-, asyl- och invandringspolitik. Medborgare i andra EU- och EES-länder har möjlighet att söka jobb i andra länder i regionen i tre månader, därefter krävs uppehållstillstånd (som i regel beviljas om den som söker har jobb).

De senaste EU-utvidgningarna 2004 (Cypern, Estland, Lettland, Litauen, Malta, Polen, Slovakien, Slovenien, Tjeckien och Ungern blev medlemsländer) och 2007

²⁵⁶⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

²⁵⁷⁾ Tamas, Kristof: *Nya regler för arbetskraftsinvandring i Sverige?*, Utrikesdepartementet, PPP-presentation, utan årtal.

(Rumänien och Bulgarien) innebar att en rad länder som tidigare försett EU med billig arbetskraft nu blev en del av den gemensamma marknaden. Det fanns därför farhågor om att EU nu skulle få en ström av individer som bosatte sig i andra rikare EU-länder för att utnyttja välfärden och socialförsäkringarna.

Många länder införde olika övergångsregler, något som diskuterades även i Sverige även om vi till sist i likhet med Storbritannien och Irland bestämde oss för att avstå. Men det visade sig att ytterst få tog chansen att försöka sig på det som kom att omtalas som ”social turism”. Det nya tillskottet av arbetskraft tycks framför allt ha haft en positiv inverkan på EU:s ekonomi och tillväxt eftersom det finns behov i många branscher, till exempel vårdsektorn och jordbruket.²⁵⁸⁾

Frågan om eventuella övergångsregler utreddes och i betänkandet EU:s utvidgning och arbetskraftens rörlighet (SOU 2002:116). Redan i den inledande sammanfattningen konstaterar utredaren Berit Rollén:

Även om rörligheten bland arbetstagare skulle bli större än i Europeiska unionen (EU) i dag ser jag inga risker för att den seriösa arbetskraftsinvandringen till Sverige från de nya medlemsländerna blir ett problem. Många arbetar redan här och gör en stor insats i bristyrken. Jag tror inte heller att utvandringen till Sverige från dessa länder blir ett problem för dem. Arbetsmarknaden bör därför öppnas omedelbart för seriös arbetskraftsinvandring från de nya medlemsländerna. Men vi bör sätta upp hinder för missbruk och brottslighet.

Men utredaren menade ändå att det fanns uppenbara risker för att människor försökte utnyttja det svenska välfärdssystemet och ville se någon form av skydd för detta, om än inte ett lika omfattande som de övergångsregler som infördes i andra länder.

Samordning av invandringen till EU

Det pågår flera parallella processer med att förändra EU:s gemensamma asyl- och invandringspolitik. Det handlar dels om att öka rörligheten inom EU, dels om att underlätta för invandring från länder utanför EU. Men i det senare fallet vill EU kunna plocka ”russinen ur kakan” och skapa möjlighet för högutbildade och personer med särskild kompetens.

EU:s gemensamma arbetsmarknad gör det allt viktigare att samordna vilka lagar och regler som ska gälla. I november 2004 antogs det så kallade Haagprogrammet

²⁵⁸⁾ Information om arbetskraftsinvandring till Europa generellt tas upp i flera kapitel av Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008. Källa i övrigt är olika EU-hemsidor.

som är ett femårigt arbetsprogram i EU som bland annat omfattar asyl- och migrationsfrågorna. Sverige införde vissa förändringar i utlänningslagen i januari 2010 som en följd av EU-samarbetet, det handlar främst om asylprocessen och för svensk del innebär det inte några dramatiska förändringar.

Avsikten är att även hanteringen av arbetskraftsinvandring både inom och till EU-länderna ska samordnas och att samma rättigheter ska gälla överallt. I förslagen till nya direktiv finns reglerat det mesta som rör arbetsvillkor, lön, arbetsmiljö etc. Tanken är att motverka osund konkurrens men också att skydda arbetskraftsinvandrare från att bli utnyttjade. Därför har man beslutat om hårdare sanktioner mot arbetsgivare som inte sköter sig, något som LO-förbunden i Sverige länge velat se.

Allt fler utnyttjar EU:s fria rörlighet men viljan att flytta på sig skiljer sig mycket mellan EU-länderna. Det finns förstås en lockelse för många från de nya EU-länderna att flytta till de gamla, ofta rikare, länderna. I dag finns ungefär 2 miljoner medborgare i de nya medlemsländerna som bor permanent eller tillfälligt i något av EU:s 15 gamla länder. Irland är det land som tagit emot flest. Mest intresserade av att flytta är litauerne, drygt 3 procent av Litauens befolkning hade flyttat till något annat EU-land 2008. Motsvarande siffra för Bulgarien är 1,7 procent. Endast 0,4 procent av svenskarna bosatte sig i ett annat EU-land åren 2004–2008.²⁵⁹⁾

Samtidigt har EU-medlemskapet medfört ett ekonomiskt uppsving för de nya länderna som dämpat intresset för att flytta utomlands. Visserligen har detta mattats av i finanskrisen, men fortfarande är till exempel inte Sverige ett så attraktivt val för medborgare i de nya EU-länderna att vi tar emot några stora strömmar av migrantarbetare på det sätt som många befarade (eller hoppades på).

Gräddfil i EU för eliten

Tanken att alla former av invandring till Europa kan gynna EU-ländernas ekonomi är ingen självklarhet när politikerna diskuterar migrationsfrågor. Det finns en tro på att det endast är vissa former av arbetskraftsinvandring som för med sig en positiv utveckling. När EU diskuterar generösare regler för invandring till EU är det spetskompetens på olika områden som man ser framför sig. I dag är knappast EU något huvudval för majoriteten av till exempel högutbildade och forskare inom olika områden som teknik, naturvetenskap etc. Endast 1,7 procent av de anställda i EU kan beskrivas som högutbildade personer som flyttat från andra länder. Motsvarande siffra för Australien är nästan 10 procent och över 7 procent för Kanada.²⁶⁰⁾

²⁵⁹⁾ Eurostat: *Statistics in Focus*, 2008:98.

²⁶⁰⁾ Fackligt.eu, 2009-05-29.

Det är också lätt att se att flyttlassen även för länder som ligger nära EU går åt helt andra håll. Över hälften av de högkvalificerade som migrerar från de tre länder som ligger norr om Sahara, alltså Algeriet, Marocko och Tunisien, väljer att resa till USA eller Kanada och bara 5,5 procent till EU. Vissa EU-länder har stort behov av högkvalificerad arbetskraft, Tyskland skulle behöva cirka 95 000 personer de närmaste åren samtidigt som bara 20 000 väntas skaffa sig relevant utbildning.²⁶¹⁾

Det särskilda uppehålls- och arbetstillstånd som EU klubbade igenom i november 2008 för den här kategorin arbetskraftsinvandare kallas för EU:s blå kort, ett namn som tillkommit med anspelning på det gröna kort (green card) som beviljas arbetskraftsinvandrare till USA. EU-direktivet innebär mycket förmånliga villkor för särskilt utvalda anställda och deras familjer.

För att komma i fråga för ett blått kort krävs universitetsexamen eller motsvarande (fem års yrkeserfarenhet) och ett redan undertecknat kontrakt som motsvarar 1,5 gånger lönenivån i det aktuella EU-landet (de länder som har störst behov av utländsk arbetskraft kan få sänka kravet till 1,2 gånger lönen). Kortet utfärdas på maximalt tre år med möjlighet till förlängning med två år. Men redan efter två år har den som har ett blått kort rätt att flytta och söka nya högkvalificerade jobb i andra EU-länder.

Han eller hon får också ta med sig sin familj som åtnjuter samma fördelar. I övrigt gäller samma rättigheter och skyldigheter för blå kort-innehavaren som medborgarna i det landet han arbetar i. Direktivet omfattar än så länge samtliga EU-länder utom Danmark, Storbritannien och Irland som har ytterligare två år på sig att införa det i sin nationella lagstiftning.

Nu finns det ingenting som hindrar att länderna är mer generösa med hur många och vilka grupper av migrantarbetare som beviljas uppehållstillstånd. EU-länderna ska ha kvar sin självständighet när det gäller att bedöma vem som beviljas arbetstillstånd. Men genom gemensamma regler inom EU hoppas man att det ska finnas ett mer likartat mönster i hur man bedömer ansökningar av det här slaget i de olika EU-länderna.

En tomatplockare som lämnar Marocko för att arbeta i Spanien har inte kostats på några långa utbildningar i hemlandet, kanske bidrar migrantarbetaren till och med mer till sitt hemland om han går från att vara arbetslös till att skicka hem pengar till sin familj.²⁶²⁾

²⁶¹⁾ *Ett EU-blåkort för välutbildad arbetskraft*, www.Europaparl.europa.eu, 2008-11-05.

²⁶²⁾ GCIM: www.gcim.org/en/

De invandrare som EU söker efter innebär däremot ett hårt slag mot fattiga länders ekonomi. Den kompetens som EU efterfrågar behövs minst lika väl i deras hemländer, att bjuda över på det sätt som nu sker är djupt oetiskt.

I blå kort-direktivet diskuteras att länderna bör överväga risken för ”brain drain” i det land som den som söker arbetstillstånd kommer ifrån. I direktivet pekar man särskilt ut hälsovården och utbildningssystemet som är viktiga områden för att FN:s millenniemål om halverad fattigdomsbekämpning ska kunna uppfyllas. Men faktum kvarstår: Om EU kan locka med förmånliga arbetsvillkor kommer en åderlåtning att ske.

Risken för ”brain drain” har uppmärksammats främst av den rödgröna alliansen. Vänsterpartiet har uttryckt oro för att människor med skyddsbehov trängs undan av en elit. Socialdemokraterna har försökt trycka på att kollektivavtal ska gälla och pekat på risken för kompetensflykt från utvecklingsländer.²⁶³⁾

Facket har varit försiktigt positivt till förslaget om ett blått kort för att lösa Europas behov av kvalificerad arbetskraft. Men Europafackets generalsekreterare John Monks har betonat vikten av att facket måste få delta i övervägandena kring hur behovet av arbetskraft ser ut. Insatser för arbetslösa, inklusive arbetslösa invandrargrupper, bör prioriteras i första hand. Dessutom behövs insatser för att göra bristyrken mer attraktiva. EFS har också varnat för att invandrare från länder utanför EU blir indelade i två grupper: de vi vill ha och de vi inte vill ha. Det är viktigt att inte tumma på principen om lika villkor.²⁶⁴⁾

Migrantarbetare har också rättigheter

FN-konventionen för migrantarbetare (*International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*) antogs 1990 med stor majoritet. Den slår fast att migration oavsett orsak, alltså inte bara för att fly våld och förtryck, är en mänsklig rättighet. Konventionen omfattar både de som reser under legala former och de som reser utan giltiga dokument, så kallade papperslösa. Konventionen innebär skydd mot slaveri och exploatering, skydd mot övergrepp, rätt till identitetshandlingar och skydd mot kollektiv avvisning av människor som migrerat.

Avsikten med konventionen var att försöka skapa en internationell standard för hur migrantarbetare behandlas, vilken tillgång de har till välfärd och rättigheter samt vilket ansvar och vilka skyldigheter mottagarländerna har. Enligt konventionen har

²⁶³⁾ Europaparlamentet stödjer blåkort för välutbildad arbetskraft, www.Europaparl.europa.eu, 2008-11-21.

²⁶⁴⁾ Fastighets: *Rättvis ingång i arbetet*, RITA.

migrantarbetare rätt att bilda föreningar och fackförbund i den stat de är anställda. De ska inte behandlas annorlunda om de blir avskedade, och ha samma rätt till arbetslöshetsförmåner. De ska heller inte särbehandlas när det gäller möjligheter till utbildning och stöd från socialtjänsten i landet där de arbetar.²⁶⁵⁾

FN-konventioner är inte juridiskt bindande, ingen regering som bryter mot dem riskerar straff. Men det kan ha ett starkt negativt symbolvärde att bli uthängd av FN-systemet. Kunskap om vad som står i FN-konventionerna är viktigt för att kunna slå fast vad som är rätt och fel och ett sätt att utöva påtryckningar mot olika aktörer. Men ibland är medlemsländerna dåliga med att följa upp goda intentioner inom FN.

Hittills har bara 34 länder ratificerat, dvs lovat att införa, konventionen för migrantarbetare. På denna korta lista återfinns länder som Mexiko, Egypten, Sri Lanka, Turkiet, Filippinerna, Algeriet, Senegal, Colombia, Ecuador, Ghana och Mali. Alltså nästan bara stater som migrantarbetare kommer ifrån och nästan inga mottagarländer. Det svaga stödet gjorde att konventionen inte trädde i kraft förrän 2003. Inget EU-land har ratificerat konventionen, inte heller Sverige. Trots att Sverige var ett av de länder som var med och utarbetade konventionen. Både Moderaterna och Socialdemokraterna har valt att inte driva frågan med hänvisning till att migrantarbetare är skyddade av andra konventioner.

Så här skrev utrikesutskottet i sitt betänkande 2003:

*Utskottet finner det också troligt att Sveriges existerande lagstiftning i stort ger ett fullgott rättsligt skydd åt de migrerande arbetare och deras familjemedlemmar som befinner sig i Sverige.*²⁶⁶⁾

Frågan är förhållandevis sällan debatterad, trots att skrivningen ”troligen” är vag och att det finns skäl att fundera över om det verkligen stämmer att migrantarbetares rättigheter är tillräckligt skyddade i den nuvarande svenska lagstiftningen.

2006 motionerade tre miljöpartister i riksdagen om att Sverige borde underteckna konventionen. Så här skrev de i samband med detta:

Det måste ligga i Sveriges intresse att snarast ratificera denna konvention. Faktum är att situationen för många migrantarbetare, såväl de som plockar bär i de svenska skogarna på sensommaren som de miljontals indiska migrantarbetare som jobbar för minimala löner i oljestaterna runt Persiska viken, allt för ofta är minst sagt usel. Gemensamt för migrantarbetarna är att de ofta tagit stora lån för att skaffa de

²⁶⁵⁾ Svenska FN-förbundets hemsida, www.sfn.se

²⁶⁶⁾ Utrikesutskottet: 2003/04:UU11.

*utländska jobben, måste försörja familjer i hemlandet, tjänar lite pengar och saknar grundläggande fackliga och andra rättigheter.*²⁶⁷⁾

ILO, FN:s organ för arbetslivet, har också en konvention om migrantarbetares rättigheter: konvention 97 till skydd för migrantarbetare (*Migration for Employment Convention*). Den definierar vem som är att betrakta som migrantarbetare på ett snävare sätt och har inte heller en lika omfattande katalog av rättigheter. Den har ratificerats av totalt 49 länder, bland annat sju av EU:s medlemsländer: Belgien, Frankrike, Nederländerna, Tyskland, Italien, Portugal, Spanien och Storbritannien. Inte heller denna konvention har ratificerats av Sverige.²⁶⁸⁾

Att ett land ratificerat en konvention behöver dock inte betyda att den följs. Man kan notera att Saudiarabien, som tar emot många migrantarbetare och kränker deras rättigheter på så många flagranta sätt, undertecknat de grundläggande konventionerna, om än inte just konvention 97 om migrantarbetares rättigheter. Migrantarbetare diskrimineras genom lägre löner för samma jobb och för att få arbetstillstånd måste de ha en utländsk arbetare som sponsor, för det mesta är det arbetsgivaren vilket skapar ett slavliknande förhållande mellan arbetstagare och arbetsgivare. Den anställde överlämnar exempelvis sitt pass till sponsorn, på samma sätt som vi sett i en del andra sammanhang, och kan inte byta jobb eller lämna landet utan tillstånd från sponsorn.

Migrantarbetare får heller inte vara medlemmar i de arbetarkommittéer som regeringen numera tillåter på större arbetsplatser. ILO saknar i likhet med övriga FN-systemet sanktionsmöjligheter och har som främsta metod att hänga ut stater och regeringar som missköter sig och offentliggöra informationen.²⁶⁹⁾

Sverige öppnar för mer arbetskraftsinvandring

Redan under högkonjunkturen före finanskrisen höjdes allt fler röster för att Sverige borde ta emot fler arbetskraftsinvandrare. Det har också kommit betydligt fler arbetskraftsinvandrare på senare år, trots de gamla reglerna. Kommittén för arbetskraftsinvandring (KAK) lade fram ett slutbetänkande i oktober 2006. Uppdraget var att se över möjligheterna att öka arbetskraftsinvandringen från länder utanför EU och EES och hitta regler för detta.²⁷⁰⁾

²⁶⁷⁾ Holm, Ulf / Lindholm, Jan & Valtersson, Mikaela: *FN:s konvention om migrantarbetare*, Miljöpartiets hemsida, 2006-10-30.

²⁶⁸⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

²⁶⁹⁾ Lutherhjälpen och SwedWatch: *En vara bland andra? En rapport om migrantarbetarnas situation och svenska företag i Saudiarabien*, utan årtal.

²⁷⁰⁾ Arbetskraftsinvandring till Sverige – förslag och konsekvenser, SOU 2006:87, Facket.eu.

Ett skäl till att man vill öppna för arbetskraftsinvandring är att asylsystemet är så nertyngt och väntetiderna så långa. Tanken var att om fler skulle ha möjlighet att komma hit och arbeta skulle färre söka asyl. Men LO varnade tidigt för risk för lönedumpning och arbetsgivare som hävdar att det finns brist inom ett område när huvudskälet till detta är att den lön som erbjuds är för låg.

Det nya systemet för arbetskraftsinvandring började gälla i december 2008. Det innebär att den som vill ta hit arbetskraft från länder utanför EU, och kan hävda att det inte finns motsvarande kompetens inom EU, får ett särskilt tillstånd. Det är arbetsgivaren som i första hand ska avgöra om det finns ett behov, men även facket konsulteras och kan komma med invändningar. Den anställde ska ha samma lön och samma försäkringsskydd som svenska arbetstagare. Lagen ger även personer från länder utanför EU möjlighet att komma hit och söka arbete i tre månader.

Tanken är att facket ska få chans att samtycka innan det ges arbetstillstånd. Facket ställer krav på kollektivavtal, men det finns inga sanktionsmöjligheter. Det finns heller inga resurser för att kontrollera att avtal som undertecknats efterlevs. Regeringen har gjort klart att facket inte ska ha ett allt för stort inflytande över processen kring vilka som beviljas tillstånd att arbeta i Sverige.

– Fackföreningarna ska vara med i processen, men på rätt plats. Vi kan inte ha vetosituationer där facket förhindrar arbetsmigration som företag behöver, säger migrationsminister Tobias Billström.²⁷¹⁾

Det förekommer att arbetsgivare söker tillstånd för arbetskraft från länder utanför EU inom en rad branscher där Kommunal har medlemmar, till exempel djurvård och jordbruk samt inom sjukvården. Den största gruppen som kommer är numera de som planerar att arbeta inom jordbruk, trädgård, skogsbruk eller fiske. Längden på arbetstillstånden sträcker sig från några veckor till i extrema undantagsfall upp till flera år. Det är Arbetsförmedlingen som ger Migrationsverket rekommendationer kring hur ansökningarna ska bedömas.²⁷²⁾

Den som söker jobb i Sverige från ett land utanför EU måste i regel söka arbetstillståndet från sitt hemland, men till exempel studenter från andra länder och asylsökande som fått avslag på sin asylansökan kan söka även i Sverige om de fått erbjudande om ett jobb. Även arbetare inom vissa yrken där det finns en stor efterfrågan kan söka tillstånd i Sverige. Därmed inte sagt att det är särskilt lätt för just asylsökande att plötsligt bli godkända för att få stanna i Sverige som arbetskraftsinvandrare. Nästan 90 procent av den totala mängden ansökningar om

²⁷¹⁾ Sida: Tema – Migration, arbetskraft och rörlighet, 2007-07-13.

²⁷²⁾ Migrationsverkets hemsida: www.migrationsverket.se

arbetstillstånd beviljas, men i gruppen före detta asylsökande beviljas endast cirka 30 procent.²⁷³⁾

De län som haft flest ansökningar är Västerbotten, Stockholm och Kalmar län. Sommartid är högsäsong för ansökningar. Det är då som jordbruket och trädgårdsodlingen behöver sommarjobbare. De nya reglerna för arbetskraftsinvandring har gjort att systemet med säsongsarbetare i princip har upphävts eftersom den arbetsgivare som kan visa på att han har en bristsituation kan ta in arbetskraft från länder utanför EU för längre perioder. Även det tidigare systemet med att säsongsanställda kan få förtur för arbete under kommande år har spelat ut sin roll.²⁷⁴⁾

Egentligen skedde en smygstart för systemet med generösare regler kring arbetskraftsinvandring redan innan de nya reglerna infördes. Antalet beviljade arbetstillstånd från länder utanför EU ökade med hela 37 procent från 2006 till 2007. En del av dessa var säsongsarbetare, till exempel lantarbetare och bärplockare som huvudsakligen kom till södra Sverige. Men även om man räknar bort dessa var ökningen 26 procent.²⁷⁵⁾

Enligt Migrationsverket har finanskrisen gjort att de nya reglerna för arbetskraftsinvandring inte fått så stor genomslagskraft. Men visst märks det ändå i statistiken. Drygt 10 000 arbetstagare fick uppehållstillstånd under första halvan av 2009, vilket var nästan lika många som under hela 2008.²⁷⁶⁾

Tillfälliga eller permanenta gästarbetare?

Alexandra Pascalidou började sin bana inom media som programledare för det mångkulturella magasinet Mosaik. Sedan dess har hon utökat sin verksamhet till att skriva böcker, föreläsa och mycket mer. Men ofta med sin identitet som grekiska som en väsentlig del av allt hon tar sig för. Men när hennes farmor dog och begravdes i svensk jord hände något. Det var då hon insåg att hon och hennes familj numera har sina rötter i Sverige.

– Definiera gärna ordet invandrare. Ty de flesta av oss som ni slentrianmässigt kallar för invandrare har slutat vandra för länge sen. Vi är svenskar och vi är här för att stanna.²⁷⁷⁾

²⁷³⁾ Migrationsverkets hemsida www.migrationsverket.se samt Schalk, Johanna: *Allt fler gästarbetare sommartid*, UNT, 2009-07-08.

²⁷⁴⁾ Muntliga uppgifter från Sofia Berglund, Kommunals välfärdsenhet.

²⁷⁵⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

²⁷⁶⁾ Migrationsverkets hemsida: www.migrationsverket.se.

²⁷⁷⁾ Pascalidou, Alexandra, inlägg på Metro-bloggen, 2008- 04-30. Historien om farmor nämner hon ofta i sina föreläsningar.

Invandrare eller gästarbetare? Nysvenskar? Synen på de utlandsfödda på arbetsmarknaden har varierat. När vi började rekrytera utlandsfödda på arbetsmarknaden under 50- och 60-talen var tanken att de var tillfälliga gäster som snart skulle resa hem. De fick minimal introduktion, behövde inte omgående lära sig svenska utan fick arbete direkt i svenska fabriker. Men tiden gick. Många återvände. Andra födde barn som växte upp i ett land som de började betrakta som sitt hemland, banden till det gamla försvagades. De skaffade sig bostäder, vänner, sammanhang som inte var så enkla att bryta och som fick en allt större plats i deras liv.

I dag har allt fler människor fler än en identitet, den som vuxit upp i Sverige med utlandsfödda föräldrar betraktar sig säkert som svensk. Om han eller hon flyttar hem till exempel Chile är det knappast en återvandring och om några år kanske resan går tillbaks till Sverige igen, eller kanske till något helt annat tredje land. Det finns globala familjer som flyttar mellan länder och kontinenter, en utmaning inte minst för barnen som tvingas till flexibilitet. Samtidigt skaffar de sig goda språkkunskaper och erfarenheter för yrkeslivet.

Vanligare är trots allt att människor känner att de har två distinkt olika identiteter. Som främlingshatarnas favoritobjekt Zlatan som enligt Sverigedemokraterna inte är någon ”riktig svensk”. Själv anser Zlatan att han är både svensk och jugoslav, och han har sagt att han skulle kunna spela för bosniska landslaget om han fick frågan.²⁷⁸⁾

Människor släpper sällan sin gamla identitet, de berikar sig med en ny. Med tiden kanske den nya blir viktigare i takt med att det tidigare nya landet blir ens första hemland. Men flera olika identiteter existerar ofta parallellt liksom möjligheten att någon gång resa tillbaks. Ibland används begreppet transnationell identitet.²⁷⁹⁾

Vad får människor att flytta? Det kan finnas en mängd skäl, de två vanligaste som vi ofta diskuterar är människor som söker skydd undan förföljelser eller ett bättre jobb. Men privata skäl som kärlek och äktenskap eller studier står också för en hög andel. Tittar vi på ett enskilt land som Polen är det till exempel många ungdomar som ger sig av under ett uppehåll i studierna för att få nya erfarenheter, de är i regel borta något år för att sedan återvända. Yrkesarbetande inom till exempel byggsektorn lockas av högre löner, de stannar ofta längre. Det gäller också de som har en högre utbildning inom till exempel vårdsektorn vilket har gjort att det uppstått en bristsituation inom vården i vissa polska regioner. Det finns också polacker med hög utbildning som diskar utomlands för att det lönar sig bättre.²⁸⁰⁾

²⁷⁸⁾ Se till exempel SvD:s artikelserie på Idag-sidan om globala familjer, december 2009 (till exempel Lagercrantz, Agneta: *Global värld skapar nya familjemönster*, SvD, 2009-12-23).

²⁷⁹⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

²⁸⁰⁾ Rolfer, Bengt: *Polackerna fortsätter att röra på sig*, Arbetsmarknaden, 2009-11-26.

Just nu ökar arbetslösheten i hela Europa. Men polacker i exil som förlorar jobbet väljer oftast att flytta vidare och prova lyckan i nya EU-länder i stället för att resa hem. Höjdpunkten för utvandringsstatistiken nåddes 2008 då 2,3 miljoner polacker arbetade utomlands. Samma år inleddes en kampanj för att få fler att återvända eftersom landet befarade arbetskraftsbrist. De flesta har rest till Storbritannien, på andra plats kommer Irland och på tredje plats Tyskland. De som lämnat dessa länder har i regel rest till Belgien, Nederländerna eller Norge. Sverige är inte längre en lika stor magnet för polska invandrare men 2008 invandrade ändå nästan 7 000 polacker till Sverige, endast irakierna var fler (12 103).²⁸¹⁾

Det är ingen tvekan om att det är fattiga länder som förlorar mest på att människor flyttar på sig. Världsbankens studier visar att mellan en fjärdedel och hälften av de som utbildats på college i fattiga länder som Ghana, Moçambique, Kenya, Uganda och El Salvador bött utomlands i ett OECD-land. För länder som Haiti och Jamaica rör det sig om mer än 80 procent. Det handlar om kompetensflykt men också ofta om en förlust av de mest initiativrika och engagerade som har gnista och förmåga att stå emot korruption och vanstyre och som kan staka ut nya vägar. I många länder kan man tala om att en stor del av det som brukar betecknas som medelklassen försvinner.²⁸²⁾

Utvandringen från fattiga länder handlar inte bara om ekonomi utan är också ett symptom på djupa ekonomiska, sociala och politiska problem i många fattiga länder. Något som bland andra Jagdish Bhagwati, ekonom vid Columbia University som själv utvandrade från Indien i slutet av 1960-talet, har pekat på. Han anser att invandrare ”röstar med fötterna” när de avviker från sina ursprungsländer. När de lämnar blir de uppmärksammade som ett problem.

– Om du stannar har du inte någon förhandlingsposition alls, säger han.²⁸³⁾

Men resultatet blir att befolkningen i länderna drabbas hårt, inte minst när vårdpersonal och lärare flyttar. Och frågan är om signalen uppfattas av dem som styr länderna?

Men bilden är inte entydig, att de som är utbildade flyttar skadar främst små och medelstora fattiga länder medan flera av de största och folktätaste länderna verkar klara av att stå emot bättre. Färre än 5 procent av befolkningen lämnar länder som Indien, Kina, Indonesien och Brasilien, trots att där också finns en

²⁸¹⁾ Rolfer, Bengt: *Polackerna fortsätter att röra på sig*, Arbetsmarknaden, 2009-11-26.

²⁸²⁾ Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

²⁸³⁾ Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

stor fattigdom. Men samtidigt verkar det finnas tillräckligt med möjligheter för att de flesta ska välja att stanna. Dessa länder verkar också bättre rustade att ta vara på återvändarnas kunskaper när de återkommer till hemlandet. Bilden är alltså sammansatt, det finns anledning till stor oro för länder som förlorar många utbildade, men också lärdomar att dra av hur vissa fattiga länder klarar situationen.²⁸⁴⁾

Det är en myt att problemet med kompetensflykt bara finns i den fattiga världen. Även Sverige förlorar arbetskraft, inte minst spetskompetens, till andra länder.²⁸⁵⁾

Frivilliga hemvändare

Frivillig återvandring har blivit ett begrepp som nämns allt oftare, det förväntas att den som kommer hit vill återvända och ska uppmuntras att göra det så småningom. Migrationsverket har program för återvandring och beviljar stöd för den som fått uppehållstillstånd i Sverige men ännu inte har något svenskt medborgarskap och som kan visa att han eller hon inte har råd att återvända till hemlandet. Bidraget ska täcka resekostnaderna från Sverige och utgifter den första tiden i hemlandet. Men många återvänder förr eller senare oavsett vilka system vi har för att understödja detta.²⁸⁶⁾

De flesta ser migration som en tillfällig lösning och tänker sig att återvända hem efter en period på högst några år. Hälften av alla som reste till Storbritannien från länder som blev EU-medlemmar 2004 hade redan återvänt hem 2008. Det har gjort att EU-kommissionen rekommenderat de länder som införde övergångsregler att skrota dessa och på allvar börja betrakta samtliga EU-länder som delar av en gemensam arbetsmarknad.²⁸⁷⁾

Ju längre resan går desto större sannolikhet att det blir en återresa så småningom. Om resan skedde för att den arbetssökande var tvingad på grund av till exempel arbetslöshet och kanske även felaktig information om arbetsmarknaden någon annanstans, desto större sannolikhet för att flytten inte blir permanent. Unga

²⁸⁴⁾ Lundborg, Per: *Invandringspolitik för cirkulär migration*, Sieps, 2009:9. Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

²⁸⁵⁾ Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-2. I början av 2000-talet fanns ett regeringsinitierat forskningsprojekt i Storbritannien för att locka tillbaks ledande forskare som arbetade utomlands. Faktum är att själva begreppet "brain drain" myntades av det brittiska Royal Society för att beskriva utflödet av forskare och tekniker som lämnade Storbritannien för USA och Kanada under 1950- och början av 1960-talet.

²⁸⁶⁾ Migrationsverket: *Faktablad om frivillig återvandring 2008*.

²⁸⁷⁾ Tejler, Fredrik: Kommissionen: *Ta bort kvarvarande hinder för rörlighet mellan länderna*, PM, Saco, 2008-11-27. Övergångsregler infördes endast mot de åtta nya medlemsländer som ligger i Öst- och Centraleuropa; Tjeckien, Estland, Lettland, Litauen, Ungern, Polen, Slovenien och Slovakien. Mot de nya medlemsstaterna Cypern och Malta infördes inga regler.

människor är särskilt benägna att återvända hem redan efter något år, det samma gäller de som har en låg utbildning. De som har högre utbildning tenderar också att flytta igen men inte nödvändigtvis hem utan snarare till en ny plats.²⁸⁸⁾

Invandrare från rika länder är betydligt mer benägna att resa hem än de som kommer från fattiga underutvecklade länder, länder som präglas av krig och oroligheter liksom svaga ekonomier attraherar färre återvändare. Dessutom är möjligheterna att återvända till sådana länder sämre. Forskningen har framför allt tittat på de mest högutbildade och resultatet är tydligt. Åtta av tio av de indier som tog sin doktorsexamen i USA i början av 90-talet var fortfarande kvar fem år senare och det samma gäller för nästan nio av tio från Kina. Däremot hade endast 11 procent av koreanerna och 15 procent av japanerna som fått motsvarande utbildning i USA stannat.²⁸⁹⁾

Hur lång tid en invandrare väljer att stanna i Sverige varierar över tid och sammanhänger till exempel med situationen i de länder som människor flyttar ifrån. Bland dem som invandrade till Sverige åren 1968 till 1972 hade en tredjedel flyttat tillbaka till sitt hemland eller utvandrat till något tredje land redan efter 3–4 år och 15 år senare hade hälften av alla återvänt. Siffrorna såg ungefär likadana ut under hela 70-talet men under 80-talet förändrades bilden, vilket sammanhängde med att de som började komma ofta var på flykt undan förtryck och inte främst var i Sverige för att arbeta.

Av de flyktingar som kom 1982–1984 hade knappt en tredjedel flyttat hem efter nio år.²⁹⁰⁾ Skälet är att det var komplicerat för många att återvända eftersom det innebar risker för hot, repressalier, fängelse och tortyr. Totalt återvände förmodligen ändå uppskattningsvis mellan 40 000 och 80 000 av samtliga invandrare under perioden 1986–1992.²⁹¹⁾

Ju längre någon stannar i ett annat land, ju mindre troligt är det att han eller hon återvänder. Om det är samhällets mening att människor ska återvända hem är det rimliga att de ska ha tidsbestämda tillfälliga uppehållstillstånd. Det är ett system som många motsätter sig. Motiven för att integreras och lära sig språket minskar, värdefull tid går förlorad om det i slutändan visar sig att vistelsen ändå till sist blir permanent. De negativa konsekvenserna av en stor permanent grupp

²⁸⁸⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

²⁸⁹⁾ Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

²⁹⁰⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Slaget om svenskheten*, Premiss, 2009.

²⁹¹⁾ Sundquist, Jan: *Invandringen till Sverige 1945–2001, en rapport om hälsan hos olika invandrargrupper i Sverige*, Folkhälsoinstitutet: www.fhi.se/shop/material_pdf/kap_1_4.pdf

i samhället som står utanför kan inte underskattas. Vad händer med deras lojalitet med samhällets regler och lagar? Kan vi förvänta oss att den som inte har rätt att vara en del av samhället också respekterar förhållanden som han eller hon inte kan påverka?

Vad får människor att återvända?

En studie över migrantarbetare som återvänt hem till Indien och Kina från USA visar att hemresan motiverades av karriärmöjligheter, familjeband och upplevelse av högre livskvalitet i ett land där de hade sina rötter. Över en tredjedel av kineserna och 27 procent av indierna i undersökningen var medborgare eller hade uppehållstillstånd i USA. En fjärdedel i vardera gruppen sa att de trodde det var sannolikt att de så småningom skulle återvända till USA.²⁹²⁾

Att så många återvänder till kinesiska Taipei, Korea eller Irland kan bero på att det finns en större öppenhet för utveckling och bättre möjligheter för att investera i nya forskningsbaserade företag, gissar forskarna. Den indiska regeringen har försökt ändra skatteregler och lagar för att underlätta för återvändare att genomföra investeringar i landets företag. Kompetenscentrum, satsningar på inhemsk forskning etc är andra vägar. Men då talar vi om den högutbildade arbetskraften.²⁹³⁾

Goda nätverk och kontakter mellan dem som återvänder likväl som de som fortfarande befinner sig utomlands kan också vara en bidragande orsak till att migrantarbetare många år efter flytten känner sig som en del av sitt forna hemland.²⁹⁴⁾

Många av världens fattigaste länder finns i Afrika söder om Sahara och det är också här som regeringarna haft absolut svårast att locka tillbaks arbetskraft som levit i exil. Den internationella migrationsorganisationen IOM uppskattar att cirka 300 000 utbildade från Afrika lever och arbetar i Europa och Nordamerika. Det finns uppskattningar som säger att så mycket som en tredjedel av dem som arbetar inom området forskning och utveckling (FoU) och som har rötter i tredje världen i dag uppehåller sig någonstans inom OECD-området. Endast ett mycket litet fåtal återvänder och bygger upp en verksamhet i sitt gamla hemland. År 2000 räknade

²⁹²⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

²⁹³⁾ Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

²⁹⁴⁾ Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

man med att cirka 1 500 högutbildade indier återvände från USA samtidigt som mer än 30 gånger så många lämnar landet årligen.²⁹⁵⁾

Även den amerikanska kongressen hade ungefär samtidigt ett program där man ökade antalet visum per år just för att försöka få tillbaks högutbildade. Men USA är också som nämndes tidigare den största magneten för utländska kvalificerade arbetstagare. 40 procent av alla utrikes födda vuxna i USA har eftergymnasial utbildning. Sedan början av 90-talet har närmare en miljon högkvalificerade, främst inom IT, lämnat Indien, Kina, Ryssland och ytterligare några länder varav flera från den rikare delen av världen som Kanada, Storbritannien och Tyskland utvandrat till USA med tillfälliga visum.²⁹⁶⁾

”Brain drain” kan bli ”brain gain”, återvändarna kan bli ett värdefullt bidrag till ett lands utveckling och ekonomi. Men satsningar av det här slaget handlar uteslutande om just forskare, innovatörer och spetskompetens med lång akademisk utbildning. Tittar vi på de grupper som finns inom Kommunals avtalsområde så är det snarare så att många som till exempel arbetat inom vården lämnar hemlandet utan att få motsvarande arbete i det nya landet. Det är mer lönsamt att ha ett lågt kvalificerat jobb i den rika världen än att stanna hemma. Det är ett slöseri med resurser på alla plan. Här används ibland uttrycket ”brain waste”.²⁹⁷⁾

Studier från ILO visar att närmare 40 procent av alla som migrerar från Filippinerna har högskoleutbildning. Även om en del av dessa kan ha fått sin utbildning i länderna de flyttar till är det uppenbart att det handlar om långt färre som arbetar inom områden som de är utbildade för.²⁹⁸⁾ Polackerna svarar för en fjärdedel av rörligheten över nationsgränserna i EU. Men förvånansvärt få återvänder trots att arbetslösheten i Polen halverats sedan EU-inträdet vilket framför allt beror på god ekonomisk tillväxt. 2003 var arbetslösheten i Polen 20 procent, 2008 var den nere i 9,5 procent.²⁹⁹⁾

Sverige tog emot relativt många både med hög och lägre utbildning. Det är stora skillnader mellan vilka länder som invandrare kommer ifrån. Tittar man på ett land som vi tar emot många flyktingar från, som Irak, är ungefär lika många hög- som

²⁹⁵⁾ Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

²⁹⁶⁾ Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

²⁹⁷⁾ Cervantes, Mario & Guellec, Dominique: *The brain drain: Old myths, new realities*, OECD Observer No.230, 2002-02, Dugger, Celia W: *Study finds small developing lands hit hardest by brain drain*, New York Times, 2005-10-25.

²⁹⁸⁾ Lundborg, Per: *Invandringspolitik för cirkulär migration*, Sieps, 2009:9.

²⁹⁹⁾ Rolfer, Bengt: *Polackerna fortsätter att röra på sig*, Arbetsmarknaden, 2009-11-26.

lågutbildade. Tittar vi däremot på flyktingströmmen från Somalia eller på den grupp som kommer från Thailand till Sverige för att gifta sig är utbildningsnivån genomgående mycket låg. Däremot har de som flyttat till Sverige från Kina eller från andra EU-länder som Tyskland ofta hög utbildning. Det samma gäller iranska invandrare och, vilket kanske kan väcka viss förvåning, de som flyttar hit från Polen som också genomgående har en högre utbildningsnivå än det svenska riksgenomsnittet. Den polske rörmokaren eller städerskan har blivit närmast ett begrepp. Men två tredjedelar av dem som kommer hit från Polen är medel- eller högutbildade. Ett problem som många stöter på är att deras utbildningar inte är godkända i Sverige.³⁰⁰⁾

Så många återvandrare med stöd

- Det återvändningsstöd som regeringen betalar ut har hittills gått till personer som återvänt till länder som Migrationsverket uppfattat som "svåra att återvända till", som exempelvis Irak, Afghanistan och Somalia. De första tio månaderna under 2007 fick 787 personer sådant bidrag, vilket är betydligt färre än regeringen hoppats på. Därför har man höjt bidragen kraftigt i statsbudgeten för 2009. Återvändarbidraget ökar från 10 000 till 30 000 kronor för vuxna, från 5 000 till 15 000 kronor för barn och högst 75 000 kronor per familj (mot tidigare 40 000). Dessutom förlängs möjligheten att få stöd till och med 2010.³⁰¹⁾
- Men det här gäller alltså bara de som sökt och fått asyl. Den helt dominerande utflyttningen från Sverige sker utan något som helst ekonomiskt stöd. Under de senaste fem åren har över hälften av dem som lämnar Sverige varit personer som inte är födda i Sverige, trots att dessa endast utgör drygt 13,4 procent av befolkningen. År 2007 utvandrade exempelvis 45 418 personer från Sverige, varav 25 649 var utrikes födda.³⁰²⁾

Rörlighetens risker och fördelar

En fri rörlighet är en förutsättning för ekonomisk utveckling i en globaliserad värld. Vill man reglera migrationen räcker det inte längre med hårda gränskontroller och visumkrav. I dag diskuterar man hur man kan påverka migrationsströmmarna genom att titta på hela förloppet, alltifrån vad som ligger bakom att människor flyr till hur de behandlas i hela processen fram till det land de slår sig ner och arbetar i. Dessutom diskuteras om inte migranter som återvänder också ska ses som en tillgång för sitt

³⁰⁰⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

³⁰¹⁾ Telefonintervju med Marie Andersson, *Migrationsverket*, Mats Wingborg, 2008-11-02.

³⁰²⁾ SCB, Befolkningsstatistik, 2008, BV/BE.

land, om det i själva verket finns något positivt i att människor utbildas och lär sig saker i andra länder och kommer hem och använder sig av sina nya kunskaper.³⁰³⁾

Enligt FN finns ungefär 200 miljoner människor som bytt hemland under sin livstid. De är således fler än hela Brasiliens befolkning. Antalet migranter har fördubblats på 25 år. Orsaken är till exempel bättre kommunikationer, billigare resor och en större kunskap om alternativen. Mobiltelefoni och internet förenklar kontakterna mellan hemlandet och de som lever i exil.

I realiteten handlar migration om att hitta en balans, systemet måste vara flexibelt nog att godta att vissa ändrar status och övergår till att bli permanenta medborgare. Men där behövs också incitament för att hjälpa den som vill återvända. En totalt öppen arbetsmarknad får orimliga konsekvenser när det gäller svårigheter att upprätthålla löner och avtal. Men en totalt slutet arbetsmarknad drabbar oss minst lika hårt. Vi behöver dessutom en blandning av kvalificerad och lägre utbildad arbetskraft, men i dag släpper systemet i hög grad igenom högutbildade som lockas med förmåner av olika slag medan lågutbildade stängs ute genom en hård för flykting- och invandringspolitik.

Det finns mycket som tyder på att ökad rörlighet generellt leder till tillväxt och utveckling. Men eftersom det främst är de unga som flyttar, och ofta de som skaffat sig någon form av utbildning, sker en utsugning av fattigare länders kvalificerade arbetskraft.

Väljer vi att ta emot arbetskraftsinvandrare är det nästan alltid en god affär för Sverige. Däremot är det inte säkert att de som kommit hit som asylsökande alltid går att para ihop med behoven på arbetsmarknaden. Men det är uppenbart att vi inte alltid identifierar de resurser som finns bland människor som är födda i något annat land. En hög andel av de utlandsfödda akademikerna i Sverige har arbeten som inte motsvarar deras utbildningsnivå. En alltför stor arbetskraftsinvandring kan medföra att de som sökt och fått asyl hamnar ännu längre utanför arbetsmarknaden.

Men vi rekryterar också personer med viss kunskap som vi behöver från andra länder. De rika länderna bidrar till att dränera fattiga länder på utbildad arbetskraft utan att reflektera alltför mycket över konsekvenserna. Systemet fungerar så att vi släpper in de som har utbildning men filtrerar de som är lågutbildade bland annat genom hårda migrationsregler. I stället för att utbilda tillräckligt med

³⁰³⁾ Tamas, Kristof & Palme, Joakim: *How Migration Can Benefit Development*, Institutet för framtidsstudier, 2006.

personal tar sig rika länder friheten att rekrytera arbetskraft utomlands, ibland med förevändningen att det föreligger en situation som gynnar båda parter.

Rent fackligt är detta ett stort problem för de sju miljoner anställda inom hälso- och sjukvårdssektorn som är medlemmar i något av de förbund som ingår i de offentliganställdas internationella ISKA. ISKA har uppmanat sina medlemsorganisationer att engagera sig i arbetet för att stärka migrantarbetares ställning och försvara deras rättigheter. Detta ska ske genom att de organiseras i facket, uppmaningarna gäller speciellt kvinnor som arbetar inom vårdsektorn och inom olika former av social omsorg. Dessutom bör facket kämpa för att staterna ökar sina investeringar i offentlig sektor, skriver Peter Waldorff, ordförande i ISKA.³⁰⁴⁾

Det finns länder som funderat i mer praktiska termer hur de ska kunna ge något tillbaks. I Nederländerna uppmanas läkarstudenter att arbeta en period under sin utbildning i något fattigt land, ett sätt för studenterna att skaffa sig erfarenheter men också ett konkret stöd.

Ett förslag som ibland lagts fram är att införa ett kvotsystem för hur många arbetskraftsinvandrare som EU-länderna får ta emot. Men det skulle snarare motverka den naturliga cirkulation som trots allt sker. Den FN-kommission som Jan O Karlsson var ordförande för avvisade alla typer av förslag om kvoter och begränsningar för människor att åka utomlands och söka ett arbete. Frågan diskuterades med nationalekonomen Amartya Sen som citerade filosofen och ekonomen Adam Smith, ofta kallad liberalismens fader: ”Den som hindrar människans rörlighet begår ett brott”. I stället ville kommissionen se en typ av skyddsnät motsvarande de svenska kollektivavtalen som ett sätt att skapa mer lika villkor på arbetsmarknaden.³⁰⁵⁾

Jan O Karlsson är övertygad om att det inte går att stoppa människor från att resa:

– Att hindra människor från att resa går inte, då skapas bara en ny typ av illegalitet. Vi måste sträva efter ”brain circulation” i stället för ”brain drain”. Bara när det gäller små stater, som i Karibien och Västafrika, där problemen är extra stora, måste särskilt kraftfulla åtgärder till. Annars riskerar hela stocken av utbildad personal att slås ut. Och det går inte.³⁰⁶⁾

³⁰⁴⁾ Waldorff, Peter: *Ethical Perspective Missing in Migration and Development Debate – Money Matters Overshadow Need for Ensuring Workers’ Rights*, PSI.

³⁰⁵⁾ Nyquist Brandt, Åsa: *Migration, människor, möjligheter*, Palmecentret, 2006-11-16.

³⁰⁶⁾ Nyquist Brandt, Åsa: *Migration, människor, möjligheter*, Palmecentret, 2006-11-16.

När han deltog vid ett seminarium anordnat av Palmecentret påminde han om det faktum att det var över en miljon människor som lämnade det fattiga Sverige mellan 1870 och 1920 för att söka lyckan utomlands. Cirka en tredjedel kom tillbaka, och bidrog till Sveriges utveckling.

– Alla de kunskaper som migranterna har med sig hem är ännu värdefullare än alla pengar de skickar hem.³⁰⁷⁾

På 70-talet kom Jagdish Bhagwati, professor vid Columbia University och rådgivare till bland annat Världshandelsorganisationen, med en omdebatterad och kontroversiell teori om att man borde börja beskatta de rika länder som på det här sättet åderlåter fattiga länders ekonomi. Denna skatt skulle kunna administreras av FN med hjälp av skattemyndigheterna i de länder som tar emot arbetskraften, resonerade Bhagwati. En rimlig tidsgräns vore de tio första åren i det nya landet. Pengarna skulle genom FN:s försorg skickas tillbaka till ursprungslandet utom i de fall då landets regim var korrupt och diktatorisk då det i stället skulle ingå i biståndsbudgeten.

Det stod snabbt klart att det var förenat med betydande svårigheter att genomföra ett sådant förslag, bland annat ansågs det strida mot den amerikanska konstitutionen. Senare skulle Bhagwati i stället plädera för att man skulle låta utvecklingsländerna själva samla in pengarna i ett slags globalt skattesystem som administrerades av USA och ytterligare några länder. De som arbetade utomlands skulle beskattas både i ursprungslandet och i det nya landet. Man skulle alltså beskatta utifrån nationalitet och inte utifrån vistelseort som i dag. Men även detta system ansågs för svårt eftersom det kräver omfattande samarbete mellan skattemyndigheter i olika länder.³⁰⁸⁾

Regeringen har tillsatt en utredning som ska titta på cirkulär migration och utveckling. Uppdraget är att ge förslag på hur man ska kunna underlätta rörligheten och se till att de positiva effekterna tas till vara.

Migrationsminister Tobias Billström var tydlig med att det handlar om att anlägga en positiv synvinkel på migrationsfrågan:

³⁰⁷⁾ Nyquist Brandt, Åsa: *Migration, människor, möjligheter*, Palmecentret, 2006-11-16.

³⁰⁸⁾ Wilson, John Douglas: *Taxing the Brain Drain – A Reassessment of the Bhagwati Proposal*, Michigan State University, Department of Economics. Paper från en konferens i samband med Jagdish Bhagwatis 70-årsdag, Columbia University, 2004-08-05.

– Ökat globalt utbyte är positivt för såväl enskilda som för hela samhällen. Men för att kunna dra nytta av den här utvecklingspotentialen krävs mer kunskap om vilka faktorer som påverkar mobiliteten.

Utredningen ska kartlägga migration till och från Sverige, peka på eventuella behov av forskning, och särskilt studera cirkulär migration och eventuella effekter av brain drain. Dessutom ingår frågan om de pengar som migrantarbetarna skickar hem i utredningens uppdrag. Det första delbetänkandet kommer i maj 2010, utredningen avslutas i mars 2011.³⁰⁹⁾

En annan möjlighet för fattiga länder är att inte lägga för mycket kraft på att försöka få hem människor som flyttat utan i stället hitta formerna för en egen arbetskraftsinvandring från andra länder. Men förutsättningen är att det finns fungerande institutioner som kan ta emot och integrera den typen av arbetskraft.

Man kan också tänka sig att det skapas större regioner med fri rörlighet i andra delar av världen än EU. Men det kräver ett omfattande politiskt samarbete. I realiteten innebär det också att fattiga länder slåss om arbetskraften. Det gäller att regionen som helhet uppfattas som attraktiv, de som tänkt sig att resa till USA eller EU kanske inte uppfattar landet på andra sidan gränsen med lika dåliga arbetsvillkor som hemma som ett alternativ.³¹⁰⁾

Öppna gränser gör att fler återvänder

Det finns tecken på att ett system med hårda gränskontroller snarare minskar rörligheten och människors möjligheter att återvända. Om gränserna är mer öppna kan den som vill resa hem igen förvissade om att det är möjligt att göra om resan om så önskas. Om gränserna däremot är stängda väljer många att bli kvar i det land de flyttat till av rädsla för att inte kunna komma tillbaka.³¹¹⁾

Om människor har möjlighet att röra sig friare väljer de att flytta fram och tillbaka mellan sitt ursprungsland och det nya hemlandet. Fördelen för individer som kan vara mer flexibla med var de bor är att de kan maximera möjligheterna och flytta för bättre arbete, lön, utbildning eller efter andra val som de anser viktiga i olika skeden av livet. Den som är ung och vill göra karriär gör knappast samma val som en barnfamilj eller den som närmar sig pensionen.³¹²⁾

³⁰⁹⁾ Justitiedepartementet, Pressmeddelande, 2009-07-02.

³¹⁰⁾ Lundborg, Per: *Invandringspolitik för cirkulär migration*, Sieps, 2009:9.

³¹¹⁾ Pelling, Lisa: *Remitteringar från Sverige, delrapport*, juni 2009.

³¹²⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

Studier över migration mellan Mexico och USA visar att den som börjat migrera ofta inte slutar att göra det utan fortsätter även senare i livet. Både när det gäller legala och illegala invandrare tycks det tidigare antalet flyttningar spela stor roll, den som börjat flytta fortsätter gärna. Dessutom är det lättare för den som varit i ett land tidigare att återkomma och få ett jobb.³¹³⁾

Sverige och andra länder i vår del av världen har ofta försökt att styra strömmarna av migranter till vår egen fördel. Sverige rekryterade arbetskraft i södra Europa från 50-talet och framåt som höll i gång bland annat den svenska fordonsindustrin, men vi insåg inte att de kunde bli kvar permanent och kräva samma rättigheter på arbetsmarknaden.

I slutet av 50-talet och början av 60-talet signerade Tyskland bilaterala överenskommelser med rekryteringskontor i en rad länder i södra Europa och Nordafrika. Dessa överenskommelser var skraddarsydda för att passa den växande tyska efterkrigsekonomi. Men mot slutet av 60-talet vände kurvorna neråt igen och många gästarbetare tvingades återvända. De åkte då hem och väntade på att få komma tillbaka.

En ännu svårare ekonomisk kris inträdde 1973, men då hade många gästarbetare börjat slå sig ner permanent. Ett skäl var att Tyskland nu övergett de ursprungliga överenskommelserna i rekryteringsprogrammen och många hade farhågor att inte kunna återvända till Tyskland någon mer gång. Undersökningar har visat att många hade föredragit att vänta ut krisen i hemlandet där levnadsomkostnaderna var lägre och de kunde vara med sina familjer och vänner. Men de agerade helt rationellt och vägrade att ge sig av.³¹⁴⁾

Ibland talar man om cirkulär migration, det handlar om att öka individens möjligheter att flytta, bo och arbeta efter eget önskemål. Här försöker man se flytten som något som kan gagna både individerna och ländernas ekonomi. Nobelpristagaren Amartya Sen talade vid prisceremonin 1998 om sociala val och möjligheter där individen kan leva i största möjliga utsträckning på det sätt som han

³¹³⁾ Lundborg, Per: *Invandringspolitik för cirkulär migration*, Sieps, 2009:9.

³¹⁴⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42. Lundborg, Per: *Invandringspolitik för cirkulär migration*, Sieps, 2009:9.

eller hon själv önskar och utifrån sina egna värderingar och preferenser. Att välja var man vill bo och arbeta är en viktig del av detta.³¹⁵⁾

Termen cirkulär migration har använts sedan slutet av 60-talet i antropologisk och demografisk forskning kring urbanisering och landsbygdsutveckling i utvecklingsländerna. I början användes termen främst för att beskriva säsongarbete inom till exempel jordbruk, fiske, jakt och ambulering marknader, för ren överlevnad, kanske efter torka, och som ett inslag i livsmönstret för studenter som skaffade sig utbildning på annat håll. Någon gång omfattade den också människor som korsade landgränser men fortfarande stannade inom en region som västra eller södra Afrika. Men sedan 90-talet har den förekommit för att beskriva vidare förflyttningar mellan länder och kontinenter.³¹⁶⁾

2007 initierade FN ett globalt forum om migration och utveckling (GFMD) där man började betrakta cirkulär migration som ett värdefullt redskap med stora potentialer, bland annat mot bakgrund av att många som flyttar faktiskt vill återvända till sina hemländer men inte ser att detta är möjligt i dag. Belgien tog initiativet till det första mötet i Bryssel i juli 2007. Diskussionerna handlade om hur man kan maximera möjligheterna och minimera riskerna med arbetskraftens ökade rörlighet, hur man ska kunna öka värdet av de överföringar som migrantarbetare gör till sina ursprungsländer och hur länderna ska kunna samarbeta bättre kring migrationsfrågor.³¹⁷⁾

Att ha dubbla medborgarskap underlättar förflyttningar åtminstone mellan dessa två länder. Den arbetskraft som är bunden av visum och har uppehållstillståndet kopplat till ett kontrakt med en viss arbetsgivare blir betydligt mer låst. Allra svårast har de papperslösa, alltså de som saknar pass och identitetshandlingar eller som rest illegalt eller överskridit den tid de har rätt att stanna. Den fria rörligheten inom EU skapar möjligheter för cirkulär migration. Men det är också ett vanligt mönster i till exempel Västafrika där gränserna mellan länderna inte är så hårt bevakade och det finns få restriktioner för att resa och återkomma.³¹⁸⁾

³¹⁵⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42, hänvisar till Sen, Amartya Sen: *The Possibility of Social Choice*, Nobel Lecture, 1998-12-08. American Economic Review 89, 1999-07. Se även Sens tal i sin helhet på Nobelpriskommitténs hemsida: www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1998/sen-lecture.pdf

³¹⁶⁾ Global Forum on Migration and Development, hemsida, www.gfmd-fmmd.org. Lundborg, Per: *Invandringspolitik för cirkulär migration*, Sieps, 2009:9.

³¹⁷⁾ Global Forum on Migration and Development, hemsida, www.gfmd-fmmd.org

³¹⁸⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

Till EU kommer redan i dag migrantarbetare som flyttar från länder utanför EU och som sedan återvänder, vissa gör resan flera gånger fram och tillbaks. Några av dessa får så småningom medborgarskap i något EU-land, andra är här mer tillfälligt. EU-kommissionen har försökt att göra överenskommelser med länder utanför EU för att underlätta sådana förflyttningar. Några få EU-länder, däribland Sverige, har medvetet försökt att undanröja hinder för cirkulär migration.³¹⁹⁾

Världsbanken har genomfört undersökningar som visar att en stor majoritet av medborgarna i länder i det forna Sovjetunionen och övriga Östeuropa (närmare 60 procent) föredrar att arbeta utomlands korta perioder för att sedan återvända. Många flyktingar från Öst- och Centraleuropa som flyttade före murens fall har också återvänt för att försöka återta landegendomar som varit konfiskerade. En del av återvändarna som kanske levt många år i exil deltar i dag aktivt både i det politiska livet och i att utveckla länderna ekonomiskt.³²⁰⁾

När Vietnam började öppnas ekonomiskt och politiskt kring mitten av 90-talet återvände många som levt i exil i USA för att hitta sina rötter. En del investerade i till exempel turism och reseindustrin, något som i många fall gjort att de kunnat bygga upp stora ekonomiska tillgångar. Tidigare flyktingar från Sudan, Liberia och Afghanistan har återvänt som tekniska rådgivare, valförrättare och i några fall även blivit rådgivare till ländernas nya regeringar.³²¹⁾

Den ekonomiska krisen har gjort att behovet av arbetskraftsinvandring mattats. Detta märktes tydligt i OECD:s rapport ”International Migration Outlook 2009”. För första gången sedan man började genomföra sina årliga rapporter fylldes inte kvoten omedelbart för säsongsarbetare till USA, i Australien har den högkvalificerade invandringen minskat med en fjärdedel de första fyra månaderna av 2009.

Men allra mest dramatiska skillnader märks inom EU där migrationsströmmarna från de nya EU-länderna till länder som Storbritannien och Irland minskat med mer än hälften. EU-länderna minskar även sina kvoter för arbetskraftsinvandring, Italien har för avsikt att stoppa all arbetskraftsinvandring som inte är säsongsarbetare, 2008 tog Italien emot 150 000 arbetskraftsinvandrare. Sydkorea har mer än halverat sin kvot för tillfällig utländsk arbetskraft i bilaterala avtal.

³¹⁹⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

³²⁰⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

³²¹⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

Australien har minskat sitt program för permanent migrerande arbetskraft genom att sätta kvoten 20 procent lägre än den ursprungliga planen.³²²⁾

Finanskrisen aktualiserar i hög grad frågor om cirkulär migration och att människor som redan befinner sig i vår del av världen, oavsett om de kommer från länder i och utanför EU, måste kunna få återvända, för kortare eller längre tid, som ett alternativ till att gå arbetslösa.

Migrantarbetares pengar minskar fattigdomen

Migrantarbetare fyller som nämnts många viktiga funktioner i de länder de flyttar till. Men de är också en kraftfull resurs för att förändra livsvillkoren i sina gamla hemländer. De flesta skickar hem stora summor med pengar som anhöriga kan använda för alla slags ändamål som utbildning, bättre bostäder, hälso- och sjukvård eller rätt och slätt överlevnad. De officiellt registrerade överföringarna är cirka 305 miljarder dollar (mer än 2 000 miljarder svenska kronor) för år 2008, vilket betyder minst tre gånger så mycket som västvärldens samlade bistånd. Det är också viktigt att komma ihåg att mycket skickas via informella kanaler, den verkliga summan är sannolikt betydligt högre.³²³⁾

Det paradoxala är att det är de lägst utbildade som skickar högst andel av sina inkomster tillbaka till sina anhöriga. Flödet av pengar har ökat dramatiskt i hela världen, även i Sverige. Enligt Världsbanken fördubblades summan 2002–2007. För vissa länder, till exempel Filippinerna, är pengar som migrantarbetare skickar hem en väsentlig del av den nationella budgeten och en resurs som diskuteras i nationalekonomiska termer. För Tadzjikistan och Moldavien står remitteringarna för mer än en tredjedel av BNP, för Tonga, Kirgizistans, Honduras och Lesotho står de för en fjärdedel av BNP.³²⁴⁾

De största flödena hamnar i Syd- och Centralamerika, men sett till andel av BNP är pengarna viktigast för länder i Mellanöstern och Nordafrika. Tittar vi på enskilda länder är det Indien, Kina och Mexiko som tar emot mest.³²⁵⁾

Vår tidigare bistånds- och utrikesminister Jan O Karlsson var ordförande i den tidigare nämnda FN-kommissionen som hade till uppdrag att titta just

³²²⁾ OECD: *International Migration Outlook*, 2009.

³²³⁾ Global Commission on International Migration, GCMi (se rapport på hemsidan www.gcim.org/en/)

³²⁴⁾ Pelling, Lisa: *Remitteringar från Sverige, delrapport*, Global Utmaning, 2009. Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

³²⁵⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

på migrationsfrågorna. Uppdraget var inte att föreslå några åtgärder men kommissionen lade ändå fram ett förslag att förmå bankerna att sänka sina kostnader för att överföra pengar till migrantarbetarnas ursprungsländer. Dessa avgifter kan vara mycket höga och om bankerna skulle kunna tänka sig att ta ut några procent mindre skulle det innebära en stor skillnad för mottagarna av pengarna. Globalt finns också enorma vinster för fattigdomsbekämpning och fullföljandet av FN:s millenniedeklaration.³²⁶⁾

” Att påminna om hur produktiva migranterna är kan bli det viktigaste vapnet mot främlingsfientligheten. ”

Jan O Karlsson,
fd ordförande i
FN-kommissionen
GCMI (Global
Commission on
International
Migration)

Remitteringarna är viktiga att komma ihåg i debatten med invandringsfientliga grupper, anser Jan O Karlsson:

– Att påminna om hur produktiva migranterna är kommer kanske bli det viktigaste vapnet mot främlingsfientligheten.³²⁷⁾

Statsvetaren Lisa Pelling, sakkunnig hos Jan O Karlsson under hans tid som migrationsminister i den svenska regeringen, har försökt beräkna hur stora summor det kan handla om för Sveriges del. Det saknas en färsk svensk statistik från mer officiellt håll och Lisa Pelling anar att frånvaron av en sådan statistik säger något om vår bild av migrantarbetare som människor:

Har vi svårt att föreställa oss att enskilda människor kan ge större bidrag till utveckling än det världsunikt höga svenska biståndet? Att det inte är Sidas personal som är Sveriges bästa biståndsarbetare? Eller har det med vår bild av ”invandraren” att göra?

Kanske finns det en gängse bild av invandraren som ett offer. En bild av en människa som har flytt förtryck och förföljelse, och som behöver vårt stöd och medlidande. Om den bilden finns, är den kanske svår att förena med bilden av invandraren som inte bara är stark nog att försörja sig själv, utan också att försörja ett helt nätverk av människor i sitt ursprungsland.³²⁸⁾

Om migrantarbetares löner var bättre skulle de förstås kunna bidra ännu mer. Att kämpa för lika rättigheter på arbetsmarknaden är därför också ett redskap för att bekämpa fattigdomen i världen. Men också att öka rörligheten på arbetsmarknaden bidrar till enskilda människors möjligheter att höja sina inkomster. Färsk statistik visar att en enstaka gästarbetare som har tillgång till fri förflyttning kan flerdubbla sina inkomster genom att flytta dit där det erbjuds bäst villkor.³²⁹⁾

³²⁶⁾ Global Commission on International Migration, GCIM: www.gcim.org/en/

³²⁷⁾ Nyquist Brandt, Åsa: *Migration, människor, möjligheter*, Palmecentret, 2006-11-06.

³²⁸⁾ Pelling, Lisa: *Remitteringar från Sverige, delrapport*, Global Utmaning, 2009.

³²⁹⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

Påtvingad flytt skapar dåliga förutsättningar

Ibland målas det upp en alltför rosig bild av vad det innebär att flytta och byta hemland, för en del är det en frihet men för väldigt många en nödvändighet och alls inget val. Många som flyttar gör det för att de måste och för att det är enda utvägen, och det gäller inte bara de som söker och beviljas asyl. Orättvisa lagar och skatter kan försätta människor i en situation då enda möjligheten är att gå i exil. Fysiska och psykiska hot, slavhandel och tvångsdeporteringar förekommer också, både när det gäller kvinnor och män. Trafficking är inte enbart sexhandel.³³⁰⁾

Det finns samhällen som trasats samman av regeringar som kränker mänskliga rättigheter och genomför massarresteringar etc. Vanligare är förstås att människor lever under materiella villkor som gör alternativet att stanna omöjligt. Att någon eller några i familjen flyttar kanske är förutsättningen för att resten av familjens överlevnad.

I inget av dessa fall kan man säga att migrationen bara är en möjlighet och något positivt eftersom den framtvings av beslut som står utanför individens kontroll. Den som flyttar utan möjlighet att återvända, vilket kanske inte är fallet i alla former av påtvingad migration, lämnar alla sina ekonomiska tillgångar, sociala nätverk, känslomässiga band, släkt och vänner etc.³³¹⁾

Samhällen där en hög andel av den vuxna befolkningen flyttar utomlands får svårigheter med kontinuitet och stabilitet. Detta drabbar inte minst ungdomar som växer upp med få vuxna förebilder och ett allt för tungt ansvar för andra kvarvarande familjemedlemmar bestående av mest barn och gamla.

Ibland är det staterna som gör det omöjligt för medborgarna att stanna i landet, antingen för att de bedriver en politik som hotar och hetsar mot individerna. Men det finns också regeringar som använder migrantarbetare som ett lättvindigt sätt att inte göra något åt egna sociala och ekonomiska problem. Såhär skriver ISKA:s ordförande Peter Waldorff:

Även om vi erkänner den betydelse som remitteringar (de pengar som migrantarbetare skickar hem, förf. anm.) har för att minska fattigdomen genom ökade inkomster, förbättrade bostäder, utbildning och hälso- och sjukvård på hushållsnivå så är det djupt stötande att remitteringarna allt oftare används av stater som en ersättning för hållbara investeringar i den offentliga sektorn

³³⁰⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

³³¹⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

och ländernas egen ekonomi. I stället för att sträva efter att säkra och behålla arbetskraften exporterar vissa utvecklingsländer sina arbetare för att få kapital som ett sätt att skapa utveckling.³³²⁾

Det borde alltså ställas krav på att länder som till exempel får bistånd och olika former av utvecklingsstöd också kan skapa villkor som gör att migration är ett alternativ, inte som ofta i dag ett tvång. Det borde också ställas krav på mer och bättre offentlig service. Frånvaron av offentlig service är också en orsak för människor att byta hemland, vid sidan av bristande möjligheter på arbetsmarknaden, skriver Peter Waldorff. Han är kritisk till att man lättvindigt ser migrantarbetare som en lösning på en del av fattigdomskrisen utan att se vilka följder det kan få för många människor som känner sig tvingade flytta för att klara sin familjs behov av en rimlig levnadsstandard.

” Ingen storlek på remitteringar kan fylla hålet som skapas genom frånvaron av en förälder. ”

Peter Waldorff,
ISKAS ordförande

Migration, när den är påtvingad som en utväg för utveckling, för med sig allvarliga sociala konsekvenser för migrantarbetare, deras familjer och de samhällen de lämnar bakom sig, i synnerhet när migrantarbetare är förhindrade att ta med sig sina familjer. Ingen storlek på remitteringar kan fylla hålet som skapas genom frånvaron av en förälder, än mindre kan de lindra den psykologiska och emotionella stress som det medför för barn och familjemedlemmar som lämnas kvar.³³³⁾

Migrantarbetaren är ofta kvinna

Numera är ungefär hälften av de som migrerar kvinnor. Kvinnliga migrantarbetare är särskilt utsatta för till exempel trafficking (människohandel) och olika former av slavarbete. Problem som ISKA anser att staterna och FN inte uppmärksammat tillräckligt. Det har skapats en global marknad där kvinnor och flickor är handelsvaror. Att bekämpa människohandel i alla dess former är en polisiär uppgift. Men också en fråga där facket och frivilligorganisationer kan bidra genom att sätta fokus på att det förekommer tvångsarbete och att det finns människor även i vår del av världen som är offer för den här typen av brottslighet.³³⁴⁾

Också syftet med att kvinnor flyttar har förändrats. Långt ifrån alla kvinnor som migrerar blir utnyttjade och exploaterade, allt fler är också familjeförsörjare och drar ett tungt lass med att skaffa inkomster ibland till hela släkter.

³³²⁾ Waldorff, Peter: *Ethical Perspective Missing in Migration and Development Debate – Money Matters Overshadow Need for Ensuring Workers’ Rights*, PSI.

³³³⁾ Waldorff, Peter: *Ethical Perspective Missing in Migration and Development Debate – Money Matters Overshadow Need for Ensuring Workers’ Rights*, PSI.

³³⁴⁾ Waldorff, Peter: *Ethical Perspective Missing in Migration and Development Debate – Money Matters Overshadow Need for Ensuring Workers’ Rights*, PSI.

– Tidigare när kvinnor utvandrade rörde det sig oftast om familjeåterförening, det vill säga de följde efter sina män. I dag ser vi betydligt fler ”bread winners”, alltså kvinnor som flyttar för att ansvara för försörjningen av familjen. Och det får naturligtvis också sociala konsekvenser. Många välutbildade filippinskor arbetar utomlands med att ta hand om andras barn medan deras egna barn tas om hand av kvinnliga släktingar där hemma, berättade Jan O Karlsson vid ett migrationsseminarium vid Palmecentrets hösten 2006.³³⁵⁾

Att kvinnor ofta är mer pålitliga än män när det gäller att skicka hem pengar till sina familjer är något som uppmärksammas av forskningen. Mönstret ser likadant ut som när det gäller mikrokrediter, alltså när man lånar ut mindre summor med pengar för att fattiga människor ska kunna starta mindre företag.

– Banker tar inga risker när det gäller mikrokrediter som beviljas till kvinnor. Alla pengar kommer tillbaka. Och när det gäller remitteringar visar det sig att låginkomsttagare skickar hem mer pengar än höginkomsttagare, kvinnor skickar hem mer pengar än män. Och de kvinnor som är mottagare av remitteringarna investerar dem i stor utsträckning i hälsovård, utbildning och i att starta företag, sa Jan O Karlsson.³³⁶⁾

Papperslösa, rättslösa

Maria, 50 år från Bolivia, kom till Sverige på ett turistvisum. Hon har sökt asyl och tror att hon kommer att få avslag. Hennes söner har redan fått avslag. De räknar med att stanna i Sverige i alla fall. Hon är utbildad lärare men i Sverige arbetar hon hittills svart som städerska. Intervjun för Fastighetsanställdas förbund sker på ett förortscafé. Tidigare under dagen har hon städat i en villa i Saltsjöbaden för 50 kronor i timmen. Men de första två veckorna när hon ”provjobbade” tyckte inte arbetsgivaren att hon städade tillräckligt bra så då fick hon ingenting alls betalt. En bekant satte henne i kontakt med en ny arbetsgivare, nu har hon arbete några dagar per vecka.

Hon säger att hon talar för sina bolivianska kamrater som är de enda människor i Stockholm som hon träffar och identifierar sig med. Hennes uppmaning riktar sig till de svenska myndigheterna:

– Ge oss en möjlighet till arbete. Det enda vi vill är att arbeta. Arbeta värdigt, hjälpa till i det här landet med vårt arbete och enligt de lagar som finns i det här landet.

³³⁵⁾ Nyquist Brandt, Åsa: *Migration, människor, möjligheter*, Palmecentret, 2006-11-16.

³³⁶⁾ Nyquist Brandt, Åsa: *Migration, människor, möjligheter*, Palmecentret, 2006-11-16.

/.../ Vi har inte kommit för att roa oss. Vi har kommit för att hela Sydamerika och länderna i tredje världen befinner sig i kris på grund av våra regeringar.³³⁷⁾

De som lever utan papper blir utlämnade åt dåliga arbetsgivare, säger hon. Företagare som tvingar dem att arbeta för 30–40 kronor i timmen och de enda bostäder de kan få är att dela rum med fyra-fem andra personer för 3 000–4 000 kronor i månaden. Dessutom ska hon betala tillbaks lånet för betalningen av fyra flygbiljetter, för henne själv och tre söner, men det har hon hittills inte klarat av vilket gör att räntorna växer.

Maria vädjar till facket att lyssna på de papperslösa:

– Jag tror att det är viktigt att dom lyssnar på oss /.../ för många människor som lever som jag, många i min situation, har upplevt svåra saker. Våra länder är i kaos, politiserade, styrda, korrumperade. /.../ Jag är lärarinna, men det säger jag dig, eftersom jag inte har burit fanor för rätt politiskt parti har man alltid stängt dörren för mig. Oavsett om jag har studerat och fortsätter att studera där så spelar det inte någon roll vilka kvalifikationer du har.

Maria berättar att man bara befördrar människor som har rätt politisk färg, utan att bry sig om ifall personen i fråga är professionell.

– Det är därför mitt land befinner sig där det gör. Jag tillhörde fackföreningen för lärare i städer. Och innan Evo Morales tog makten hade vi arbetat mycket aktivt. Vi hade ifrågasatt en rad saker och hade en rad projekt som vi arbetade med tillsammans med en stor grupp lärare. Vi ansåg att utbildning inte bara ska vara för barnen och ungdomarna, utan för hela familjerna och att barnen ska lära för livet.

Maria har dokument som hon menar visar att hon fick ett straff på två år för sitt politiska engagemang. Men att ha lämnat sitt land är något som också är smärtsamt, säger hon. Allt är annorlunda och hon känner sig som en främling.³³⁸⁾

Allra längst ner på statustrappan i samhället står de som saknar giltiga handlingar för att över huvud taget vistas i landet, man brukar tala om papperslösa. De finns i alla länder och de utgör en växande grupp. Trots försök att slå en järnring runt Europa fylls EU av människor som försöker stanna här och arbeta trots att de egentligen inte får, och de har jobb. De städar våra kontor, lagar mat och diskar i våra restauranger, städar våra tunnelbanor. Vid det här laget har reportage i medierna visat att papperslösa finns i många branscher, en del betalar till och med

³³⁷⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA.

³³⁸⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA.

skatt. Det handlar då främst om personer som haft en annan status tidigare, till exempel varit asylsökande. Enligt FN:s beräkningar är cirka 10–15 procent av de europeiska invandrarna papperslösa. Det anländer cirka en halv miljon illegala migranter till Europa varje år.³³⁹⁾

Papperslös blir man på olika sätt. En del kanske kommer in i landet på turistvisum och dröjer sig kvar, andra får avslag på sin asylansökan och gömmer sig undan utvisning, en tredje grupp tar sig in i landet på något illegalt sätt, kanske via flyktingsmugglare.

Den som är papperslös törs inte vända sig till polisen eller myndigheterna om han eller hon råkar illa ut av rädsla för utvisning. Det är olagligt att arbeta i Sverige utan arbetstillstånd, den som upptäcks straffas med böter och åtföljs av utvisning. Det är inte säkert att papperslösa får vård om de blir sjuka, en fråga som debatterats och som väcker särskilt heta känslor när det gäller barn i sådana familjer. Det svenska systemet med personnummer gör att de papperslösa ställs utanför en rad förmåner i det svenska samhället. Det går till exempel inte att teckna försäkringar mot olycksfall, arbetslöshet och pension. En papperslös kan inte öppna ett bankkonto eller ett plusgirokonto, och ofta inte heller betala sociala avgifter och skatt.³⁴⁰⁾

Det utbredda svartarbetet är bara en konsekvens av de papperslösas utsatta ställning. De vågar inte exponera sig genom att söka jobb mer öppet utan förlitar sig på arbetsgivare som de har i sin närhet och som anlitar andra papperslösa. De blir extremt beroende av arbetsgivaren och kan utveckla en osund lojalitet som påminner om den relation som beskrevs mellan en del av lantarbetarna och deras arbetsgivare.

Facket och de papperslösa

Fackets erfarenhet är att de branscher som är särskilt utsatta för ekonomisk brottslighet är servicejobb inom städ-, hotell- och restaurangbranschen, snöskottning på tak, bär- och mossplockning. Inom handeln är det speciellt arbete med att plocka varor, inom byggbranschen arbete med rivning och byggstädning som är utsatta sektorer. Inom transportsektorn finns många papperslösa som kör svarttaxi. För att komma åt oseriösa arbetsgivare krävs mer resurser till myndigheterna för att granska verksamheten, anser LO. Att de också anställer papperslösa och betalar svart är en del av ett större problem som handlar om en allt mindre respekt för lagar och regler inom vissa typer av företag.

³³⁹⁾ Global Commission on International Migration, GCIM, 2005. Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

³⁴⁰⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA.

Polisen, Skatteverket och Ekobrottsmyndigheten har metoder för att upptäcka och sätta åt ekonomisk brottslighet, till exempel används personalregister och godkända kassaregister men även riktade kampanjer som Operation krogsanering. Fackföreningarna kan sluta avtal med arbetsgivarna om kontroll och förteckning av entreprenörer, ett sådant avtal slöts mellan SEKO och Connex Tunnelbanan AB efter att det avslöjades att Connex anlitar underentreprenörer som använde sig av papperslösa.³⁴¹⁾

Fastighets organiserar de flesta städare som väljer att gå med i facket och är det LO-förbund som engagerat sig mest för de papperslösa. Det beror bland annat på att de förmodligen har flest papperslösa på sina arbetsplatser. Fastighets har drivit på LO om att papperslösa borde få vara medlemmar i facket och att de andra förbunden borde ta tag i frågan på ett kraftfullare sätt.

Men det var faktiskt SEKO som väckte frågan först på LO-kongressen 2002. Det skedde efter avslöjanden om hur papperslösa städar tunnelbanorna för låga ersättningar och under icke människovärdiga former, SEKO organiserar dem som arbetar just i Stockholms tunnelbana. LO-kongressen beslutade att utreda frågan och ta fram en policy för LO:s hantering av papperslös arbetskraft på de arbetsplatser där LO-förbunden har medlemmar.

Till LO-kongressen 2008 hade två motioner om papperslösa lämnats in, en från SEKO och en från Fastighet. SEKO krävde amnesti för papperslösa i landet som inte gjort sig skyldiga till grov brottslighet. Fastighets lade fram en lång lista med förslag som hårdare straff för kriminella arbetsgivare, att papperslösas arbete avkriminaliseras, lagstadgad rätt till skolgång för barn till papperslösa samt fullvärdig sjukvård.

LO gick inte på linjen att begära amnesti för papperslösa men gav stöd för flera av förslagen i Fastighets motion, till exempel att verka för en avkriminalisering av papperslösa genom en ändring i utlänningslagen. I pressmeddelandet som gick ut står det att det kan bli en lagändring som liknar den som finns för prostituerade där man straffbelägger kunden. LO ansåg att det var dags att kriminalisera arbetsgivaren i stället. Det borde vara möjligt att utdöma ett skadestånd från arbetsgivaren som motsvarar mellanskillnaden mellan den lön som betalats ut och den som är normal i branschen och i de fall någon utnyttjat papperslösa på ett särskilt grovt sätt borde ett särskilt skadestånd kunna betalas ut.

Men man framhöll också att frågan om hur facket ska arbeta för de papperslösa är problematisk. Formerna måste utredas, hävdade kongressen. Ett traditionellt

³⁴¹⁾ LO: *Kongressmaterial från LO-kongressen*, 2008.

medlemskap är inte möjligt, var slutsatsen, eftersom det innebär risk för uppsägning och utvisning. Facket kan inte heller acceptera att någon arbetar för en lön som är lägre än den avtalsenliga lönen. Att utveckla kontakterna med de papperslösas förening framhölls som ett förslag. Att stödja papperslösa oavsett status och medlemskap var ett annat förslag.

*Papperslösa är extremt utsatta för arbetsgivares godtycke. Ingen arbetstagare ska behöva utstå exploatering. Ingen ska utsättas för diskriminering med villkor som understiger de kollektivavtalade.*³⁴²⁾

LO har inte velat avsäga sig arbetsmarknadsprövningen och förordar ett fortsatt samarbete mellan arbetsgivare och fackliga organisationer kring migrationsfrågor. I förslaget till LO-kongressen om en policy för de papperslösa fanns tre huvudpunkter: att stärka de papperslösas ställning, bekämpa den ekonomiska brottsligheten och att effektivisera asyl- och flyktingpolitiken. LO:s dåvarande avtalssekreterare Erland Olauson förklarade redan 2007:

– Arbetsgivare som anställer den som är papperslös är inga välgörare. De sysslar med ekonomisk brottslighet. Någonstans i verksamheten kommer svarta pengar in. Annars är det omöjligt att betala ut svarta löner. Ekonomisk brottslighet skadar arbetstagarnas villkor och snedvrider konkurrensen till de oseriösas fördel.³⁴³⁾

Det råder delade meningar inom LO-förbunden om det är rätt att organisera papperslösa eller inte. Vid senaste LO-kongressen ansågs det att frågan bör utredas men än så länge utan att man organiserar de papperslösa. Efter en avkriminalisering vore det däremot möjligt för facket att representera papperslösa i domstol oavsett om de är medlemmar eller inte.

– Det är bra att försöka hjälpa de papperslösa, men man får inte lura människor att tro att man kan göra sådant som inte går. Det går inte att gå till domstol och se till att de (papperslösa) får försäkring, eller pension eller kollektivavtalsenliga löner. /.../ Vi vill ändra lagstiftningen så att arbetsgivaren blir ordentligt straffad och så att man (de papperslösa) kan vända sig till facket så att man kan få hjälp att få mellanskillnaden mellan den lön man fått och som man borde ha fått, sa Erland Olauson i en radiodebatt i november 2007.

Reportern:

– Men vem vågar gå till domstol när man riskerar att åka ut?

³⁴²⁾ LO: pressmeddelande, LO-kongressen 2008.

³⁴³⁾ Uttalande av Erland Olauson, LO:s avtalssekreterare 2007-07-13, citerat i Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA.

Olauson:

– Skillnaden med en sådan lagändring är att då kan vi se till att man åtminstone fått schyst lön för det jobb man gjort i Sverige när man blir utvisad. /.../ De flesta av dessa människor har lånat pengar hemma för att få jobb i Sverige. Man kan inte åka hem utan ett öre på fickan. Därför tvingas man stanna kvar och finna sig i vad som helst. Vi vill skapa ett system där man inte hamnar i den tvångssituationen. Att vi sedan accepterar reglerad invandring, det beror på att det är garanten för att man i normalfallet ska ha ett jobb med schysta villkor redan när man kommer hit.³⁴⁴⁾

Hösten 2008 öppnade ett antal fackliga organisationer däribland Akademikerförbundet SSR, Byggnads, Fackförbundet ST, Fastighets, Handels, LO, SEKO, Skogs- och träfacket, SKTF, Vårdförbundet och TCO ett gemensamt center för papperslösa. Det öppnades i samarbete med de papperslösas organisation som man tidigare haft ett etablerat samarbete med. Men det var oklart exakt vad centret skulle hjälpa till med och kritiken från de papperslösas organisation var hård. Efter en tid hoppade de av samarbetet med hänvisning till samarbetsproblem och missnöje med vad centret dittills åstadkommit.³⁴⁵⁾

Centret ligger i centrala Stockholm och tanken var att det skulle öppnas liknande center i andra delar av landet, men de har ännu inte kommit till stånd. Den kritik som förekom i medierna handlade om att centret endast hjälpt en enda papperslös men centret tillbakavisade kritiken och hävdade att man tagit emot flera hundra förfrågningar från personer som fått hjälp på olika sätt. Många av frågorna under 2008 handlade om de nya reglerna för arbetskraftsinvandring. Enligt centrets hemsida har fyra fall gått vidare till respektive förbund som fått i uppdrag att förhandla med en arbetsgivare. Det fall som handlade om utebliven lön slutade med att arbetsgivaren fick betala upp till kollektivavtal samt betala in skatter och sociala avgifter. I ett av de tre fall som fortfarande inte är lösta, enligt centrets hemsida, har arbetsgivaren polisanmälts.³⁴⁶⁾

Finns det papperslösa i Kommunal?

Kommunals grundinställning till papperslösa är att det inte finns något hinder för att erbjuda medlemskap och stöd till alla på den svenska arbetsmarknaden. Kommunals ordförande Ylva Thörn har sagt uttryckligen att ett personnummer inte är en förutsättning för medlemskap. Men än så länge finns det troligen inga papperslösa medlemmar i Kommunal, vad som är känt.³⁴⁷⁾

³⁴⁴⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA, refererar inslag i radions Studio ett, 2007-11-13.

³⁴⁵⁾ LO: *Fackligt center för papperslösa öppnat*, 2008-09-03.

³⁴⁶⁾ Fackligt center för papperslösa: www.fcfp.se/

³⁴⁷⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

Tom Jansson, Kommunal Stockholm, tror att det finns papperslösa i alla branscher som förbundet organiserar:

– Men vi uppfattar aldrig att de är papperslösa, och ofta vill de inte berätta eftersom de uppfattar facket som en slags myndigheter.

Han känner sig rådvill inför hur facket ska hantera den här gruppen på arbetsmarknaden:

– Men vad ska jag göra när jag hittar papperslösa? Ringa polisen? Nej, då skickas de ut ur landet. Bråka med arbetsgivaren om det? Nej, då sparkas de. Jag vill inte göra de papperslösa till mer offer än de redan är. Jag brukar hänvisa till fackligt centrum för papperslösa. Det är allt jag kan göra. Jag känner mig maktlös.³⁴⁸⁾

Det finns inga studier av papperslösa inom Kommunals sektorer men eftersom förbundets kärnverksamheter är skattefinansierade finns det skäl att tro att det knappast finns särskilt många inom till exempel vård och omsorg. Ett företag som upphandlats och därefter beslås med svart arbetskraft riskerar att bli av med kontrakten. Däremot kan de finnas hos underleverantörer, och i takt med ökad privatisering kan man förmoda att antalet papperslösa som städar på till exempel sjukhus och vårdinrättningar eller arbetar inom kollektivtrafiken och på en del andra platser mycket väl kan vara såväl papperslösa som svartjobbare.

När Regeringskansliet skulle spara pengar tog de det billigaste anbudet. Firman som började städa bland ministrarna och deras tjänstemän var ett företag som anlidade papperslösa som arbetade svart. Inköparen på Regeringskansliet fick varningar om att vara försiktig med företaget eftersom det utreddes för ekobrott. Men inköparen försäkrade att företaget lovat att inte använda svart arbetskraft på Regeringskansliet.

Det dröjde bara några veckor innan det visade sig att företaget Hernandez erbjudit städarna på Regeringskansliet att arbeta varannan timme svart. Hernandez var ett av flera stora företag i städbranschen som avslöjades med ha anlitat papperslösa som svart arbetskraft i årtal. Ägarna dömdes till flera års fängelse bland annat för grovt bokföringsbrott och sju års näringsförbud.³⁴⁹⁾

Kommunal i Stockholms län har granskat lönerna i trädgårdsbranschen under fyra år, en bransch där det förekommer mycket utländsk arbetskraft och även

³⁴⁸⁾ Andersson Nwachukwu, Mathilda: *Svartjobb vanligast i trädgårdsbranschen*, LO-tidningen, 2009-01-30.

³⁴⁹⁾ Holmgren, Anna: *Städffillet avslöjades*, LO-tidningen, 2008-06-18.

en hel del svartarbete. Uppdraget var att hitta obetalda övertidsersättningar, fel kring föräldraledighet, röda dagar, semesterlön, karenstider och andra fel. 2007 hittades fel på lönerna i 22 olika företag, 1,5 miljoner betalades ut i efterhand. 2008 betalades 919 000 kronor in från 24 olika företag. Svartjobb förekom på många av de cirka 160 granskade företagen. På några företag förekom även personer som vistades illegalt i Sverige.³⁵⁰⁾

Jaddi Dalawi, lönegranskare på Kommunal, säger att de uppgifter man fått fram knappast ger hela bilden:

– När jag får tips om svartjobb bokar jag en tid med arbetsgivaren och ber att få se alla lönelistor. Problemet är att då visar de mig bara papper på sina vita anställda. Men om jag vet att det jobbar fler personer där kan jag ifrågasätta varför de bara visar mig papper på två anställda när det är tio som jobbar där totalt. Jag kan inte göra så att svartjobben försvinner helt, men min granskning har bromsat upp lite grann.³⁵¹⁾

Skogs- och lantarbetsgivareförbundet, SLA, och Kommunal har som nämnts bildat en etikgrupp som ska arbeta med frågor som rör moral och etik inom de gröna näringarna. Katarina Novák, SLA, har gett några exempel på vad diskussionerna kan handla om:

– Vår grundinställning är att företagen ska följa kollektivavtalen. Etikgruppen tar fram ytterligare regler och uppförandekoder för företagen. I ett första skede har det handlat mycket om hur företagen ska hantera utländsk arbetskraft med bostäder, arbetsmiljö och löner då vi har haft mycket trassel kring just det.³⁵²⁾

Papperslösa i EU

2008 strejkade ett antal papperslösa som arbetade på restauranger, städfirmor och byggen i Frankrike. Strejken startade av CGT, en organisation som står nära det franska kommunistpartiet. Kravet var uppehållstillstånd. Även de franska syndikalisterna och fackföreningen Solidaires stödde strejken. Kampanjerna för att ge de papperslösa amnesti fortsatte under 2009 och i slutet av året var ett trettiotal arbetsplatser runt Paris ockuperade. 5 500 papperslösa ska ha deltagit i strejkerna.³⁵³⁾

³⁵⁰⁾ Ridderstedt, Kerstin: *Lönegranskning gav medlemmar 1,2 miljoner*, Kommunal.se, 2008-04-03.

³⁵¹⁾ Andersson Nwachukwu, Mathilda: *Svartjobb vanligast i trädgårdsbranschen*, LO-tidningen, 2009-01-30.

³⁵²⁾ Andersson Nwachukwu, Mathilda: *Svartjobb vanligast i trädgårdsbranschen*, LO-tidningen, 2009-01-30.

³⁵³⁾ Green, Axel: *Delseger för franska papperslösa*, Arbetaren, 2009-11-23.

Frankrike har ett system som gör att arbetsgivaren kan ansöka om tillfälliga uppehållstillstånd för papperslösa. Det är därför möjligt att pressa på sin arbetsgivare för att få stanna i landet. De anställda ockuperade sina arbetsplatser, flera av dessa låg i fashionabla kvarter kring paradgatan Champs Elysées mitt i centrala Paris.³⁵⁴⁾

Det här är ett av få exempel när de papperslösa gått ut och protesterat öppet, vanligen vill de inte väcka onödig uppmärksamhet. I Stockholm står de papperslösa i Gamla stan på onsdagarna, det har blivit en återkommande manifestation som väckt en del uppmärksamhet även i medierna.

Situationen för de papperslösa i Sverige är knappast alarmerande om man jämför med övriga länder i Europa. Flest papperslösa hittar vi i länderna i södra Europa: Spanien, Portugal och Frankrike. Många arbetar inom jordbruket och som städare. Enligt EU-kommissionen bor mellan 4,5 och 8 miljoner papperslösa i EU. Många av dessa kommer troligen aldrig att återvända hem.

Fler medlemsländer i Sydeuropa har genomfört omfattande regulariseringskampanjer för att ge arbets- och uppehållstillstånd till de papperslösa som ofta lever under miserabla förhållanden. I Spanien har regeringen beviljat amnesti åt 600 000 papperslösa migranter (2005) och även i Italien (2006) och Nederländerna (2007) har regeringarna utfärdat amnesti åt stora grupper migrantarbetare. I Portugal beslutade regeringen om en ny lag för allmän amnesti i augusti 2007, efter fem dagar hade det kommit in 900 000 ansökningar från papperslösa som hävdade att de bodde i landet. Lagen drogs därför tillbaks efter bara några veckor, vilket motiverades med att det kommit papperslösa även från andra länder i Europa som såg chansen att bli regulariserade i Portugal.³⁵⁵⁾

I Italien arbetar många papperslösa i hushållen. Liksom i Sverige beviljas skatteavdrag för sådant arbete. För några år sedan fick 700 000 papperslösa amnesti och i samband med detta tillämpades särskilt generösa villkor för den som vill anställa någon i sitt hem. Det infördes ett system på försök med så kallade arbetskuponger för hushållstjänster utförda av arbetslösa och andra arbetssökande i flera italienska städer. Förmånerna omfattade även andra som jobbat svart i ett försök att återföra jobben till den vita ekonomin. Italien har en mycket omfattande svart arbetsmarknad, den uppskattas till drygt 15 procent. Många av svartjobben finns just inom hushållstjänsterna.³⁵⁶⁾

³⁵⁴⁾ Green, Axel: *Delseger för franska papperslösa*, Arbetaren, 2009-11-23.

³⁵⁵⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA.

³⁵⁶⁾ Almega: *Hushållsnära tjänster på frammarsch i Europa*, 2006.

Ungefär 600 000 beräknas vara sysselsatta med hushållstjänster i Italien, avdragsmöjligheten gäller barnskötare och vård av anhöriga. Bara var sjätte anställd i hushållssektorn är italienare, övriga är invandrare. Över hälften har rötter i Östeuropa, i länder utanför EU eller något av de nya EU-länderna. Många är äldre och välutbildade, många är utbildade sjuksköterskor.³⁵⁷⁾

Den franska regeringen har varit mer avvisande till krav på stärkta rättigheter för papperslösa och intensifierat ansträngningarna att utvisa så många som möjligt. Det har dock inte varit helt enkelt eftersom själva papperslösheten, alltså avsaknaden av identitetshandlingar, gör det svårt att fastställa varifrån någon kommer.

EU vill straffa arbetsgivare som anställer papperslösa

Det skulle inte komma så många papperslösa till Europa om det inte fanns arbetsgivare som ville anställa dem, och det finns en stor och ökande efterfrågan på extremt billig och mycket flexibel arbetskraft. EU-kommissionen har uppmanat medlemsländerna att införa hårdare straff mot arbetsgivare som utnyttjar papperslösa. I maj 2007 lade kommissionen fram ett förslag till direktiv med skärpta sanktioner inom hela EU mot arbetsgivare som anställer papperslösa, det godkändes av EU-parlamentet i maj 2009.

Enligt det nya direktivet ska det vara förbjudet att anställa en papperslös. En arbetsgivare som ertappas med att ha personal som saknar arbets- och uppehållstillstånd ska förutom böter tvingas betala för hemresan för den papperslöse samt inestående lön enligt normala nivåer i respektive bransch plus skatt och sociala avgifter. Utvisningen ska inte verkställas förrän arbetsgivaren betalt.

De arbetsgivare som utnyttjat sina anställda på ett särskilt grovt sätt ska också kunna polisanmälas och dömas enligt brottsbalken. Detta är möjligt redan i dag när det gäller allvarliga brott som människohandel, men tanken är att det ska finnas ytterligare möjligheter domstolsvägen att komma åt arbetsgivare som erbjuder särskilt svåra arbetsförhållanden och som kanske även gjort det upprepade gånger. Tanken är också att sätta åt arbetsgivare särskilt mycket om de anställer många papperslösa eller utnyttjar minderåriga utan dokument.

Bötessumman ska öka i förhållande till hur många personer som anställs. Vid särskilt allvarliga brott ska arbetsgivare kunna utestängas från olika typer av bidrag eller skatteförmåner samt hindras att delta i offentlig upphandling i upp till fem år.

Det ska läggas på medlemsstaterna att se till att företagen sköter sig och de ska regelbundet kontrollera minst 10 procent av landets företag för att se om de

³⁵⁷⁾ *Almega: Hushållsnära tjänster på frammarsch i Europa, 2006.*

har papperslösa bland sina anställda. Varje arbetsgivare måste alltså ta reda på om personer som anställs har giltiga uppehållstillstånd och kopiera dessa för en eventuell inspektion. Dessutom måste arbetsgivaren informera de nationella myndigheterna om anställningen.³⁵⁸⁾

Beslutet om att införa sanktioner mot arbetsgivare som anställer illegala invandrare är ett komplement till den lagstiftning som redan finns om avvisning av illegala invandrare och förslaget om ett blått kort. Det betyder att fackets förslag genomförs till hälften, arbetsgivaren straffas, men det sker inte någon avkriminalisering av den papperslösa. De som är papperslösa riskerar fortfarande avvisning och även om de får med sig pengar från en arbetsgivare tvingas de återvända hem.

EFS tycker att beslutet har stressats fram utan att man gått igenom ordentligt på förhand vilka konsekvenser dessa förändringar kan få. Sådär sa EFS:s sekreterare Catelene Passchier:

De europeiska institutionerna skickar ännu en signal om att EU prioriterar en repressiv migrationspolitik under förvärdning att man vill ha tydlig politik mot exploatering av arbetskraft. /.../ Vi är mycket bekymrade över att det här bara kommer att göra redan trevliga arbetsgivare trevligare, och ovilliga att anställa migrerande arbetstagare, och elaka arbetsgivare ännu elakare. Det kommer att driva utsatta migrerande arbetare ytterligare under jord.³⁵⁹⁾

Det är lätt för en arbetsgivare att skylla på underleverantörer, en tanke som framfördes tidigt i diskussionerna är att både huvudarbetsgivaren och underleverantören borde omfattas av sanktionerna. Europafacket har varit kritiskt till att detta inte framgår tillräckligt tydligt i det nya direktivet. En annan del som väckt kritik (bland annat från socialdemokraten Inger Segelström) är att reglerna blir mildare för den som anställer illegala invandrare i hemmet.³⁶⁰⁾

Europafackets inställning till de papperslösa

Fackets inställning till papperslösa är en viktig fråga i hela Europa. LO-ordföranden Wanja Lundby-Wedin valdes till ordförande i Europafacket, EFS, vid kongressen i Sevilla i maj 2007. Den handlingsplan som då antogs omfattar alla medlemsförbund i EFS vilket inkluderar LO, TCO och SACO. Där tar EFS klart och tydligt ställning för papperslösa och uppmanar medlemsorganisationerna att organisera de papperslösa och ge dessa stöd och hjälp samt försvara deras rättigheter.

³⁵⁸⁾ Facket.eu, 2009-05-29. Fastighetsanställdas förbund: *Rättvis ingång till arbetet*, Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA.

³⁵⁹⁾ ETUC (EFS): *Sanctions against employers of irregular migrants: ETUC deplures a toothless and counterproductive instrument*, 2009-02-04.

³⁶⁰⁾ Facket.eu, 2009-05-29.

Europafacket, EFS, organiserar fackförbund med totalt 60 miljoner medlemmar i Europa och Turkiet. Wanja Lundby-Wedin berörde de papperslösa redan i sitt första tal som nyvald ordförande:

Det handlar om människor som flyr undan krig och förtryck och fattigdom. Många av dessa är vad vi brukar kalla papperslösa. En stor del av dem rör sig inom EU och jobbar en kortare tid och sedan får de inte stanna. De rör sig mellan länderna i en informell sektor. De är de mest utsatta på Europas arbetsmarknad.

Det är vår uppgift att fackligt engagera oss i migrations- och flyktningpolitiken i Europa. Vår linje kan inte vara att stänga gränserna. I stället vill vi hitta former för att ge stöd och kanske organisera dessa människor. När människor flyr från krig och förtryck och för att de inte kan försörja sig, då är det en facklig angelägenhet. Situationen är ett stort bekymmer för de individer som berörs. Men det är också ett hot mot sammanhållningen mellan löntagarna. Vi ska aldrig låta arbetare ställas mot arbetare – aldrig låta grupp ställas mot grupp.³⁶¹⁾

Europafackets generalsekreterare John Monks har också berört frågan om de papperslösa i många olika sammanhang och lyft fram det oacceptabla i att de tvingas arbeta under slavliknande förhållanden och utsätts för grov exploatering.

– Vi är chockerade att sådant kan förekomma inom EU:s territorium. Detta är en väckarklocka för medlemsländerna, EU:s myndigheter, fackförbund och arbetsgivare på alla nivåer, och det visar att den nuvarande politiken är inriktad på fel frågor och i stort sett ineffektiv när det gäller att skydda människor från exploatering. Vi vill se mer förebyggande arbete med migration och utveckling.³⁶²⁾

EFS har ställt sig positivt till att arbetsgivare som utnyttjar de papperslösa ska få strängare straff. Men det räcker inte. EU måste också inse att de mänskliga rättigheterna gäller alla oavsett bakgrund. Även en papperslös har rätt till anständiga arbetsvillkor, rätt att organisera sig och slippa tvångsarbete precis som alla medborgare i EU-länderna. EFS har också efterlyst mer engagemang från arbetsgivarna och deras organisationer för papperslösas rättigheter.

Så länge papperslösa riskerar utvisning kommer de inte att våga vittna om hur de behandlas av sina arbetsgivare. EFS anser därför att det måste vara möjligt att få skydd för papperslösa och deras familjer, de måste kunna vittna om hur exploaterade de blir utan att de ska behöva vara rädda för att omedelbart utvisas ur landet.

³⁶¹⁾ Wanja Lundby-Wedin, EFS kongress, 2007-05-24, refererat i Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA

³⁶²⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA.

Många EU-länder har en restriktiv flyktingpolitik och tar i princip inte in några invandrare alls från länder utanför EU om det gäller okvalificerat arbete. Det innebär ett indirekt stöd för människohandel och lämnar fältet öppet för skrupulösa arbetsgivare som tjänar pengar på att utnyttja papperslösa. Den enda som riskerar något i dag är arbetaren som kan bli utvisad, hittills har arbetsgivaren gått helt fri så länge hans verksamhet inte går över gränsen till det som är rent kriminellt.

EFS har kritiserat staternas ovilja att ge amnesti till papperslösa och att det förekommer försök att hindra papperslösa att gå med i facket eller organisera sig på andra sätt. EFS har också kritiserat att EU nu öppnar för högutbildad arbetskraft eftersom det drabbar fattiga länder. Samtidigt släpps inte asylsökande med höga kvalifikationer in i EU, paradoxalt och dåligt tycker EFS.³⁶³⁾

Vad ska migrantarbetarna med facket till?

Allt fler medlemmar i Kommunal är födda i något annat land, och andelen fortsätter att öka. 1998 utgjorde de 9 procent och hälften av dessa kom från något nordiskt land, 2007 hade andelen utlandsfödda ökat till 15 procent. Det motsvarar cirka 64 000 personer, och två tredjedelar var födda i något land utanför EU.³⁶⁴⁾ Fortfarande är andelen utlandsfödda i Kommunal totalt sett lägre än i befolkningen i sin helhet, men de är fler i vissa branscher varav några nämnts i tidigare kapitel.

Det är ofta flest migrantarbetare inom branscher som har få regleringar. Typiska sådana är taxinäringen där avregleringen 1990 medförde en kraftig överetablering. Tidigare hade myndigheterna satt ett tak för hur många bilar det skulle finnas och var de fick rulla. Transports utredare Marcel Carlstedt visade att konkurserna i taxibranschen rakade i höjden, från 20–40 företag om året till 150–200 efter avregleringen vilket var en hög nivå även mot bakgrund av den dåvarande lågkonjunkturen. Antalet konkurser har fortsatt att ligga högt. Varken priserna eller tillgängligheten och servicen har ökat. Men lönenivåerna har också gått ner kraftigt, de flesta arbetar många fler timmar i veckan för att komma upp i en normal inkomst, det kan handla om arbetsveckor på upp till 60 timmar.³⁶⁵⁾

Det finns ingen statistik över hur hög andel av dem som kör taxi som har utländsk bakgrund. Däremot finns forskning som visar att 60 procent av dem som kör har en annan yrkesutbildning och 44 procent har högskoleutbildning. 60 procent har sökt andra jobb som de inte fått.³⁶⁶⁾

³⁶³⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA

³⁶⁴⁾ Umegård, Bodil: *Får man sämre anställningsvillkor och lägre lön om man är född utomlands?* Kommunal, 2009.

³⁶⁵⁾ Lindkvist, Jan: *Taxi – var god sörj*, Tranport.se, utan årtal.

³⁶⁶⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008, sid 111.

Exemplet visar hur taxi precis som jordbruket, städsektorn, delar av hotell- och restaurangbranschen etc har många utlandsfödda just för att sektorn är förhållandevis oreglerad och kännetecknas av hårt arbete och dåliga villkor. Det är också typiskt för sektorer där det arbetar många invandrare att det finns många irreguljära former av anställningar som bemanningsföretag, F-skattsedlar, timanställningar etc. Få är med i facket, vilket delvis är en konsekvens av att det finns många små platser som är svårare att nå för facket och där avståndet mellan arbetsgivare och anställd blir kort och därmed förstärks också lojaliteterna. Vilket i sig förstås inte behöver vara dåligt, men om det uppstår problem kan det vara svårt att klaga hos chefen på en sådan arbetsplats och det kan uppfattas som illojalt att ta in någon utifrån som får agera, till exempel facket.

En förutsättning för att facket ska kunna bidra till förbättrade villkor för migrantarbetare är att få så många som möjligt att bli medlemmar. Men det är svårt nog för facket att locka andra tillfälligt anställda, än mer problematiskt är att motivera en lågavlönad migrantarbetare att sätta av den förhållandevis höga avgiften för något som de har svårt att se nyttan med. Dessutom finns de som har sämst villkor ofta inte på samma arbetsplatser som Kommunals vanliga medlemmar. Det betyder att de sällan kommer i kontakt med facket om de inte själva tar initiativet. Vi har tidigare diskuterat att många migrantarbetare inte har särskilt goda erfarenheter av hur facket fungerade i deras tidigare hemländer.

En fråga som sällan diskuteras i dag men som var aktuell när LO började utreda frågan om hur man skulle organisera utländsk arbetskraft i Sverige är vem som har rätt att bli medlem. I normalstadgarna för LO-förbunden står det att: ”Rätt att vinna inträde i förbundet har varje inom förbundets verksamhetsområde anställd arbetstagare.”³⁶⁷ Numera betonas inte just själva anställningen, det räcker med att någon är sysselsatt oavsett anställningsform, om den är tillfällig till exempel spelar ingen roll och inte heller om någon bara tillfälligt vistas i Sverige. Ett svenskt medborgarskap är självklart inget krav, egentligen inte ens ett uppehållstillstånd. Till och med papperslösa har rätt att bli medlemmar, det har Kommunal gått ut med och försäkrat att för facket är det ointressant om en medlem har personnummer eller ej.

Rimligen borde utstationerade arbetare vars arbetsgivare finns i något annat land också ha rätt att vara med. Facket kräver ju att även sådana arbetsplatser ska teckna kollektivavtal. Men i realiteten hamnar anställda på sådana arbetsplatser sällan på fackets bord om det inte uppstår problem som uppmärksammas till exempel i medierna.

³⁶⁷ Paragraf 4, moment 1 första stycket.

Det kan bli lite bökigt att hantera socialförsäkringar för personer som man inte vet vistas varaktigt i landet. Var upphör facket ansvar och hur hanterar man förmåner i samband med pension och inbetald a-kassa? Försäkringar, till exempel hemförsäkringar som tecknas via facket, gäller oftast inte utanför Norden. Men sådana problem borde gå att lösa genom ett tätare samarbete mellan facken i olika länder.

Någon som arbetar i Sverige kanske redan är medlem i facket i sitt hemland och vill stanna kvar där? Kan man tänka sig ett rabatterat medlemskap för sådana medlemmar? Förmodligen skulle det bli svårt att ha olika slags medlemmar. Hur avgränsar man de olika grupperna från varandra, och hur ser man till att det inte i realiteten blir ett A- och B-lag av medlemmar som har olika rättigheter? Det kräver också ett intensifierat samarbete med facket i det land medlemmen också är medlem. Det är inte alla länder där det en finns en självklar facklig motpart som kan jämföras med Kommunal. Ska medlemmen i så fall kunna återopa medlemskap i vilken facklig organisation som helst?

Bo Rönngren, före detta LO-ombudsman som arbetade med bland annat frågor kring gränsöverskridande arbetskraft på LO, tror inte på den modellen:

– Det vore orimligt att resonera kring olika behandling av medlemmar. Dessutom strider det mot EU:s fördrag och förordningar.³⁶⁸⁾

Redan 1999 vid Europeiska Fackliga Samorganisationens (EFS) kongress i Helsingfors kom de fackliga ledarna överens om att företräda varandras medlemmar när någon arbetar i ett annat europeiskt land. Detta bekräftades i ett särskilt beslut i Prag 2003 som medförde stadgeändringar. Men steget från ord till handling har visat sig långt, frågan hanteras av förbunden och de måste utreda hur detta ska gå till mer konkret. En högtidlig deklaration som inte innebär något särskilt i praktiken, menar kritikerna. Men visst förekommer det att vissa förbund ger stöd åt medlemmar i andra länders fackliga organisationer.³⁶⁹⁾

På sikt vore det kanske aktuellt med ett alleuropeiskt medlemskap och att medlemmarna sedan kan teckna ”hängmedlemskap” i respektive länder där de arbetar. Men dit är det ännu en lång väg att gå även om frågorna kring cirkulär arbetskraftsmigration diskuteras över hela Europa. I Tyskland bildades för några år sedan ett övernationellt förbund för rörlig arbetskraft. Tanken var att man skulle kunna behålla sitt medlemskap var man än arbetade. Men försöket blev ingen succé och förbundet har nu lagts ner. Det går att flytta ett fackligt medlemskap

³⁶⁸⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

³⁶⁹⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

mellan olika länder, men förfarandet är i stort sett okänt utanför Norden. Vilket är anmärkningsvärt med tanke på att vi lever i en global tid med allt större rörlighet på arbetsmarknaden.

Nu handlar det trots allt om relativt få som redan är medlemmar i facket i något annat land när de kommer, den fackliga anslutningsgraden i Sverige ligger på en betydligt högre nivå än i de länder som vi hämtar arbetskraft ifrån. Normalfallet är snarare att övertyga den som arbetar tillfälligt i Sverige och aldrig tänkt sig att vara med i facket vare sig i sitt hemland eller i facket i Sverige att gå med. Då krävs det handfasta bevis: vad får man om man går med? Vad finns det för medlemsnytta? Det är en vacker tanke att facket är vad vi gör det till, en medlemsbaserad organisation som inte främst ska serva utan där man är med av ideologiska skäl. Men för den som står utanför och aldrig ens funderat över vad facket är räcker det knappast som motiv.

Att facket ställer upp i en konkret situation och gör en insats som gör skillnad är kanske det bästa argumentet för att värva medlemmar. Men det är också en rekryteringsmetod som kostar tid och kraft. I takt med att vi får allt fler tillfälliga gäster på arbetsmarknaden är det kanske inte realistiskt att alltid agera även för icke-medlemmar. En väg som ofta används är att börja med att skriva in en person som medlem och sedan erbjuda hjälp. Men då krävs att personen själv tagit kontakt. Idealet vore att facket hade tid och resurser att också ge sig ut på arbetsplatser som man vet är problematiska och diskutera fackliga rättigheter. Det är en ny situation för Kommunal där huvuddelen av medlemmarna tidigare kom via stora offentligt ägda och styrda arbetsplatser.

Många migrantarbetare arbetar på arbetsplatser som inte tecknat kollektivavtal och där ingen är med i facket. Det betyder att fackets representanter har svårt att komma in på arbetsplatsen och har små möjligheter att veta något om löner och arbetsvillkor. Det är viktigt att nå ut med information om vad facket faktiskt kan göra. Det kan ske på många sätt. Åren 2002–2003 satsade Kommunal i Skåne på att dela ut broschyrer när färjan från Polen anlände i Trelleborg med bland andra säsongarbetare i jordbruket.

I Skåne har Kommunal haft vissa kontakter med kollegorna i Polen, men det gav ingen mersmak. Det visade sig svårt att engagera det polska facket i problem i ett grannland när de själva har så lite inflytande över villkoren på den egna arbetsmarknaden. Samarbetet försvåras också av att facket fungerar annorlunda och är mycket mer hierarkiskt i Polen.

Många, kanske de flesta, migrantarbetare som råkar illa ut åker hem och sväljer förtretet. Ett fåtal söker hjälp i Sverige. Det är viktigt att kunna peka på att facket

faktiskt lyckas med många av de fall där man agerat. Kommunal i Skåne har drivit över 20 fall för migrerad arbetskraft. Inte i något fall har man förlorat. Vissa fall har resulterat i förlikning, andra är vunna i tvistemål. Cirka tio fall har drivits för gäst-/säsongarbetare som efteråt har återvänt hem.

2003 besökte Kommunal det polska facket och skrev in ett antal medlemmar som man sedan kunde driva fall för retroaktivt. Fallen drevs av förbundet och avgjordes cirka fem år senare, ofta till förbundets fördel, i AD.³⁷⁰ I början av januari 2007 avgjorde Arbetsdomstolen ett fall med två kvinnor från Polen som arbetat för ett bärplockningsföretag i Östergötland som inte betalat den ersättning de tyckte att de hade rätt till. Enligt den blankett som arbetsgivaren skickat in för att få rätt att ta in arbetskraft från länder utanför EU (det här var innan Polen gick med i EU) skulle lönen motsvara gällande kollektivavtal. Men de fick bara ut ungefär hälften jämfört med avtalsenlig lön.

Innan kvinnorna återvände till Polen skrevs de in som medlemmar i Kommunal. Facket förlorade i tingsrätten men överklagade. Till sist avgjorde Arbetsdomstolen att arbetsgivaren skulle betala ackordstillägg och 27 000 kronor i semesterersättning till den kvinna som arbetat två säsonger åt samma företag och 18 000 till den som bara arbetat en sommar. Ett principiellt viktigt fall eftersom det var det första i sitt slag och för att det visade att tillfälligt anställda faktiskt har samma rättigheter som svenska arbetare.³⁷¹

Även svenskar jobbar utomlands

Är du underbetald undersköterska? Kom till Danmark!

Så annonserar "Plejhjemmet Ingeborggården" som söker personal som möter dagen "med et smil på læben om morgenen" (ett leende på läpparna om morgonen). Arbetsgivaren lockar med en arbetsplats mitt i ett grönområde intill Frederiksborgs slott med nära till kollektivtrafik. Annonsen riktar sig till svenskar och de första raderna är på svenska, resten på danska.

– Det är många som åker över sundet för att arbeta och det är framför allt lönen som lockar, berättar Elisabeth Jönsson, undersköterska i Ystad och fackligt förtroendevald som sitter i Kommunals branschråd för äldreomsorgen.

Den som ska arbeta i Danmark bor med fördel kvar i Sverige och utnyttjar de goda förbindelserna över Öresund. Danmark har brist på personal bland annat inom vård och omsorg och särskilt inom äldreomsorgen. Lönen är betydligt över

³⁷⁰ LO: *Fackliga verktyg för migranter – en förbundsgemensam rapport från LO*, 2008.

³⁷¹ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

den som betalas för liknande arbete i Sverige, en månadslön på motsvarande över 25 000 svenska kronor är ingen ovanlighet. Dessutom kan vårdpersonal utnyttja den goda danska kronkursen genom att betala boende och merparten av levnadsomkostnaderna i Sverige (en dansk krona stod i 1,40 i februari 2010).³⁷²⁾

Men svensk vårdpersonal som jobbar i Danmark har inget större intresse av att gå med i det danska facket, de flesta tycker att det är för dyrt. Kommunal har bra kontakt med den danska motsvarigheten FOA, men de har få svenska medlemmar.

Danskarna har fortfarande behov av mer vårdpersonal, även om det börjar märkas en viss mättnad i och runt Köpenhamn. Men en bit utanför är behoven fortfarande stora, det enda som kan vara problematiskt är förbindelserna och möjligheten att pendla till Sverige. Alla arbetsgivare är inte så intresserade av svensk arbetskraft, säger Elisabeth Jönsson.

– Det är lite dubbelt. De behöver oss, men samtidigt är det nästan lite rasistiska förtecken, de tycker: kom inte hit och ta våra jobb.

Svenskarna får danskundervisning när de kommer och tränas i tekniska termer och ord som är vanliga inom vårdsektorn. Däremot klagas en del över att de inte lär sig tillräckligt bra vardagsdanska.

– De hamnar lite vid sidan av, ibland arbetar mest svenska personer tillsammans och då kan det bli problem med språket, till exempel på demensavdelningar.

Många föredrar att jobba natt, då arbetar de sju nätter och är lediga sju. Men då hamnar de lätt ännu mer utanför, säger Elisabeth Jönsson som vet att arbetsgivarna gärna vill att personalen börjar med att jobba dag. Men det akuta problemet är att danskarna infört ett system med legitimation för ”social- og sundhedsassistenter”, det som närmast motsvarar en svensk undersköterska, som har medfört att svenska undersköterskor blivit uppsagda. Problemet är att de danska utbildningarna inte helt och hållet överensstämmer med de svenska.³⁷³⁾ Framför allt finns ett krav på specialutbildning i psykiatri i Danmark, i Sverige är det frivilligt.³⁷⁴⁾

³⁷²⁾ Sydsvenskan: *Chatt om jobb i Danmark med Christer Olsson på Arbetsförmedlingen*, 2009-11-05. Här nämns främst de betydligt högre lönerna för en dansk sjuksköterska, men nivåerna för undersköterskor ligger ungefär lika mycket över de svenska.

³⁷³⁾ Ringman, Mikael: *50 svarade och 5 undersköterskor fick jobb i Hørsholm*, Fokus Öresund 2006:5.

³⁷⁴⁾ Wendle, Jenny & Emilsson: Utdrag ur rapporten ”Den offentliga servicesektorn i Öresundsregionen”, Eures Crossborder Öresund, Rapport 1999:8, SCB. De danska titlarna motsvarade för övrigt inte heller tidigare helt de svenska, Danmark har ett mer bundet utbildningssystem och en sundhedsassistent, närmast motsvarande vårdbiträde har 2,5 års gymnasieutbildning, en sundhedshjælper ett år.

Elisabeth Jönsson har just varit i Malmö och haft ett möte med Arbetsförmedlingen om hur man ska lösa detta. Det finns egentligen inga formella hinder för att de både ska kunna anställa och behålla personal som bara har den svenska utbildningen, men informationen måste komma ut.

– Hade vi inte haft de svenska sökande hade vi haft brist på vårdpersonal. Jag ser mycket positivt på det här. Vi har lite olika utbildningar, men kompletterar varandra på ett bra sätt. Totalt höjs kvaliteten, säger Pia Døssing, föreståndare på Grønnehaven, till Helsingborgs Dagblad.³⁷⁵⁾

Hon hänvisar till att det finns en lång tradition av svensk vårdpersonal i Helsingør och även på andra ställen i Danmark. Men Grønnehaven har anställda från andra nationaliteter också; thailändare, turkar, lankeser.

– De boende ser människan först, så tycker jag det fungerar, säger Pia Døssing som dock funderat på att erbjuda de många svenskarna en danskurs på arbetstid.³⁷⁶⁾

Svenskar flyttar till hundratals olika länder

I globaliseringens tider är det självklart inte bara så att det går en ström av människor till Sverige från andra länder. Sverige är dessutom knappast en av de stora magneterna för migrantarbetare i världen, vi uppfattas snarare som ett litet land med ett litet språk och begränsade möjligheter för den som kommer utifrån jämfört med till exempel Storbritannien och Frankrike. Svenskar väljer också att flytta till andra länder för bättre möjligheter och arbetsvillkor. Det gäller inte minst utbildad vårdpersonal.

Det är i synnerhet ungdomar som åker utomlands för att jobba, och när det är dåliga tider är det fler som prövar lyckan. Årskullarna 1990 och 1991 var ovanligt stora och många som nyss slutat gymnasiet väljer att söka jobb utomlands hellre än att gå hemma och vänta. Drömländerna för många är Australien och Nya Zeeland, men andra kan tänka sig att arbeta även på närmare håll. Men det populäraste landet för ungdomar är fortfarande Norge. Spanien och Storbritannien är vanliga önskemål liksom Österrike under den tid på året då det rekryteras personal till vinterorterna.³⁷⁷⁾

EU:s statistikbyrå Eurostat uppskattar att det finns ungefär 250 000 svenskar, om man med det menar personer som är födda i Sverige, som är bosatta i något annat EU-land. Men sannolikt rör det sig om betydligt fler. Vissa länder redovisar endast

³⁷⁵⁾ Hördin, Lotta: *Allt fler svenskar tar jobb i Danmark*, HD, 2006-04-02.

³⁷⁶⁾ Hördin, Lotta: *Allt fler svenskar tar jobb i Danmark*, HD, 2006-04-02.

³⁷⁷⁾ Metro, International/SyoGuiden: *Experternas tips, så får du jobb utomlands*, 2009-11-26.

personer som är svenska medborgare som svenskar. Dessutom är det långtifrån alla som är registrerade av myndigheterna.³⁷⁸⁾

Enbart ett enstaka år som 2006 emigrerade svenskar till ett hundratal länder, men cirka 80 procent av den svenska utvandringen går till andra länder i EU eller OECD. De största kolonierna av svenskar hittar man i nu nämnd ordning i USA, Norge och Finland. Därefter följer Danmark, Storbritannien, Spanien och Tyskland som har ungefär lika många svenskar vardera. Tittar vi på vilka länder som är populärast att emigrera till just nu är det exakt samma länder fast i lite annan ordning. Norge hamnar i topp tillsammans med USA och Storbritannien. Dessa tre länder har i många år varit de absolut mest populära länderna för svenskar att flytta till.³⁷⁹⁾

Enligt amerikansk folkräkning för 2000 fanns 54 400 personer i landet som var födda i Sverige, men sannolikt är de betydligt fler. Det kan mycket väl vara dubbelt så många svenskar som bor där. Antalet svenskar i Storbritannien är betydligt högre än de 17 300 som redovisas av EU:s statistikbyrå Eurostat.

Det finns uppgifter från 2007 som baseras på passansökningar och som visar att det bor cirka 50 000 svenskar i landet, inklusive svenska studenter och ungdomar som arbetar som au pair eller med andra jobb utan att vara registrerade i landet. Ännu fler svenskar, fast i regel något äldre, hittar man i Spanien där det kan finnas så många som 65 000 svenskar. Det är ungefär fyra gånger så många som i den officiella EU-statistiken.³⁸⁰⁾

Ungdomar som väljer att flytta till England under en kort period av sitt liv gör det främst för att skaffa sig erfarenhet och få språkträning, caféer och restauranger fylls av unga människor som vill pröva på att bo utomlands. Men de tjänar bara så mycket så att de nätt och jämt klarar sig. Lockelsen med England är inte främst lönen. Svenska kyrkans anslagstavla i London är fylld av annonser från svenska ungdomar som söker andra att dela lägenhet med, att bo själv är en omöjlighet eftersom hyrorna är så höga och lönerna så låga. En del tvingas dela rum med flera andra och det är vanligt att arbetstiden blir lång.

Flyttströmmarna i Norden har förändrats mycket under 2000-talet. Finländarna är fortfarande den största utlandsfödda gruppen i Sverige, men andelen har minskat och numera flyttar även allt fler danskar till Sverige för arbete och boende. Orsaken är till stor del Öresundsbron som många, både svenskar och danskar, pendlar

³⁷⁸⁾ Enligt statistik från EU:s statistikbyrå Eurostat och OECD, redovisas i *Svenskar i världen*, Välfärd nr 2008:1, SCB.

³⁷⁹⁾ *Svenskar i världen*, Välfärd nr 2008:1, SCB.

³⁸⁰⁾ *Svenskar i världen*, Välfärd nr 2008:1, SCB.

över. Men också att Sverige har en generösare inställning till anhöriginvandring än Danmark som präglats starkt av mer flyktingfientliga krafter på senare år (manifesterat bland annat genom framgångarna för Dansk Folkeparti).³⁸¹⁾

Svenskar söker sig också i allt större utsträckning till andra nordiska länder för att arbeta. Många svenskar arbetar som nämnts till exempel inom vården i Danmark och även i Norge. Den svenska ungdomsarbetslösheten slår nya rekord och det är lättare att få arbete om man söker sig utanför gränserna. Dessutom är lönerna högre. Våra grannländer har klarat sin ekonomi bättre än Sverige och Danmark och Norge har betydligt lägre arbetslöshet. Det land i Norden som tar emot flest invandrare från grannländerna är numera Norge.³⁸²⁾

Man kan jämföra olika svenska och norska län. Arbetslösheten i till exempel Nordland på norska sidan är försvinnande låg om man jämför med svenska Västerbotten. Arbetsförmedlingen i Umeå rapporterar om ett rekordstort intresse för de informationsträffar som hållits om jobb i Norge. Antalet svenska jobbsökande vid den norska arbetsförmedlingen NAV var nästan fördubblat under 2009 jämfört med föregående år. Många får jobb på restauranger och förutom bättre möjligheter till jobb är lönen bättre, cirka 30 kronor mer i timmen än för motsvarande arbete i Sverige.³⁸³⁾

Svenskar är uppskattade som arbetskraft och vi har en fördel i att vi kan språket. Norge har också ett sug efter svensk vårdpersonal. Där behövs både läkare och sjuksköterskor och undersköterskor samt sommarjobbare vid äldreboenden och sjukhem, enligt norska arbetsförmedlingen. Därutöver rekryterar Norge ingenjörer och frisörer bland annat i Sverige.

I Danmark söker man all slags personal med utbildning inom sjukvård, men även it och bioteknik.

– Det åker folk åt båda hållen på Öresundsbron, en del kommer hit också. Problemet är väl att en del äldre har svårt att förstå danska. Många pendlar, det går att jobba natt i Danmark och dag i Sverige, det är ett arbetsmiljöproblem om inte annat, säger Lars-Göran Olsson, Kommunal i Skåne.

Sådana arbetsvillkor kan godtas om det är utomlands, men hemma är det nog få som skulle acceptera det. De svenska jordgubbsodlarna klagar över att svenska ungdomar

³⁸¹⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

³⁸²⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

³⁸³⁾ TT: *Arbetslösa ungdomar flyr till Norge*, Dagens Industri, 2009-09-25.

inte längre vill plocka bär. Samma problem finns i våra nordiska grannländer och nu försöker danska odlare via Arbetsförmedlingen Öresund att locka svenska ungdomar med bättre löner och villkor än de svenska konkurrenterna.³⁸⁴⁾

Även i Finland finns fördelar med att kunna svenska som är första språk för en stor minoritet. I Finland behövs personal inom alla vårddyrken, lokalvårdare, långtradarchaufförer. Dessutom söker Finland i likhet med Sverige säsongarbetare till jordbruk och växthus. På i stort sett helt svenskspråkiga Åland söker man främst sommarjobbare.³⁸⁵⁾

Är Norge Nordens Kuwait?

I Norge samsas svenskarna med migrantarbetare från många andra länder. Norge har, trots övergångsregler (Norge är ju inte med i EU men omfattas av EES-regler), tagit emot många migrantarbetare från länderna öster och söder om Östersjön. Norges arbetskraftsmigration från Polen och Baltikum är större än om man slår ihop de som valt att komma till Sverige, Danmark, Finland och Island. Framför allt är det byggnadsarbetare som flyttat till Norge. Men trots Norges goda ekonomi är det inte säkert att migrantarbetarna får avtalsenliga löner, de blir som på de flesta håll diskriminerade och tjänar sämre än den inhemska arbetskraften.³⁸⁶⁾

Det är också tydligt att det räcker med en något försämrad konjunktur för att diskussionen om att invandrarna tar jobben åter väcks till liv. Både Norge och Danmark har betydligt större invandringsfientliga partier än Sverige. I början av hösten 2009 märktes en viss mattning i efterfrågan av utländsk arbetskraft i de andra nordiska grannländerna. Arbetsgivare avvaktar med att nyanställa för att se hur det ska gå med konjunkturen och hur snabbt ekonomin återhämtar sig.³⁸⁷⁾

Nu ökar antalet arbetslösa ungdomar även i Norge och genast infinner sig frågan: tar de svenska ungdomarna jobb som borde vikts för norska ungdomar? Det tycker förstås inte de svenska ungdomarna som kommer dit, de tycker snarare att de är arbetsamma och skötsamma och därför har lätt att få jobb även när det finns norsk arbetskraft att tillgå (fast än så länge går det en norsk sökande per tio svenska enligt Sveriges Radio).³⁸⁸⁾

³⁸⁴⁾ Nytt från Öresund, 2009-12-14.

³⁸⁵⁾ Pettersson, Elisabeth: *Lättare att få jobb i våra grannländer*, Nyhetsbyrån NA Media, Östersundsposten, 2009-09-02.

³⁸⁶⁾ Sida: *Tema – Migration, arbetskraft och rörlighet*, 2007-07-13.

³⁸⁷⁾ Pettersson, Elisabeth: *Lättare att få jobb i våra grannländer*, Nyhetsbyrån NA Media, Östersundsposten, 2009-09-02.

³⁸⁸⁾ Samuelsson, Patrik: *Norgejobb lockar länets unga*, Sverige Radio, 2009-08-27.

Det norska undret är omtalat, oljeintäkterna har gjort vårt västra grannland rikt och stabilt. Det hindrar inte de norska arbetsgivarna från att vilja dumpa lönerna för att skapa större marginaler. Norska arbetsgivare vill sänka lönerna för vissa invandrargrupper. I Norge arbetar för närvarande cirka 100 000 utlandsfödda, främst inom byggbranschen. Många kommer från Polen och lönen är betydligt bättre än hemma.

– Vi menar att de utländska arbetarna ändå får lika bra som norska eftersom de fasta utgifterna de har i Polen är lägre i Norge, säger Nina Melsom på Näringslivets huvudorganisation NHO.³⁸⁹⁾

Håller Norge på att bli Nordens Kuwait? Så tillspetsat uttrycker sig i alla fall Simon Saetre som skrivit en bok om detta. Han talar om hur oljepengarna gjort att landet nu ropar på gästarbetare, på samma sätt som gulfstaterna. Fram till 1975 låg Norges BNP långt under Sveriges, nu är förhållandet det motsatta. Man räknar med att Norges BNP är i samma storleksordning som Sveriges vilket ger ett mycket högre BNP per capita.³⁹⁰⁾ Svenskar gästarbetar i Norge på samma sätt som filippiner kommer till arabländerna för att få jobb.

Precis som rika oljestater utvecklas en fritidsklass av invånare och en tjänarklass av invandrare, har Norge präglats av arbetskraftsinvandring. Norrmännen jobbar mindre – minst av de yrkesaktiva i hela OECD. Hela branscher – anläggningsarbeten, taxi, renhållning, skördarbetet i jordbruket – överlåtes åt utlänningar. 8–9 procent av arbetsstyrkan i Norge är nu utländsk. Bland gästarbetarna finns en växande grupp svenskar. Ofta tar de jobben som norrmännen inte vill utföra. Det är märkligt, och ibland obehagligt att se. Har våra svenska bröder blivit våra tjänare?³⁹¹⁾

Norge har gått om Tyskland som Sveriges största exportmarknad, vilket innebär att 4,8 miljoner norrmän köper fler varor från Sverige än 82 miljoner tyskar. Egentligen är exporten ännu större eftersom gränshandel registreras som tjänsteexport när privatpersoner själva tar med sig varorna hem. Den norska gränshandeln med Sverige beräknas till 11–12 miljarder svenska kronor per år. Sveriges BNP är bara 6 procent större än Norges, trots att vi är nästan dubbelt så många. Det beror på att finanskrisen slagit mycket hårdare här.³⁹²⁾

³⁸⁹⁾ Larsson, Erik: "Gästarbetares löner bör sänkas", LO-tidningen, 2009-09-04.

³⁹⁰⁾ TT: Norges ekonomi kör om Sveriges, DN, 2010-01-11.

³⁹¹⁾ Sätre, Simon: Svenskar är tjänare i gulfstaten Norge, Expressen, 2009-10-29.

³⁹²⁾ Lindahl, Björn: Norge svensk exportetta, SvD Näringsliv, 2009-01-14.

Arbetsgivarorganisationen och nio varvsföretag har stämt den norska staten eftersom de menar att kollektivavtalet är ett hinder för fri rörlighet i EU/ESS. Men arbetsgivarna har inte uppgett vilka försämringar de skulle vilja genomföra för utlandsfödda. I den norska lagen om offentliga upphandlingar av tjänster och byggarbeten står det klart uttryckt att arbetsvillkoren ska vara lika för alla.

Men värst utsatta är inte svenskarna i Norge, vi behandlas relativt väl eftersom vi kommer från ett grannland med relativt likartade villkor. Det finns en oskriven klasstrappa som avgör löner och villkor, enligt den behandlas arbetskraft från länder utanför EU och i synnerhet de som är papperslösa sämst. Det finns ett exempel från Norge som visar att hård exploatering av utomeuropeisk arbetskraft kan förekomma även i vårdsektorn. I mars 2009 rapporterade norska Fagbladet om att vårdpersonal, bland andra hjälpläkare, som rekryterats från Ukraina till sex norska kommuner levde under slavliknande förhållanden. De vårdanställda arbetade både inom hemtjänsten och på institutioner och arbetade i fyra kommuner i Rogaland och två kommuner i Hordland. Lönen var bara 100 norska kronor per dag. Den låga lönen motiverades av att de gick en förberedande utbildning.

Ukrainarna hade rekryterats av ett företag som heter Norsk Helsepersonell AS (NH) och de hade varken sig arbets- eller uppehållstillstånd utan bara turistvisum.

Facket reagerade kraftigt när man fick kännedom om fallet. Förutom den låga lönen reagerade facket över att de arbetade utan tillstånd och inte hade rätt att vare sig arbeta eller studera. Dessutom hävdade facket att det inte handlat om någon form av utbildning eftersom de inte gått dubbelt med annan personal utan självständigt utfört arbete, även på natten, och setts som tillägg till den ordinarie bemanningen. En av de ukrainska läkarna hade till exempel fått dela ut medicin på egen hand redan under sin tredje dag vilket strider mot norsk lag.

Kritiken gjorde att kommunerna sa upp kontraktet med Norsk Helsepersonell AS. Facket inledde en kamp för att se till att läkarna får ut skälig lön för den tid de arbetat.

– Det som verkligen gör mig arg är att arbetskraft från ett av Europas fattigaste länder har betalt 1 000 dollar för att komma till ett av världens rikaste för att arbeta för så lite som 100 kronor om dagen. Deras familjer i Ukraina har skickat pengar till dem för 100 kronor har inte varit tillräckligt för att de ska klara sina levnadsomkostnader. Det är lätt att ta till begrepp som slaveri när sådana här förhållanden avslöjas, säger Helge Larsen som leder den norska LO-sektionen i Haugesund och Omegn.³⁹³⁾

³⁹³⁾ Röst, Odd Harald: *Ukrainerne var slaver*, Fagbladet, 2009-03-12.

Facket tyckte att kommunen borde ha reagerat på ett tidigare stadium och undersökt ukrainarnas arbetsförhållanden, inte när de redan vistats i Norge i upp till fyra månader. Facket anser också att kommunen agerade oansvarigt som lät ukrainarna arbeta i vården utan språkkunskaper.

– Vi accepterar inte att arbetstagare utnyttjas på det här sättet, sa Øystein Hansen, LO:s distriktssekreterare i Rogaland. Jobbar du som ordinarie personal ska du också ha ordinarie lön. Det gäller även invandrare.³⁹⁴⁾

Det främmande är det skrämmande

Det svenska samhället har blivit mer uppdelat och svaga grupper har blivit ännu svagare. Invandrare och de etniska minoriteterna drabbas hårt av finansiella kriser. Så var det under finanskrisen under början av 90-talet och så är det även i den pågående finanskrisen.³⁹⁵⁾

Främlingsfientliga grupper brukar hävda att invandrare tar jobben från svenskar. Men det finns ingenting som säger att arbetslösheten måste öka bara för att vi blir fler, tvärtom kan en högre befolkning generera mer konsumtion och fler jobb. Arbetslöshet handlar i hög grad om strukturomvandlingar av arbetslivet. Globaliseringen har gjort att jobb förläggs där det är lägst kostnader och störst fördelar, till exempel närhet till råvaror, låga löner och tillgång på kvalificerad arbetskraft. Kunskaperna att producera vissa speciella produkter som medicin och högteknologi kan vara koncentrerad till vissa länder, men det mesta av produktionen kan i dag förläggas till många olika länder. Vi har lärt oss att leva med begrepp som outsourcing där arbetstillfällena flyttas och människor friställs.

Invandrare är arbetslösa i högre grad än svenskfödda. Färre än var tredje nyanländ invandrare har jobb efter tre år i Sverige. Regeringen inför en ny lagstiftning för nyanlända invandrades etablering i Sverige och satsar 920 miljoner kronor på detta. Satsningen handlar om att ge individen utökat ansvar och att det ska finnas lagstadgad rätt till arbetsförberedande insatser. Frågan är hur långt det hjälper mänsklig oförmåga att se människors kapacitet bakom annan hudfärg och ovanliga namn?³⁹⁶⁾

Det leder till en otrygghet på arbetsmarknaden som är en grogrund för rasism och främlingshat. Många känner att de är förlorare i globaliseringens tidevarv. Globaliseringen är både en möjlighet och en risk, de stora fördelarna som

³⁹⁴⁾ Röst, Odd Harald: *Ukrainerne var slaver*, Fagbladet, 2009-03-12.

³⁹⁵⁾ Åhlund, Aleksandra: *Internationell migration, socialt medborgarskap, kulturpanik*. Bidrag i antologin *Rasism i Europa – migration i den nya världsordningen* (red. Dahlberg/Lindberg).

³⁹⁶⁾ Nordebo, Peter: *Staten ska ansvara för integration*, ST press, 2009-09-11.

globaliseringen för med sig är snarast ännu mindre märkbara i många fattiga länder vilket är en förklaring till att så många söker bättre villkor någon annanstans.

De nya grupperna av invandrare i vårt land har ibland svårt att bli integrerade, segregering inom såväl arbetslivet som arbetsmarknaden leder till främlingskap och bristande sammanhållning, i synnerhet i större städer. Asylsökande och papperslösa blir syndabockar, trots att deras situation i hög grad är skapad av samma faktorer som ställer svenska arbetare utan jobb.

Arbetslöshet bland svenska invandrare

- Betydligt fler invandrare än svenskfödda är utan jobb. Statistik från SCB visar att närmare 56 procent av männen och 44 procent av kvinnorna har jobb fem år efter att de anlänt. Enligt Arbetskraftsundersökningarna från SCB var i genomsnitt 75,7 procent av de inrikesfödda i åldern 16-64 år sysselsatta 2009, vilket kan jämföras med 62,5 procent av de utrikesfödda i samma ålder. Motsvarande siffror för arbetslösheten för inrikes födda var 7,1 procent och den var mer än dubbelt så hög, 15,2 procent, för utrikesfödda. Arbetslöshet kan beräknas på olika sätt men hur man än räknar är den markant högre för utrikesfödda.
- Det är stora skillnader mellan olika invandrargrupper. Den lägsta sysselsättningsnivån hittar man hos asylsökande, men ju längre de stannar i Sverige desto större är chansen att de också har ett jobb. Mindre än hälften så många utlandsfödda akademiker har jobb jämfört med de som var födda i Sverige.³⁹⁷⁾
- Under början av 90-talet kom många flyktingar från det forna Jugoslavien. Efter fem år i Sverige var 58 procent av de som var födda i den regionen sysselsatta och efter tio år 70 procent. Detta kan jämföras med personer från Irak där motsvarande sysselsättningsnivå var 31 procent efter fem år och 47 procent efter tio år. Tiden i Sverige påverkar alltså möjligheten att få jobb i positiv riktning, men fortfarande efter 20 år i landet har den som är född i ett annat land lägre sysselsättningsgrad än inrikes födda.
- Särskilt låg sysselsättningsgrad hittar man bland personer födda utanför Europa och i synnerhet bland dem som inte gått särskilt länge i skolan. Många av dessa har tidsbegränsade jobb och riskerar lättare att bli arbetslösa.³⁹⁸⁾
- Men invandrare genererar också egna jobb. Vart femte nystartat företag i Sverige drivs av en invandrare, många av dessa erbjuder också andra arbete.³⁹⁹⁾

³⁹⁷⁾ SCB: *Statistiska meddelanden AM 11 SM 0902*,. Tamas, Kristof: *Nya regler för arbetskraftsinvandring i Sverige*, Utrikesdepartementet, PPP-presentation, utan årtal.

³⁹⁸⁾ SCB: *Varannan utrikes född har jobb efter fem år i Sverige*, Pressmeddelande, 2009-12-14.

³⁹⁹⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Migrantarbetare*, Premiss, 2008.

Gruppen invandrare är sammansatt, där finns allt från invandrare från fattiga länder som Somalia med låg läskunnighet och där många yrkeserfarenhet inskränker sig till att ha arbetat i småskaliga jordbruk, till högt utbildade akademiker från till exempel Mellanöstern och Latinamerika som många gånger studerat längre och på en högre nivå än vad som krävs för motsvarande examen i Sverige. Invandrare är oftare diskriminerade men där finns också undantag, personer som har en lysande karriär och som kanske också rekryterats speciellt för sin kompetens.

Utlandsfödda får sämre vård

Inte bara arbetskraften utan självklart också mottagarna av de tjänster som Kommunals medlemmar erbjuder har förändrats, och det påverkar arbetssituationen. De som söker hjälp inom vård och omsorg talar allt oftare andra språk och har en annan kulturell bakgrund. Tanken om en rättvis och lika vård för alla försåras av kommunikationsproblem och det går inte att bortse från att det kan finnas förutfattade meningar och fördomar bland vårdpersonal likväl som i resten av samhället.

Utlandsfödda diskrimineras på en rad sätt i det svenska samhället, inte bara när det gäller möjligheten att få ett jobb som motsvarar kompetens och utbildning (eller ibland ett jobb över huvud taget). Det finns oacceptabla skillnader i hälsa mellan olika grupper av befolkningen och i synnerhet utlandsfödda rapporterar oftare om brist på information och ett respektfullt bemötande i vården visar en hälso- och sjukvårdsrapport som Socialstyrelsen lade fram för regeringen i maj 2009. Rapporten visar vad som redan är känt sedan tidigare undersökningar: Personer med invandrarbakgrund får sämre vård.⁴⁰⁰⁾

Detta märks inte vid främst akutsjukvård där det handlar om snabba insatser för att rädda liv och hälsa. Men vid långsiktig och förebyggande behandling är det inte säkert att en invandrare får samma mediciner och bemötande. Skillnaderna är särskilt markanta vid allvarliga och livshotande sjukdomar som hjärtinfarkter. Skälet är förmodligen både brist på kommunikation mellan patienten och läkaren och att patienten inte känner till sina rättigheter.⁴⁰¹⁾

Invandrarkvinnor drabbas oftare av komplikationer vid förlossningar. Det gäller i synnerhet kvinnor från länder i Afrika söder om Sahara och Latinamerika som drabbas ungefär 50 procent mer av detta, enligt en rikstäckande undersökning från Karolinska institutet. Kvinnor från Iran och Asien drabbas i 30 procent högre utsträckning. Barnmorskaren och forskaren Eva Robertson, som genomförde studien, säger att de är tydligt att utlandsfödda kvinnor inte får lika god vård.

⁴⁰⁰⁾ Bodin, Anna: *Svårare få bra vård för lågutbildade och invandrare*, DN, 2009-05-14.

⁴⁰¹⁾ SVT/Rapport: *Utlandsfödda får sämre vård*, 2006-10-11.

– Det råder en strukturell diskriminering, där du ska passa in i mönster för att få fullgod service och bli lyssnad på, säger Eva Robertson.⁴⁰²⁾

Själva migrationen är också en belastning för hälsan. Det märks i synnerhet på äldre personer, många studier visar hur äldre i invandrar- och minoritetsgrupper har sämre hälsa än resten av befolkningen. Detta gäller även när det handlar om en kulturellt besläktad grupp som den finlandssvenska invandringen. Men även att flytta tillbaka kan upplevas som tungt, att återetablera sig i sitt gamla hemland i hög ålder är en belastning både på kroppen och för psyket.⁴⁰³⁾

Rätt till lika vård är en rättvisefråga som slås fast i hälso- och sjukvårdslagen:

Målet för hälso- och sjukvården är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. Vården skall ges med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet. Den som har det största behovet av hälso- och sjukvård skall ges företräde till vården.

Men hur ska vården klara detta utan mer kunskap, resurser och utbildning? Andelen utlandsfödda medborgare ökar, ungefär vart femte barn har i dag ett annat ursprungsland. Det ställer vården inför nya utmaningar. Detta blir särskilt svårt när det handlar om traumatiserade asylsökande och flyktingar. Här utsätts vårdpersonal för en stress som kan vara mycket svår att hantera. Det finns behov av ökad handledning och utbildning kring detta.

Sämre hälsa är något som inte bara drabbar utlandsfödda utan alla former av nationella minoriteter i landet. Mer än en halv miljon människor i Sverige tillhör någon form av nationell minoritet, den största gruppen är sverigefinnar (cirka 450 000), de övriga grupperna är romer, tornedalingar, judar och samer. Folkhälsoinstitutet fick i uppdrag av regeringen att undersöka hälsan för dessa grupper och det visade sig att den är betydligt sämre än i befolkningen i sin helhet. Det hänger delvis samman med att dessa grupper är socialt och ekonomiskt utsatta, har högre arbetslöshet och rör sig mindre fysiskt vilket påverkar hälsan.

Många romer är arbetslösa och känner av utanförskap, maktlöshet och diskriminering vilket påverkar deras hälsa negativt. Sverigefinnar och tornedalingar har sämre fysisk hälsa och i synnerhet män i gruppen sverigefinnar har sämre psykisk hälsa. Renskötande samer råkar oftare ut för dödsolyckor och tar oftare sitt liv än genomsnittsbefolkningen.⁴⁰⁴⁾

⁴⁰²⁾ Carlqvist, Maria: "Diskriminering i mödravården", SvD, 2007-08-20.

⁴⁰³⁾ Forskning.se: Skillnader i hälsa bland äldre personer i minoritetsgrupper, 2009-11-04.

⁴⁰⁴⁾ SVT/Rapport: Minoriteter mår sämre, TT, 2010-01-18.

Den som arbetar med asylsökande konfronteras med människor som kanske lever länge under stor ovisshet i väntan på beslut om uppehållstillstånd. Samtidigt bär många med sig svåra upplevelser och intryck som de behöver hjälp att bearbeta. Särskilt svårt kan det vara att hantera utsatta barn. Asylsökande har rätt till akutvård och ”vård som inte kan anstå”. Vad som ryms i sådana begrepp är inte helt klart och ställer vårdpersonal inför svåra bedömningar.

Undersköterskan Peter Magnusson var med och slog larm om rasism bland personalen på intensivvårdsavdelningen på Södertälje sjukhus. Sjukhusledningen gick genast ut och förklarade att sjukhusets mångfaldsplan nyligen hade omarbetats och att det rådde ”nolltolerans” mot rasistiska uttryck. Samtliga chefer vid sjukhuset hade fått i uppdrag att arbeta med frågorna på sina avdelningar. Sjukhusets vd hade dessutom tagit kontakt med lokala invandrarföreningar för att få till stånd en dialog, berättade de när medierna knackade på.

Men flera anställda vittnade om rasistiskt ”skitsnack” i fikarummet, rasistiska sånger och uppmaningar till patienter att ”åka hem till Arabien”. Peter Magnusson gav ett exempel som rörde synen på smärtlindring:

– Det finns etablerade föreställningar om att människor från Mellanöstern skriker och låter väldigt mycket utan att egentligen ha ont och att man därför inte behöver ta särskilt allvarligt på det. Den här inställningen påverkar vilket bemötande och vilken behandling de får, säger han.⁴⁰⁵⁾

Men ofta är nog de attityder som utlandsfödda möter mer subtila, den öppna rasismen kan vara lättare att bemöta eftersom den syns. Omedvetna fördomar och attityder är svårare att sätta fingret på men kan likafullt leda just till det som kritikerna lyft fram: vården ser inte lika ut för alla och etnisk och kulturell bakgrund spelar en stor roll.

Mot en mer jämlik vård

Hur skapar vi då en vård som fungerar mer lika för alla oavsett bakgrund? En lösning som Socialdemokraterna i Stockholm presenterade hösten 2009 är att utbilda särskilda hälsokommunikatörer som ska ha till uppgift att avhjälpa språk- och kulturproblem. Hälsokommunikatörerna ska kunna arbeta på akutmottagningar och vårdcentraler men också i olika bostadsområden där många har dålig hälsa och myndigheterna har svårt att nå ut med information kring hälsofrågor och vad som krävs för en mer hälsosam livsstil.⁴⁰⁶⁾

⁴⁰⁵⁾ Bodin, Anna: *Svårare få bra vård för lågutbildade och invandrare*, DN, 2009-05-14.

⁴⁰⁶⁾ Keller, Awiw: *S-förslag ska underlätta för utlandsfödda i vården*, DN, 2008-20-09.

En annan lösning kan vara att mer medvetet gå ut och rekrytera fler med invandrarbakgrund till vården. Norrköping är en kommun som sett de allt större behoven av mångkulturell kompetens eftersom allt fler vårdtagare har invandrarbakgrund. 2001–2002 genomförde man därför projektet ”Mångfald i vården” som vände sig till arbetslösa invandrare i kommunen. Projektet hade ett dubbelt syfte: att underlätta rekrytering och integrera invandrare i det svenska arbetslivet. Parallellt erbjöds dessutom de som redan arbetade inom vården möjligheter till kompetensutveckling.

De som deltog kom från olika språkgrupper men en grundförutsättning var att de också skulle behärska god svenska. Projektet inleddes med tre veckors introduktion med fokus på yrkesspråk och vårdterminologi. Därefter gick de ut på en 20 veckor lång handledarstödd praktik som följdes av ett vikariat på en termin. Sista terminen fick de ytterligare vårdutbildning.

De som deltog fick ett löfte om att de skulle få tillsvidareanställning om de genomförde projektet och blev godkända. 14 av de 20 som var med från starten blev godkända och fick den utlovade anställningen som undersköterska. Ett exempel som visar på hur man kan förstärka den mångkulturella kompetensen i en kommun på ett mer varaktigt sätt.⁴⁰⁷⁾

På sikt är förstås målet att vårdpersonalens bakgrund ska likna den som finns i befolkningen som helhet så långt det är möjligt. Det vore en självklarhet att åtminstone några av dem som arbetar på till exempel en vårdcentral i ett invandrartätt område också talar de språk som är vanligast där. Även om man utbildar särskild personal som ska övervaka att alla behandlas rättvist och lika är själva närvaron av en sådan person, eller kommunikatör, en markering om att det är särskilda lösningar som krävs för att skapa jämlikhet. Vi lever i ett mångkulturellt samhälle och därför borde vi betrakta mångkulturell kompetens som en självklarhet.

Invandrare blir syndabockar i kristider

Facken har varnat för att den finansiella krisen kan leda till att högerpopulistiska partier får ännu mer vind i seglen. Detta märks i en del europeiska länder, även om bilden av dessa partiers framgångar inte är entydig. I vissa länder går de framåt, till exempel i Storbritannien och Sverige där det är val till nationella parlament under 2010 och där sådana partier förväntas höja sina röstsiffror jämfört med tidigare val.

⁴⁰⁷⁾ Projektbank på webben:
www5.e.lst.se/projektbanken/dokument/0021_etnicitet_jamstalldhet_mangfald_i_varden.htm

Högerpopulistiska partier är starka och närvarande aktörer även i en rad andra länder i Europa som Italien, Frankrike, Nederländerna, Belgien, Österrike och Tyskland. De finns också i flera av de nya EU-länderna som Bulgarien och Rumänien.⁴⁰⁸⁾

Dave Prentis, generalsekreterare i Kommunals brittiska motsvarighet Unison, var värd för ett möte i samband med G20-mötet i London i maj 2009 med fackliga representanter från hela EU. Han varnade i sitt inledningstal för framväxten av högerpopulistiska partier som riskerar att locka medlemmar i facket som är missnöjda med sin situation. Han manade till samverkan på europeisk nivå och konkreta åtgärder. Privatiseringar och den alltmer globaliserade arbetsmarknaden pekades ut som faktorer som gör samarbete över gränserna allt viktigare.

Har löner födelseland?

- 2003 gav Kommunal ut rapporten "Har löner födelseland" som följdes upp med "Får man sämre anställningsvillkor och lägre lön om man är född utomlands?" 2009. Utlandsfödda har ofta andra arbeten som ger lägre status vilket avspeglas i lönekuvertet. Bland Kommunals medlemmar är det vanligare att utlandsfödda har tillfälliga anställningar eller är avlönade per timme. De lägre lönerna beror i stor utsträckning på otryggare anställningsförhållanden.
- Antalet timavlönade har ökat kraftigt bland Kommunals medlemmar och utvecklingen har varit särskilt dramatisk bland medlemmar födda utanför Norden. I den gruppen skedde en ökning från 4 till 20 procent från 1998 till 2007. Flertalet av Kommunals medlemmar har individuell lönesättning, det är viktigt att det finns klara och tydliga kriterier för hur lönerna sätts för att motverka diskriminering. Men det effektivaste sättet att höja invandrades löner i Kommunal vore att se till att fler fick tillsvidareanställning eftersom lönerna i stort sett alltid är högre för tillsvidareanställda jämfört med tillfälligt anställda.
- Antalet utomnordiska medlemmar i Kommunal har ökat och var 2007 strax under 50 000. Medlemmar som var födda i Sverige och Norden hade högre löneläge än övriga. Medlemmar som var födda i Europa men utanför EU hade däremot 1 300 kronor lägre lön medan medlemmar födda i övriga världen låg 1 100 lägre. En del av dessa skillnader kan exempelvis bero på kortare arbetslivserfarenhet.
- I den första studien var löneskillnaderna störst för de lägsta lönerna, men den skillnaden har minskat i den andra studien. Förändringen beror förmodligen på att de lägsta lönerna i de centrala och lokala avtalen ökat i de senaste avtalsrörelserna.
- Var femte medlem som är född utanför Norden har högskoleutbildning, ett tecken på att arbetsmarknaden inte fungerar tillfredsställande för den här gruppen.

⁴⁰⁸⁾ Fakta kring detta hittar man bland annat i Rydgren, Jens & Widfeldt, Anders red: *Från Le Pen till Pim Fortuyn – Populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*, Liber, 2004 och Bengtsson, Håkan, red: *Högerpopulismen – en antologi om Sverigedemokraterna*, Premiss 2009.

Det största högerpopulistiska partiet i Sverige är Sverigedemokraterna, SD. Partiet bildades av personer som hade sina rötter i antidemokratiska rörelser som var arvtagare till 30-talets nazism och fascism. Men med tiden har SD blivit ett mer rumsrent och allmänt accepterat parti. Det har sitt allra starkaste fäste i södra Sverige, partiets nio mest framgångsrika kommuner finns i Skåne och ytterligare några viktiga fästen finns i Blekinge.

Åsiktsmässigt har inte Sverigedemokraterna ändrat sig särskilt mycket sedan starten, det är fortfarande starkt fokus på kamp mot det mångkulturella samhället och bevarandet av Sverige som en nation dominerad av etniska svenskar. Men i början hade partiet endast uttalade uppfattningar i frågor som rörde invandringen, i dag pågår ett arbete med att skapa politiska program för ytterligare en rad områden. Även medlemsunderlaget och väljarkåren har förändrats och breddats vilket har gjort att partiet i dag står på randen till ett genombrott. Men den sneda könsfördelningen kvarstår, SD är Sveriges mest mansdominerade parti.⁴⁰⁹⁾

Vem röstar på högerpopulisterna?

Vilka är det då som röstar på ett parti som SD? Det är känt att i synnerhet män ur arbetarklassen är mer benägna att rösta på högerpopulistiska partier. Intresset förefaller vara störst bland unga och äldre. Ung Val, som testar partisympatier hos gymnasieelever, har under 2000-talet noterat höga siffror för Sverigedemokraterna främst bland unga män på yrkesförberedande linjer.

Men det är en allmän erfarenhet inom Kommunal att liknande uppfattningar finns även bland förbundets medlemmar, trots att det domineras av kvinnor. De samtal som förs på arbetsplatser där Kommunal har medlemmar är inte nödvändigtvis så mycket annorlunda än där männen dominerar, däremot kan det finnas kulturella skillnader mellan hur män och kvinnor framför sina åsikter. Det är mer legitimt för män att uttrycka en öppen främlingsfientlighet, medan kvinnor kanske väljer andra ord för ungefär samma känslor och åsikter.⁴¹⁰⁾

Enligt Björn Fryklund, professor vid IMER (Internationell Migration och Etniska Relationer) vid Malmö högskola, är det klassiska mönstret för ett högerpopulistiskt parti att en tredjedel av väljarna kommer från Socialdemokraterna, en tredjedel från högerpartier och en tredjedel är tidigare partilösa (förstagångsväljare, soffliggare eller hoppjerkor). När Ny demokrati slog igenom var andelen före detta

⁴⁰⁹⁾ Lodenius, Anna-Lena: *Sverigedemokraternas historia*. Ur Bengtsson, Håkan, red: *Högerpopulismen – en antologi om Sverigedemokraterna*, Premiss 2009.

⁴¹⁰⁾ Attityderna till invandring bland Kommunals medlemmar finns inte med i några undersökningar som publicerats och det är inte statistiskt säkerställt, däremot har sådana uppfattningar framförts i olika sammanhang och i mer interna rapporter.

socialdemokrater något högre, förmodligen eftersom Socialdemokraterna då hade en så stark ställning i Sverige.⁴¹¹⁾

Det här betyder inte att Ny demokratis politik var mer vänster än höger. Bara att partierna uppenbarligen attraherar väljare från olika politiska läger. Det samma gäller förmodligen Sverigedemokraterna. Framför allt attraherar partiet väljare som tidigare känt sig hemlösa i politiken, oavsett vad de röstat på.

Sverigedemokraterna vill helst att partiet ska framstå som ett mittenparti, eller som ett parti som inte går att placera alls på höger- och vänsterskalan. Men framför allt har Sverigedemokraterna mycket tydliga drag av högerparti, partiet framstår som värdekonservativt, lite som den gamla högern. SD vill visserligen ha en stark stat, och förespråkar en välfärd som bygger på soldariskt inbetalda skatter. Men det anser å andra sidan även högerpartierna, det är snarare nivåerna man diskuterar i den svenska politiken. SD har representation i nästan hälften av Sveriges kommuner och har nästan alltid röstat för högerpartierna. I 44 kommuner har partiet i praktiken fungerat som ett stödparti för den borgerliga alliansen.⁴¹²⁾

Genom att fokusera på kärnfamiljen, en traditionell kvinnoroll och kristendomen som en svensk kulturbärare framstår Kristdemokraterna som det parti som Sverigedemokraterna står allra närmast. Men där finns även stora olikheter som Kristdemokraternas starka försvar för människovärdet och solidaritet med utsatta människor, till exempel manifesterat i partiets starka försvar för höga biståndsnivåer.⁴¹³⁾

Socialdemokraterna är det parti som står allra lägst på värdeskalan för Sverigedemokraterna, SD hävdar att det är socialdemokratins fel att Sverige utsatts för det ”mångkulturella experimentet”. När Mona Sahlin valdes till ny partiordförande skickade Jimmie Åkesson ut ett pressmeddelande där han beskrev valet som idealiskt för SD:

Sahlins extrema hållning i invandrings- och integrationsfrågor /.../ tillsammans med hennes uttalade förakt för det svenska kulturarvet kommer med största sannolikhet att underblåsa väljarflykten från socialdemokraterna till sverigedemokraterna. Från vår sida kommer vi att intensifiera ansträngningarna för att vinna över socialdemokratiska väljare genom ett antal riktade kampanjer /.../ Jimmie Åkesson

⁴¹¹⁾ Lodenius, Anna-Lena: *Sverigedemokraternas historia*. Ur Bengtsson, Håkan, red: *Högerpopulismen – en antologi om Sverigedemokraterna*, Premiss 2009.

⁴¹²⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Slaget om svenskheten*, Premiss, 2009, s 281.

⁴¹³⁾ Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Slaget om svenskheten*, Premiss, 2009.

klargjorde också att det var skönt att inte längre Göran Persson satt vid rodet med sin 'image av falsk traditionalism, lantlighet och folkhemsideologi'.⁴¹⁴⁾

Vad kostar invandringen?

De högerpopulistiska partiernas propaganda fokuseras ofta på två faktorer: kostnader för invandring och ökad kriminalitet som de menar är en följd av den höga invandringen. Sedan terrorattentatet mot World Trade Center i New York den 11 september 2001 har även bilden av islam som ett hot för fred, säkerhet och sammanhållning vuxit till en allt viktigare fråga. Här följer några råd i debatten med SD. Fler tips kan hämtas till exempel i boken "Slaget om svenskheten" (Premiss, 2009, Wingborg/Lodenius).

Vi kan inte köpslå om människovärde, den som utsätts för allvarliga förföljelser har rätt till asyl. Det är ett löfte vi gett till FN och andra länder. Hur asylsystemet ser ut kan vi förstås diskutera, men det finns inget skäl att tro att det är för generöst. I synnerhet inte sedan vi samordnat vår flyktingpolitik med EU:s med allt vad det innebär av sträng gränsövervakning och kontroll av alla som transporteras mellan EU och resten av världen. Att det sedan kommer en och annan som får uppehållstillstånd på felaktiga grunder är svårt att undvika, men helt säkert är att vi också ger avslag på asylansökningar för människor som blir fängslade och utsätts för kränkande behandling när de återvänder. Sverige har vid upprepade tillfällen mottagit kritik av FN, bland annat för att barn till papperslösa inte har rätt till vård och för agerandet när två asylsökande terrorismstänkta egyptier avvisades till Egypten i december 2001.⁴¹⁵⁾

Det går att beräkna vad det kostar att ta emot flyktingar. Siffrorna finns hos svenska myndigheter och har presenterats ett flertal gånger. Men SD:s anhängare tror ändå att sanningen förtigs. Det spelar ingen roll hur många siffror som presenteras. Även om vi kunde visa att Sverige faktiskt tjänar på invandringen skulle SD vara motståndare till den. Partiet vill inte ha ett mångkulturellt samhälle, och att diskutera kostnader är bara ett svepskäl. Det finns ingen anledning att ge sig in i sådana diskussioner.

Långa tider har vi faktiskt tjänat på invandringen. Det har varit under tider då vi haft arbetskraftsinvandring och tagit emot människor som fått arbete på en gång i den svenska industrin (från 50-talet och in på 70-talet). I tider av arbetslöshet blir invandringen mer kostsam. Men det verkligt stora problemet för Sverige är att vi arbetar för lite, samtidigt som vi lever allt längre. Unga människor utbildar sig länge och har svårt att få jobb, pensionsåldern för vissa yrkesgrupper är låg vilket gör att

⁴¹⁴⁾ Pressmeddelande, SD:s hemsida, 2007-03-19.

⁴¹⁵⁾ SVT/Rapport: *FN-kritik mot Egypten-avvisning*, 2005-05-20.

de år då vi betalar in pengar till välfärdssystemet är för få. Det är en ekvation som inte går ihop.

Personer som kommer till Sverige i vuxen ålder och inom rimlig tid får ett arbete och börjar betala skatt är alltid en vinst för Sverige eftersom vi inte behöver betala för deras grundutbildning. Problemet är arbetslösheten och diskrimineringen som gör att människor inte får arbete. Inte invandringen i sig.⁴¹⁶⁾

SD:s ekonomiska politik bygger på att vi kan spara massor med pengar om vi stoppar invandringen. Det är därför möjligt att lova olika reformer som man inte tycker behöver någon annan finansiering. Men om Sverige gick ut ur EU och slutade ta emot invandrare skulle den svenska ekonomin rasa ihop fullständigt, i globaliseringens tidevarv är vi beroende av andra länder och SD:s politik skulle innebära allvarliga inskränkningar i den svenska välfärden.

Hur påverkas ekonomin om vi stoppar invandringen? OECD listar en rad länder där många snart går i pension samtidigt som nativiteten, barnafödandet, är lågt. Många av dessa länder finns i Europa. I till exempel Japan, Tjeckien och Italien försvinner en tiondel av de arbetsföra om invandringen stoppas. I Sverige skulle 3,4 procent försvinna, det handlar om totalt cirka 200 000 löntagare. OECD:s råd till länderna är: Skaffa en politik så att ni kan använda migranter på bästa sätt.⁴¹⁷⁾

Brottslighet är alltid vanligare bland grupper i samhället som är socialt och ekonomiskt utsatta, den är alltid högre i lägre samhällsklasser. Så ser det ut i alla samhällen. Statistiken visar att utlandsfödda oftare blir registrerade för brott, men vad statistiken visar är egentligen att fler utlandsfödda saknar arbete, pengar, en anständig bostad och annat som gör oss till fungerande samhällsmedborgare. Den övervägande majoriteten av alla som flyttar till Sverige under sitt liv begår inga brott, det är en mindre grupp som utmärker sig. Så är det även när det gäller svenskfödda i brottsstatistiken. Men gruppen som begår brott är något större bland de utlandsfödda. Brottsligheten skulle inte försvinna om vi slutade ta emot invandrare.

Hotet från islam slutligen är ett alltmer omdiskuterat fenomen. SD och en del andra som debatterar frågan tenderar att dra alla muslimer över en kam. Islam är en världsreligion som förekommer i många olika länder och former. Många av de som kommer till Sverige som flyktingar från muslimska länder är sekulariserade och bryr sig ungefär lika mycket om sin religion som de svenskar som går i julottan en

⁴¹⁶⁾ Se till exempel TT: *Jobb avgör kostnad för invandring*, 2009-10-15.

⁴¹⁷⁾ OECD: *International Migration Outlook*, 2009. Sydsvenskan: *Aldrig förr har så många brutit upp*, 2009-07-04. Artikeln citerar statistik förutom OECD även IOM, UNHCR, ILO, World Watch Institutet m fl.

gång om året. Att det finns fundamentalistiska riktningar inom islam ska inte få oss att döma alla muslimer.

Samtidigt är det förstås viktigt att peka på att kränkningar är oacceptabla oavsett vem som utför dem. Barnnäktenskap, könsstympning, hedersvåld etc strider mot svensk lag och den som utför sådana handlingar ska dömas. Precis som den som våldtar och misshandlar, alltså brott där det inte finns en lika stark koppling till andra länder och kulturer.

Sammanfattning av kapitlet

EU:s nya blå kort-direktiv införs samtidigt som gränsen till EU för lägre kvalificerad arbetskraft är minst lika svår att forcera som tidigare. Nyheter om flyktingbåtar som sjunkit i Medelhavet väcker rubriker, men ännu fler drunknar i tysthet. Andra stoppas vid någon gräns eller tar sig in illegalt i Europa på andra sätt. De blir en del av Europas växande grupp papperslösa, de mest utsatta och exploaterade på arbetsmarknaden. EU:s politik är cynisk och svårförklarlig, Europa behöver arbetskraft men vill inte ge människor som kommer hit rätt till anständiga arbetsvillkor.

I dag finns inga särskilda möjligheter till sanktioner om en arbetsgivare inte sköter sig. EU är på väg att införa ett direktiv som gör detta möjligt, men det behöver bli slagkraftigare för att ge effekt. Arbetsgivare som bryter mot reglerna ska till exempel bestraffas med avstängning i ett år. LO tycker det borde vara tre år och att det i direktivet klargörs tydligare vem som har arbetsgivaransvaret. Nu finns det relativt goda möjligheter att till exempel skylla på en underleverantör och den möjligheten undanröjs inte i det nya direktivet.⁴¹⁸⁾

Det finns anledning att fundera över ett mer positivt förhållningssätt till migration och då är begreppet cirkulär migration användbart. Människor som migrerar skaffar sig ett betydelsefullt mänskligt kapital av erfarenheter och kunskap som skulle kunna tas bättre till vara.

Information till migrantarbetare redan vid ankomsten är viktigt, det kan göras på olika sätt men det måste kännas välkomnande. Det finns enkla exempel från fackligt arbete i andra delar av världen som kan tjäna som inspiration. Jordbrukarnas fackliga organisation i Spanien har ett välkomstprogram där man ger säsongarbetare från Colombia information om hälso- och sjukvård och annan offentlig service som de kan använda sig av, hur de bäst och billigast skickar hem pengar och vad som står i den spanska arbetslagstiftningen. Samarbete med facket i de länder migrantarbetarna kommer ifrån kan vara ett sätt att utforma informationen på ett

⁴¹⁸⁾ Jacobsson, Gun: *EU-förslag väcker fackligt motstånd*, LO-tidningen, 2009-07-13.

bättre sätt och också ge information om var de kommer ifrån och vad de lämnar bakom sig. Att informera på rätt språk är viktigt, här behöver facket höja sin kompetens och i mesta möjliga mån möta migrantarbetarna på deras eget språk.⁴¹⁹⁾

I Global Commission of International Migration, GCIM – den FN-kommission som Jan O Karlsson var ordförande för – diskuterades även tanken på portabla rättigheter, det vill säga att man som individ bär sina rättigheter med sig. Detta kan handla om pensioner men också andra sociala rättigheter. Men framför allt om det som i fackliga sammanhang talas om som ”decent work”, alltså mänskliga rättigheter i arbetslivet. Fackliga rättigheter är mänskliga rättigheter.⁴²⁰⁾

När vi skapade en nordisk marknad utvecklade vi också sociala trygghetssystem som skulle fungera i hela Norden. Nu finns särskilda regler inom EU för att säkra den sociala tryggheten för den gränsöverskridande arbetskraften men skyddet kunde vara starkare. På den globala nivån finns i dag inga effektiva instrument för att göra till exempel pensionsrättigheter flyttbara, vilket är ett problem främst för dem som har låga inkomster. Här finns svenska erfarenheter som skulle kunna användas. Vi har byggt upp individuella konton för flera miljoner individer och ett liknande system vore möjligt även på global nivå.

Migrantarbetare kan vara ett värdefullt bidrag till sina hemländer och bistå i utvecklingsprocessen. Spanska regeringen är behjälpligt med råd när säsongarbetarna återvänder hem och försöker skapa mindre eller mellanstora företag i Colombia. Rådgivningen handlar både om finansiering och tekniska råd. 2006 hade cirka 1 200 colombianer deltagit i sådana program. Den här typen av band mellan migrantarbetare som tidigare arbetat inom EU kan stärka deras ställning vid återvändandet och ge värdefullt stöd.⁴²¹⁾

Sverige kan också skapa liknande partnerskap, inte minst med länder där det finns en svensk population av personer som migrerat mer permanent till Sverige. Det kan handla om att erbjuda utbildning i Sverige som kan vara viktig även vid hemkomsten. Detta kanske främst är en regeringsfråga men även facket kan spela en roll. Transnationella nätverk är en resurs i biståndet som kunde användas mer.⁴²²⁾

⁴¹⁹⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

⁴²⁰⁾ Nyquist Brandt, Åsa: *Migration, människor, möjligheter*, Palmecentret, 2006-11-16.

⁴²¹⁾ Newland, Kathleen: *Circular Migration and Human Development*, UNDP, Human Development Reports Research Paper, 2009/42.

⁴²²⁾ Hedberg, Charlotta & Malmberg, Bo: *Den stora utmaningen: Internationell migration i en globaliserad värld*, Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet, 2008.

Sverige saknar, till skillnad från många andra länder, en integrationslag. Det har väckts förslag om att en sådan lag skulle kunna motverka en del brister som finns i dag och klargöra vems skyldighet det är att se till att nyanlända inlemmas i det svenska samhället. Är det kommunernas, individens eller andra aktörers uppgift? Integrationsfrågorna är viktiga och måste tas på ett större allvar.⁴²³⁾

Diskriminering av invandrare på den svenska arbetsmarknaden är ett stort problem. Men många av de sektorer där Kommunal har medlemmar som lantbruk, odling och vårdsektorn utmärks inte av att särbehandla invandrare, tvärtom tycks man gärna anställa arbetskraft med annan bakgrund. Visserligen är det lätt att se att arbetsgivarna inom de gröna näringarna ser att de kan öka sina marginaler genom att ta in arbetskraft utifrån och dumpa villkoren. Men öppenheten inom många av de branscher som Kommunal organiserar borde kunna ses som en förebild för andra branscher.

Den som arbetar med människor från andra länder och kulturer behöver också få stöd med att se sina egna fördomar och reaktioner och diskutera dessa. Det som leder till en ojämlig vård är förmodligen till stor del omedvetet. Vårdpersonal behöver handledning och fortbildning för att klara av att göra en fullgod arbetsinsats. Många mångfaldsplaner blir hyllvärmare. Det är en utmaning att se till att mångfaldsplaner och liknande arbetar sig ner i organisationerna och gör skillnad.⁴²⁴⁾

Vården fungerar inte jämlikt i dag och vårdpersonal behöver stöd för att bearbeta sina egna fördomar. Förslaget med hälsokommunikatörer kan vara en väg, men kanske trots allt hellre allvarliga satsningar på att öka den mångkulturella kompetensen allmänt genom att man utbildar och anställer fler med annan bakgrund.

Utmaningen för facket ligger i att kunna försvara allas lika rättigheter på arbetsmarknaden och i samhället i övrigt, och i det ligger att ta debatten med främlingsfientliga krafter vare sig de är organiserade i partier som Sverigedemokraterna eller agerar utanför dessa. SD försöker så split mellan svenskfödda och utlandsfödda i stället för att visa på de ökande klassklyftorna som drabbar löntagare i gemen, oavsett bakgrund. Ett alltmer globaliserat arbetsliv kräver sammanhållning mellan alla arbetstagare och en förståelse för att vi har gemensamma intressen i att bevaka att lönenivåer och arbetsvillkor upprätthålls.

Stora tv-sända debatter är kanske inte alltid den rätta vägen eftersom de ger ett parti som SD en legitimitet. Det kan verka som att SD är ett parti som alla andra, när det

⁴²³⁾ Mångfald som möjlighet – Åtgärder för ökad integration på landsbygden, SOU 2008:56.

⁴²⁴⁾ Ekblad, Solvig: *Migration och hälsa i vård och omsorg*, Vårdalinstitutet, 2008-04-15.

i själva verket är ett parti som kränker grundläggande mänskliga rättigheter genom att inte respektera principen om allas lika värde oavsett till exempel ursprung, etnisk tillhörighet, religiös övertygelse eller sexuell läggning. Ett sådant parti kan inte betraktas som demokratiskt, även om det har ordet demokrati i partinamnet.

Kampen mot främlingshatet tas egentligen bäst på arbetsplatsen, i fikarummet eller i privata sammanhang där människor träffas. Att mötas som jämlikar och diskutera politik är ett motgift mot politisk extremism. Undersökningar visar att i de länder där den politiska höger- vänsterskalan är mest tydlig har högerpopulistiska partier svårare att få genomslag.

Högerpopulistiska partier ska tas på allvar men utstötning och svartmålning kan ibland få motsatt effekt. Då kan sådana partiets representanter framstå som martyrer och få sympatierna på sin sida. Bättre är att visa att de har fel i sak. Det går att påpeka förenklingar, felaktigheter och illvilliga tolkningar. Kunskap är viktig, men det kan räcka långt med lite vanlig politisk allmänbildning och ett engagemang för de människor som främlingshatet slår emot.

5 Gränsöverskridande arbetsgivare

Riskkapitalbolag tar över den svenska vården

En landstingsägd vårdcentral togs över av ett familjeföretag som efter några år såldes till Capio, som ägs av ett stort riskkapitalbolag (företag som finansieras via kapital från privata investerare eller fonder). Det tog flera månader innan man hann ändra alla skyltar efter det senaste ägarbytet. Så ser det ut i en förort till Stockholm.

– Och det gillar vi inte, konstaterar undersköterskan bistert bakom öppningen i glasväggen i entrén.

Hon tar emot de 150 kronorna som läkarbesöket kostar. När hon får veta att besökaren ska skriva om just den här typen av arbetsgivare berättar hon om sina erfarenheter. Egentligen är det väl inte så stor skillnad på själva jobbet, hennes invändningar är främst principiella. Hon tycker det är omoraliskt att den här typen av bolag kan få göra vinster i vården.

– Nej, i så fall ska väl vi anställda ha del av vinsten också i så fall, skattepengar ska inte skickas till skatteparadis.

Alla vårdcentraler som ligger inom något slags rimligt avstånd för de boende i denna förort ägs numera av något av de stora riskkapitalbolagen. Så mycket för den valfrihet som utlovades när den offentliga vården skulle konkurrensutsättas.

Undersköterskan blir tillfrågad om hon kan tänka sig att medverka i en kongressrapport för Kommunal men viftar bestämt bort frågan. Hon hänvisar till andra som uttalat sig och råkat illa ut, hon vill inte riskera sitt jobb, säger hon. Meddelarfriheten är inte lika stark i de privata vårdföretagen.

Fyra av de fem största privata vårdbolagen i Sverige, förutom Capio och Carema är det Attendo och Aleris, ägs av bolag som förvaltas av riskkapitalbolag.⁴²⁵⁾ Det betyder att ägandet är utspritt på olika håll i världen och att en del av vinsterna skickas vidare till skatteparadis så att investerarna ska slippa betala skatt i Sverige. Ett exempel på hur globaliseringen märks i Kommunal på arbetsgivarsidan.

Numera är det ofta privata företag som tillhandahåller välfärdstjänster, men vi betalar fortfarande via skattsedeln. Utförsäljningar sker bland annat av besparingsskäl, alltför sällan ställs andra krav på de som lägger anbud för att ta över. I regel fungerar verksamheten bra. Det är inte de stora vårdjättarna som drar på sig

⁴²⁵⁾ Kainz Rognerud, Knut: *Privatvården ger miljarder*, DN, 2009-09-10.

mest anmärkningar. De grövsta exemplen hittar man snarare bland mindre företag inom till exempel barnomsorg, hemtjänst och städning.

Andra gränsöverskridande arbetsgivare hittar vi bland bemanningsföretagen. Det har blivit allt vanligare att den som kommer för att arbeta i Sverige inte är anställd av en svensk arbetsgivare, många rekryteras av bemanningsföretag i hemlandet vilket kan innebära att de inte får lönen utbetald förrän de kommer hem igen. Andra kommer hit som företagare med F-skattsedel från hemlandet, även om de bara har en enda uppdragsgivare i Sverige.

Ett alltmer globalt näringsliv

Internationaliseringen av det svenska näringslivet är en process som inleddes för länge sedan, men den har accelererat på senare år. Under 1990-talet ökade de utländska direktinvesteringarna över hela världen, något som snabbt märktes även i Sverige. En förklaring till att just Sverige blev en intressant marknad var att en del tidigare begränsningar för utländska medborgare att köpa svenska företag försvann mot slutet av 1980-talet. Men redan tidigare hade många svenska företag flyttat alltmer av sin verksamhet utomlands och den utvecklingen har fortsatt, de företag som den svenska allmänheten fortfarande betraktar som svenska (IKEA, H&M etc) är det i allt mindre grad.

Globaliseringen av näringslivet har gått snabbare i Sverige än i våra grannländer. Detta beror, anser vissa forskare, på att vi så länge varit beroende av ett fåtal stora företag. En handfull stora familjer har dominerat den svenska ekonomin, samverkat väl med statsmakterna och haft fördelar av detta. Men när de tappar mark uppstår ett vakuum som fylls med nya aktörer.⁴²⁶⁾

De två ägarmodeller som expanderat mest på senare år är dotterbolag till utlandsägda bolag och riskkapitalbolag, eller Private Equity, PE, som det också kallas. Riskkapitalbolagen är särskilt intressanta för Kommunals medlemmar eftersom de ofta finns inom vård- och omsorg och en del andra av de områden där Kommunals medlemmar finns.⁴²⁷⁾

Utlandsbaserade företag kommer in på den svenska marknaden på en mängd olika sätt, privata svenska företag köps upp, avregleringar skapar utrymme för nya aktörer, offentlig verksamhet läggs ut på entreprenad och utlandsbaserade företag

⁴²⁶⁾ Henrekson, Magnus & Jakobsson, Ulf: *Globaliseringen och den svenska modellen för företagsägande och företagskontroll*, IFN Policy Paper nr 22, Institutet för Näringslivsforskning, 2008.

⁴²⁷⁾ Henrekson, Magnus & Jakobsson, Ulf: *Globaliseringen och den svenska modellen för företagsägande och företagskontroll*, IFN Policy Paper nr 22, Institutet för Näringslivsforskning, 2008.

bjuder under i offentliga upphandlingar etc. Både när det gäller de utlandsägda dotterbolagen och riskkapitalbolagen innebär ett övertagande att bolaget lämnar börsen.

När det gäller de bolag som finns kvar på börsen har tydliga ägarfamiljer allt oftare ersatts av fonder, till exempel pensionsfonder, som investerar i det svenska näringslivet. Investeringar sker strikt efter kravet på lönsamhet, ägaransvaret blir otydligt när det splittras upp. Motparten arbetsgivaren blir allt otydligare.

Mer än 1 000 svenska företag har i dag riskkapitalbolag som aktiva ägare. Man räknar med att cirka 150 000 svenskar arbetar i sådana bolag, det betyder att de är en större arbetsgivare sammantaget än den svenska staten.⁴²⁸⁾ Riskkapitalbolagen omsätter ett värde motsvarande 11 procent av Sveriges BNP.⁴²⁹⁾

– De växer så det knakar, säger Elisabeth Hammarstedt, ordförande i Kommunal Stockholm och syftar på de stora jättarna till vårdbolag som tar över mer och mer av vården.

Hon räknar upp dem, ett efter ett och Tom Jansson, ombudsman Kommunal Stockholm, fyller i. De nämner Carema, som ägs delvis av staten Singapore, nu finns olika dotterbolag och det är ständiga förändringar, aktier byter ägare, bolag slås ihop och plockas isär. Det är svårt för facket att hänga med. Riskkapitalbolagen finns inom många av Kommunals verksamhetsområden, inte bara vård och omsorg utan även inom till exempel städning och kökstjänster.

De bolag som Tom och Elisabeth nämner har lagt under sig en stor andel av verksamheten på vissa områden. Fyra stora vårdbolag, Attendo Care, Aleris äldreomsorg, Carema äldreomsorg och Förenade Care driver mer än 50 procent av all privat hemtjänst i Sverige. Men den andra halvan av tjänsterna utförs av desto fler företag. Sammanlagt fanns 200 privata utförare inom hemtjänsten år 2008.⁴³⁰⁾

De som arbetar där kan mycket väl vara i stort sett samma individer som innan riskkapitalbolagen tog över. Det är inte säkert att den som besöker en vårdcentral eller ett äldreboende märker någon större skillnad mot tidigare. Nedskärningar kan ske oavsett vem som äger en verksamhet. Men de stora vårdbolagens intåg i branschen visar ändå på en utveckling som vi ännu inte fullt ut sett konsekvenserna av.

⁴²⁸⁾ Henrekson, Magnus & Jakobsson, Ulf: *Globaliseringen och den svenska modellen för företagsägande och företagskontroll*, IFN Policy Paper nr 22, Institutet för Näringslivsforskning, 2008.

⁴²⁹⁾ Bengtsson, Hanna & Sjösten, Pernilla: *Främmande kapital – ur tre perspektiv*, Handelshögskolan BBS, Kalmar, Uppsats C-nivå, 2008.

⁴³⁰⁾ Magnusson, Oscar: *200 privata företag driver hemtjänst*, SKTF-tidningen, 2009-09-07.

Framväxten av allt fler affärer med riskkapitalbolag inblandade är ett internationellt fenomen. I en rapport för världsekonometiskt forum i Davos 2008 beskrivs en mer än 40-procentig ökning av alla affärer där sådana bolag är inblandade på drygt fyra år. Endast 6,7 procent av dessa transaktioner handlade om offentlig verksamhet som såldes ut. Men tittar vi på värdet av affärerna står de för en större del eller närmare bestämt 28 procent. Nästan hälften av riskkapitalbolagsaffärerna sker i Europa, men marknaden växer även i Asien där nu var tionde sådan affär äger rum.⁴³¹⁾

Akutsjukhuset som såldes ut

Sveriges enda privatägda akutsjukhus är S:t Görän i Stockholm. Här arbetar bland andra undersköterskan Kevin Thompson som flyttade från London till Stockholm 1976, två år senare började han arbeta inom vården. 1986 fick han jobb på akuten på S:t Görans sjukhus och där blev han kvar. Han valdes in i sektionsstyrelsen 1990 och blev sektionsordförande 1993.

Kevin Thompson tar emot i en mindre villalikhande byggnad i kraftigt behov av renovering som ligger i ett hörn av sjukhusområdet. Han ritar på en white board och berättar den komplicerade historien om hur ägarförhållandena skiftat på hans arbetsplats. 1994 gjordes S:t Görän om till ett landstingsägt bolag. De anställda fick välja om de skulle följa med in i det nya bolaget, och det gjorde nästan alla. När det blev borgerlig majoritet igen i Stockholms läns landsting beslutades att S:t Görän skulle få en privat ägare. Det fanns många intressenter, bland annat uttryckte ett kinesiskt företag intresse för att ta över, berättar Kevin Thompson.

Året därpå (1999) sålde Stockholms läns landsting driften (själva byggnaderna ägs fortfarande av landstinget) till Bure hälsa & sjukvård (BHS), ett affärsområde inom investmentbolaget Bure som hade bildats med löntagarfondspengar. Det var det första och hittills enda akutsjukhuset i landet som privatiserades. Ett beslut som mötte mycket kritik av den politiska oppositionen som tyckte det var oansvarigt att lägga ut en så viktig välfärdstjänst som akutsjukvård på privata intressen. Prislappen var 250 miljoner.⁴³²⁾

BHS bytte namn till Capiro 2000 och 2004 bytte sjukhuset namn till Capiro S:t Görans sjukhus. 2006 blev Capiro uppköpt av riskkapitalister i en affär som gick till på ett sätt som kräver en del förklaringar som Kevin välvilligt bistår med. Han berättar att det fanns tre riskkapitalbolag, Apax, Apax France och Nordic Capital, som lade ett bud via det gemensamma bolaget Opica (ett anagram på namnet

⁴³¹⁾ Lerner, Josh & Gurung, Anurada: *The Global Economic Impact of Private Equity Report 2008, Executive Summary*, The World Economic Forum meeting at Davos, rapporten är en del av *The Globalization of Alternative Investments Working Papers, Volume 1*.

⁴³²⁾ Kainz Roinerud, Knut: *Vi har levererat sjukvård till ett lägre pris*, DN Ekonomi, 2009-09-10.

Capio). Styrelsen sa nej, men Opica lade ändå ett så kallat ”fientligt bud” med målet att köpa 90 procent av aktierna.⁴³³⁾ (Ett övertagande anses vara ”fientligt” om målbolagets styrelse avvisar erbjudandet, men budgivaren fortsätter att insistera på att få köpa alternativt anbudsgivaren gör erbjudandet utan att informera målbolagets styrelse förväg.)

Opica bjöd in investerare, i praktiken var det våra pensionspengar som satsades i vårdbolaget via bland annat AP-fonderna. Prislappen blev till sist 17 miljarder. I och med att riskkapitalbolag tog över avregistrerades bolaget som brukligt är på börsen.⁴³⁴⁾

Kevin Thompson säger att han till en början var skeptisk men att privata arbetsgivare inte är dåliga per automatik. Det viktiga är att det handlar om seriösa företag som har en positiv inställning till facket. I samband med att riskkapitalbolagen tog över pratade han med tidningen Kommunalarbetaren.

– Jag är rädd för att en massa räknemissar kommer att ha orealistiska krav på sjukhusets vinstnivå.⁴³⁵⁾

Några år senare tycker han trots allt att det fungerar rätt bra:

– Det är stor skillnad mellan den gamla styrelsen i Bure som kom från bilbranschen och hade en industriell syn på hanteringen och hur man sköter företag, säger Kevin Thompson. De som nu sitter i styrelsen kommer från den finansiella sektorn och de har mer av ett finansiellt tänkande.

Han tycker att det fortfarande finns ett allför stort fokus på förvärvet, alltså själva köpet av företaget, och för lite på att leverera kvalitet. Men det har blivit bättre, säger han.

– Det finansiella måste balanseras av insikten om att god kvalitet och bra arbetsmiljö kombinerad med effektiv resursanvändning är det som ger lönsamhet både på kort och på lång sikt.

Innan Capio såldes ut till riskkapitalbolagen hade han mer insyn i ägarförhållandena. Det fanns en aktiebok där han direkt kunde se vilka som var aktieägare och vilka aktier de ägde. Men från fackets sida är inflytandet långt viktigare än att veta exakt vilka fonder som placerar pengar i Capio. Den summa

⁴³³⁾ Fredriksson, Tommy: *Fientligt bud på sjukvårdsjätten Capio*, Sveriges Radio/Ekot, 2006-09-01.

⁴³⁴⁾ Martinsson, Magdalen & Myhrén, Lotta: ”Att göra rätt från början skapar kvalitet”, Sveriges Radio, 2009-09-10.

⁴³⁵⁾ Sjölander Holland, Ann-Christin: *Sjukhuset runt med Capio-Kevin*, Kommunalarbetaren, 2006-11-03.

som kommer från kommuner och landsting är också avgörande för hur det blir för Kommunals medlemmar, säger han.⁴³⁶⁾

Hemtjänsten trodde han var död

Den ensamme mannen låg ensam i sin lägenhet i nästan en vecka utan mat och hjälp med hygien. Han hade nämligen dödförklarats av misstag. Vårdbolaget hade blandat ihop mannen med en annan nyligen avliden person. Efter sex dagar ringde mannens dotter upp det ansvariga företaget Heidenstam och undrade vad som hänt.⁴³⁷⁾

Heidenstam ägs av företaget Attendo Care, ett av Nordens största företag inom service, omsorg och vård till äldre och funktionshindrade (också verksamt inom individ- och familjeomsorg). Företaget finns i Sverige, Norge och Danmark. Fallet med den dödförklarade mannen ledde till en så kallad Lex Maria-anmälan. Det är en av 28 anmälningar om vanvård i äldrevården hos just Attendo Care som lämnades in under 2006 och 2007, visade en kartläggning genomförd av tv-programmet Kalla fakta som väckte mycket uppmärksamhet i medierna.⁴³⁸⁾

Sådana här reportage om den privat drivna vården har blivit vanliga i medierna. Attendo Cares verksamhet i Uppsala har resulterat i rubriker i lokaltidningen UNT som ”70-åring nära att dö” och ”Vårdbolag anklagas för flera fall av vanvård”. Ofta sätts missförhållandena samman med att företagen till varje pris vill ha ut mesta möjliga vinst. När UNT:s reportrar jämförde de privata bolagen i vårdsektorn visade det sig att Attendo Care tar ut betydligt högre vinster ur verksamheten än konkurrenten Förenade Care, 10 procent jämfört med 5 procent eller mindre. Det har varit betydligt färre klagomål riktade mot Förenade Care jämfört med Attendo Care. Vilket möjligen har ett samband, tror politiker i äldrenämnden som tidningen talat med.⁴³⁹⁾

– Men det är klart att det inte är en bra drivkraft för kvaliteten om det främsta målet är att år efter år leverera höga vinster till ägarna, säger Staffan Yngve, socialdemokrat i äldrenämnden.⁴⁴⁰⁾

Man kan anmärka att 5–10 procents avkastning på insatt kapital i en affärsverksamhet faktiskt inte är så mycket. Vården lockar inte investerare för att där finns stora snabba pengar utan för att det är en stabil sektor där behoven är konstanta.

⁴³⁶⁾ Sjölander, Ann-Christin: ”Capios ägare är inte problemet”, Kommunalarbetaren, 2009-03-12.

⁴³⁷⁾ Kuutti, Sabina: *Fler fall hos Attendo Care*, TV4/Nyheterna, 2008-06-11.

⁴³⁸⁾ TV4/Kalla fakta: *Inslag av reporter Palm*, Erik, 2008-04-27.

⁴³⁹⁾ Wollters, Staffan: *Attendo Care mest lönsamma vårdbolaget*, UNT, 2008-07-09.

⁴⁴⁰⁾ Wollters, Staffan: *Attendo Care mest lönsamma vårdbolaget*, UNT, 2008-07-09.

Attendo Care tillbakavisade kritiken och sa att man hade en mycket bra verksamhet i Uppsala, men att uppmärksamhet i medierna genererar mer klagomål.⁴⁴¹⁾ Totalt rapporterades det in 476 Lex Maria-anmälningar mot Attendo Care från hela landet under samma period. (Lex Maria är det vardagliga namnet på den lag som säger att vårdgivare är skyldiga att anmäla till Socialstyrelsen om en patient utsatts för risker som kan leda till sjukdom eller allvarlig skada).⁴⁴²⁾

I januari 2009 fick Attendo Care skarp kritik av Socialstyrelsen för fyra dödsfall på äldreboenden i Stockholms län, bland annat hade de anställda tappat en kvinna i golvet utan att tillkalla läkare. Kvinnan dog morgonen därpå. Under hösten 2008 skrev Kommunalarbetaren flera gånger om hur anhöriga slog larm på Vintertullens äldreboende, i artiklar berättades om fallolyckor och om mediciner som inte delades ut. Attendo hade vunnit upphandlingen genom att lägga sig tolv miljoner under Aleris som tidigare bedrev verksamheten.⁴⁴³⁾

Det är inte statistiskt säkerställt att det skulle vara sämre hos just Attendo Care än hos andra vårdgivare, statistiken är bristfällig. Attendo Care ligger något högre än genomsnittet för liknande företag. När äldre själva får betygsätta den vård de får visar det sig att de privata vårdjättarna hamnar lägre än den offentliga vården när det gäller hur mycket tid personalen har för de boende, vilket främst är ett mått på hur hög personaltätheten är. Allra lägst hamnar just Attendo med snittet 2,3 på en femgradig skala mot 3 som är genomsnittet för all äldreomsorg. Aleris, en annan vårdjätte, får 2,4 och Carema 2,7.⁴⁴⁴⁾

Många anställda som intervjuades i Kalla faktas reportage 2008 vittnade om hur äldreboenden som de arbetat på varit underbemannade. En döende man i Uppsala låg nerklejad med avföring så länge att det torkade fast, till sist hade han så svåra smärtor att personalen fick ge honom morfin för att över huvud taget kunna tvätta honom. Baggeby gårds servicehus på Lidingö drevs av Attendo fram till januari 2008, där uppmanades personalen att arbeta mer effektivt när de klagade över att de inte hann med. Droppen för kommunen blev när en pensionär inte fick sina bandage omlagda på två veckor. Bytet av entreprenör ledde till att personalstyrkan nästan fördubblades.⁴⁴⁵⁾

Tittar man på Attendos hemsida finns mycket information om bolagets syn på kvalitet i vården. Bolagets policy beskrivs med många ord och även hur allvarligt

⁴⁴¹⁾ Wollters, Staffan: *Attendo Care mest lönsamma vårdbolaget*, UNT, 2008-07-09.

⁴⁴²⁾ Lex Maria finns i lagboken 6 kap. 4 § (1998:531).

⁴⁴³⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Kritik mot Attendo i samband med dödsfall*, Kommunalarbetaren, 2009-01-30 och *Kritik mot Attendo från anhöriga*, Kommunalarbetaren, 2008-08-20.

⁴⁴⁴⁾ Äldreguiden 2008.

⁴⁴⁵⁾ Kuutti, Sabina: *Fler fall hos Attendo Care*, TV4/Nyhetera, 2008-06-11.

man ser på eventuell kritik och just Lex Maria-anmälningar. Det uppges att antalet anmälningar minskat kraftigt och att företaget för en dialog med Socialstyrelsen om förbättringar. Fram till 2007 låg antalet anmälningar klart över genomsnittet men 2008 redovisade företaget enligt egna uppgifter för första gången siffror som var lägre än andra jämförbara företag.⁴⁴⁶⁾

Kritik av vården är förstås ingenting som bara drabbar vårdenheter som drivs av privata företag. Det produceras artiklar och tv-inslag också om den offentliga vården. Hösten 2009 var till exempel Astrid Lindgrens barnsjukhus i blåsväder i samband med flera påstådda felbehandlingar.⁴⁴⁷⁾ En orsak till felbehandling och missförhållanden som ofta lyfts fram är bristen på resurser. Hur budgeten ser ut avgörs av de ekonomiska ramar som politiker i kommuner och landsting sätter och där är den privata och den offentliga vården lika utsatt. Skillnaden är att många gärna kritiserar privat vård för oskäliga vinster, medan den offentliga vården snarare får kritik för ineffektivitet när pengarna tryter.

Attendo startade under namnet Svensk Hemservice 1987 och fick året därpå det första kontraktet inom äldreomsorg på entreprenad i Sverige. Verksamheten har breddats under 2000-talet och företaget erbjuder numera även omsorgstjänster till funktionshindrade, missbruksvård samt individ- och familjeomsorg.

Attendo togs över av brittiska riskkapitalbolaget Bridgepoint i februari 2005. Priset var då 2,2 miljarder kronor vilket var 23 gånger så mycket som vinsten det året. Ett kvitto på att den här typen av företag ses som attraktiva investeringar.⁴⁴⁸⁾ Det fortsatte att gå mycket bra för Attendo och redan i december 2006 skedde nästa försäljning när Industri Kapital, IK Investment Partner, köpte upp Bridgepoint.⁴⁴⁹⁾

Vad är ett riskkapitalbolag?

Riskkapital kallas pengar som satsas i ett företag, både börsföretag och andra. I riskkapitalbolagen lockar man investerare att ta högre risker men förespeglar också chansen till högre avkastning. Tanken är att köpa upp företag som säljs vidare redan om några få år då bolaget, förhoppningsvis, ska ha ökat så mycket i värde att det blir en rejäl vinst.

⁴⁴⁶⁾ Attendos hemsida: www.attendo.se/ATTemplates/PageTemplate_____10234.aspx

⁴⁴⁷⁾ Rothelius, Simon: *Divisionschef tillbakavisar kritiken mot barnsjukhus*, Dagens Medicin, 2010-01-29. Jeppsson, Annika: *Barnsjukhus bemöter kritik om svinn av läkemedel*, Dagens Medicin, 2010-02-09.

⁴⁴⁸⁾ Herin, Pontus: *Hetsjakt på vårdbolag*, Veckans Affärer, 2005-05-09.

⁴⁴⁹⁾ Hård, Mats: *Attendo mot nya ägare*, E24, 2006-12-01. Fernholm Uusitalo, Ulrika: *Ny ägare till Attendo Care*, Sveriges Radio P4 Gotland, 2006-12-04.

På engelska används ordet Private Equity, förkortas PE. PE står för investeringar i privata företag. Det finns två former av PE: Venture Capital, VC, är investeringar i relativt nystartade mindre och medelstora företag, alternativt företag som håller på att växa eller expandera men där det saknas kapital och erfarenhet. Företaget som tar över hela eller delar av ett sådant bolag kallas för ett Venture Capital-bolag.

Buy Out Capital, utköpstransaktioner, betyder uppköp av hela eller delar av etablerade företag som i regel har stabila kassafflöden. De företag som genomför sådana affärer kallas ibland, något förvirrande, för private equity-bolag och affärerna kan handla om börsbolag (som dock avnoteras på börsen när uppköpet är genomfört).⁴⁵⁰⁾ I den här texten använder jag genomgående ordet riskkapitalbolag för företag som genomför den här typen av affärer eftersom det är så som begreppen används i vardagligt tal och i medierna.⁴⁵¹⁾

De som investerar i riskkapitalbolagen kan även vara banker, pensionsfonder eller försäkringsbolag. Ofta finns en överenskommelse om en kompensation för investeringar som anges i procent i förhållande till bolagets vinster och avkastning, den betalas ut när det sker en försäljning. 60 procent av alla utköpstransaktioner handlar om börsföretag eller delar av börsföretag.

Venture Capital-bolag har vanligen en livslängd på tio år, nyinvesteringarna sker de första tre till fem åren. De går ofta in som minoritetsägare och får en plats i bolagsstyrelsen. Men det kan finnas kvar en annan huvudägare som i så fall inte släpper kontrollen. När företaget blivit mer stabilt är det vanligt att VC-bolaget lämnar styrelsen och säljer andelarna. I det här fallet har riskkapitalbolaget en aktiv roll som ägare genom att erbjuda erfarenheter och nätverk. Men det kan handla om tuffa råd som att sänka reserverna och öka skuldsättningen om det kan leda till ett högre marknadsvärde. Självklara åtgärder är annars att sänka utgifterna, förbättra produktiviteten, utnyttja resurserna bättre och införa bättre kontrollsystem.⁴⁵²⁾

Upplägget för riskkapitalbolagen är att de stora vinsterna kommer först när bolagen säljs eller börsnoteras. Annars återinvesteras åtminstone delar av vinsterna i bolaget. Dessutom delas det ut bonusar och arvoden av olika slag, och de kan vara frikostiga. Vid försäljningen slussas vinsterna vidare genom komplicerade

⁴⁵⁰⁾ Henreksson, Magnus & Jakobsson, Ulf: *Globaliseringen och den svenska ägarmodellen*, Underlagsrapport nr 19 till Globaliseringsrådet, 2008.

⁴⁵¹⁾ För vidare diskussioner kring detta hänvisas t ex till Magnus Henreksson och Ulf Jakobsson: *Globaliseringen och den svenska ägarmodellen*, Underlagsrapport nr 19 till Globaliseringsrådet, 2008.

⁴⁵²⁾ Bengtsson, Hanna & Sjösten, Pernilla: *Främmande kapital – ur tre perspektiv*, Handelshögskolan BBS, Kalmar, Uppsats C-nivå, 2008.

företagskedjor och landar slutligen i riskkapitalbolagens fonder som ofta placerats i länder med lågt skattetryck som till exempel de brittiska kanalöarna.⁴⁵³⁾

Riskkapitalmarknaden styrs av ett fåtal jättar, de tio största riskkapitalbolagen i Sverige har 90 procent av marknaden (2007). 2007 kontrollerade de fyra största riskkapitalbolagen företag som tillsammans hade över 600 000 anställda. Några av de största utköpsbolagen är EQT, IK Investment Partners (tidigare Industri Kapital) och Nordic Capital som alla köpt upp företag inom vård och omsorg.

Riskkapitalinvesteringar har ökat dramatiskt. 1999 stod de för 0,38 procent av BNP. Fram till 2006 skedde mer än en fördubbling, 1,5 procent av BNP, vilket kanske inte låter så mycket. Men det betyder att Sverige leder statistiken i Europa.⁴⁵⁴⁾

Även de gamla ägarfamiljerna har hakat på trenden. Investor är Wallenbergfamiljens gamla investmentbolag som bildades redan 1916. 1994 startade Investor riskkapitalbolaget EQT tillsammans med S-E-Banken, och AEA, ett amerikanskt riskkapitalbolag.⁴⁵⁵⁾ Sådär berättade EQT:s vd Börje Ekholm om Investors relation till EQT vid Investors årsstämma den 27 mars 2007:

– EQT startades för att vara med och skapa värde för Investor inom ett område som då var nytt. Inte nytt i ett internationellt perspektiv, men relativt nytt i Norden. Flera av EQT:s nyckelpersoner kom i starten från Investor.⁴⁵⁶⁾

Investor har visserligen allt sedan starten varit den största sponsorn och investerat mest varje gång nya fonder satts upp. Men tanken var också att attrahera externt kapital genom att bolaget gjordes fristående. Det hindrar inte att Investor allt sedan 1994 varit en så kallad sponsor i EQT:s fonder, vilket betyder att bolaget har varit den största investeraren varje gång nya fonder sätts upp.⁴⁵⁷⁾

SEB köptes ut av de andra ägarna 2001 och senare köpte nyckelpersoner inom EQT även ut AEA. EQT:s beroende av Investor har minskat på senare år, även om företaget fortfarande äger 30 procent.⁴⁵⁸⁾ I dag äger EQT företag med

⁴⁵³⁾ Kainz Roinerud, Knut: *Vårdvinster går till skatteparadis*, DN Ekonomi, 2009-09-11.

⁴⁵⁴⁾ Henreksson, Magnus & Jakobsson, Ulf: *Globaliseringen och den svenska ägarmodellen*, Underlagsrapport nr 19 till Globaliseringsrådet, 2008.

⁴⁵⁵⁾ Henreksson, Magnus & Jakobsson, Ulf: *Globaliseringen och den svenska ägarmodellen*, Underlagsrapport nr 19 till Globaliseringsrådet, 2008.

⁴⁵⁶⁾ Verkställande direktören Börje Ekholms redogörelse över Investors relation till EQT, Årsstämma i Investor AB, 2007-03-27.

⁴⁵⁷⁾ Verkställande direktören Börje Ekholms redogörelse över Investors relation till EQT, Årsstämma i Investor AB, 2007-03-27.

⁴⁵⁸⁾ Henreksson, Magnus & Jakobsson, Ulf: *Globaliseringen och den svenska ägarmodellen*, Underlagsrapport nr 19 till Globaliseringsrådet, 2008

470 000 anställda i 50 länder och är därmed en av världens tio största privata arbetsgivare. EQT har investerat en fjärdedel av kapitalet i vård och omsorg. 2005 köpte EQT vårdföretaget Aleris.

– Vi är generellt sett intresserade av att investera i marknader med god underliggande tillväxt. Det finns många hälsovårdsbolag som passar väldigt bra in i den sektorn, sa Åsa Hallert, delägare i EQT till SvD i juli 2007.⁴⁵⁹⁾

Ett dilemma för finanspolitiken

Den ljusa bilden av riskkapitalbolagen är att de skapar substantiella värden genom att driva fram nödvändiga effektiviseringar. Detta kan få såväl skakiga nyetableringar som bolag på fallrepet att leva vidare. Men stämmer det verkligen? Företrädare för både facket och näringslivet har varnat för att vinsterna i riskkapitalbolagen framför allt kommer från skatteavdrag och genom att man skär i personalstyrkan och inte skapar några direkta mervärden utöver detta. Riskkapitalbolagen har också anklagats för att köpa ut företag som är lågt värderade på börsen och sedan notera dem igen när situationen på börsen är mer stabil och när det finns chans att företaget blir högre värderat.⁴⁶⁰⁾

Från näringslivshåll menar man att det måste till skattesänkningar för att komma till rätta med problemet med att riskkapitalet placeras i skatteparadis. Även beskattning av optioner som belöningar för medarbetare i företag är för högt beskattade, är en annan synpunkt som framförts. Sådär skriver Magnus Henreksson och Ulf Jakobsson i en rapport för det statliga Globaliseringsrådet:

Globaliseringen och avregleringen av de finansiella marknaderna har sålunda skapat ett dilemma för den svenska skattelagstiftningen. Den lösning som tillsvidare avtecknar sig är att de svenska riskkapitalisterna, i likhet med de svenska idrottsstjärnorna, får låta sig beskattas i något utländskt skatteparadis.⁴⁶¹⁾

Med lägre skatt skulle alltså riskkapitalisterna sluta placera sina pengar i skatteparadis. Om det stämmer är svårt att veta eftersom ingen regering hittills lyckats hitta en modell som på ett rättvist och för statskassan acceptabelt sätt underlättar för transaktioner med internationellt riskkapital i Sverige. Flera utredningar har genomförts där man försökt titta på frågan, men det har alltid

⁴⁵⁹⁾ Pettersson, Jenny: *Vårdjättar drar till sig riskkapital*, SvD, 2009-07-15.

⁴⁶⁰⁾ Lerner, Josh & Gurung, Anurada: *The Global Economic Impact of Private Equity Report 2008, Executive Summary*, The World Economic Forum meeting at Davos, rapporten är en del av *The Globalization of Alternative Investments Working Papers*, Volume 1.

⁴⁶¹⁾ Henreksson, Magnus & Jakobsson, Ulf: *Globaliseringen och den svenska ägarmodellen*, Underlagsrapport nr 19 till Globaliseringsrådet, 2008.

stupat på att det är svårt att hitta en lösning utan kryphål för skattesmitare och som inte berövar svenska staten alltför betydande belopp.⁴⁶²⁾

Nu senast var det alliansregeringen och finansmarknadsminister Mats Odell som gick ut och lovade att se över lagstiftningen kring riskkapitalbolag före valet 2010. Löftet kom efter ett möte sommaren 2007 med närmare 20 av Sveriges mäktigaste riskkapitalister bland annat från Wallenbergsfärens EQT. Branschen lovade öka öppenheten mot löfte om skattelättnader. Men problemen har visat sig lika svåra att lösa för alliansen som för tidigare regeringar.⁴⁶³⁾

Stater och pensionsfonder i riskkapitalbolagen

Det finns också statsägda investmentfonder som agerar i andra länder till exempel genom riskkapitalbolag, de kallas sovereign wealth funds (SWF:s). Länder som har genomfört större investeringar på detta vis kan i stort sett delas in i två grupper. I den ena gruppen finns oljeexporterande länder som Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar och Saudiarabien, men också Norge, Ryssland, Nigeria, Venezuela och Indonesien. I den andra gruppen finns främst asiatiska länder med ett stort handelsöverskott, de två största är Kina och Japan. Dessutom kan man räkna in Hongkong, Indien, Malaysia, Singapore, Sydkorea och Taiwan.⁴⁶⁴⁾

En del av dessa fonder har vuxit sig mycket stora och under finanskrisen har de kunnat bevilja lån som räddat såväl banker som företag som riskerat att hamna på obestånd. Det har funnits misstankar att fonderna skulle kunna användas för politiska ändamål eftersom de är ägda av stater, men inga bevis för att så skulle vara fallet. Så har till exempel staten Singapore ingen plats i styrelsen för Carema.⁴⁶⁵⁾

En annan stor grupp statligt ägda fonder är pensionsfonder i olika länder, till exempel Norge och Sverige. De svenska AP-fonderna har investerat mycket i riskkapitalbolag. Oetiskt, menar vissa kritiker, och kritiken har växt sedan finanskrisen som lett till att till exempel AP-fonderna gjort en del mindre lönsamma placeringar. Pensionsfonderna har ju som huvudmotiv att säkra och helst öka pensionsspararnas tillgångar, och de bedömer att riskkapitalbolag är bra investeringar.

⁴⁶²⁾ Se till exempel Proposition 1995/96:109 och Betänkande 1995/96:SkU20 *Skattelättnad för riskkapital, m m.*

⁴⁶³⁾ Saldert, Johanna: *Odell flaggar för skattelättnader för riskkapitalbolag*, Dagens Industri, 2007-06-10. Hedelius Patricia: *Därför har riskkapitalet blivit Borgs huvudvärk*, DN, 2009-09-28.

⁴⁶⁴⁾ Hall, David: *Private equity: financial investors, public services, and employment*, Public Services International Research Unit (PSIRU), 2008.

⁴⁶⁵⁾ Hall, David: *Private equity: financial investors, public services, and employment*, Public Services International Research Unit (PSIRU), 2008.

Normalt är inte ägarna särskilt aktiva i riskkapitalbolagen utan överläter verksamheten åt dotterbolagen så länge den genererar vinst. Men just pensionsfonderna har i alla fall ett aktivt socialt ansvar inskrivet i sina föreskrifter för åtminstone en del av sina investeringar. Det gäller till exempel den norska regeringens globala pensionsfond, de franska Fonds de réserve des retraites och de svenska AP-fonderna. Här finns en möjlighet att påverka en verksamhet i positiv riktning som ibland har använts på ett konstruktivt sätt och det har uppmärksammats i internationella fackliga sammanhang.

I synnerhet skandinaviska pensionsfonder har ställt som krav att företagen som de investerar i ska lova att följa ILO:s kärnkonventioner om mänskliga rättigheter i arbetslivet. Vissa av de svenska AP-fonderna har också använt möjligheten att utöva påtryckningar på bolag som de anser missköter sig, på engelska brukar man tala om negative screening. Ett exempel var när Andra AP-fonden 2006 bestämde sig för att utesluta Wal-Mart, världens största företag inom detaljhandel, från sin portfölj med hänvisning till att företaget diskriminerat kvinnor i Guatemala och agerat antifackligt i USA.⁴⁶⁶⁾

Enligt egen uppgift hade Andra AP-fonden i tre års tid på olika sätt försökt påverka bolaget, men inte märkt av någon förändrad syn på de anställdas rättigheter. Norska Etikrådet, som ger råd till Statens pensjonsfond utland sammanfattade ett omfattande material som visade på att Wal-Mart på ett allvarligt och systematiskt sätt kränkt ”internationellt vedertagna etiska normer”. Eva Halvarsson, vd för Andra AP-fonden, sammanfattade kritiken på följande vis.

– Wal-Mart har så många rapporterade incidenter om brott mot normer både i den egna verksamheten och i leverantörskedjan att det är ställt utom allt tvivel att det finns en systematik som är oetisk enligt vårt sätt att se på verksamheten.⁴⁶⁷⁾

Första AP-fonden har också agerat mot Wal-Mart och dessutom väckt protester mot en rad företag som man ansett ägnat sig åt antifackliga aktiviteter i Australien, kränkningar av mänskliga rättigheter i Nigeria, Burma, Filippinerna och Irak, korruption i Sydafrika samt kränkningar av yttrandefriheten i Kina.⁴⁶⁸⁾

OECD:s fackliga råd har föreslagit att regeringarna på ett tydligare sätt försöker involvera de statsägda investmentfonderna i dialogen med tillväxtekonomier. Investeringarna skulle i högre grad kunna använda möjligheten till påtryckningar mot

⁴⁶⁶⁾ Hall, David: *Private equity: financial investors, public services, and employment*, Public Services International Research Unit (PSIRU), 2008.

⁴⁶⁷⁾ Pressmeddelande Andra AP-fonden 2006-09-07.

⁴⁶⁸⁾ OECD Investment Committee: *Consultation on Sovereign Wealth Funds, Comments by the TUAC*, 2007-12-13.

företag i fattiga länder som behöver bygga upp sin ekonomi så att de också ser till att deras arbetsplatser blir föredömen när det gäller mänskliga rättigheter och demokrati.⁴⁶⁹⁾

Samtidigt finns en viktig brasklapp när det gäller pensionsfondernas engagemang i riskkapitalbolagen. En del av riskkapitalinvesteringarna handlar ju om kortsiktiga uppköp av nya bolag och frågan är om det är lämpligt att använda pensionspengar för så osäkra investeringar. Här har Sjätte AP-fonden fått kritik, såhär skrev till exempel Patricia Hedelius i en borskrönika i DN september 2009:

*Att använda pensionspengar till riskkapitalinvesteringar, som Sjätte AP Fonden hittills gjort, är direkt oansvarigt. Inte ens de etablerade proffsen, riskkapitalbolagen, investerar i bolag som befinner sig i tidiga faser utan att ha ett långt perspektiv på sin avkastning. Därför är det bra att Sjätte AP Fondens investeringsmandat ses över.*⁴⁷⁰⁾

De statliga AP-fonderna ökade sina satsningar i riskkapitalfonder med 37 procent under 2008 till nästan 60 miljarder.⁴⁷¹⁾

Riskkapitalbolag i vårdbranschen

Att riskkapitalbolagen väljer att engagera sig inom sektorer som hälso- och sjukvård är ett fenomen som är särskilt märkbart i de nordiska länderna, Storbritannien och Centraleuropa.⁴⁷²⁾ Vilket förstås sammanhänger med att det är länder med hög välfärd där den offentliga sektorn spenderar stora summor på hälso- och sjukvård. Kakan som privata vårdgivare har att dela på växer i takt med politiska beslut om större valfrihet i vården för brukare, som i det här fallet allt oftare benämns som kund.

Den totala marknaden för landstingsfinansierad vård i Sverige är lågt räknat på minst 30 miljarder kronor per år, en attraktiv marknad som öppnats för vårdbolagen i och med det så kallade vårdvalet:

– Vårdvalet är den största tillväxtpotentialen just nu i hälso- och sjukvården, sa Stanley Brodén, vd för Aleris i en intervju i Svenska Dagbladet ett halvår före att vårdvalet infördes hela Sverige.⁴⁷³⁾

⁴⁶⁹⁾ OECD Investment Committee: *Consultation on Sovereign Wealth Funds, Comments by the TUAC*, 2007-12-13.

⁴⁷⁰⁾ Hedelius, Patricia: *Därför har riskkapitalet blivit Borgs huvudvärk*, DN, 2009-09-28.

⁴⁷¹⁾ Cervenka, Andreas: *AP-fonder ökar i private equity*, SvD Näringsliv, 2009-04-25.

⁴⁷²⁾ Hall, David: *Private equity: financial investors, public services, and employment*, Public Services International Research Unit (PSIRU), 2008.

⁴⁷³⁾ Pettersson, Jenny: *Vårdvalet skapar miljardmarknad*, SvD Näringsliv, 2009-07-01.

– Vårdval sveper som en vind genom Europa. Vi såg att en större institutionell ägare som vi hade en roll att spela när branschen utvecklades i Sverige. /.../ Folk vill kunna välja, den trenden tror vi är här för att stanna. Olika vårdgivare får bygga koncept och profilera sig, det tycker vi är intressant, säger Tomas Ek, partner på 3i som är huvudägare i koncernen Ambea som står bakom vårdföretaget Carema.⁴⁷⁴⁾

Fyra av de fem största privata företagen inom vård och omsorg ägs av riskkapitalbolag. Det femte är Praktikertjänst som ägs av ett läkarkooperativ. Ägandet bakom de stora vårdjättarna är komplicerat: Attendo, som nämndes i samband med många Lex Maria-anmälningar, ägs av IK Invest (tidigare Industri Kapital) med huvudkontor i Stockholm. Ett bolag som i sin tur ägs av Augustus International SARL, ett riskkapitalbolag med fonder i skatteparadiset Jersey. (Augustus har nästan 70 procent av aktierna, övriga aktier innehas av Intermediate Capital Group).⁴⁷⁵⁾

Carema ägs till tre fjärdedelar av det brittiska riskkapitalbolaget 3i och resten ägs av staten Singapore och bolagets ledning. Flera av de övriga företagen är i någon mening svenska, förutom Attendo Care ägs Capio av Nordic Capital och Aleris av Wallenbergsfärens EQT.⁴⁷⁶⁾ Tillsammans omsatte de fyra vårdbolagen 25 miljarder kronor under 2008 och hade ett rörelseresultat på 2,5 miljarder kronor.⁴⁷⁷⁾

De stora vårdbolagen har olika inriktning. Attendo är som nämnts stort inom stöd och service till funktionshindrade, missbruks-, primär- och specialistvård. Aleris är specialiserat på äldreomsorg medan Capio sålt ut omsorgsvård och nu är inriktat på sjukvård. Även ISS, som främst finns inom städsektorn, bedrev tidigare en viss verksamhet inom vården. Men de delarna kopplades loss och blev till bolaget ISS Health Care i början av 2000, ett bolag som såldes sedan vidare till Aleris 2005.⁴⁷⁸⁾

⁴⁷⁴⁾ Pettersson, Jenny: *Vårdjättar drar till sig riskkapital*, SvD, 2009-07-15.

⁴⁷⁵⁾ Lundbäck, Maja: *Billig äldrevård med hjälp från skatteparadis*, TV4/Kalla, 2008-04-27.

⁴⁷⁶⁾ Kainz Roinerud, Knut: *Vårdvinster går till skatteparadis*, DN Ekonomi, 2009-09-11.

⁴⁷⁷⁾ Kuutti, Sabina: *Fler fall hos Attendo Care*, TV4/Nyheterna, 2008-06-11.

⁴⁷⁸⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Vårdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

De största privata aktörerna inom vård och omsorg

Verksamhetsområde/ företag	Äldre- omsorg	Funktions- nedsättning	Missbruks- vård	Psykiatri	Primärvård	Specialist- vård	Bemannning
Carema	●	●	●	●	●	●	●
Attendo Care	●	●	●	●			●
Praktikertjänst					●	●	
Capio					●	●	
Aleris	●	●	●	●	●	●	
Förenade Care	●	●				●	

Källa: Carema 2008, I livets alla skeden, Årsredovisning 2008, sid 8.⁴⁷⁹⁾

Riskkapitalbolagen och finanskrisen

Riskkapitalbolagen har drabbats hårdare av finanskrisen än många andra bolag. Innan finanskrisen var ett faktum kunde riskkapitalbolag låna upp till 90 procent av det kapital som man investerade i olika företag. När värdet på aktierna gick ner och marknaden rasade var det många bolag som fick akuta problem.⁴⁸⁰⁾

Vårdbolagen är ofta högt belånade. Attendo har visserligen kraftigt ökade intäkter, men har också växt snabbt på senare år genom ständiga nyförvärv vilket gjort att företaget haft behov av mer kapital. Åren 2007–2009 skedde nio nyförvärv varav två i Finland, Capio Omsorg och Riksbyggens äldreomsorg är två av nytillskotten. Första halvåret 2008 omsatte Attendo 2,3 miljarder, ändå blev resultatet en förlust på 200 miljoner vilket bland annat kan förklaras med höga räntor på lånen.⁴⁸¹⁾

Även i Attendo, Capio och Aleris går en stor del av vinsterna åt till att betala ränta på de stora lånen som använts för att köpa företagen, helt enligt den modell som tillämpas för många riskkapitalbolag. Capio till exempel är så högt belånat att företaget betalade 1,4 miljarder i ränta på lånen 2008.⁴⁸²⁾

⁴⁷⁹⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB, Kommunals Vårdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁴⁸⁰⁾ Zachrisson, Olle: *Långt till toppen för riskkapital*, SvD Näringsliv, 2009-01-14.

⁴⁸¹⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Attendo skuldsatt*, Kommunalarbetaren, 2009-03-11.

⁴⁸²⁾ Kainz Rognerud, Knut: *Privatvården ger miljarder*, DN, 2009-09-10.

Att riskkapitalbolaget har så höga skulder är ett problem, ansåg flera personer både inom ledningen och på den fackliga sidan inom Frösunda som intervjuades av utredare vid Kommunals välfärdsenhet 2009. Deras kritik handlade om att de kände att både finansiärer och banker har krav på verksamheten. Höga lån kan betyda att företaget får svårare att genomföra nya företagsköp. I bästa fall har riskkapitalisterna en egen ekonomisk buffert att ta till.⁴⁸³⁾

I USA lånade riskkapitalbolagen upp den svindlande summan 1 000 miljarder dollar åren 2001 till 2007, vilket är i samma storleksordning som subprimelånen. Skulderna hamnade hos de bolag som köptes upp och lånen togs till helt andra företagsvärderingar före finanskrisen.⁴⁸⁴⁾ Minst 6 procent av alla utköpstransaktioner i USA slutar i konkurs.⁴⁸⁵⁾ Om man jämför med börsnoterade företag är det dubbelt så många konkurser i de som tagits över av riskkapitalbolag.⁴⁸⁶⁾ Det finns rapporter som förutspår att hälften av alla företag som ägs av riskkapitalbolag i USA tvingas lägga ner åren 2011 till 2015. Det skulle i så fall medföra en förlust av 3,75 miljoner jobb.⁴⁸⁷⁾

Under en lågkonjunktur är det svårare för riskkapitalbolag att avsluta ett engagemang i ett företag och sälja det vidare. Nya köpare tvekar att investera, ekonomin går på lågvarv och osäkerheten är större. Satsningarna, främst på unga utvecklade företag, det vill säga venture capital, har rasat.⁴⁸⁸⁾ Krisen märks tydligt även i Sverige, utländska investerare har slutat att köpa svenska företag, antal företagsköp minskade med hela 63 procent under första halvåret 2009.⁴⁸⁹⁾

I spåren av finanskrisen höjs nu kraven på att skatteparadisen ska bli öppnare och underlätta för dem som vill granska ekonomisk brottslighet. En hel rad av de omtalade skatteparadisen som Cayman Island, Isle of Man, Jersey och

⁴⁸³⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Välfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁴⁸⁴⁾ Cervenka, Andreas: *Riskkapitalets nya små tistlar*, SvD, 2009-12-06. Texten refererar till Kosman, Josh: *The Buy-Out of America*.

⁴⁸⁵⁾ Lerner, Josh & Gurung, Anurada: *The Global Economic Impact of Private Equity Report 2008, Executive Summary*, The World Economic Forum meeting at Davos, rapporten är en del av *The Globalization of Alternative Investments Working Papers, Volume 1*.

⁴⁸⁶⁾ Hall, David: *Private equity: financial investors, public services, and employment*, Public Services International Research Unit (PSIRU), 2008.

⁴⁸⁷⁾ Cervenka, Andreas: *Riskkapitalets nya små tistlar*, SvD, 2009-12-06. Texten refererar till Kosman, Josh: *The Buy-Out of America*.

⁴⁸⁸⁾ Wihlborg, Annika: *Lågkonjunkturen rensar upp och balanserar riskkapitalmarknaden*, Riskkapital, okt 2008. Hall, David: *Private equity: financial investors, public services, and employment*, Public Services International Research Unit (PSIRU), 2008. Zachrisson, Olle: *Har staten stöttat fel bolag i krisen?*, SvD Näringsliv, 2010-10-04.

⁴⁸⁹⁾ LO-tidningen: – 63 procent, 2009-10-16.

Guernsey har lovat att lätta på banksekretessen och skrivit på ett så kallat informationsutbytesavtal med de nordiska länderna.

De nordiska länderna har varit särskilt framgångsrika i förhandlingarna med skatteparadiserna. Men även USA och stora EU-länder som Storbritannien, Frankrike och Tyskland har utövat påtryckningar på till exempel de europeiska furstendömena Andorra och Liechtenstein. Singapore, Hongkong, Schweiz, Österrike, Monaco och Belgien har gått med på att anamma i stort sett samma slags banksekretess och informationsutbyte som används inom OECD-området. Schweiz har försökt förhålla processen men väntas komma efter liksom ytterligare ett antal stater.⁴⁹⁰⁾

Hur den större öppenheten i skatteparadiserna kommer att påverka riskkapitalbolagen återstår att se. Det kommer antagligen att bli svårare att genomföra aktieutdelning och annan avkastning och samtidigt undgå beskattning. Om arbetet som gett en inkomst utförts i till exempel Sverige ska pengarna beskattas här och inte någon annan stans, så ser reglerna ut.

Eller för att citera Torsten Carlbom som bloggar för Veckans Affärer:

Det är uppenbart att företeelsen skatteparadis snart är ett minne blott. Det kommer att drabba åtskilliga svenskar såväl som ett stort antal svenska företag, som har verksamhet på de från insyn och skattekontroll skyddade platser världen över. /.../

Dessvärre får den internationella finansindustrin och de stora företagen skylla sig själva i sammanhanget. Gigantiska bonusar, vidlyftiga krediter och en lång rad ytterligare förehavanden som har lett fram till en djup och global finanskris har naturligtvis ökat världens myndigheters intresse för frågan.⁴⁹¹⁾

Riskkapitalbolag i städsektorn

Antalet privata utförare ökar även inom städbranschen. Företagen inom branschen växer också i storlek vilket delvis beror på att de breddat sitt utbud av tjänster. Men framför allt beror ökningen av sektorn på att det upphandlas allt fler tjänster i kommuner och landsting. Marknaden för sådana tjänster uppgår till cirka 500 miljarder kronor per år enligt Almega, arbetsgivar- och branschorganisation för tjänsteföretag.⁴⁹²⁾

⁴⁹⁰⁾ Carlbom, Torbjörn: *Skatteparadiserna faller i spåren av krisen*, Veckans Affärer: va.se, 2009-03-17. Carlbom, Torbjörn: *Ytterligare två skatteparadis faller*, Veckans Affärer: va.se, 2009-03-27.

⁴⁹¹⁾ Carlbom, Torbjörn: *Ytterligare två skatteparadis faller*, Veckans Affärer: va.se, 2009-03-27.

⁴⁹²⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Vårdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

Enligt Almega finns närmare 1 700 aktiebolag inom områdena städ och service. Drygt tre fjärdedelar av dessa företag är små och har tio eller färre anställda, men det finns också ett fåtal större företag som har stora marknadsandelar. Åren 2006–2007 omsatte företagen i branschen cirka 16,5 miljarder kronor och den sysselsatte cirka 34 500 personer. Städbranschen växer och allt fler, både privata företag och offentlig sektor, lägger ut städning på entreprenad enligt Almega.⁴⁹³⁾

En av de verkligt stora aktörerna på städsidan är ISS som breddat sin verksamhet under de senaste tio åren. I dag är företaget verksamt inom en bred sektor av tjänster för företag, kommuner och landsting, förutom städning till exempel catering (leveranser av färdiglagad mat och dryck), fastighetsskötsel och kontorsservice (bemanning, leverans av fruktkorgar, ta hand om växter, mattservice etc).⁴⁹⁴⁾

ISS (ISS står för Integrated Service Solutions) startade 1901 som ett litet danskt nattvaktsföretag. Fortfarande finns huvudkontoret i Köpenhamn och företaget beskrivs på hemsidan som ”ett danskt globalt företag”. Den globala ISS-koncernen har verksamhet i över 50 länder och närmare en halv miljon anställda.⁴⁹⁵⁾

Ägare sedan 2005 är investmentbanken Goldman Sachs och riskkapitalbolaget EQT. ISS är Nordens största tjänstekoncern med över 12 000 anställda i Sverige och en årsomsättning på 5 miljarder svenska kronor. Den svenska delen av ISS bedriver sin verksamhet inom den gren av företaget som kallas ISS Facility Services. Var fjärde anställd inom ISS arbetar deltid.⁴⁹⁶⁾

Anställda inom städning utgör mer än hälften av ISS personalstyrka och området står för drygt en tredjedel av omsättningen. Ungefär 2 500 av de som var anställda i ISS 2008 arbetade inom Facility Services med offentlig städning, alltså i huvudsak inom Kommunals avtalsområde.⁴⁹⁷⁾

Det svenska bolaget ISS Facility Services AB ägs indirekt av ISS A/S. I april 2009 har ISS Facility Services AB fyra svenska och två utländska dotterbolag. Det har funnits fler dotterbolag men dessa har förts in i moderbolaget (fusionerats). ISS räknar med att det samma kommer att hända med fler av dotterbolagen. Skälet är

⁴⁹³⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁴⁹⁴⁾ ISS:s egen hemsida: www.se.issworld.com

⁴⁹⁵⁾ ISS:s egen hemsida: www.se.issworld.com

⁴⁹⁶⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁴⁹⁷⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *Intervjuer för rapport om riskkapitalbolag i vården*.

att underlätta kontrollen och möjligheterna att sälja tjänster mellan olika delar av verksamheten.⁴⁹⁸⁾

Ekonomisk brottslighet i städbranschen

Städbranschen är en av de branscher där det är vanligast med ekonomisk brottslighet. Men detta gäller i synnerhet de mindre företagen. Det finns ett utbrett fusk med falska fakturor, oredovisad moms och pengar som slussas över till konton i andra länder. Skatteverket räknar med att närmare hälften av landets städbolag fuskar med skatten.⁴⁹⁹⁾

Skattemyndigheten hinner inte bry sig om små företag med liten omsättning och få anställda. Många redovisar bara en liten del av verksamheten. Ett litet företag kan ha 20–30 anställda, men bara redovisa en eller två vitt. Det förekommer att även något större företag ägnar sig åt skattebrott. I förra kapitlet nämndes städföretaget Hernandez som bland annat städat på Regeringskansliet och åklagarmyndigheten. Ägarna dömdes till två respektive fyra års fängelse för skattebrott juli 2006. De hade undanhållit intäkter på minst 25 miljoner kronor. Företaget hade som mest 220 anställda och såväl papperslösa som svartjobbbara förekom i verksamheten.⁵⁰⁰⁾

Det finns andra mindre uppmärksammade fall. En anledning till att fusket expanderat just inom städbranschen är att de offentliga förvaltningarna sedan 1990-talet i allt högre utsträckning lagt ut städningen på entreprenad. Det har gett både den seriösa och den oseriösa delen av branschen möjligheten att växa.⁵⁰¹⁾

Peter Enström, expert på offentlig upphandling i arbetsgivarorganisationen Almega, gissade redan 2004 att de oredovisade intäkterna i städbranschen ligger kring 1,5 miljarder kronor per år.⁵⁰²⁾ Det är dock möjligt att den siffran minskat sedan skatterabatten på hushållsnära tjänster infördes.

Få städföretag tecknar kollektivavtal. Enligt Fastighets förekommer rena skumraskföretag som agerar oseriöst från första kontakten med facket.

– Arbetsgivaren har angett ett boxnummer, men när vi söker dem för förhandlingar dyker de inte upp. Två-tre månader senare är företaget helt försvunnet, säger ombudsmannen Sten-Erik Johansson.

⁴⁹⁸⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁴⁹⁹⁾ Kainz Rognerud, Knut: *En smutsig bransch*, DN, 2006-10-15.

⁵⁰⁰⁾ Kainz Rognerud, Knut: *En smutsig bransch*, DN, 2006-10-15.

⁵⁰¹⁾ Pyykölä, Minna: *Hårdare kontroll – recept mot fiffllet i städbranschen*, Fastighetsfolket, 2004:3.

⁵⁰²⁾ Pyykölä, Minna: *Hårdare kontroll – recept mot fiffllet i städbranschen*, Fastighetsfolket, 2004:3.

Det förekommer även att arbetsgivarna skvallrar för Migrationsverket om de anställda klagar. I rapporten för Fastighets projekt RITA – Rättvis ingång till arbete, berättas om ett städföretag i Stockholm som bara hade betalat ut symboliska summor till sina anställda som inte räckte till mer än mat. De anställda gick då till arbetsgivarens kontor och sa ifrån. När de kom tillbaks nästa dag möttes de av migrationspolisen som först häktade dem och sedan utvisade dem. Då hade de arbetat två månader i stort sett utan betalning.⁵⁰³⁾

Jätten inom skolbespisning

Att klaga på skolmaten är något som elever alltid ägnat sig åt. Trenden har länge gått mot att allt färre skolor har egna kök och ytterst lite av det som serveras lagas lokalt. Det billigaste alternativet, och även i skolans värld jagar man kronor och ören, är att ta hem färdiglagat från en leverantör med betydande stordriftsfördelar.⁵⁰⁴⁾ När 14-åringe Max Söderström på Aspenskolan i Tierp vill klaga på maten får han vända sig till ett stort företag som serverar mat till elever över stora delar av världen:

– Maten räcker inte till och ser inte aptitlig ut, sa han till lokaltidningen som var på besök i samband med att han för andra gången skrev ett brev och klagade till leverantören Sodexho.⁵⁰⁵⁾

Alla stora gränsöverskridande företag är självklart inte riskkapitalbolag, det franska börsföretaget Sodexho är en stor aktör i flera av de branscher där Kommunal har medlemmar. Företaget har totalt 300 000 anställda i världen, det är näst störst i sin bransch i Frankrike, det sjätte största företaget i branschen i Europa och ligger på plats 22 i hela världen. I Sverige får bland andra mängder av elever maten levererad av Sodexho.

Sodexho grundades som ett familjeföretag inom catering 1966 i Marseilles och finns i dag i 80 länder. I Sverige heter företaget Sodexho AB sedan 2001, men redan 1995 förvärvade det franska företaget måltids- och städbolagen inom Partena (som i sin tur tidigare tagit över SARA-bolagen och Städcentralen, men det är en tidigare historia). Bara i Sverige sysselsätter Sodexho över 8 000 personer och företaget har en omsättning på cirka 3 miljarder kronor om året. Sodexho erbjuder tjänster inom områden som städning, måltider, fastighetsservice, kontor och konferens och evenemang. Det internationella huvudkontoret ligger i Paris.

⁵⁰³⁾ Fastighets: *Rättvis ingång till arbetet*, RITA. Lodenius, Anna-Lena & Wingborg, Mats: Migrantarbetare, Premiss, 2008.

⁵⁰⁴⁾ ISS årsredovisning 2008. Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Vårdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵⁰⁵⁾ Ström, Marie: *Fortsatt underkänt för skolmaten*, UNT, 2007-09-08.

Riskkapitalbolag inom personlig assistans

Personlig assistans är ytterligare ett område där Kommunal har medlemmar och där det förekommer riskkapitalbolag. Frösunda LSS AB är ett av Sveriges största företag inom personlig assistans. Under 2008 växte det kraftigt och köpte upp flera andra företag. Detta sammanföll med ett ägarbyte där ett danskt riskkapital, Polaris Private Equity, tog över från Praktikertjänst.

Det började med Frösunda Center 1987 som arbetade med fysisk rehabilitering av rörelsehindrade. 1994 kom lagen om stöd och service till funktionshindrade (LSS) och lagen om assistansersättning (LASS) som ökade efterfrågan på företagets tjänster. Assistansverksamheten fördes över i ett eget bolag: Frösunda Assistans. Detta företag började snart köpa upp andra företag inom personlig assistans, daglig verksamhet och boende.⁵⁰⁶⁾

2004 skapades Frösunda LSS AB genom ett sammangående av verksamheter från det tidigare Frösunda Assistans, Frösunda Vårdcentrum, MOA (Mälardalens omsorgsalternativ) och Frösunda Center. Det nya företaget blev snabbt ledande inom tjänsterna personlig assistans, daglig verksamhet, boende och korttidsvistelse.

Totalt arbetade strax under 5 000 personer i hela koncernen i Sverige 2007, enligt egna uppgifter hade företaget samma år 5–6 procent av marknaden inom personlig assistans. Andelen inom övrig verksamhet, till exempel gruppboende, är cirka 2 procent. Frösundas verksamhet är koncentrerad till Mälardalen men det expanderar även i södra och västra Sverige.

Moderbolaget Frösunda LSS AB har sju dotterbolag: Personal Care i Kiruna AB, Personal Care i Stockholm AB, C/O Utbildning i Borlänge AB, Argolis AB, Avenir Center AB, Linden Omsorg AB samt VitaNova Personlig Assistans AB. Frösunda köpte det sistnämnda i februari 2009. Därutöver har Argolis AB två dotterbolag – Marks Assistans AB och Livskvalitet i Mark AB.

Ägarna Polaris, investerar i mindre och medelstora företag i både Danmark och Sverige. Bland investerarna finns AP Møller-Mærsk (dansk rederijätte), Danske Bank (dansk bank- och finanskoncern) och ATP Private Equity Partners (europeisk investeringsfond).⁵⁰⁷⁾

⁵⁰⁶⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Vårdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵⁰⁷⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Vårdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

Spelar det någon roll vem som äger?

Marvin Clemente Rios har en underskötersketjänst i Solna och satt i Caremas bolagsstyrelse i nästan fem år innan han avgick hösten 2009 i samband med att han blev utsedd till ordförande i Caremas sektion. Hur märker han att företaget ägs av ett riskkapitalbolag? Inte alls, är hans svar. Att ägardirektiven kommer från England är ingenting som personalen upplever. Inte heller avkastningskraven är något som personalen blir delaktiga i. Ambea, riskkapitalbolaget som äger Carema, försöker självklart skära i kostnaderna. Men han tycker att det finns en insikt om att Carema också måste erbjuda hög kvalitet och även en bra personalpolitik.

Marvin Clemente Rios säger att han tror att riskkapitalbolagen möjligen har mer krav på att organisationen ska vara så effektiv som möjligt. Men han ser inte det som ett problem, i kommunerna finns mycket ineffektivitet. Det krävs resurser för en bra vård, men det är också bra att ha en effektiv organisation.

Att riskkapitalbolagen försöker effektivisera så mycket som möjligt för att tjäna mer pengar är något de anställda får räkna med, säger Per Strömberg, professor vid Handelshögskolan i Stockholm, som forskat kring riskkapitalbolagen. Men alla effektiviseringar kanske inte är av ondo och många skulle ha drivits fram även med andra ägare, tror Per Strömberg. Flera av de branscher där Kommunal har medlemmar, framför allt städbranschen, präglas av små marginaler. Om det också finns hårda vinstkrav ökar trycket på de anställda ytterligare.

Ett ofta upprepat påstående är att riskkapitalbolagen är ute efter snabba klipp. Men detta är åtminstone delvis en myt, anser Per Strömberg som menar att kortsiktigheten inte är unikt för den här typen av företag. Ungefär hälften av placeringarna varar i nio år eller mer.⁵⁰⁸⁾

– Riskkapitalbolag har en längre horisont än de flesta börsbolag. Men allt beror på vad man jämför med. Jämför man med IKEA till exempel är den förstås kortare.

– Man behöver inte vara mer rädd för att ha ett riskkapitalbolag som ägare, de är aktiva ägare. Men det är klart att de är orienterade på att skapa ett värde åt aktieägarna. De har kanske mer fokus på vinster än andra ägare, säger Per Strömberg.

Per Strömberg har stöd för det han säger i en undersökning som Handelshögskolan i Stockholm genomfört tillsammans med Harvarduniversitetet i USA och London School of Economics. Forskarna studerade utvecklingen i över 22 000 bolag

” De har kanske mer fokus på vinster än andra ägare. ”

*Per Strömberg,
professor vid
Handelshögskolan
i Stockholm*

⁵⁰⁸⁾ Thorén, Magnus: *Riskkapitalister bättre än sitt rykte*, Sveriges Radio, 2008-01-28.

som köpts och sålts som riskkapitalbolag. Deras resultat förvånade de flesta, den allmänna bilden är ju att det finns ett betydligt kortare perspektiv.⁵⁰⁹⁾

Liknande slutsatser drogs i en rapport som presenterades för Världsekonomiskt forum i Davos 2008. Enligt den var 58 procent av riskkapitalbolagen kvar som ägare fem år efter övertagandet. Nästan 40 procent fanns fortfarande kvar efter tio år. De snabba övertagandena som varar mindre än två år stod för 12 procent och siffran har sjunkit de senaste fem åren.⁵¹⁰⁾

Gunnar Németh på Capio var med redan innan bolaget köptes ut från börsen. I en intervju i SvD säger han att dagens situation är bättre än då.

– På börsen bytte vi ägare varje dag. Nu slipper vi kvartalsrapporterna och analytikerna som ska tycka och kan bygga verksamheten mer långsiktigt, säger han.⁵¹¹⁾

Insikten om att ägaren kommer att sälja förr eller senare påverkar verksamheten, hävdar Gunnar Németh.

– Vi har en verksamhetsplan för tio år fram i tiden och den rullar på, säger han.⁵¹²⁾

Genomsnittstiden för en försäljning är mer förväntade fyra år, men nästan 40 procent av försäljningarna sker till ett bolag i samma sektor, näst vanligast är att bolaget säljs till ett nytt riskkapitalbolag. I 14 procent av fallen väljer man att registrera bolaget på börsen.⁵¹³⁾

Men visst finns det skillnader. En del av värdet skapas som nämnts genom att skära i personalstyrkan. Sysselsättningen växer, enligt Per Strömberg, inte lika snabbt i bolag som blivit köpta av riskkapitalfonder om man jämför med andra bolag i samma bransch och vid samma tidpunkt.⁵¹⁴⁾

⁵⁰⁹⁾ Uppgifterna från Per Strömberg är muntliga, hans CV och länkar till olika arbeten finns på hans hemsida: www.sifr.org/pelle.html

⁵¹⁰⁾ Lerner, Josh & Gurung, Anurdha: *The Global Economic Impact of Private Equity Report 2008*, World Economic Forum.

⁵¹¹⁾ Pettersson, Jenny: *Vårdjättar drar till sig riskkapital*, SvD, 2009-07-15.

⁵¹²⁾ Pettersson, Jenny: *Vårdjättar drar till sig riskkapital*, SvD, 2009-07-15.

⁵¹³⁾ Lerner, Josh & Gurung, Anurada: *The Global Economic Impact of Private Equity Report 2008, Executive Summary*, The World Economic Forum meeting at Davos, rapporten är en del av *The Globalization of Alternative Investments Working Papers, Volume 1*. Hall, David: *Private equity: financial investors, public services, and employment*, Public Services International Research Unit (PSIRU), 2008.

⁵¹⁴⁾ Thorén, Magnus: *Riskkapitalister bättre än sitt rykte*, Sveriges Radio, 2008-01-28.

Skandinavisk företagskultur gillas av facket

Det förefaller att finnas en skillnad mellan riskkapitalbolag som har sin huvudsakliga bas i Norden och andra riskkapitalbolag. Kevin Thompson på Capiro talar om en skandinavisk företagskultur med ett bra samtalsklimat mellan facket och företagsledningen och där facket informeras fortlöpande och i god tid om förändringar som företaget genomgår. Capiro är ett företag som visserligen finns i flera länder utanför Norden men som ändå präglas av en sådan kultur, hävdar Kevin Thompson. De flesta riskkapitalbolag som finns inom vård och omsorg har en stark betoning på verksamhet i Norden.

Capiro har haft ambitionen att bli det ledande vårdföretaget i Europa och har vuxit mycket genom uppköp av bolag i andra länder. Huvudkontoret finns i Sverige men verksamheten är förlagd till Storbritannien, Frankrike, Spanien och Tyskland. Förutom S:t Görans äger Capiro även Lundby sjukhus i Göteborg.⁵¹⁵⁾ I dag måste informationen om företaget allt oftare hämtas utanför Sveriges gränser. Men villkoren i Norden är snarare bättre än på andra håll i koncernen. Trots att företagets vinstmarginaler är lägre i Norden.

Capios nordiska ägare förstår den svenska modellen och vikten av samförstånd med facket, facket finns representerat i koncernstyrelsen. Det är snarare så att vi i Sverige får försöka hjälpa Capiroanställda i andra länder att stärka sina rättigheter, berättar Kevin Thompson.

Bilden av riskkapitalbolag i andra länder är att de är betydligt osäkrare som arbetsgivare än andra företagsformer. En omfattande studie av hur dessa agerar i USA visar att i genomsnitt var tionde anställda får gå under de första fem åren efter övertagandet. Redan två år efter övertagandet är andelen anställda mellan 3,6 och 4,5 procent lägre jämfört med hur motsvarande företag utvecklats under samma period. Det är viktigt att påpeka att det handlar om alla slags riskkapitalbolag, inte bara inom vård och omsorg.

Många arbetsplatser säljs vidare, avknoppas, läggs ner etc, risken för detta fördubblas vilket självklart skapar otrygghet på arbetsplatsen. Två år efter ett övertagande har nästan var fjärde anställd upplevt att arbetsplatsen har stängts, sålts, förminskats etc. Rapporten har tittat på nästan alla företagsuppköp och försäljningar med riskkapitalbolag inblandade som genomförts i USA sedan 1980 och är den största studie som någonsin gjorts på detta område.⁵¹⁶⁾

⁵¹⁵⁾ Petterson, Jenny: *Vårdjättar drar till sig riskkapital*, SvD, 2009-07-15.

⁵¹⁶⁾ Hall, David: *Private equity: financial investors, public services, and employment*, Public Services International Research Unit (PSIRU), 2008.

Ett sätt att minska avståndet mellan beslutsfattare och de anställda i ett stort gränsöverskridande företag är att göra som ISS och dela in dotterbolagen i regioner. Besluten om den svenska verksamheten tas i den nordiska regionen. Företagets representanter för svenska ISS upplever att de i viss mån kan agera självständigt gentemot moderbolaget som har sitt huvudkontor i Köpenhamn.⁵¹⁷⁾

När utredare på Kommunals välfärdsenhet träffade Frösundas ledning berättade de att det finns en företagskultur med ”extremt högt i tak” och att det är ”obyråkratiskt”, ”öppna dörrar” och enkla kommunikationsvägar i företaget. Kommunals representanter på företaget delar inte denna bild. De tycker sig se att företaget har blivit mer toppstyrt efter ägarbytet och att den nya företagsledningen bryr sig mer om vinsterna än den tidigare.⁵¹⁸⁾

Även inom Carema tyckte de fackliga representanterna att kraven på de anställda ökat sedan riskkapitalisterna tog över. Kraven handlar såväl om resultat som kvalitet och tillväxt. De tycker sig också se hur besluten har flyttat högre upp i organisationen. Därför är det också viktigt med representation och insyn i bolagsstyrelsen.⁵¹⁹⁾

Facket och riskkapitalbolagen

*På Attendo Care ska de anställda hålla tyst*⁵²⁰⁾

*Attendo förklarar krig mot facket*⁵²¹⁾

Så kunde rubrikerna se ut i Kommunalarbetaren under 2006 då striderna mellan Attendo Care och Kommunal pågick som hetast. Attendo tyckte att facket hade för stor makt och sa upp samverkansavtalet.

– Det känns närapå som en krigsförklaring mot facket, sa Liza di Paolo Sandberg, ombudsman i Kommunal, till Kommunalarbetaren.⁵²²⁾

⁵¹⁷⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Välfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵¹⁸⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Välfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵¹⁹⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Välfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵²⁰⁾ Lindholm, Stephen: *På Attendo Care ska de anställda hålla tyst*, Kommunalarbetaren, 2006-02-01.

⁵²¹⁾ Sjölander Holland, Ann-Christin: *Attendo förklarar krig mot facket*, Kommunalarbetaren, 2006-06-21.

⁵²²⁾ Sjölander Holland, Ann-Christin: *Attendo förklarar krig mot facket*, Kommunalarbetaren, 2006-06-21.

Avtalet hade tillkommit för att de anställda skulle kunna påverka sitt arbete och vara delaktiga i beslut som rörde till exempel schemaändringar och arbetstid. Det första samverkansavtalet tillkom redan 1993.

Men redan i slutet av samma år hade ett bättre klimat skapats mellan Attendo Care och Kommunal. Gunnel Jänkänpää, som ledde försöket med fackliga råd på koncernnivå för att bygga upp fungerande facklig verksamhet bland Kommunals medlemmar på privata företag, var glatt överraskad. När Kommunal tidigare tog kontakt hörde inte företaget av sig, nu hade Attendo själva hört av sig för att teckna ett nytt samverkansavtal. Attendo hade börjat förstå att det kan vara svårt för anställda att byta arbetsgivare och anpassa sig till en ny företagskultur.

Nya fackliga råd har också kommit i gång inom till exempel ISS. Men problemet, uppgav de fackliga representanterna, att färre är med i facket på de privata företagen än inom kommuner och landsting. 2006 var det bara hälften av Attendos personal som var medlem i facket.⁵²³⁾

Hur det ser ut med den fackliga representationen inom de företag som ägs av riskkapitalbolag varierar. En stötesten är att hitta representanter som kan och vill ställa upp. Sekretess och brist på meddelarfrihet gör arbetstagarna mer sårbara på många arbetsplatser som lagts ut på entreprenad.⁵²⁴⁾ Särskilt svårt är det för Kommunal att skapa en stabil facklig verksamhet vid företag med mycket ensamarbete och många små och utspridda arbetsplatser. Detta gäller till exempel yrken inom städsektorn och personlig assistans som ofta uppfattas ofta som genomgångsyrken, många anställda har invandrarbakgrund och löneläget är lågt.

Egentligen borde behovet av facklig närvaro på jobbet vara stort, men det saknas traditioner för facklig verksamhet på de flesta av den här typen av arbetsplatser. Om en facklig verksamhet trots allt kommer till stånd riskerar den snabbt att falla ihop vid skifte av entreprenörer. I realiteten stannar de anställda sällan länge på samma arbetsplats och det försvårar också organiseringen.⁵²⁵⁾

Ett återkommande problem är att facket framför allt är representerat på lägre nivå, medan företaget fattar alla beslut på högre nivå där facket inte har eller kan hitta några representanter. Resultatet blir att facket har för dålig insyn och för små

⁵²³⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Bra dialog med Attendo*, Kommunalarbetaren, 2006-12-08.

⁵²⁴⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵²⁵⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

möjligheter att påverka. Men det finns stora skillnader mellan de stora vårdbolagen, ibland fungerar det utmärkt. Från riskkapitalbolagens sida önskar man sig ofta att det fanns mer av central organisering och en större effektivitet från facket sida.

I maj 2006 startade Kommunal ett koncernfackligt råd inom ISS med fem ledamöter och en ansvarig ombudsman. Innan rådet bildades saknade ISS en central motpart i Kommunal. Centrala förhandlingar sköttes av sektionen i Stockholm. Rådet är tänkt att fungera som en samlad central motpart till ISS (förutom i löneförhandlingar).

Europafacket och flera europeiska fackförbund, som till exempel brittiska Union, har varnat för riskkapitalbolagen och har en mer negativ inställning till privatiseringar över huvud taget. Kommunal har intagit en mer avvaktande hållning i avvaktan på mer omfattande kartläggningar av riskkapitalbolagen.

Det har förekommit möten mellan centralt placerade personer på LO och ledningarna i de riskkapitalbolag som opererar på den svenska marknaden, bland annat EQT. Något som LO:s dåvarande chefsekonom Dan Andersson kommenterade på följande vis i början av 2008:

– När jag såg dem så uppfattade jag dem som ansvarsfulla människor med mycket verksamhetsinsikt och erfarenhet.⁵²⁶⁾

Hans förklaring till att många i facket trots allt har en negativ inställning till riskkapitalbolagen tror han beror på att de är slutna och inte informerar tillräckligt om sin verksamhet.

– De har sina inkomster på Kanalöar, där man betalar mindre i skatt. Jag tror att det finns en allmänhet som är misstroende mot riskkapitalister och det har riskkapitalisterna sig själva att skylla för.⁵²⁷⁾

Facket behöver insyn i vårdbolagen

Carema är ett exempel på ett riskkapitalbolag med ett framgångsrikt samarbete mellan Kommunal och företagsledningen. Kommunal hade en representant i dotterbolaget Carema orkidés styrelse redan vid starten 1994. Det finns personliga relationer och en förståelse för varandras uppdrag. Kommunal spelar en aktiv

⁵²⁶⁾ Thorén, Magnus: *Riskkapitalister bättre än sitt rykte*, Sveriges Radio, 2008-01-28.

⁵²⁷⁾ Thorén, Magnus: *Riskkapitalister bättre än sitt rykte*, Sveriges Radio, 2008-01-28.

roll och har inflytande på alla nivåer i företaget. På vissa arbetsplatser samarbetar Carema med Kommunal i projektet Mönsterarbetsplatsen.⁵²⁸⁾

Skillnaden är stor mot ISS och Frösunda där Kommunal ofta saknar representation. Vid Frösunda handlar svårigheterna med att rekrytera arbetsplatsombud mycket om att de som arbetar som personliga assistenter har svårt att vara tjänstlediga för uppdraget. Kommunal har en förhandlingsorganisation vid Frösunda LSS och Frösundas ledning har ställt sig positiv till att ha en arbetstagarrepresentant i styrelsen, men någon sådan var inte utsedd i slutet av 2009. Det kan dock vara viktigt att komma ihåg att flera fackförbund organiserar städpersonal och inom ISS har andra fackliga organisationer av tradition etablerat sig som motparter, främst Fastighets.⁵²⁹⁾

Det är värdefullt att ha insyn, säger Marvin Clemente Rios, ordförande i Caremas sektion. Den information han får den förmedlas vidare till andra anställda i företaget på olika sätt. Han har en stående punkt på sektionens dagordning där han rapporterar riktlinjer och den ekonomiska utvecklingen i koncernen. Han har även fördel av sin information i förhandlingar med chefer som hänvisar till dålig ekonomi. Den större insynen gör att han kan genomskåda deras argumentation.

Kommunal är representerat i styrelsen för Carema Vård och Omsorg som tidigare var Caremakoncernens styrelse där ägarna satt. Men för två år sedan bildade ägarna ett holdingbolag, Ambea, som har en egen styrelse. I den sitter än så länge ingen representant för Kommunal vilket betyder att Kommunal har tappat ägarperspektivet och inte längre har samma direktkanaler till hur man ser på t ex strategier, marginaler och omsättningskrav. (Holdingbolag betyder ungefär samma sak som moderbolag, det är ett företag som äger aktier i andra företag och används i regel för att ha kontroll över ett antal dotterbolag i en koncern).

Kommunal skulle därför behöva en representant i Ambeas styrelse, men det har varit svårt att hitta någon. De som varit tillfrågade har uppfattat uppdraget som svårt och känt att det krävt att de sätter sig in mycket i siffror och ekonomi. Inte heller från Ambeas sida är man särskilt intresserad av att få in en representant från Kommunal i styrelsen.

I övrigt tycker Marvin Clemente Rios att företagets representanter behandlar facket väl.

⁵²⁸⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵²⁹⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

– Vi har byggt upp en bra dialog med Carema. Det kan vara häftiga diskussioner mellan oss, men man måste skilja på sak och person. Alla arbetsplatser är inte lysande. Men vi har en dialog. Det kommer man långt med.

– Carema har förstått tidigt att det är viktigt att ha en bra relation till oss, att vi driver våra frågor är ett stort plus för dem.

Satsningen på mönsterarbetsplatsen är ett exempel på något som gynnar både facket och företaget.

– Det blir en indirekt marknadsföring som underlättar rekrytering av personal och det tjänar de på.

Marvin Clemente Rios säger att sektionen strävar efter att vara runt på varenda arbetsplats där Kommunal har medlemmar i koncernen och gå igenom hur avtalen ser ut.

– Ibland vet inte arbetsledare och platschefer vad det står i avtalen, de anställda vet inte heller vilka rättigheter de har. Kan man hjälpa folk att bli nöjdare med sitt jobb ska man göra det.

I maj 2009 arbetade nära 1 400 medlemmar i Frösundakoncernen och det fanns drygt 30 arbetsplatsombud. Kommunal har ingen representant i Frösundas styrelse och inte heller i dotterbolagen, trots att företaget ställer sig positivt till arbetstagarrepresentanter. Många arbetsplatser inom personlig assistans saknar arbetsplatsombud och/eller skyddsombud.⁵³⁰⁾

Kommunal har nästan 1 300 medlemmar som är anställda av ISS. Det finns beräkningar som visar att cirka 2 500 av de anställda inom ISS arbetar inom offentlig städning, det skulle i så fall tyda på att den fackliga organisationsgraden är låg. En uppskattning som gjorts av Kommunals representanter i Stockholm uppskattar att den ligger på 30–40 procent inom området catering och runt 60 procent inom städning. Det kan jämföras med över 85 procent av städare som är direkt anställda av kommuner och landsting.⁵³¹⁾

⁵³⁰⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵³¹⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

Ett annat problem är att förtroendevalda kan försvinna från företaget när det förlorar en upphandling. De som blir kvar kan rekryteras som arbetsledare och blir då i regel uppmuntrade att träda åt sidan för att inte hamna på två stolar.⁵³²⁾

En stor majoritet av de anställda inom ISS har invandrarbakgrund och på större arbetsplatser grupperar sig de anställda ofta efter etnisk tillhörighet. Eftersom många kontrakt/anbud kräver kunskap i svenska hos de anställda erbjuder ISS svenskundervisning på arbetstid.

Kommunal har ingen arbetstagarrepresentant i styrelsen för vare sig moder- eller dotterbolag inom ISS. Däremot har Fastighets tre platser i styrelsen för ISS Facility Service AB och Unionen och Ledarna har var sin suppleantplats. Under 2008 efterlyste Kommunal centrala nomineringar till ISS styrelse i ett cirkulär till avdelningarna, men inga nomineringar kom in.⁵³³⁾

Privatiseringsvågen

Ett privat hemtjänstföretag i Jönköping lockade de äldre med pengar om de valde att bli kunder.

– Det är inte riktigt vad vi förväntat oss och tycker är acceptabelt, sa Nils Zadic, biträdande socialdirektör i Jönköpings kommun.⁵³⁴⁾

Ett nytt Sverige växer fram där vården visserligen fortfarande betalas med offentliga medel, men där verksamheten konkurrensutsatts. Det betyder att privata aktörer fått lägga bud, och den som hamnat lägst i budgivningen får ta över om de i övrigt uppfyller de villkor som ställs. Detta är för att främja mångfald inom vård och omsorg, säger politikerna. Det är möjligt att de sett personaldrivna kooperativ och småföretag framför sig när besluten togs. Men pressen och kraven gör att de stora aktörerna tar över mer och mer. Det offentliga monopolet som styrde vården har som framgått kompletterats med en handfull privata storföretag.

Att offentlig service läggs ut på entreprenad var tidigare inte en självklarhet ens för borgerliga regeringar. Utbyggnaden av välfärden fortsatte även under det borgerliga maktinnehavet 1976–82. Men med tiden började alltmer nyliberala idéer spridas och från mitten av 70-talet dominerar de alltmer. Den offentliga sektorns tillväxt

⁵³²⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵³³⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Valfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

⁵³⁴⁾ Dagens Samhälle: *Äldre lockas med pengar*, 2009-10-13.

började allt oftare utmålats som ett samhällsproblem och allt fler talade om att taket nu var nått, dess andel av BNP fick inte öka mer eftersom det ansågs hämma den ekonomiska tillväxten. Det talades om marknadsanpassningar, valfrihet, individuell styrning och effektivare användning av skattebetalarnas pengar. Det förutsattes att sådana förbättringar sker bäst inom ramen för privat näringsverksamhet och att offentliga institutioner skulle spurras till förbättringar om de utsattes för konkurrens från privata företag.

Valrörelserna på 80-talet handlade om ett systemskifte i svensk politik, och det formulerades bland annat av dåvarande Folkpartiledaren Bengt Westerberg:

För oss innebär en generell välfärdspolitik att ge möjligheter till människor att låta dem själva bestämma. Och därför säger vi: Bryt de offentliga monopolen! Låt alternativen blomma!⁵³⁵⁾

Några försöksballonger släpptes upp. Den ena var CityAkuten, en privat driven vårdcentral som startade 1983 av Praktikertjänst. Genom sin placering mitt i centrala Stockholm och fokusering på stressade storstadsbor med lätta åkommor som inte krävde någon tung och tidskrävande vård bröts traditionen att vård ska vara kopplat till det område man bor i och erbjuda service åt alla, fattiga som rika, svårt sjuka likväl som lättare snuvor och sår, men också att det inte gick att välja vårdgivare i ett annat bostadsområde. Den andra var Pysslingen Förskolor AB som startade samma år och utmanade genom sin koppling till Svenska Arbetsgivarföreningen och huvudfinansiären Electrolux. Diskussionerna om vinster i barnomsorgen tog fart och det beslutades att företag inom barnomsorg inte skulle kunna få statsbidrag men däremot kooperativ och ideella föreningar.⁵³⁶⁾

Socialdemokratin vacklade och var splittrad, där fanns både marknadsförespråkare och de som ville behålla offentliga monopol. Effektivare ekonomi och valfrihet var ledord som vann insteg även inom arbetarrörelsen. Kraven på nedskärningar och besparingar framfördes av politiker från olika läger och privatiseringar sågs allt oftare som en del av lösningen.

1980-talet innebar början till avregleringar på många områden, till exempel av finansmarknaden. När regeringen Bildt kom till makten efter valet 1991 fanns privatiseringarna med som en självklar del, följande devis fanns med i regeringsförklaringen:

⁵³⁵⁾ Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 42 ff.

⁵³⁶⁾ Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 43 ff.

*Nu är kollektivismens tid slut. I vårt Sverige kommer samhället alltid att vara större än staten.*⁵³⁷⁾

Åren 1991 till 2004 minskade antalet sysselsatta i offentlig sektor med 73 000 personer samtidigt ökade antalet sysselsatta inom privat vård och omsorg har ökade med 64 000 personer. Det innebar att andelen privat anställda ökade från 6 till 15 procent. Men andelen privatanställda var fortfarande lägst inom slutna hälso- och sjukvård samt inom omsorgsbranscherna. Det totala nettoflödet från offentlig till privat verksamhet var i snitt 2 000 personer per år mellan år 1992 och 2004.⁵³⁸⁾

Lagarna bakom privatiseringarna

Flera nya lagar har gjort det möjligt för landsting och kommuner att lägga ut delar av verksamheten på privat entreprenad. 1993 genomfördes husläkarreformen (SFS 1993:58) och 1994 infördes fri etableringsrätt för privatpraktiserande läkare, reformer som inskränktes respektive upphävdes av den socialdemokratiska regeringen efter maktskiftet 1994.⁵³⁹⁾ Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (SFS 1993:387 – LSS) och lagen om assistansersättning (SFS 1993:389 – LASS) har öppnat andra sektorer.

Senare har vi fått lagen om offentlig upphandling (SFS 2007:1091 – LOU) som gäller framför allt för offentlig upphandling av byggentreprenader, varor och tjänster samt lag om valfrihetssystem (SFS 2008:962 – LOV) som är ett alternativ till LOU och kan tillämpas på bland annat omsorgs- och stödverksamhet för äldre och för personer med funktionsnedsättning samt på hälso- och sjukvårdstjänster.⁵⁴⁰⁾

Lagen om offentlig upphandling (LOU) blev startskottet för kommunerna att börja upphandla fler tjänster samt skolpengen och att även friskolor skulle kunna få stöd att bedriva verksamheten. Entreprenaderna stod i början av 2000-talet för mer än 12 procent av kommunernas och landstingens välfärdstjänster. Detta motsvarade 50 miljarder kronor, en mångdubbling om man jämför med början av 90-talet. Hösten 2009 stod cirka 14 000 privata vårdföretag för drygt 12 procent av all utförd vård och omsorg som finansieras med skattemedel i Sverige, i takt med att vårdvalet

⁵³⁷⁾ Wikiquote: www.sv.wikiquote.org/wiki/Carl_Bildt

⁵³⁸⁾ Nutek: *Vård och omsorg en framtidsbransch*, Nya fakta och statistik, Framtidens Näringsliv, 2007:3.

⁵³⁹⁾ Pettersson, Karl-Henrik: *Den svenska sjukvården – hur långt kan vi tillåta marknaden ta hand om vården?*, Forum för småföretagsforskning, FSF 2006:2.

⁵⁴⁰⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Välfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

införs ökar de privata företagens andel.⁵⁴¹⁾ I de kommuner där vårdvalet fanns redan tidigare har mer än hälften av vårdcentralerna varit privata.⁵⁴²⁾

2007 köpte de svenska landstingen 17 procent av all primärvård från privata företag. I Stockholm hade den andelen ökat till hela 54 procent 2008. Räknat i pengar handlar det om att 7 miljarder skatte kronor betalas till privata företag inom primärvården bara i Stockholm. Totalt för sjukvården i sin helhet handlar det om över 20 miljarder kronor.⁵⁴³⁾

För att underlätta för kommunerna att införa valfrihetssystemet beslutade regeringen att fördela 280 miljoner kronor i bidrag. När ansökningstiden för stimulansmedlen gick ut den 12 oktober 2008 hade 177 kommuner sökt medel för att införa Fritt val inom äldreomsorgen under 2009. Det innebar över 60 procent av landets kommuner. 29 kommuner hade redan tidigare någon form av kundvalssystem.⁵⁴⁴⁾

2007 köptes vård och omsorgstjänster för drygt 17 miljarder från privata företag och för 3 miljarder från föreningar och stiftelser. Samma år köpte landstingen hälso- och sjukvårdstjänster för 15 miljarder från privata företag och 5 miljarder från föreningar och stiftelser.⁵⁴⁵⁾

Andelen privata utförare av vård- och omsorgstjänster har de senaste åren legat stadigt på cirka 6–7 procent i landstingen och 9 procent i kommunerna, men den väntas som sagt öka under 2010. Situationen varierar mellan olika delar av landet, i Stockholms län köpte landsting och kommuner för motsvarande 16 procent av budgeten medan siffran bara var 3,5 procent för landsting och kommuner i Norrbottens län.⁵⁴⁶⁾

Den socialdemokratiska regeringen införde en stopplag 1999 som skulle förhindra utförsäljningarna, men den kunde inte förhindra utförsäljningen av S:t Görans samma år. 2001 infördes en mer långtgående stopplag som förbjöd utförsäljning av akutsjukhus till någon med syfte att skapa vinst.

2005 preciserades och ersattes den tillfälliga lagen med en permanent. Regionsjukhus, universitetssjukhus och minst ett sjukhus i varje landsting

⁵⁴¹⁾ Siksjö, Daniel: *Den hårda striden om vårdvinsterna*, Expressen, 2009-09-23.

⁵⁴²⁾ Pettersson, Jenny: *Vårdvalet skapar miljardmarknad*, SvD Näringsliv, 2009-07-01.

⁵⁴³⁾ Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 113.

⁵⁴⁴⁾ Regeringskansliet: *Fritt val inom handikapp- och äldreomsorg*, 2008-02-28.

⁵⁴⁵⁾ SCB: *God avkastning för privata företag inom vård, skola och omsorg*, Pressmeddelade, 2009.

⁵⁴⁶⁾ SCB: *God avkastning för privata företag inom vård, skola och omsorg*, Pressmeddelade, 2009.

undantogs från möjligheten att läggas ut på entreprenad. Övriga offentligt finansierade sjukhus fick övergå till privata näringsidkare om det inte finns syfte att bedriva vinst. Dessutom infördes ett förbud mot så kallade gräddfiler, det vill säga att patienter köper sig förbi i kön.

– Det handlar inte om att säga ja eller nej till entreprenörer inom vården. Vi välkomnar alla aktörer som vill utveckla vården men säger nej till en efterfrågestyrd vård, sa den dåvarande socialdemokratiska socialministern Ylva Johansson.⁵⁴⁷⁾

Skiljelinjen, enligt Ylva Johansson, går mellan om marknadskrafterna eller behoven ska styra, om vinst ska återinvesteras eller om skatter kan användas för aktieutdelning samt om universitetssjukhus ska vara en gemensam resurs eller ej.

Stopplagen hävdades av den borgerliga alliansen 2007. I stället infördes en ny ”startlag” som innebär att alla sjukhus nu kan säljas ut och drivas i vinstsyfte, även universitets- och regionsjukhus. Dessutom har förbudet mot gräddfiler slopats.⁵⁴⁸⁾

Chatrine Pålsson Ahlgren (KD), ledamot i riksdagens socialutskott, skrev såhär:

*Så länge vårdgivarna följer lagen är vinst i vården inget problem. För entreprenörer är det nödvändigt med ett ekonomiskt överskott i verksamheten om de ska kunna göra nödvändiga investeringar i kompetens och teknisk utrustning. Vinst kan under rätta förhållanden vara en drivkraft som bidrar till utveckling och framsteg, även inom vårdsektorn.*⁵⁴⁹⁾

Slutligen blev det nu fritt fram för privata utförare att även ta emot patienter med privata sjukförsäkringar.

Hur långt kan man gå?

Kritiken mot valfrihetssystemet har framför allt handlat om att vården riskerar att bli efterfrågestyrd, det vill säga den går inte framför allt till den som behöver den utan till den som efterfrågar den. Andra synpunkter som framförts är att den kommer att slå ojämnt beroende på var man bor i landet. Den som bor i glesbygd kommer antagligen att ha färre möjligheter att välja. Man kan jämföra med skolpengen som medfört överetableringar i tätorter.⁵⁵⁰⁾

⁵⁴⁷⁾ TT: *Stopplagen antogs av riksdagen*, DN, 2005-06-15.

⁵⁴⁸⁾ Pålsson Ahlgren, Chatrine (KD): *Startlag ger bättre sjukvård*, Linköpings tidning, 2006-12-20.

⁵⁴⁹⁾ Pålsson Ahlgren, Chatrine (KD): *Startlag ger bättre sjukvård*, Linköpings tidning, 2006-12-20.

⁵⁵⁰⁾ Se till exempel Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 89.

Redan i dag finns påtagliga regionala skillnader. I Stockholms stad gick 37 procent av alla gymnasieelever i friskola 2008, vilket var dubbelt så många som i resten av landet. 40 procent av äldreomsorgen i Stockholm drivs i privat regi, jämfört med 12 procent i landet i övrigt. Stockholms läns landsting upphandlar 27 procent av verksamheten jämfört med 14 procent i övrigt. Nära 54 procent av all primärvård drivs privat mot 25 procent i landet i övrigt. Skillnaderna framträder tydligt oavsett vilken sektor vi tittar på.⁵⁵¹⁾

Kritiken mot privatiseringarna har inte bara kommit från vänsterhåll. Sådär skrev Göran Rosenberg i liberala DN 2007:

Visst kan sjukvården bli mera effektiv och visst kan ökad konkurrens ge sänkta kostnader, men vård är inte vilken produkt som helst och kan inte prissänkas som vilken produkt som helst. I synnerhet inte en vård som ska ges efter behov och inte betal förmåga och dessutom göra anspråk på att vara ”värdig”. Det går naturligtvis att definiera ner behoven och därmed sänka kostnaderna, men det förespråkar inte regeringen. Tvärtom förespråkar den ökad patientmakt, vilket antingen är ännu en dimridå eller också ett erbjudande till patienterna att själva få definiera sina vårdbehov och därmed också sjukvårdens kostnader – vilket i så fall knappast lär sänka dem.

Han påpekar att det land där sjukvården haft den mest lysande tillväxten har också kostnaderna rakat i höjden. USA har trots betydligt högre kostnader för sjukvården mätt i andel av BNP inte lyckats erbjuda sjukvård åt alla, miljontals amerikaner saknar sjukvårdsförsäkring.⁵⁵²⁾

Privatiseringarna har fortsatt men det finns vissa gränser som få kommuner och landsting ännu har överträtt. Norrköping lade ut vattenförsörjning och avlopp på entreprenad, men tog tillbaks det i offentlig regi. Nu pågår ett liknande försök i Norrtälje. I fattiga länder har vattnet sålts ut med förödande följder där många inte har råd med något så fundamentalt och livsviktigt. Det vi ser i Sverige på vatten- och avloppssidan är än så länge mycket långt från den exploatering som företag har ägnat sig åt i utvecklingsländerna.⁵⁵³⁾

Men i princip finns inte mycket som inte skulle kunna säljas ut. Eller för att citera Mats Odell, kommun- och finansmarknadsminister angående utförsäljningen av statliga bolag:

⁵⁵¹⁾ Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 94.

⁵⁵²⁾ Rosenberg, Göran: *Dimridåer i den svenska vården återstår att skingra*, DN, 2007-03-08.

⁵⁵³⁾ Vollmer, Nina & Nuñez, Astrid: *Privatisering hotar vattentillgång*, 2008-06-26, Latinamerika.nu

– Staten ska ge näringslivet goda förutsättningar, sätta reglerna och se till att de följs. Men precis som i fotboll bör domaren sköta sitt och inte dubblera som spelare på planen.⁵⁵⁴⁾

Tidigare skulle en utförsäljning motiveras, nu är inställningen snarare att staten bör stå kvar som ägare endast om det finns tungt vägande skäl för detta. De undantag som näringsminister Maud Olofsson näringsminister kan se är Vattenfall och LKAB, åtminstone än så länge. Målsättningen har varit att genomföra utförsäljningar motsvarande 200 miljarder kronor 2007–2010.⁵⁵⁵⁾

Ett ytterligare steg kan vara att politikerna lämnar ifrån sig även en del av makten över beslutsfattandet kring upphandling av välfärdstjänster till privata aktörer. Det föreslogs i en konsultrapport som beställdes av den borgerliga majoriteten i Stockholms läns landsting 2007. Utredaren Helene Norberg publicerade redan 2002 en rapport där hon föreslår att landstingens roll delvis ersätts av privata konkurrerande vård- och omsorgsföretag.⁵⁵⁶⁾

I rapporten föreslås två modeller: antingen att en privat aktör får tillåtelse att ta över även samordningsansvaret för hela sjukvården. Därmed skulle vården kunna beställas utan ”detaljerad politisk styrning”. Men till risken att medborgarnas intressen inte tillgodoses, ansåg utredaren. Den andra modellen vore att företag får möjlighet att köpa ut landstingets vårdproduktion i de tre kommunerna Södertälje, Nykvarn och Salem. Det skulle kunna gynna affärsutvecklingen inom vården, resonerade utredaren, men till priset av ett lokalt privat monopol.⁵⁵⁷⁾

Flera av allianspartierna var positiva till rapporten, endast Kristdemokraterna var klart avvisande till förslagen.

– Vi är inte världsbäst i vår beställarroll, den kan säkert tas över av något vårdföretag eller försäkringsbolag. Vi kan inte redan nu börja utesluta några som kan göra vården effektivare, sa Maria Wallhager, Folkpartiet.⁵⁵⁸⁾

⁵⁵⁴⁾ Suhonen, Daniel: *Hela listan på högerens systemskifte*, tidningen Tvärdrags hemsida, 2008-10-21.

⁵⁵⁵⁾ Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 81.

⁵⁵⁶⁾ Norberg, Helena: *Reformera sjukvården! Från byråkrati till framtidsbransch*, Reforminstitutet, 2002.

⁵⁵⁷⁾ Mellgren, Fredrik: *Ökad vårdprivatisering splittrar alliansen*, SvD, 2007-11-11.

⁵⁵⁸⁾ Mellgren, Fredrik: *Ökad vårdprivatisering splittrar alliansen*, SvD, 2007-11-11.

Hur gick det med valfriheten?

Några kvinnor i Hoting i Jämtland drev ett kooperativ inom äldreomsorgen. De hade inte en chans vid upphandlingen utan slogs ut när kommunen valde vårdjätten Attendo Care eftersom de var billigare.⁵⁵⁹⁾

I juni 2007 lade Delegationen för mångfald inom vård och omsorg fram ett slutbetänkande för socialdepartementet som innehöll en kartläggning som bland annat visade att koncentrationen till större vårdbolag fortsätter och att föreningar och små företag svarar för mycket liten andel offentligt finansierad vård och omsorg. Om målet är mångfald så har det knappast uppnåtts, anser utredarna som vill öka tillgången på små företag som kan serva landsting och kommuner.⁵⁶⁰⁾

En satsning på mer fria val för brukarna och åtgärder som kan underlätta för personal att ta över verksamheten är receptet på mer mångfald i vården, ansåg utredarna. Företagen behöver kontinuitet, ansåg utredarna och menade att tidsbegränsade entreprenader skapar dåliga förutsättningar. De framhöll särskilt vårdföretag som har anknytning till brukar- eller medlemskretsar och pekade på deras möjligheter att komplettera med frivilliga arbetsinsatser. Systemen för offentlig upphandling pekades ut som ett hinder för små och lokala företag eftersom det är dyrt och komplicerat och skapar orättvisa förutsättningar där de stora aktörerna har fördelar framför de små.⁵⁶¹⁾

De som köper upp tjänsterna är väldigt fokuserade på priset och det direkt mät- och jämförbara. Anbudsunderlagen är dessutom så detaljrika att företagen måste lägga ner ett omfattande arbete och ha både juridisk och ekonomisk kompetens för att kunna besvara dem. Det kan kosta allt mellan 15 000 och 50 000 att hantera underlaget till att lägga ett anbud. Det klarar inte många ideella organisationer, kooperativ och små företag. De slås ut redan i starten.⁵⁶²⁾

Kommunerna och landstingen tar nästan aldrig hänsyn till vad lokalt verkamma privata företag, kooperativ och organisationer kan tillföra vårdverksamheten genom att de är förankrade i lokalsamhället, har tillgång till medlemmars frivilliga insatser,

⁵⁵⁹⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Regeringen lägger ner utredning om mångfald i vården*, Kommunalarbetaren, 2007-04-30. Sjölander, Ann-Christin: *Vårdjätte tar över vårhem – litet kooperativ slås ut*, Kommunalarbetaren, 2007-01-26.

⁵⁶⁰⁾ Regeringskansliet, Socialdepartementet: *Delegationen för mångfald inom vård och omsorg överlämnar slutbetänkande*, Pressmeddelade, 2007-06-01.

⁵⁶¹⁾ Regeringskansliet, Socialdepartementet: *Delegationen för mångfald inom vård och omsorg överlämnar slutbetänkande*, Pressmeddelade, 2007-06-01.

⁵⁶²⁾ SOU 2007:37: *Vård med omsorg – möjligheter och hinder*. Inom ramen för utredningen genomfördes djupintervjuer med en rad aktörer, bland andra de tre arbetsgivarorganisationerna Vårdföretagarna, KFO och Arbetsgivaralliansen.

kopplingar till annan social eller kulturell verksamhet etc. Sådana kvaliteter efterfrågas över huvud taget inte vid anbudsgivningen.⁵⁶³⁾

Utredningarna sätter fingret på något som är uppenbart för många som arbetar i kommuner och landsting. I Sollentuna kommun finns en utmaningsrätt som säger att vem som vill kan utmana kommunen och erbjuda sig att ta över en verksamhet. Kommunen är då skyldig att pröva erbjudandet. Våren 2008 anmälde kostchefen Kerstin Zachrisson Samsson att hon ville ta över driften av 16 skolkök. Orsaken var att hon ville förekomma jättarna på marknaden som till exempel ISS.

– Men mitt anbud sorterades bort i första vändan, jag hade inte fyllt i blanketterna på rätt sätt, så jag blev diskvalificerad. Sådär i efterhand kan jag ju ångra att jag drog i gång det här, nu öppnade jag för de stora bolagen.⁵⁶⁴⁾

Andra gånger som utmaningsrätten har använts har kommunen varit med och bjudit och i regel behållit verksamheten i egen regi. Den här gången fanns inget bud från kommunen vilket gjorde att utmaningen gick vidare till upphandling. Fem anbud kom in men det var aldrig någon tvekan om att en av de stora jättarna skulle ta hem anbudet. Politikerna såg inget problem med att det fanns ett femtiotal anställda som kanske hellre hade stannat kvar med kommunen som arbetsgivare.⁵⁶⁵⁾

I Linköping vann Carema Äldreomsorg våren 2008 kampen om sex centralt belägna servicehus genom att lägga ett nollbud som slog ut alla andra konkurrenter. Linköping införde kundval inom äldreomsorgen några månader senare och servicen på servicehusen delades upp för att även små företag skulle kunna konkurrera. Men kundvalet innebär att de äldre själva ska välja vem som ska få utföra deras hemtjänst och här gäller det att hålla sig framme. Genom att vara på plats i deras boendemiljö hoppades Carema på att värva kunder.

Kommunals lokala representanter oroade sig för kontinuiteten.

– Först får man hjälp att komma upp och duscha, från ett företag. Blir man sen kissnödig kommer någon från Carema. Maten serveras av ett tredje företag och är man med på någon fritidsverksamhet kan det bli ett fjärde. Vart tog kontinuiteten vägen, som var så viktig? undrade Lena Wallentin på Kommunals sektion i Linköping.⁵⁶⁶⁾

⁵⁶³⁾ SOU 2007:37: *Vård med omsorg – möjligheter och hinder*.

⁵⁶⁴⁾ Rosberg, Laila: *Utmanade kommunen – och släppte in ISS*, Kommunalarbetaren, 2008-08-22.

⁵⁶⁵⁾ Rosberg, Laila: *Utmanade kommunen – och släppte in ISS*, Kommunalarbetaren, 2008-08-22.

⁵⁶⁶⁾ Rosberg, Laila: *Noll kronor för sex servicehus*, Kommunalarbetaren, 2008-02-05.

Det fanns en utredning om hur fler aktörer skulle kunna hävda sig inom vård och omsorg, som tillsattes av dåvarande vårdminister Ylva Johansson. Den lades ner. Sverige har en låg andel vård som bedrivs av ideburna organisationer, kooperativ och små företag.⁵⁶⁷⁾

LOU är en formalistisk lag, det är lätt att göra fel. Dessutom görs inte klart hur sociala kriterier ska tillämpas.⁵⁶⁸⁾ LOV var delvis ett svar på den kritiken och ett försök att skapa bättre förutsättningar för fler aktörer, men mycket pekar på att inte heller den fungerar som det var tänkt.⁵⁶⁹⁾

Det främsta hindret för småföretag är att det är dyrt att ta fram anbud och ofta finns det alltför kort tid för att ta fram ett ordentligt underlag för den som gör det vid enstaka tillfällen och inte systematiskt och hela tiden som de stora företagen. Anbudsgivare kan bli underkända av formella skäl som inte har någon betydelse för den vara eller tjänst som ska upphandlas, det är inte säkert att den som formulerar sig mest proffsigt och ”rätt” nödvändigtvis erbjuder den bästa verksamheten. Dessutom blir företagen ofta bundna av de anbud som de lagt vilket kan betyda att de måste binda upp resurser under en lång tid även om de inte är garanterade att få ett kontrakt. En klar nackdel för ett mindre företag med sämre tillgång till kapital.⁵⁷⁰⁾

Den rysk-amerikanske ekonomen Andrei Shleifer har beskrivit ett antal fall där offentlig produktion av tjänster är att föredra framför privat:

1. När det finns stora möjligheter att minska kostnaderna genom kvalitetssänkningar som det inte går att skriva kontrakt om.
2. När innovationer och uppfinningar är relativt oviktiga.
3. Om konkurrensen är svag och konsumenternas valmöjligheter begränsade.
4. Där ryktesmekanismer är svaga.⁵⁷¹⁾

Det torde vara uppenbart att åtminstone några av de faktorer han nämner är närvarande i valfrihetssystemet som införs i svenska kommuner och landsting. Framför allt stämmer de två första punkterna, men på grund av koncentrationen till få stora bolag blir även punkt 3 alltmer en realitet för många. Till sist använder

⁵⁶⁷⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Regeringen lägger ner utredning om mångfald i vården*, Kommunalarbetaren, 2007-04-30. Sjölander, Ann-Christin: *Vårdjätte tar över vårdhem – litet kooperativ slås ut*, Kommunalarbetaren, 2007-01-26.

⁵⁶⁸⁾ SOU 2007:37: *Vård med omsorg – möjligheter och hinder*.

⁵⁶⁹⁾ SOU 2008:15: *LOV att välja – lag om valfrihetssystem*.

⁵⁷⁰⁾ Rapporten från Nutek refereras i SOU 2006:28.

⁵⁷¹⁾ Shleifer, Andrei: *State versus private ownership*, Journal of Economic Perspectives 12(4), 2008, sid 133-150 citerad i Jordahl, Henrik: *Konkurrensutsättning av offentlig sektor – hur stor är effektiviseringspotentialen*, Svenskt Näringsliv, 2006.

Shleifer ordet ”ryktesmekanismer” som man kan fundera över, det han sannolikt menar är att det sker någon slags sund utsortering av sämre alternativ om människor sprider information om verksamheter från mun till mun.

En sådan ryktesspridning när det gäller vårdverksamhet kan visserligen finnas och fungera, men frågan är om man som vårdtagare alltid har insyn nog att kunna välja klokt mellan olika alternativ. Kvalitet i vården är något svårfångat och egentligen prövas relationen först när vi blir riktigt sjuka. Då kan det vara för sent att börja ifrågasätta ett vårdval som kanske inledningsvis skedde mer slumpmässigt. Ryktesmekanismerna kan säkert vara starka när det gäller privata vårdutförare, frågan är snarare om ryktesspridningen rör relevanta saker.

Hur påverkas anställda av privatiseringar?

Vårdbolaget Aleris vann upphandlingen av det stora äldreboendet Serafen på Kungsholmen i Stockholm i februari 2008. Vid årsskiftet 2008–2009 hade tjänstgöringsgraden för de cirka 150 vårdbiträdena sänkts med upp till 25 procent. Samtidigt tilltog klagomålen från de boende och deras anhöriga. I just det här fallet ledde klagomålen fram till att Kungsholmens stadsdelsnämnd redan någon månad senare bestämde sig för att företaget gjort sig skyldig till avtalsbrott och tog tillbaks driften i egen regi. De anställda fick gå upp till tidigare tjänstgöringsgrad.⁵⁷²⁾

Att en tidigare låg personaltäthet blir ännu lägre är något som många upplevt efter att deras arbetsplatser tagits över av något av vårdföretagen. Men nedskärningarna blir inte lika drastiska överallt. I Gävle är Carema den största aktören inom vård och omsorg och också det företag som har högst personaltäthet. Dessutom har Carema erbjudit heltidstjänster i högre grad än andra vårdföretag i kommunen. Både Aleris och Förenade Care har däremot kritiserats för låg bemanning och för att låta bli att tillsätta tjänster och i stället ta in timvikarier. Men hösten 2009 fanns en oro hos Kommunals lokala representanter att Carema också skulle börja försämra bemanningen eftersom kommunen försämrat villkoren i den senaste upphandlingen.⁵⁷³⁾

Det finns ingenting som säger att det offentliga alltid är den bästa arbetsgivaren. Det finns rapporter som pekar på att tillfredsställelsen till och med ökar om man arbetar hos en privat arbetsgivare jämfört med en offentlig. Sjukfrånvaron är i regel lägre hos privata arbetsgivare, men förklaringarna bakom detta är komplicerade och inte helt lätta att överblicka.⁵⁷⁴⁾ Handlar det om belöningssystem, påtryckningar,

⁵⁷²⁾ Draken, Arne: ”Säkra bemanningen vid upphandlingar”, SKTF-tidningen, 2009-11-27.

⁵⁷³⁾ Eklind, Anders: *Högre vinst och också bästa arbetsmiljön*, Arbetarbladet, 2009-09-23.

⁵⁷⁴⁾ Nutek: *Vård och omsorg en framtidsbransch*, Nya fakta och statistik, Framtidens Näringsliv, 2007:3.

större osäkerhet kring anställningen eller att personalen faktiskt mår bättre? Men det finns som nämnts också en rad försämringar som kan inträda för den som gör över från att ha det offentliga till det privata som arbetsgivare, och som man som anställd måste hålla ögonen på vid övergången till en privat arbetsgivare.

Det kan förstås hända att inte alla får stanna om verksamheten läggs ut på entreprenad. Även om anställda går vidare till den nya entreprenören sätts lagen om anställningsskydd, LAS, ur spel eftersom privata utförare upphandlas för perioder på några år och sedan är det nya kontrakt, och kanske nya entreprenörer, som gäller. Det har förekommit att företagen låtit de anställda söka om jobbet inför varje ny upphandling även om det är samma utförare som fortsätter. Personalminskning medför ökad arbetstakt och högre stress bland de anställda som får stanna. Förslag om lägre tjänstgöringsgrad verkar också relativt vanligt som ett alternativ till att friställa personal.⁵⁷⁵⁾

Kommunal anser att LAS borde gälla även vid privatiseringar:

Grundprincipen måste vara att det inte är möjligt att bryta anställningsskyddet enbart på den grunden att verksamheten skiftar driftsform och/eller utförare. Att utföraren efter verksamhetsövertagandet av ekonomiska eller andra organisatoriska skäl kan vara nödsakad att göra förändringar i arbetsstyrkan enligt gällande lagstiftning är en annan problematik.⁵⁷⁶⁾

Risken för personalnedskärningar vid privatiseringar är som nämnts överhängande. SKTF:s ombud i Carema Magnus Sällström gick i november 2009 ut med kravet att facket måste driva på om att hitta en modell som säkrar en minimnivå för bemanningen. Han medgav att det kan vara svårt att komma fram till hur en sådan reglering ska se ut, risken är också att det som var tänkt som botten blir tak för arbetsgivaren som nöjer sig med att bemanna på minimnivån.

– Men om det inte görs så riskerar vi att få en långsam nedmontering inom vård och omsorg.⁵⁷⁷⁾

Men arbetsgivarna var inte positiva till förslaget när SKTF-tidningen ringde runt.

– Om kommunerna lägger ut verksamhet på entreprenad för att man vill ha kvalitetsutveckling, variation och ren valfrihet måste man tillåta entreprenören på

⁵⁷⁵⁾ Nutek: *Vård och omsorg en framtidsbransch*, Nya fakta och statistik, Framtidens Näringsliv, 2007:3.

⁵⁷⁶⁾ Kommunal: *Solidaritet och valfrihet med ordning och reda*, 2007, sid 60.

⁵⁷⁷⁾ Draken, Arne: "Säkra bemanningen vid upphandlingar", SKTF-tidningen, 2009-11-27.

sitt sätt. Och där är bemanning och schemaläggning en viktig del, sa Jonas Morian, informationschef på Attendo Care.⁵⁷⁸⁾

Det finns olika bilder av hur privatiseringarna påverkar lönerna. Enligt SCB ligger lönerna hos privata utförare något högre, 200 kronor i månaden. Men det gäller bara för dem som har heltidsjobb. För kvinnor, som oftare arbetar heltid, är det i stort sett ingen skillnad enligt SCB. Men tittar vi på specifika sektorer blir bilden något annorlunda. Forskarna Paula Blomqvist och Sofia Murhem skriver i en rapport för Arbetslivsinstitutet 2005 att personal på privata gruppboenden, servicehus och ålderdomshem har något lägre årsinkomst än personalen inom motsvarande kommunal verksamhet.⁵⁷⁹⁾

Flera privata arbetsgivare inom äldreomsorgen betalar lägre löner än de kommunala enligt en undersökning från tre av Kommunals sektioner i landet. Undersköterskor hos privata utförare i Linköping hade 2006 en medellön som var 1 059 kronor lägre än kommunen. Vårdbiträden i hemtjänsten hade i snitt 931 kronor lägre lön än de som arbetade i kommunen. Medellönen för samtliga anställda inom privat äldreomsorg var 572 kronor lägre än för de som arbetade i kommunens motsvarande verksamhet. Skillnaderna fanns även i Falkenberg och Östersund, men de var mindre än i Linköping. En förklaring att de privatanställda i Falkenberg hamnade lägre var att kommunen anställde på högre ingångslöner än Attendo Care som var det företag som etablerat sig i kommunen.⁵⁸⁰⁾

Det har blivit tystare

När tidningen Kommunalarbetaren besökte Volgsjöskolan i Vilhelmina ville inte den kvinnliga medelålders städaren tala med pressen. Hon hade nämligen skrivit under ett papper om tystnadsplikt. I pappret, som reportern tidigare fått läsa hos Kommunals sektion, står att man kan mista jobbet, få straff i form av fängelse, böter eller skadestånd, om man bryter mot tystnadsplikten. 27 mil därifrån i Skellefteå sitter en regionchef för företaget ISS, det största företaget inom städtjänster i Sverige, som städaren hänvisade till.

Försöket till samtal skedde i mars 2008 och ISS hade då just tagit över städningen på skolan. I Kommunals avtal med arbetsgivarorganisationen Almega garanteras att

⁵⁷⁸⁾ SKTF-tidningen: *Vårdbolagen lägger ansvaret på politiker*. Utan årtal men det är en uppföljning på en annan artikel som publicerades 2009-11-27.

⁵⁷⁹⁾ Blomqvist, Paula & Murhem, Sofia: *Effekter av privatisering på anställningsförhållandena inom äldreomsorgen*, Opublicerat papper, Arbetslivsinstitutet, Uppsala universitet, 2005 – refereras bland annat Nutek: *Vård och omsorg en framtidsbransch*, Nya fakta och statistik, Framtidens Näringsliv, 2007:3 och Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 106.

⁵⁸⁰⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Lägre löner i privat äldreomsorg*, Kommunalarbetaren, 2008-02-12.

löner och anställningsvillkor inte ska försämrats vid byte av entreprenör. Men det avtalet gällde uppenbarligen inte för försämringar hade bevisligen skett. Endast tolv av de kommunanställda städarna fick jobb, men bara med provanställning med lägre lön, några fick så mycket som 2 700 kronor i lönesänkning per månad. 21 av städarna blev arbetslösa.⁵⁸¹⁾

Det var detta som Kommunals reporter Ann-Cristin Sjölander ville tala om med de anställda om, men det var allt annat än lätt att få någon att ställa upp. Kommunal stämde ISS på en miljon kronor och ärendet hamnade i Arbetsdomstolen som dömde till ISS:s fördel. AD ansåg att garantierna inte gällde eftersom ISS fått kontraktet av Riksbyggen, inte direkt av kommunen.⁵⁸²⁾

Det kan vara värt att påpeka att Riksbyggen är ett folkrörelseföretag som ägs av fackförbund inom LO, bland annat Kommunal, samt kooperativa företag och organisationer. I den offentliga upphandlingen var Riksbyggen över tre miljoner billigare än det kommunala bostadsföretaget. ISS hade sänkt städtiden med 53 timmar i månaden och drev igenom det genom att låta städarna ta helt nya områden som de inte kände till, vilket gjorde det svårare att klaga.⁵⁸³⁾

Städarna offras för att klara den kommunala budgeten, ett folkrörelseföretag är med och bjuder på marknadsmässiga villkor och driver igenom en affär som ställer städarna inför en situation som gör att det är omöjligt att protestera mot försämrade villkor. De var lågavlönade från början, nu tjänar de ännu sämre. Att få ett annat jobb i Norrlands inland är inte lätt, därför tiger de som skulle kunna berätta hur det känns. Det företag som tar över verksamheten är ett riskapitalbolag med totalt nästan en halv miljon anställda i 53 länder, vad bryr de sig om en städare i Vilhelmina?

Sodexo, som nämndes i samband med skolbetspisningar, finns även på städsidan. När företaget tog över städningen i Sunne kommun annonserades jobben ut i lokalpressen, ett fåtal av de tidigare anställda erbjöds provanställning och en enda fick fast jobb. Inte en enda erbjöds heltid. I synnerhet hade de äldre sorterats ut, rapporterade Kommunalarbetaren. Trots att vissa hade arbetat i 30 år i kommunen.⁵⁸⁴⁾

⁵⁸¹⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Städarna tystades och deras löner sänktes*, Kommunalarbetaren, 2008-03-26. Sjölander, Ann-Christin: *Inget hinder för ISS att sänka löner*, Kommunalarbetaren, 2007-04-26.

⁵⁸²⁾ Beckström, Liv: *Arbetsdomstolen sviker städarna*, Kommunalarbetaren, 2007-04-27. Sjölander Holland, Ann-Christin: *Kommunal stämmer städföretaget ISS*, Kommunalarbetaren, 2006-03-22. Sjölander, Ann-Christin: *Inget hinder för ISS att sänka löner*, Kommunalarbetaren, 2007-04-26.

⁵⁸³⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Städarna tystades och deras löner sänktes*, Kommunalarbetaren, 2008-03-26.

⁵⁸⁴⁾ Sjölander Holland, Ann-Christin: *Städare sorterades ut*, Kommunalarbetaren, 2005-02-15.

Ingenting konstigt med det, tyckte Sodexho. Motiveringen var att konkurrenten ISS tidigare haft hand om städningen och att det rörde sig om en ”andrahandsentreprenad”.

– Jag har rätt att titta igenom vilka anställda som passar mig, sa företagets platschef i Värmland.⁵⁸⁵⁾

Inte heller här ville de anställda tala med pressen eftersom de var rädda om de få timmars städjobb som de kunde få. I stället satt många enligt Kommunals representant och väntade på morgnarna att Sodexho skulle ringa. Ibland ringde företaget sex på morgonen och städarna ryckte ut. Ibland hade de bara jobb några timmar i månaden. Tackade de nej fick de ingen ersättning från a-kassan för då ansågs de inte stå till ”arbetsmarknadens förfogande”.

Kommunen ansåg att man inte kan tvinga företag att ta över personal och att det är positivt att gynna företagsamhet och konkurrens. När ISS, som skötte kommunens städning före Sodexho, tog över fick städarna städa mer på kortare tid. Med nästa entreprenör blev villkoren ännu sämre. Hur mycket kan ett redan från början tung och lågt arvoderat arbete försämrans innan botten är nådd? Vilket ansvar har kommunen som beställer mindre och betalar sämre vilket drabbar de anställda som får höra att de gör ett dåligt jobb liksom kommuninvånarna som upplever hur det blir allt smutsigare i kommunens lokaler.

Facket fick ingen information om att Sodexho skulle ta över och Kommunal stämde kommunen för brott mot MBL-lagen.⁵⁸⁶⁾

Att påtala missförhållanden och prata med journalister är en rättighet som anses så viktig att den skrivits in i grundlagen. Detta är särskilt viktigt inom vård och omsorg eftersom missförhållanden drabbar den svagare parten, vårdtagarna. Därför finns även Lex Sarah som slår fast att det inte bara är en rättighet utan faktiskt också en skyldighet för den som arbetar med service och omvårdnad av äldre och funktionshindrade att rapportera om uppenbara missförhållanden. Nu kan det vara svårt att gå bakom ryggen på arbetsgivare och arbetskamrater och anmäla och därför har offentliganställda inte bara meddelarfrihet utan också det som brukar kallas meddelarskydd, vilket betyder att arbetsgivaren inte ens får försöka ta reda på vem som talat med medierna.⁵⁸⁷⁾

⁵⁸⁵⁾ Sjölander Holland, Ann-Christin: *Städare sorterades ut*, Kommunalarbetaren, 2005-02-15.

⁵⁸⁶⁾ Sjölander Holland, Ann-Christin: *Städare sorterades ut*, Kommunalarbetaren, 2005-02-15. Sodexho är noterat på börsen i Paris och New York.

⁵⁸⁷⁾ 14 kap. 2 § i socialtjänstlagen, Lex Sarah infördes 1999.

Lex Sarah gäller även anställda i privata vårdföretag. Däremot finns inte meddelarskyddet. Det är en brist som påtalats av facket. Många kommuner har meddelarfriheten inskriven i sina avtal med privata entreprenörer, men inte meddelarskyddet.

Under hösten 2009 behandlade riksdagen 19 motionsyrkanden som rörde tryck- och yttrandefrihet i riksdagen. Åtta rörde meddelandeskydd för anställda som arbetar i en verksamhet som flyttats över från det offentliga till privata entreprenörer. Sådär kommenterade Christina Zedell, före detta ombudsman för Kommun, nu riksdagskvinna för Socialdemokraterna, bristen på meddelarfrihet i privata företag.

– Det kan inte vara rimligt att sätta företagets intresse framför människors behov. Alliansen anser att meddelarskyddet inte skulle fungera i privat sektor utan tar mer hänsyn till aktiebolagen och lojalitetsskyddet.⁵⁸⁸⁾

I en av motionerna nämns ett daghem som var så dåligt skött att personalen inte ens fick lunch. Till sist slog föräldrarna larm, men de regler som gäller för anställda i privata företag hade personalen inte kunnat rapportera utan att bli betraktade som brottslingar. Det går att reglera yttrandefrihet i avtalet med entreprenören och kommuner och landsting kan välja att skriva in det, precis som Malmö stad gjorde.

Utredare vid Kommunals välfärdsenhet undersökte hur det ser ut med meddelarfriheten på tre riskkapitalbolag i vården. Den visade att det fortfarande finns mycket kvar att göra, men också att utvecklingen går framåt. Längst har man kommit på Carema. Ett positivt exempel är att Carema Omsorg och Kommunal i Helsingborg har gjort en överenskommelse om tillämpningen av meddelarfrihet/meddelarskydd. Den innebär att Carema inte ålägger sina anställda en tystnads- och lojalitetsplikt som inskränker deras möjligheter att lämna uppgifter till massmedierna om allvarliga missförhållanden i vården och omsorgen som är av allmänt intresse. Carema förbinder sig också enligt överenskommelsen/avtalet, att inte efterforska källan till en uppgift i massmedierna.⁵⁸⁹⁾

Däremot tillämpar inte ISS meddelarfrihet. Där får alltså inte anställda vare sig klaga hos kunden eller prata om problem med medierna. Om någon trots allt skulle göra detta riskerar han eller hon repressalier. Alla synpunkter på verksamheten

⁵⁸⁸⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Privatanställda får inget meddelarskydd*, Kommunalarbetaren, 2009-12-17.

⁵⁸⁹⁾ Spånt Enbuske, Anna & Umegård, Bodil: *En genomlysning av tre koncerner – ISS Facility Services AB, Carema Vård och Omsorg AB och Frösunda LSS AB*, Kommunals Välfärdsenhet, arbetspapper, delrapport, 2009.

ska hänvisas till närmaste chef. Det var dessa regler som tillämpades i det tidigare nämnda fallet med städarna i Vilhelmina.

I juni 2009 skrev Ylva Thörn ett debattinlägg tillsammans med Eva Nilsson Bågenholm, ordförande Läkareförbundet, Anna-Karin Eklund, ordförande Vårdförbundet, Eva Nordmark, SKTF samt politikerna Ylva Johansson (S), Thomas Nihlén (MP) och Elina Linna (V) där de krävde meddelarskydd för anställda även inom privata vård- och omsorgsföretag.

Hur vården och omsorgen av våra gamla, ofta sjuka och sköra, bedrivs får aldrig vara en företagshemlighet! Personalen är den viktigaste kvalitetsfaktorn, de måste ha rättigheter och möjligheter att diskutera vårdens kvalitet utan att riskera bestraffning. De fackliga organisationerna har länge drivit denna fråga, utan framgång.⁵⁹⁰⁾

2008 kom Riksrevisionen med en rapport där man starkt kritiserar regeringen för bristande tillsyn av den privat drivna äldreomsorgen vilket leder till att missförhållanden inte avslöjas. Den slutsats som Riksrevisionen drog var just att personalens meddelarskydd måste stärkas.⁵⁹¹⁾

Fackets granskning visade stora brister

Om de privata alternativen ska fungera krävs att det finns ett kontrollsystem som sorterar bort de företag som inte håller måttet. Det står i lagtexterna som rör valfrihetssystemet att det är av yttersta vikt för att allmänheten ska kunna känna förtroende för den vård och omsorg som erbjuds och att beställarna tar hand om uppföljningen och kontrollen av både de externa leverantörerna och den verksamhet som sker i egen regi. Om någon inte sköter sig ska åtgärder vidtas, och om så inte sker ska kontraktet brytas. Men riktigt så går det inte till, vilket blev uppenbart för Kommunal i Stockholm när man genomförde en granskning av de privata utförarna i två kommuner i länet.⁵⁹²⁾

Misstänksamheten väcktes när ett företag som drev förskolor plötsligt skulle avskeda 17 anställda på vaga grunder. Tom Jansson, ombudsman i Kommunal Stockholm, tittade närmare på företagets ekonomi och såg att det fanns en återkommande post på nio miljoner i externa kostnader. Ett drygt halvår senare

⁵⁹⁰⁾ Thörn, Ylva m.fl: *Kräv meddelarskydd inom privat vård och omsorg*, Journalisten, 2009-06-20.

⁵⁹¹⁾ RiR 2008:21.

⁵⁹²⁾ SOU 2008:15: *LOV att välja – lag om valfrihetssystem*.

häktades föreståndaren misstänkt för mångmiljonfiffel. Då hade bolaget bytt namn och sålts till en 77-årig svensk som var bosatt i Thailand. Totalt kan 25 miljoner kronor av de bidrag som förskolan fått från Stockholms stad ha förskingrats. Samme ägare drev också vård- och omsorgsföretag inom hemtjänsten, en del av verksamheten fortsatte fast i andra former.⁵⁹³⁾

Det var den händelsen som fick Kommunal Stockholm att inleda sin granskning av hur det ser ut med privata entreprenörer i två slumpvis utvalda kommuner. Valet föll på Nacka och Täby, två mönsterkommuner som ofta lyfts fram som föredömen inom privatiseringsdebatten.

– Det hade varit oschyst att undersöka kommuner som just börjat privatisera och som inte har hunnit bygga upp kontrollsystem, de kan säga att det rör sig om barnsjukdomar. Vi resonerade som så att det är bättre att titta på verksamhet som vi och medborgarna trodde var bra, säger Tom Jansson.

Ett annat val var att titta på andra branscher än de som oftast förekommer i skandalreportage i medierna. Städbolagen har ofta nagelfarits. Kommunal Stockholm tyckte det var intressantare att titta på hemtjänsten och förskolan. Bilden de förmedlade i sin rapport var skrämmande och oväntad, fusket visade sig långt mer utbrett än någon hade kunnat tro.

Undersökningen genomfördes av Karl-Erik Karlsson, i många år ordförande i Kommunals sektion i Sollentuna, nu regionalt fackligt ombud och halvtidsanställd på Kommunal Stockholm. Han tog hjälp av Safe Trade och Infotorg, två företag som samlar officiella uppgifter om företag och gör dem sökbara på deras hemsida. Det var alltså inga hemliga uppgifter och dolda poster som letades fram.

Det visade sig att hälften av de cirka 50 granskade företagen i Nacka inte skickat in årsredovisning till Bolagsverket. 35 saknade kollektivavtal, en saknade F-skattsedel, 11 redovisade ingen moms och ett företag betalade inte ens arbetsgivaravgifter. De anställda hade också blivit lurade på pensionspengar, pensionsinbetalningarna brukar ligga på 3–4 procent av omsättningen men mer än hälften av de granskade 26 hemtjänstföretagen i Nacka som hade lämnat in årsredovisning redovisade mindre än 3 procent eller ingenting alls i pensionskostnader.

⁵⁹³⁾ Stjerne, Johanna: *Tema: Media som verktyg – Toms granskning avslöjade fuskare*, Kommunal.se, 2009-03-26.

” Vi tror inte
fifflare kan finnas
bland de företag
som arbetar
med gamla och
barn. ”

*Elisabeth
Hammarstedt,
ordförande för
Kommunal
Stockholms län*

– Jag tror att vi varit väldigt blåögda, vi tror att människor som vill jobba i vårdsektorn alltid är goda människor. Fifflare kan finnas i byggbranschen, i taxi, städning etc. Men inte bland de företag som arbetar med gamla människor och barn, säger Elisabeth Hammarstedt, ordförande för Kommunal Stockholms län.

Hennes slutsats är klar:

– Kommunerna måste bli bättre på att se var våra skattepengar tar vägen.

Värst var det inom hemtjänsten. Där var det en ren katastrof, säger Tom Jansson. Han anser att beteenden som tidigare förekommit i andra sektorer nu flyttat över till branscher där Kommunal har medlemmar. Kanske resonerar de att det handlar om obebakade marknader där det går att tjäna mycket utan att någon ens märker det. Tom Jansson nämner företag inom taxi, restaurang och till och med byggsektorn som börjat snegla på välfärdstjänster. En del kan ha gjort konkurs både en och flera gånger men genom sinnrika företagskonstruktioner börjar de om på nytt, och gärna då någonstans där de inte är kända sedan tidigare.

I Nacka fann Kommunal kopplingar mellan ett byggföretag i Dalarna som i sin tur hade kopplingar till kriminella MC-gäng. Kontraktet med kommunen hade undertecknats med namnet på en kvinna som är sjuksköterska. Det visade sig vid närmare efterforskning att hennes enda kontakt med företaget var att hon hade sökt jobb via en annons för att leda en helt annan verksamhet. Sedan hörde hon ingenting mer förrän en gammal vän kontaktade henne och undrade om hon bytt jobb och skulle börja arbeta i Nacka. Företaget hade använt hennes identitet när de försökte ta över en verksamhet.

– Företaget skulle verka inom hemtjänsten, det krävdes att ansökningen undertecknades av en läkare eller en sjuksköterska. Hon har polisanmält dem för urkundsförfalskning och företagets auktorisation togs bort, berättar Tom Jansson.

Samma ägare kan stå bakom flera hemtjänstföretag. Men när Kommunal kollade upp företagen visade det sig att de flesta var inaktiva. Ägarna resonerar att det är större chans att få tillräckligt med kunder om det finns flera bolag som kunderna kan välja mellan, men i realiteten finns bara ett företag som har personal. De andra bolagen används bara för att debitera kunderna.

De seriösa företagen i de granskade kommunerna har över lag reagerat positivt på Kommunals granskning, berättar Tom Jansson:

– Jag fick samtal från företag i Nacka som tyckte att det var bra, att alla ska spela på samma plan. De hade trott att det var ett rent lyckokast att deras egen verksamhet

inte granskades mer, nu insåg de att kommunen inte granskar någon annan heller av sina entreprenörer.

Kommunerna har låtit meddela att man planerar att genomföra mer systematiska kontroller av företagen, inte bara när det kommit signaler om att något inte står rätt till. Men det handlar om ett tidskrävande arbete, bara i Nacka kommun går det åt en heltidstjänst. Det finns en gräns för vad en kommun klarar av, förklarade politikerna i Nacka efter Kommunals undersökning. Frågan är vad som ska stryka på foten, etableringsrätten för företag eller säkerheten för kunderna som får ett mindre antal garanterat säkra och pålitliga företag att välja mellan?⁵⁹⁴⁾

Arbetsgivarorganisationen Vårdföretagarna reagerade starkt på Kommunals rapport. Hans Dahlgren, näringspolitisk chef för Vårdföretagarna, hävdade att det är omöjligt för seriösa företag att konkurrera när branschen ser ut som den gör. Skulden för detta lades på kommunerna:

Det krävs nu kraftfulla åtgärder från regeringens sida för att undvika att valfrihetsreformen havererar. Att stillatigande se på hur kommun efter kommun missbrukar systemet och använder LOV som en förevändning att sänka kostnaden för äldreomsorgen är ohållbart. Det vore också på sin plats att regeringen ger Konkurrensverket i uppdrag att gå igenom de kommunala omsorgsförvaltningarnas ekonomi för att undvika otillbörlig konkurrens genom ständiga underskott. Vidare krävs en stramare uppföljning och tillsyn av de utförare som är inne i systemen så att de äldre garanteras god kvalitet av seriösa företag.

Om ingenting görs är risken stor att mångfald och valfrihet uteblir och att äldreomsorgen återgår till att bli en kommunal monopolverksamhet. Det är en utveckling som vare sig regeringen eller vårdföretagarna såg framför sig när Lagen om valfrihet infördes.⁵⁹⁵⁾

Stora vinster vid utförsäljning av skolor

Debatten och utförsäljningar av kommunal verksamhet fortsatte hösten 2009 med en diskussion om övervinster för privata entreprenörer i andra branscher och politikernas oförmåga att värdera den verksamhet som de säljer ut. De diskussionerna har handlat främst om förskolor och friskolor.

En kvinna tog över fyra förskolor i Stockholmsförorten Årsta och lyckades mer eller mindre omgående lyfta 3,2 miljoner kronor i vinst, plus styrelsearvode på 895 000 kronor och en årslön på drygt en halv miljon kronor. De anställda fick nöja

⁵⁹⁴⁾ Rosberg, Laina: *Mer fusk i Nackas hemtjänstföretag*, Kommunalarbetaren, 2009-02-24.

⁵⁹⁵⁾ Dahlgren, Hans: *Oseriösa vårdföretag gör att politiken för äldrevården havererar*, 2009-06-16.

sig med 595 kronor utöver potten i lönepåslag. Barnkullarna har blivit större sedan verksamheten såldes ut och personalomsättningen har ökat. Efter föräldrarnas klagomål började utbildningsförvaltningen ganska verksamheten. Men de uppgifter som lämnades var friserade, menade föräldrarna.⁵⁹⁶⁾

I december 2009 rapporterade medierna om misstankar om omfattande skattefusk bland friskolor, privata behandlingshem och äldreomsorg som drivs i privat regi. Avslöjandet kom i tv:s Rapport där Jan-Erik Bäckman, chef för den enhet på Skatteverket som analyserar kontrollen för att komma åt skattefusket, berättade att det är de stora pengarna i tidigare kommunal verksamhet som lockar fram oseriösa företag.

– Vi har sett några fall där det rör sig om uppemot 20 miljoner kronor, säger Jan-Erik Bäckman.

Bara under 2009 avslöjades flera fall i Stockholmsområdet där chefer i friskolor eller förskolor åtalats för skattebrott. Skatteverket inledde 2010 en granskning för att komma åt skattefusk inom den här typen av bolag.⁵⁹⁷⁾ Avknoppningen av Tibble gymnasium hamnade till sist i kammarrätten där det fastslogs att avknoppningen varit olaglig. Kritiken handlade bland annat om att skolan värderats så lågt som till 9,2 miljoner kronor vilket motsvarade värdet av inventarier och utrustning. Det var för billigt, ansåg kammarrätten som menade att försäljningen stred mot kommunallagen och gick därmed emot ett tidigare beslut i länsrätten som friat skolan.⁵⁹⁸⁾

Kammarrätten har också underkänt en privatisering av hemtjänsten i Rågsved och Hagsätra i södra Stockholm 2008 eftersom man även där låtit priset stanna vid värdet av inventarierna. Domarna är de första i sitt slag och väntas bli vägledande för framtida fall. Den delen som rör Tibble gymnasium överklagades till regeringsrätten.⁵⁹⁹⁾

EU-kommissionen har uppmärksammat de svenska avknoppningarna och ställt frågor till den svenska regeringen om hur det kan komma sig att svenska beslutsfattare inte verkar ta någon notis om att det är en pågående rörelse som tas över med kundstock, personal, anpassade lokaler, ofta långvarig marknadsbearbetning etc. Näringsdepartementet har skickat frågorna vidare till

⁵⁹⁶⁾ Sjölander, Ann-Christin: ”*Fel om förskolor tillåts göra jättevinst*”, Kommunalarbetaren, 2009-10-21.

⁵⁹⁷⁾ Sveriges Radio/Ekot: *Omfattande skattefusk på friskolor*, 2009-12-24.

⁵⁹⁸⁾ Jogestrand, Kristina: Kammarrätten: *Försäljningen av Tibble gymnasium var olaglig*, DN, 2009-04-09.

⁵⁹⁹⁾ Jogestrand, Kristina: Kammarrätten: *Försäljningen av Tibble gymnasium var olaglig*, DN, 2009-04-09.

kommunerna.⁶⁰⁰⁾ Stockholms stad svarade i september 2009 att man inte ansåg att till exempel hemtjänsten i olika stadsdelar sålts ut för billigt. Även Stockholms läns landsting och Täby kommun har bestridit anmälningar som kommit in mot utförsäljningar av kommunala verksamheter.⁶⁰¹⁾

Det behöver självklart inte gå till på det sättet vid privatiseringar av förskolor och skolor. Inte minst de som genomförs där personal tar över, kanske i kooperativ, och skapar större inflytande och delaktighet på jobbet. Ylva Thörn har sagt:

– Jag är inte emot att personal driver olika verksamheter men jag är emot hur de slumpas bort i Stockholm.⁶⁰²⁾

Hon anser att det ska vara regelrätta upphandlingar även när anställda tar över verksamheter. I Stockholm har man godtyckligt lämnat ut dem. Det är inte ett rättssäkert system, anser Ylva Thörn. Medborgarna har enligt lag rätt till en viss kvalitet på välfärdstjänsterna och i en upphandling ska just detta prövas. I Stockholm har skattepengar omfördelats till privata företag på ett sätt som inte är att handskas försiktigt med skattebetalarnas pengar.

– Vi är emot att avknoppa på godtyckliga grunder. Det finns ett tydligt politiskt ställningstagande i Stockholm, att offentligt är fullt och privat är bra, och det köper inte jag.⁶⁰³⁾

Privatisering av transporter

Även på transportsidan sker en ökad privatisering. Inom kollektivtrafiken hade i stort sett allt varit offentligt fram till 1990-talet då plötsligt stora delar den började upphandlas privat. Men det såg olika ut i olika kommuner, det fanns kommuner som Vaxholm, Nacka, Vellinge, Sjöbo och Kalmar där man upphandlade över hälften av verksamheten redan 1999 men i många andra kommuner fortsatte nästan all verksamhet i offentlig regi.⁶⁰⁴⁾

Nu kommer fler förslag som ska göra marknaden ännu mer öppen för privata företag. Bussbolagen ska börja slåss om busslinjer, en modell som redan finns

⁶⁰⁰⁾ Dagens Juridik: Expertkommentar: *Kommunernas underskattar avknoppade rörelsers värden*, 2009-11-03.

⁶⁰¹⁾ Folcker, Annika: *Stockholms stad: "Söders hemtjänst såldes inte billigt"*, DN, 2009-09-26.

⁶⁰²⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Ylva Thörn: "Verksamhet lämnas ut alldeles för godtyckligt"*, Kommunalarbetaren, 2009-10-21.

⁶⁰³⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Ylva Thörn: "Verksamhet lämnas ut alldeles för godtyckligt"*, Kommunalarbetaren, 2009-10-21.

⁶⁰⁴⁾ Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 59.

i till exempel Storbritannien, enligt ett förslag till en ny kollektivtrafiklag som presenterades i september 2009. Alla bussföretag som uppfyller vissa krav ska få köra linjetrafik efter att ha gjort en trafikanmälan. Tanken är att ge resenärerna möjlighet att välja mellan fler bolag, men systemet har varit mycket kritiserat i de länder där det förekommer.⁶⁰⁵⁾

För Stockholms del innebär det till exempel att Storstockholms lokaltrafik, SL, som i dag har det övergripande ansvaret för buss- och spårtrafiken, ersätts av privata företag. Det skulle kunna innebära att ett samordnat biljettsystem, som SL:s periodkort, försvinner och att biljettpiserna bestäms av de enskilda företagen.

– Uppdraget har varit att ta fram en modell för ökad konkurrens och öppna en marknad som tidigare varit stängd. Som i Stockholm där SL har monopol på kollektivtrafiken, förklarade regeringens utredare Ulf Lundin som är generaldirektör på myndigheten Rikstrafik.⁶⁰⁶⁾

– Ambitionen är att skapa en marknad och då spelar priset en större roll. Det är genom priset som resenärerna ska kunna välja mellan olika alternativ.⁶⁰⁷⁾

Åsa Torstensson, infrastrukturminister, menar att fördelarna för resenärerna är uppenbara med en privatiserad kollektivtrafik:

*Med en konkurrensutsatt järnvägstrafik är det resenärerna som står i fokus. Det är våra biljettpengar som man kommer att konkurrera om. Det sätter oss i en guldsits där det är våra behov och önskemål som står i främsta rummet.*⁶⁰⁸⁾

Andra är mer skeptiska. Kommunalarbetaren skrev redan 1995 om hur det kunde stå 15 bussar på rad som körde samma tur i brittiska Darlington. Ett privat bolag började köra passagerarna gratis och konkurrerade snabbt ut det offentliga bolaget.⁶⁰⁹⁾ Privatisering leder inte heller automatiskt till lägre priser, det har vi sett på en rad områden. Storbritannien har de högsta biljettpiserna inom spårtrafik i Europa. Marknaden domineras numera av några få stora aktörer och bristen på tillräckligt med kunder skapar en desperation som får en del chaufförer att bete sig på ett sätt som liknar vad som händer efter avregleringen av taxi.⁶¹⁰⁾

⁶⁰⁵⁾ Sjölander, Ann-Christin: "Det blir kaos i busstrafiken", Kommunalarbetaren, 2009-09-04.

⁶⁰⁶⁾ Sima, Jonna: *SL skrotas enligt lagförslag*, ETC, 2010-01-28.

⁶⁰⁷⁾ Sima, Jonna: *SL skrotas enligt lagförslag*, ETC, 2010-01-28.

⁶⁰⁸⁾ Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 84.

⁶⁰⁹⁾ Sjölander, Ann-Christin: "Det blir kaos i busstrafiken", Kommunalarbetaren, 2009-09-04.

⁶¹⁰⁾ Sjölander, Ann-Christin: "Det blir kaos i busstrafiken", Kommunalarbetaren, 2009-09-04.

– Det finns städer där bussarna kört in i varandra för att hinna vara först på plats och plocka upp passagerarna. Ja, där det till och med blivit slagsmål mellan förarna, berättade Peter Kavangh från brittiska fackförbundet Unite vid ett seminarium om kollektivtrafik i Stockholm hösten 2009.⁶¹¹⁾

Utredaren Ulf Lundin anser att man inte kan jämföra med den brittiska avregleringen som genomfördes med otillräcklig övervakning av utfallet. Tanken är att det ska bli en myndighet i Sverige som får ansvar för att vi har en fungerande kollektivtrafik. Facket har kritiserat att utredaren tänker sig kontrakt som bara varar i tre månader vilket skapar en stor osäkerhet för de anställda.

Den nya kollektivtrafikslagen föreslås vara införd den 1 januari 2012, men monopolet på persontrafik ska vara helt avskaffat redan från och med oktober 2010. 80 procent av kollektivtrafiken sker numera på en fri marknad utan offentliga bidrag, men det offentliga tvingas fortfarande ta hand om de olönsamma linjerna.⁶¹²⁾

Karl Kottenhoff och Kjell Jansson, som forskar inom kollektivtrafik på KTH i Stockholm, skriver i ett remissvar att den nya lagen kan innebära en fördubbling av biljettpriserna vilket i förlängningen leder till att fler väljer bilen i stället. Dessutom är det så mycket trafik i Stockholm som måste samordnas att det kan leda till kaos om många privata aktörer blandar sig i. Lokaltrafiken i Stockholm finansieras endast till hälften av biljettförsäljning.⁶¹³⁾

Forskarna menar att det är ogenomtänkt att tro att avreglering är något som passar alla marknader, just kollektivtrafik i storstäder passar sällsynt dåligt för privatisering, är deras uppfattning. De är rädda för att avregleringen är ett sätt att minska det offentliga stödet till kollektivtrafiken och betonar att skattesubventioner av lokaltrafiken är samhällsekonomiskt förnuftigt. Om samordningen mellan olika kollektiva transportmedel och linjer minskar och priserna höjs är risken att fler väljer bilen som även ur en miljömässig synvinkel är ett betydligt sämre alternativ.⁶¹⁴⁾

Vad händer när privata lösningar fallerar?

I Ludvika kommun skötte sig den privata entreprenören inom städtjänster så illa att kommunen till sist tvingades ingripa, kontraktet sades upp och städningen återgick i kommunal regi. Företaget hade framför allt städat dåligt och trots upprepade klagomål skedde ingen förbättring.⁶¹⁵⁾ Exemplet kunde mångfaldigas.

⁶¹¹⁾ Sjölander, Ann-Christin: *”Det blir kaos i busstrafiken”*, Kommunalarbetaren, 2009-09-04.

⁶¹²⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Bussbolag ska tävla om passagerarna*, Kommunalarbetaren, 2009-09-01.

⁶¹³⁾ Sima, Jonna: *SL skrotas enligt lagförslag*, ETC, 2010-01-28.

⁶¹⁴⁾ Sima, Jonna: *SL skrotas enligt lagförslag*, ETC, 2010-01-28.

⁶¹⁵⁾ Dalarnas Tidningar: *Ludvika kommun tvingades säga upp städentreprenör*, 2009-09-15.

I Habo kommun i Jönköpings län var det så många klagomål på vården som tillhandahölls av Carema att kommunen valde att hålla inne med betalningarna.⁶¹⁶⁾ I Furulund blev Carema inte ens kvar i ett år, fast avtalet löpte på tre år. Vårdcentralen fick inte tillräckligt många patienter för att vara lönsam, tyckte Carema.

– De har inte skött det här på ett bra sätt, förklarade Gilbert Tribo, folkpartist och ordförande i närsjukvårdsberedningen i Region Skåne som beklagade att det inte finns något regelverk för sådana här fall. Samtidigt betonade han att Region Skåne inte ville göra något som kunde skrämja nya aktörer från att etablera sig.⁶¹⁷⁾

Förmodligen hade Region Skåne kunnat sätta ner foten och krävt skadestånd. Men det gjorde man inte av rädsla för att motverka idén med Hälsoval Skåne som innebär att vem som helst får etablera sig och slåss om patienterna.

– Ingen skulle våga testa av rädsla för att gå i putten, trodde Gilert Tribo.⁶¹⁸⁾

De flesta av utförsäljningarna fungerar sannolikt väl, men frågan är vad som händer när det inte gör det? Det finns en stor osäkerhet kring hur långt det får gå innan beställaren bör ingripa. Ibland är det i stället utföraren som lämnar beställaren i sticket. Att dra i gång en upphandling en arbetskrävande process, och att riva upp en upphandling och backa bandet låter sig inte enkelt göras, det får effekter på både personal och de som får del av de tjänster som det privata företaget står för.

I Tierps kommun tog kommunen på ett och samma år tillbaks ansvaret för en telefonväxel, för mat till skolor och äldre samt svenska för invandrare, från privata företag. Förändringarna bottenade i en kritik mot Sodexo som utförare. Men det var också ett sätt att få ner kostnaderna. Kommunal kritiserade och tyckte att kommunen hattade med verksamheten på ett oansvarigt sätt.

Ulrika Löfgren, ombud för Kommunal i Tierp, sa att hon inte är negativ till konkurrensutsättning men till konsekvenserna och till hur kommunen hanterade affären med Sodexo:

– Då blev medlemmarna kvar som anställda i kommunen – men de förlorade sina arbetsuppgifter, att laga mat. När de hunnit anpassa sig till sina nya jobb, väljer vi att gå tillbaka till egen regi. Sådant skapar oro.

⁶¹⁶⁾ Martinsson, Magdalena & Myhrén, Lotta: "Att göra rätt från början skapar kvalitet", Sveriges Radio, 2009-09-10.

⁶¹⁷⁾ Skånska Dagbladet: *Vårdcentralen stängd trots löpande avtal*, 2009-09-17.

⁶¹⁸⁾ Skånska Dagbladet: *Vårdcentralen stängd trots löpande avtal*, 2009-09-17.

Hon anser att facket och kommunen borde dra lärdomar av de senaste årens upphandlingar:

– Vi vill vara med i ett tidigt skede, så att vi kan vara med och påverka. Det kan vara för att se till att våra medlemmar blir erbjudna anställning hos den nya arbetsgivaren.⁶¹⁹⁾

Huddinge kommun har väntat länge med att privatisera åldringsvården, när man väl kom till skott drog det första företaget inom hemtjänsten snabbt på sig klagomål. Åldringar som slog på trygghetslarmet fick vänta i timmar, utebliven dubbelbemanning, larmtelefoner som användes som kontorstelefoner etc. Till sist tvingades kommunen ställa ultimatum, om inte företaget bättrade sig inom sex veckor skulle det bli av med kontraktet.

Politikerna idkade också självkritik och menade att det inte finns några bra kontrollsystem för privata utförare av tjänster i kommuner och landsting. Visserligen är kontrollen bristfällig även när det gäller den personal som är anställd i kommunen, men där finns större möjligheter att gå in i verksamheten och utöva tillsyn än när det gäller privata aktörer.⁶²⁰⁾

Uppsala kommun har börjat skärpa kraven på vårdgivare som vill ta över äldreomsorg. Vårdbolagen måste redovisa att de har bemanning dygnet runt, enligt ett förslag. Innan avtalet skrivs under ska kommunen veta hur mycket personal som kommer att arbeta och vilken slags personal det rör sig om. Allt för att underlätta för kommunen att ställa krav och göra uppföljningar.

Uppsala kommun har redan tidigare haft krav på att alla tillsvidareanställda ska ha minst en undersköterskeutbildning. Även för timanställda skärps kraven även om de kan sakna utbildning även i fortsättningen. I september 2009 drevs hälften av äldreomsorgen i Uppsala kommun i privat regi.⁶²¹⁾

I Kungsbacka har företrädare för personer med utvecklingsstörningar krävt att de får vara med och diskutera villkoren för privata företag som tar över gruppboenden för utvecklingsstörda. Förbundet för barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning, FUB, är inte motståndare till privatiseringar generellt, men tycker att det ställs för lite krav på dem som tar över.

⁶¹⁹⁾ Hilding, Jacob: *Ny trend i Tierp: Privat blir offentligt på nytt*, Arbetarbladet, 2009-10-05.

⁶²⁰⁾ Bengterfeldt, Ulf: *Dålig kontroll av privata vårdföretag*, Radio Stockholm, 2009-11-20.

⁶²¹⁾ Jansson, Daniel: *Skärpta krav på äldrevård i privat regi*, UNT, 2009-09-16.

– Risken är att man inte får tillräckligt med personal på en gruppbostad där man tecknar avtal med den privata utföraren, och det är svårt att i efterhand komma med tillägg, säger Kerstin Tegnér, ordförande i FUB i Kungsbacka som betonar att de utvecklingsstörda vill ha goda levnadsvillkor, inte bara skäligen.⁶²²⁾

Slarvande vårdgivare borde kunna bötfällas, hävdade Socialstyrelsens generaldirektör Lars-Erik Holm och avdelningschef Per-Anders Sunesson i ett gemensamt debattinlägg i oktober 2009. De menade att det finns allvarliga brister i patientsäkerheten, och det har olika orsaker. Antalet vårdplatser är för litet, det är nu nere på 2,8 per 1 000 invånare vilket betyder att Sverige har en jumboplats i OECD-statistiken. Varje år drabbas nästan var tionde patient av skador under vårddagen på sjukhus, till exempel skador vid operation eller bakterier som är resistent mot antibiotika. Det är mot den bakgrunden som Socialstyrelsen planerar att skärpa granskningarna och införa ett system med böter om patientsäkerheten äventyras.⁶²³⁾

Socialstyrelsen lägger också ansvaret på politikerna:

*Politikerna måste bli bättre på att följa upp konsekvenserna av sina beslut och sätta en gräns för vad som är rimligt och acceptabelt. En hög patientsäkerhet måste ha högsta prioritet även bland politiker och andra beslutsfattare.*⁶²⁴⁾

Den som betalar för lite kan inte förvänta sig fullgod vara

Vårdbolagen lägger ofta skulden på misslyckanden på politikerna som de anser driver kraven på lägsta möjliga prislapp alldeles för långt.

– Det är inte vi som avgör bemanningen. Det gör beställaren från kommunen Jag tycker att man ofta ger sig på fel nivå när man slår på den tar uppdraget i stället för den som ger uppdraget, sa Elisabeth Frostell, informationschef på Carema Omsorg, till SKTF-tidningen i november 2009.⁶²⁵⁾

Hennes åsikt är att politikerna har ett ansvar för att de betalar ett pris som gör det möjligt för entreprenörer att genomföra ett fullgott arbete. Det finns en tendens att priserna pressas allt lägre och det är personalen som drabbas av tyngre arbetsbörda.

Att ta över vårdcentraler är inte alltid någon lönsam verksamhet, även om kostnaderna för att etablera sig är låga. Efter att Stockholms läns landsting infört

⁶²²⁾ Sveriges Radio: "Ställ krav på privata aktörer", 2010-01-19.

⁶²³⁾ Holm, Lars-Erik & Sunesson, Per-Anders: *Slarvande vårdgivare ska bötfällas*, SvD, 2009-10-22.

⁶²⁴⁾ Holm, Lars-Erik & Sunesson, Per-Anders: *Slarvande vårdgivare ska bötfällas*, SvD, 2009-10-22.

⁶²⁵⁾ SKTF-tidningen: *Vårdbolagen lägger ansvaret på politiker*. Utan årtal men det är en uppföljning på en annan artikel som publicerades 2009-11-27.

vårdvalet och fram till sommaren 2009 hade 27 nya vårdcentraler fått tillstånd att starta. Två av dem valde att stänga igen och en gick i konkurs. Många registrerar sig inte på någon vårdcentral innan de blivit sjuka, det krävs kapital och uthållighet för att få en tillräckligt stor lönsamhet för att bedriva en verksamhet. Men de företag som klarat den första svåra tiden har haft en bättre ekonomisk sits. Det gör att små aktörer har svårare att etablera sig.⁶²⁶⁾

Många nystartade vårdcentraler i Vårdval Stockholm har svårt med lönsamheten. Enligt Dagens Medicin var hälften på väg att lägga ner våren 2009. En vårdcentral hade redan gått i konkurs och ytterligare tre hade lagts ner. Ägaren, vårdföretaget Quality Care, förklarade att skälet var att landstingets ersättning var för låg. Samtidigt som de gamla vårdcentralerna har svårt med lönsamheten tillkommer hela tiden nya vilket ökar konkurrensen.

– De måste dela ut flygblad på gator och torg och marknadsföra sig mycket, sa biträdande sjukvårdslandstingsrådet, moderaten Lars Joakim Lundquist till Dagens Medicin.⁶²⁷⁾

I Norrköpings kommun har den förväntade prisnivån på städtjänster blivit så låg att entreprenörerna tvekar:

– Det finns ingen anledning att lägga ner jobb på att slåss om de här uppdragen när man bara går efter pris. För då kan vi inte erbjuda skäligena villkor för dem som jobbar, sa Lars-Eric Falkhufvud som är en av två ägare till Servicestyrkan i Sverige.⁶²⁸⁾

Ett annat företag, Mellansvenska städ AB, försökte pressa priserna i samförstånd med personalen. Men företagets chef insåg att det skulle bli omänskligt för de tjejer som han hade anställda i företaget och hoppade av. Uppdraget gick då till ett tredje företag, Miljöteamet, som lade det lägsta anbudet men sedan klev av entreprenaden.

– Vi kan inte pressa vår personal på det sättet. Om vi inte hinner göra ett bra jobb ger det oss dessutom ett dåligt rykte, sa Tomas Östgren, vd för Miljöteamet som gav en känga åt politikerna som han menade hade gått för långt i sin spariver.⁶²⁹⁾

⁶²⁶⁾ Pettersson, Jenny: *Vårdvalet skapar miljardmarknad*, SvD Näringsliv, 2009-07-01.

⁶²⁷⁾ Stockholm City: *Nya vårdcentraler kan tvingas stänga*, 2009-03-24.

⁶²⁸⁾ Hanagarth, Angela & Enström, Tina: *Städningen blir en mardröm*, Nerikes Allehanda, 2009-10-19.

⁶²⁹⁾ Hanagarth, Angela & Enström, Tina: *Städningen blir en mardröm*, Nerikes Allehanda, 2009-10-19.

Men många entreprenörer försöker förstås banta verksamheten till att fungera trots de små ramarna. När entreprenörerna i Helsingborg försökte minska arbetstiden för de anställda talades det om arbetsbrist.

– Det är inte brist på arbete, det är brist på pengar, säger Lars Friman i Kommunal Skåne som varit med i förhandlingarna. Problemet är väl att företagen lagt sig på för låga anbud och nu går med förlust. Så försöker de rädda situationen genom att dra ner på personal.⁶³⁰⁾

Det förekommer att de privata bolagen ger upp innan kontraktstiden är över vilket förstås drabbar kontinuiteten i verksamheten. Söderköpings kommun fick göra en ny driftsupphandling av äldreboenden efter bara ett år eftersom entreprenören inte hade råd att driva verksamheten. Vårdbolaget 3 O Omsorg, som drev tre äldreboenden i Söderköpings kommun, hade försatts i konkurs. Bolaget hade lagt sig en miljon under andra budgivare och lovat att klara verksamheten för 24 miljoner kronor per år i fem års tid. Ägarna till vårdbolaget förklarade att man hade väldigt låga vinstkrav men att de till sist insett att det inte går att sänka personaltätheten hur mycket som helst utan att vården blir lidande.⁶³¹⁾

Jarmo Kusmin, ombudsman på Fastighets med ansvar för städavtalen, pekade redan 2005 på exempel på offentlig upphandling av städtjänster i norra Sverige där man även vägt in kvalitetsaspekterna. Han menar att genom att ge sådana signaler till företagen kan de som upphandlar styra verksamheten i en bättre riktning.

– Som facklig organisation är vi ofta kritiska till hur saker och ting fungerar på exempelvis ISS. Självklart måste vi ställa högre krav på de stora bolagen. ISS och Sodexo kan bli vägledande på många områden. Alla undersökningar visar nämligen att de mest seriösa företagen också satsar mest på personalen. ISS har exempelvis fått ett större uppdrag i norra Sverige och det avgörande i det här fallet var vilken kvalitet som ISS kunde åta sig att leverera och inte, som traditionellt, städfrekvens eller lägsta pris. Det här tycker jag är ett lovvärt initiativ som manar till efterföljd hos både upphandlare och städentreprenörer.⁶³²⁾

Det finns andra kommuner som skrivit in regler om en minimibemanning i sina avtal med vårdföretagen. Det är en lösning, men fortfarande finns en relation mellan det pris som man betalar och önskemål om bemanning. Ibland går ekvationen helt enkelt inte ihop, och det är inte bara utförarens fel.

⁶³⁰⁾ Rosberg, Laina: *Vårdföretag ville minska heltidsjobben*, Kommunalarbetaren, 2009-03-04.

⁶³¹⁾ Wenström, Eva: *Vårdbolag ger upp efter ett år*, Upphandling24.idg.se, 2009-08-17.

⁶³²⁾ Lindahl, Jan-Åke: *Så ska Fastighets höja städyrkets status*, Fastighetsfolket 2005:4.

Kommunal och privatiseringarna

I många andra länder har de offentliganställdas förbund tagit tydligt avstånd från utförsäljningarna. I Sverige har facket inte markerat på något sådant sätt. Kommunal uttryckte kritik i samband med starten av det privata daghemmet Pysslingen men har med tiden valt att inta en mer neutral hållning. Varken Statsanställdas förbund, som bytte namn till SEKO, eller Vårdförbundet har heller motsatt sig utförsäljningarna av offentlig verksamhet.

Så här formulerades Kommunals ståndpunkt vid kongressen 1993:

Vi måste förutsättningslöst lära oss att analysera vilka för- och nackdelar olika driftsformer kan ha i olika sammanhang. /.../ Det avgörande för vårt ställningstagande ska vara det totala utbytet som medlemmarna får av sitt arbete i respektive driftsform.

Frågan har varit om förbundet kan vara emot privatiseringar när det finns många medlemmar som är anställda i privata företag. Hållningen har varit att så länge verksamheten är offentligt finansierad gör det ingenting om den drivs av privata entreprenörer.

Frågan om privatiseringarna var som hetast i Kommunal ungefär vid samma tid som man gick ihop med Lantarbetarna som i grunden är en privat sektor, säger Anders Jonsson, ombudsman som arbetar med internationella frågor vid Kommunals kanslienheter.

– Det var en jättestor intern diskussion om privatisering kring slutet av 1990-talet. Men sedan upphörde i stort sett diskussionerna och det var fel, anser han.

En grund för Kommunals inställning i privatiseringsfrågan är ett rådslag som hölls 2002 och som nämns i verksamhetsberättelsen för 2002:

Rådslaget visade att det finns en bred, gemensam värdegrund bland medlemmarna. Åsikten är att välfärdstjänsterna ska fördelas efter behov och finansieras med skatter. Villkor och regler ska bestämmas demokratiskt och huvuddelen ska utföras i offentlig regi. En nästan total enighet finns om att huvuddelen av välfärdstjänsterna ska produceras offentligt. Men 70 procent av medlemmarna är öppna för alternativa driftformer medan 30 procent är mer eller mindre emot.⁶³³⁾

⁶³³⁾ Kommunals verksamhetsberättelse för 2002, sid 16.

Programmet ”Solidaritet och valfrihet i välfärden” antogs av Kommunals förbunds möte 2002. Kommunal sa ja till privata alternativ i välfärden, om än med vissa begränsningar.

Stödet för den generella välfärdspolitiken är den självklara utgångspunkten för förbundet. Den generella välfärdspolitiken ska bygga på frihet, rättvisa och solidaritet. Frihet handlar om den enskildes möjlighet att påverka sin livssituation. Rättvisa om att behoven och inte de egna ekonomiska resurserna ska avgöra vad jag har rätt till.

Solidariteten säkerställer att vi kan hitta sätt att finansiera välfärden så att friheten och rättvisan kan bli verklighet, och inte bara paroller. Detta vägleder oss när vi ska ta ställning till om, hur mycket och i vilka former inslag som brukarinflytande, valfrihet och konkurrens ska finnas inom produktionen av välfärdstjänsterna.

Rådslaget visar att det finns en bred, gemensam värdegrund bland medlemmarna. Välfärdstjänsterna ska fördelas efter behov, finansieras med skatter, villkor och regler ska bestämmas demokratiskt och huvuddelen ska utföras i offentlig regi.⁶³⁴⁾

Kommunals hållning är att vården måste fortsätta att vara skattefinansierad samt att det ska finnas vissa begränsningar. En sådan begränsning är just utförsäljningen av sjukhus som Ylva Thörn nämnt bland annat i ett uttalande 2006:

– Kommunal anser att det behövs gränser för privatiseringar av sjukvården för att beroendet av privata sjukhus ska få en begränsad omfattning. Jag är orolig för att den tillgänglighet och kvalitet som sjukhusen i dag ger riskerar att försämrans. Varje människa ska ha tillgång till den bästa vården och omsorgen när man blir sjuk eller allvarligt skadad oavsett betalningsförmåga. Därför är det viktigt att sjukvården ska vara solidariskt finansierad och ges efter var och ens medicinska behov.⁶³⁵⁾

Den stora frågan är inte längre om arbetsgivaren är privat eller offentlig, för facket del är det personalpolitiken som är det viktiga, hävdade Lasse Thörn, enhetschef för arbetsrätt och kollektivavtal, hösten 2009.⁶³⁶⁾

– Vi måste acceptera att vi har över 100 000 medlemmar som jobbar åt privata företag och de ska få lika bra service från oss som andra, sa Lars-Åke Almqvist,

⁶³⁴⁾ Kommunal: *Solidaritet och valfrihet i välfärden*, antogs av Kommunals förbunds möte 2002.

⁶³⁵⁾ Johansson, Thomas: *Stoppa utförsäljningen av alla offentliga sjukhus*, www.kommunal.se, 2007-01-17, uttalande i samband med proposition 2006/07:52.

⁶³⁶⁾ Gunnars, Lena: *Ägarform inte längre viktig fråga*, 2009-09-03.

Kommunals tidigare förste vice ordförande, när Kommunalarbetaren ställde frågan.⁶³⁷⁾

Tom Jansson, Kommunal Stockholm, menar att det viktiga inte är om tjänster upphandlas utan på vilket sätt:

– Det har alltid förekommit viss upphandling, det är ingenting nytt. Frågan är vilka tjänster och på vilket sätt. Jag skulle vilja att de tänkte efter innan de konkurrensutsatte en viss sektor och tänkte igenom konsekvenserna.

Elisabeth Hammarstedt håller med:

– De borde fundera: varför privatiserar vi? Är det bara lägre kostnad? Finns det en samhällsnytta? Eller finns det ett mervärde i att ha en verksamhet i egen regi. De tittar bara på de rena kostnaderna.

– De borde oftare ställa sig frågan: hur kan företag erbjuda billiga förskolor och samtidigt ha ett vinstintresse? Det kommunala borde vara det billigaste.

Tom Jansson fyller i:

– Varför upphandla något? Ta in flera alternativ, det är bra att kunna välja och ha mångfald. Men vi måste fundera över inom vilka verksamheter vill vi ha det? Och hur kan entreprenörer komplettera den offentliga verksamheten? En annan fråga som borde ställas är: har de samma värdegrund?

Förmodligen är förbundet fortfarande kluvet i frågan, det finns sannolikt förespråkare både för och emot privatiseringar. Men det märks sällan utåt, säger Anders Jonsson. Själv tycker han att man får bedöma det utifrån vilken bransch och vilka förutsättningar.

– Viss verksamhet påverkas mindre. Jag är inte så imponerad av friskolan, men renhållningen fungerade inte bättre i kommunal regi, där har det inte haft så stor betydelse. Att privatisera ambulanser tycker jag är märkligt. Liksom att lägga ut det kommunala vattnet på entreprenad (vilket hans egen kommun Norrtälje gjort).

En del av privatiseringarna tycker han leder till resursslöseri. Han nämner alla privata vårdgivare som ska ackrediteras och att ha tolv olika företag att välja på som gör nästan exakt samma sak i små kommuner som hans egen Norrtälje.

⁶³⁷⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Kommunal avvaktar*, Kommunalarbetaren, 2009-03-11.

Hållningen i förbundet är att alla driftsformer är lika goda. Men i längden försvagar privatiseringar vår ställning, resonerar Anders Jonsson. Samtidigt behöver man hålla isär mer principiella diskussioner och det praktiska fackliga arbetet, och det tycker han att förbundet lyckats med.

Vägen går via kollektivavtal

Fackets möjlighet att påverka går via kollektivavtalen. Men det finns ingen lagstadgad rätt att kräva kollektivavtal av privata entreprenörer. Det slogs fast i en dom som gällde huruvida Region Skåne hade rätt att sätta kollektivavtal som ett krav för de företag som ville delta i Hälsoval Skåne. Domen gällde ett fall med en privat läkarmottagning i Stockholm, Club Vitalab AB, som begärde överprövning av Region Skånes krav till länsrätten.⁶³⁸⁾

Det finns förstås företag som vägrar teckna kollektivavtal. Sämst ställt med detta är det som nämnts inom de gröna näringarna.⁶³⁹⁾ Men även privata företag som tar över offentlig verksamhet till exempel i vård och omsorg tycks också allt oftare strunta i att teckna kollektivavtal. I Nacka och Täby saknade 60 procent av de totalt 146 undersökta bolagen kollektivavtal.⁶⁴⁰⁾

Eftersom inte kollektivavtal används i alla länder ses det som en diskriminering att sätta upp ett krav på att alla företag som upphandlas måste ha ett sådant avtal, ansåg domstolen. Däremot går det förstås att ställa krav som rymms inom ramen för gällande kollektivavtal, till exempel att de anställda ska ha branschenliga löner. Men då uppstår frågan om vad som är en lönenivå som är i enlighet med de som råder i branschen?⁶⁴¹⁾

Kommunal har valt att också försöka arbeta för att påverka företagen inifrån. I Ängeholm försöker undersköterskorna skapa mönsterarbetsplatser hos privata arbetsgivare. Personalen på Förenade Care arbetar med tio steg, allt från bemötande till att påverka arbetstider och hur arbetet ska organiseras. De har fått ökad bemanning och färre vikarier vilket är en trygghet inte minst för dementa. Carema driver Bäckagården, ett äldreboende som också arbetat med att försöka bli en mönsterarbetsplats.

⁶³⁸⁾ Vitalab företräddes av en jurist från näringslivsstiftelsen Nya Valfärden som drivit flera liknande fall. Sveriges Radio: *Vårdföretag måste inte ha kollektivavtal*, 2009-07-02. Länsrätten i Skåne Län, avd 1, mål nr 5538-09E.

⁶³⁹⁾ Gunnars, Lena: *Ägarform inte längre viktig fråga*, LO-tidningen, 2009-09-03.

⁶⁴⁰⁾ SKTF-tidningen: *Privata vårdbolag saknar kollektivavtal*, 2008-11-04.

⁶⁴¹⁾ Wikström, Agne: *En analys av offentlig upphandling utifrån ett samhällsperspektiv*, Lunds tekniska universitet, Rättsvetenskap, Institutionen för industriell ekonomi och samhällsvetenskap, D-uppsats, sid 9.

– De privata företagen banar vägen, säger Hans-Olle Andersson, ombudsman Kommunal i Ängelholm. Inte någon kommunal arbetsplats i Skåne kommer i närheten av det här. Ja, frågan är om det finns någon i Sverige.⁶⁴²⁾

Han är besviken över att inte Ängelholms kommun sagt ja till idén om mönsterarbetsplatsen. De privata ville i stället snabba på, där försöker man uppnå målen inte på fem utan på ett år.

Carema har byggt upp mönsterarbetsplatser som en del av sitt varumärke och ser det som en fördel när de ska konkurrera om anbuden.

– När ett vårdbolag väl bestämt sig är det kortare beslutsprocesser än hos en förvaltning. Kommunalpolitikerna borde inse att den egna verksamheten måste utvecklas, som exempelvis i Nynäshamn. Annars kan de bli omsprungna, sa Lars-Åke Almqvist, Kommunals förste vice ordförande i samband med att han gick i pension våren 2009.⁶⁴³⁾

När vårdbolagen Attendo och Carema tog över delar av Helsingborgs äldreboenden och hemtjänst inleddes planer på att göra om heltidstjänster till deltid. Men detta stoppades efter förhandlingar med Kommunal. Carema drog tillbaks förslaget och Attendo drog ner nedskärningarna med hälften. Ett skäl till att förslaget drogs tillbaks var också att det visade sig svårt att få personal till de nya tjänsterna som låg på 51–63 procent.

Frågan om nedskärningar var extra känslig just för att Carema inlett samarbetet med Kommunal för att skapa mönsterarbetsplatser. Där ingår att medarbetare ska få jobba i den sysselsättningsgrad de önskar. Men även om förslaget drogs tillbaks planerade Carema att säga upp sju och låta två gå tidigare i pension.⁶⁴⁴⁾

Ska man få tjäna pengar på vården?

Sju av tio svenskar är kritiska till att privata vårdbolag ska få ta ut vinster på samma sätt som andra företag. De ser helst att vinsterna går tillbaks till verksamheten. Detta visade en undersökning genomförd av Famna, en organisation för icke vinstdrivande vård och socialomsorg, i augusti 2009. Samtidigt tycker de flesta, 64 procent, att även privata aktörer bedriver en god vård och omsorg. Något fler, 71 procent, ger samma betyg till kommuner och landsting.⁶⁴⁵⁾ Vårdbarometern 2008 visar att 68 procent

⁶⁴²⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Privata i tåten för bästa arbetsplatsen*, Kommunalarbetaren, 2008-05-06.

⁶⁴³⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Förändring hans ledstjärna – 7 frågor till Lars-Åke Almqvist*, Kommunals förste vice ordförande som går i pension, Kommunalarbetaren 2009-04-07.

⁶⁴⁴⁾ Rosberg, Laina: *Vårdföretag ville minska heltidsjobben*, Kommunalarbetaren, 2009-03-04.

⁶⁴⁵⁾ SKTF-tidningen: *Svenskar säger nej till vinster i vården*, 2009-08-06.

visserligen vill ha större valfrihet i vården. Men bara 19 procent tycker att fler privata alternativ är rätt väg. 50 procent vill ha mer resurser till vård och omsorg.

Hösten 2009 lade ledande socialdemokrater ett förslag om krav på vinstbegränsning i vård, skola och omsorg. Oppositionsborgarrådet i Stockholm Carin Jämtin skrev i ett debattinlägg att hon tror på valfrihet inom välfärden men inte på att vinstintresset ska styra. Hon påpekade att de privata vinstdrivna företagen har lägre personaltäthet:

De som försvarar vinstintresset inom välfärden utgår från att välfärden fungerar som marknaden i övrigt. Detta är fel tänkt. Välfärden är inte en vara som alla andra. Till skillnad från den vanliga marknaden finns ingen självklar koppling för företaget mellan att bedriva en högkvalitativ verksamhet och att tjäna pengar. Därför tror jag inte på vinst som drivkraft inom välfärden.⁶⁴⁶⁾

Socialdemokratiska partikongressen tog upp debatten om vinster i vården i oktober 2009. Kongressens mening var att vinst i vården är acceptabel, däremot behövs skärpta krav på vårdföretagen.

Flera ombud, till exempel Carina Ödebrink, socialdemokrat från Vaggeryds kommun och ledamot i landstinget i Jönköpings län samt i Jönköpings kommun, ville förbjuda vinstuttag över huvud taget:⁶⁴⁷⁾

– Vinstutdelning ska inte vara tillåten i skattefinansierad välfärd. Jag vidhåller detta trots att partistyrelsen vässat till formuleringarna och kvalitetskraven. Jag tycker att vår vision ska vara att vården ska vara ett samhällsåtagande och inte en produkt och att patienterna ska vara ett ansvar, inte en kund. För mig är vård en relation, inte en vara.⁶⁴⁸⁾

Den socialdemokratiska partikongressen enades om att vinst i vården trots allt är acceptabelt. Men skärpta krav på vårdföretagen skulle kunna minska deras möjlighet att göra vinst.

Ylva Johansson ansåg att det viktiga var kvaliteten i vården och att vårdföretagarna var certifierade:

⁶⁴⁶⁾ Jämtin, Carin: "Vinstdrivande välfärdsföretag skär ned personalen", DN Opinion, 2009-08-07.

⁶⁴⁷⁾ Karlsson, Lars-Ingmar: S säger ja till vård med vinst, DN, 2009-10-31.

⁶⁴⁸⁾ Carlstedt, Daniel: Gärna vinst men först bra kvalitet, Aktuellt i politiken, 2009-11-01.

– Vi ska lämna systemkramarna bakom oss och ställa medborgarna i fokus. Det är människors krav på kvalitet, inflytande och att få välja som står i centrum. Vi ska säkerställa att man får en bra vård och skola vart man än vänder sig.⁶⁴⁹⁾

Vinster i vården skapar sysselsättning, svarade arbetsgivarorganisationen Vårdföretagarna på nätsajten Newsmill. Budskapet var att vinster är ett näringspolitiskt redskap för företagsutveckling och att det behövs mer och bättre vård för att klara de demografiska och ekonomiska utmaningar som vårdsektorn står för.⁶⁵⁰⁾

Förslaget om att stoppa vinster i vården har debatterats flitigt men en vanlig uppfattning verkar vara att det inte är vinsterna som är problemet. Problemet är att säkra att verksamheten har levererat det som skattebetalarna har skäl att fordra.⁶⁵¹⁾ Om vi sätter vårdtagaren i centrum, inte organisationsformen, är det viktiga resultatet. Den socialdemokratiska partistyrelsens förslag blev att försöka investeringsskydda skattebetalarnas pengar genom skärpta etableringskrav.

Motivet för att sälja ut offentlig verksamhet har varit att erbjuda en större valfrihet, men också att kunna minska kommunerna och landstingens kostnader. Hellre än att själva skära ner och friställa personal väljer politikerna ibland att låta fristående aktörer göra jobbet. Detta sker säkert också med en tro på att bolagen har kapacitet att skapa andra värden som kan förbättra verksamheten trots nedskärningar enligt en devis om att privat alltid är effektivare och bättre än offentligt. Men ska entreprenörerna både kunna erbjuda tjänster till en lägre kostnad och generera vinst till ägarna måste rimligen något stryka på foten.

Så här sa Caremas informationsdirektör Kenneth Wall i en intervju i Expressen 2009:

– Man ska komma ihåg att vi driver de enheter som vi tar över från den offentliga sektorn i genomsnitt 10–15 procent billigare. Med en omsättning på 4,6 miljarder varje år sparar vi säkert en halv miljard åt kommunerna. Eftersom upphandlingarna blir billigare gör de den besparingen.⁶⁵²⁾

Bilden av konsekvenserna för välfärden när riskkapitalbolagen tar över går isär beroende på vem man frågar. Enligt näringslivet är den offentliga sektorn oprofessionell och resurserna används felaktigt, det blir för lite vård för pengarna och därmed för lite valuta för skattebetalarna. Vinsterna är en förutsättning för att kunna utveckla, förnya och förbättra verksamheten.

⁶⁴⁹⁾ Karlsson, Lars-Ingmar: *S säger ja till vård med vinst*, DN, 2009-10-31.

⁶⁵⁰⁾ Dahlgren, Hans: *Vinst i vården skapar sysselsättning*, Vårdföretagarna, 2009-08-14.

⁶⁵¹⁾ Carlstedt, Daniel: *Gärna vinst men först bra kvalitet*, Aktuellt i politiken, 2009-11-01.

⁶⁵²⁾ Siksjö, Daniel: *Den hårda striden om vårdvinsterna*, Expressen, 2009-09-23.

– Det visar bara hur stor potential det finns för effektiviseringar i den offentliga sektorn, anser Hans Dahlgren, chef för arbetsgivarföreningen Vårdföretagarna.⁶⁵³⁾

Andra ser vårdbolagens vinster som pengar som flyttas från verksamheten in i privata fickor. Att landstingen som tampas med mångmiljonunderskott och tvingas säga upp vårdpersonal tillåter att privatiserade vårdbolag kan göra miljardvinster som slussas till skatteparadis är djupt oetiskt, anser inte minst många av fackets företrädare.

– Det är stötande. Det egentligen ganska självklart att det vi avsätter för välfärden – det ska gå till välfärden, hävdar Stefan Carlén, förbundsekonom på Handels.⁶⁵⁴⁾

En stor post i vården är självklart personalen och besparingar sker delvis genom att driva verksamheten med färre anställda. Ett annat är att försöka plocka ”godbitarna” från det smörgåsbord som politikerna dukat upp för entreprenörer i vården och lämna resten till det offentliga. De är påtagligt fler i storstäder än i glesbygd där underlaget att bedriva verksamhet är mindre och avstånden större. I Stockholm har privata vårdbolag etablerat sig främst i innerstaden medan de lyser med sin frånvaro i problemtungda områden som Rinkeby och Tensta. I stället för att resurser går till dem som har störst behov expanderar vården för dem som är relativt friska.⁶⁵⁵⁾

Flera privata vårdföretag i Stockholm vägrar att ta emot rullstolsburna eller sängliggande patienter. Tidskrävande patienter försöker man på olika sätt att slippa genom att skyffla undan dessa till landstingens egna vårdinrättningar.⁶⁵⁶⁾

– När vårdgivaren har ett eget intresse av att expandera efterfrågan tenderar det att vara kostnadsdrivande. Då kommer vi till det här med prioriteringar, hur ska vi finansiera den kvalificerade sjukvården? funderar Ann-Marie Lindgren, utredningschef på Arbetarrörelsens tankesmedja.⁶⁵⁷⁾

Ekonomi får för stor betydelse vid offentlig upphandling

Ekonomiska faktorer spelar en alltför viktig roll vid offentlig upphandling. Det är möjligt att ställa också andra krav, något som sker alltför sällan. EU-parlamentet antog 2008 en resolution som uppmanar medlemstaterna att ställa etiska krav vid offentlig upphandling.

⁶⁵³⁾ Siksjö, Daniel: *Den hårda striden om vårdvinsterna*, Expressen, 2009-09-23.

⁶⁵⁴⁾ Siksjö, Daniel: *Den hårda striden om vårdvinsterna*, Expressen, 2009-09-23.

⁶⁵⁵⁾ Siksjö, Daniel: *Den hårda striden om vårdvinsterna*, Expressen, 2009-09-23.

⁶⁵⁶⁾ TT: *Privatvården avvisar patienter*, SvD, 2007-07-14.

⁶⁵⁷⁾ Pettersson, Jenny: *Kritikerna: Privata bolag plockar russin ur kakan*, SvD, 2009-07-15.

De offentliga upphandlingarna motsvarar cirka 450 miljarder kronor per år, drygt hälften av detta ligger på kommunerna och resten står stat, myndigheter och landsting för. En stor del av uppköpen handlar om lokalt producerade tjänster, till exempel transporter och städning. En del handlar om produkter som används i offentlig verksamhet. Det handlar om allt från äldreomsorg till skolböcker, gatsten och datorer.⁶⁵⁸⁾

Lagen om offentlig upphandling, LOU, slår fast att upphandlingen ska göras på affärsmässiga grunder och utan att någon av anbudsgivarna blir diskriminerade. Bedömningen ska grundas på vilket bud som är det lägsta eller det ekonomiskt mest fördelaktiga. Det förhindrar inte att det borde vara självklart att de produkter vi använder i offentlig verksamhet ska vara producerade på ett sätt som gör att man respekterar grundläggande mänskliga rättigheter, likväl som att de tjänster som betalas med skattemedel. Priset är inte det enda som ska räknas. Förutom LOU styrs den offentliga upphandlingen av lag om upphandling inom områdena vatten, energi, transporter och posttjänster (2007:1092).

Båda lagarna har en bestämmelse som säger att den som upphandlar varor eller tjänster får ställa särskilda sociala, miljömässiga eller andra villkor för kontraktet.⁶⁵⁹⁾ I lagtexten i LOU lämnas möjligheten att även väga in andra aspekter än priset som grund för vilken anbudsgivare som ska väljas vid en upphandling:

*Vid bedömningen av vilket anbud som är det ekonomiskt mest fördelaktiga anbudet ska myndigheten enligt bestämmelsen ta hänsyn till samtliga omständigheter såsom pris, leveranstid, driftkostnader, kvalitet, estetiska, funktionella och tekniska egenskaper, service, tekniskt stöd, miljöpåverkan m m.*⁶⁶⁰⁾

En god arbetsmiljö är ett rimligt krav. Låg bemanning drabbar både de anställda och verksamheten. SKTF har gjort en guide för offentlig upphandling. I den finns en rekommendation att titta även på hur personalkostnaderna fördelas på olika personalkategorier, arbetstider och schemaläggning.

*Om personalkostnaderna är under 50 procent av den totala budgeten finns anledning att granska ett anbud närmare. Konkurrensen ska inte bygga på att verksamheten drivs med minimal bemanning.*⁶⁶¹⁾

⁶⁵⁸⁾ SKTF: *SKTFs upphandlingsguide*, juli 2008. LO TCO Biståndsnämnd: *Guide för rättvis handel*, 2007, sid 65.

⁶⁵⁹⁾ SKTF: *SKTFs upphandlingsguide*, juli 2008.

⁶⁶⁰⁾ LOU 1 kap 22:a paragrafen.

⁶⁶¹⁾ SKTF: *SKTFs upphandlingsguide*, juli 2008.

Det är viktigt att formulera även kvalitetsmål för en verksamhet. Dessutom tycker SKTF att de som upphandlar tjänster ska ta till vara synpunkter även från anställda och brukare, eftersom de som finns inom en verksamhet oftast är de som bäst vet vilka behov som finns.

Det finns en ILO-konvention, nr 94, som har till syfte att motverka social dumpning vid offentlig tjänsteupphandling. Den slår fast att vissa arbetsvillkor, till exempel lönevillkor, ska följa vad som gäller enligt nationella regler som kollektivavtal. Sverige har, till skillnad från Norge, Danmark och Finland inte ratificerat denna konvention. Konventionen har däremot ratificerats av över 60 andra stater varav tio i Europa.⁶⁶²⁾

Konvention 94 tillkom redan 1949 och är en produkt av efterkrigstidens önskan att bygga upp ett nytt och rättvisare Europa. Den fogades till andra av ILO:s grundläggande avtal som ett sätt att se till att staten inte fungerade som lönedumpare utan såg till att löner och villkor upprätthålls på arbetsmarknaden.

Hade Sverige undertecknat 94:an hade facket haft en bättre sits i Lavalaffären hävdar Ulf Edström, chef för EU:s internationella enhet. För bygget av en skola i Vaxholm handlade ju just om upphandling av offentliga tjänster.

Varför inte Sverige skrivit under konvention 94 är oklart. Ingen har riktigt slagits för det, inte heller socialdemokratiska regeringar. Det finns inget riktigt ”tryck i frågan”, som Ulf Edström sammanfattar läget. Det har hävdats att den skulle strida mot EU-direktiv om fri rörlighet för tjänster, men det tillbakavisas av LO.

LO har drivit frågan vid socialdemokratiska partikongresser men inte fått något riktigt stöd. Det var på gång 2006 men den socialdemokratiska regeringen kom inte till skott före valet och därpå följande regeringsskifte. Alliansregeringen har förklarat att man inte tänker föreslå att Sverige ansluter sig till konventionen.

Ylva Thörn har försökt lyfta frågan, till exempel i ett förstamajtal i Helsingborg 2008:

Jag vill på det allvarligaste uppmana arbetsmarknadsministern Littorin att se till att skattepengar inte används för lönedumpning och ett orättvist utnyttjande av människor. Det kan han bäst göra genom att se till att vårt land ansluter sig till de länder som redan ratificerat denna konvention.

Littorin: plocka upp förslaget ur byrålådan! Skriv under och bidra till att Sverige blir ett mer civiliserat land.

⁶⁶²⁾ ILO:s hemsida: www.ilo.org

Fyra kontroversiella domar

En oroande utveckling är att EG-domstolen gång på gång struntar i ILO-konventioner, bland annat konvention 94, i domar som rör arbetslivet. Det handlar framför allt om fyra domar, varav den första rörde företaget Laval och ett skolbygge i svenska Vaxholm.

I det välkända och omdebatterade Laval-målet vägrade ett lettiskt byggföretag, som fått i uppgift att bygga om en skola i Vaxholm, att teckna kollektivavtal med Byggnads i Sverige vilket gjorde att företaget sattes i blockad. Enligt facket hade företaget Laval un Partneri Ltd förut tecknat kollektivavtal med Byggnads så det borde inte kommit som någon överraskning att detta förväntades även den här gången. Dessutom kunde facket peka på att man i Vaxholms kommun hade en policy att kollektivavtal skulle tecknas med de företag som anlitas.⁶⁶³⁾

Byggföretaget försökte få blockaden ogiltigförklarad genom att gå till Arbetsdomstolen. Arbetsdomstolen bollade frågan vidare till EG-domstolen som fick till uppgift att utröna om den svenska metoden att bekämpa lönekonkurrens stod i överensstämmelse med EG-rätten. EG-domstolens utslag 2007 blev att värdlandet endast får kräva minimivillkor av utländska företag, en komplikation i det svenska fallet där kollektivavtalen avgör lönenivåerna och där det inte finns någon lagstiftning om minimilöner.⁶⁶⁴⁾

En komplikation i fallet var att Laval inte var medlem i någon arbetsgivarorganisation. I så fall hade företaget automatiskt omfattats av ett riksavtal. Det hindrade inte att det fick stöd av arbetsgivarorganisationen Svenskt Näringsliv. Ett agerande som kan tyckas märkligt eftersom Svenskt Näringslivs egna medlemmar faktiskt också hotas av att det kommer in utländska företag som dumpar marknaden genom att inte följa gällande avtal.⁶⁶⁵⁾

I december dömde AD Byggnads och Elektrikerna att betala 2,7 miljoner i skadestånd och rättegångskostnaderna för sitt agerande som en konsekvens av EG-domstolens inställning till fallet.⁶⁶⁶⁾

⁶⁶³⁾ Jonsson, Claes-Mikael m fl: *Rüffertdomen öppnar upp för lönekonkurrens i Europa*, LO.se, 2009-04-14 (artikeln finns även på www.europaportalen.se).

⁶⁶⁴⁾ Lodenius, Anna-Lena red: *Global respekt – grundkurs i globalisering och fackliga rättigheter*, Premiss, 2006. Texten refererar till kapitel 10 *Fackligt arbete i en global värld* av Ingvar Persson som endast finns i den andra reviderade utgåvan av boken.

⁶⁶⁵⁾ Lodenius, Anna-Lena red: *Global respekt – grundkurs i globalisering och fackliga rättigheter*, Premiss, 2006. Texten refererar till kapitel 10 *Fackligt arbete i en global värld* av Ingvar Persson som endast finns i den andra reviderade utgåvan av boken.

⁶⁶⁶⁾ Axelsson, Cecilia: *Oro för lönedumpning*, SvD, 2009-12-03.

Den andra domen, det så kallade Vikingmålet, gällde det finska rederiet Viking Lines rätt att flagga ut ett fartyg som gick i trafik från Finland till Estland. Avsikten var att sänka lönekostnader genom att teckna ett estniskt kollektivavtal, med lägre löner och sämre villkor än det finska avtalet. I det här fallet var det finska sjöfacket som hotade med stridsåtgärder. EG-domstolen ansåg att facken får tillvarata sina medlemmars intressen, men inte ta till stridsåtgärder förrän alla förhandlingsmöjlighet uttömts.

Luxemburgfallet är det kanske minst dramatiska fallet av de fyra, men handlar om samma principer. Kommissionen åtalade Luxemburg inför EG-domstolen på grunden att landet ansågs ha använt det så kallade utstationeringsdirektivet, som slår fast vad som gäller när företag utstationerar arbetskraft i andra länder, på ett felaktigt sätt. I Luxemburg ansåg man att utstationerade företag var skyldiga att följa ett antal nationella lagar och kollektiva anställningsavtal samt att detta var vad EU-reglerna föreskriver. Kommissionen menade att dessa nationella bestämmelser var ett hinder mot den fria rörligheten, alltså samma slutsats som i de övriga fallen.⁶⁶⁷⁾

EG-domstolen underkände också kravet på att utländska företag måste ha en representant i Luxemburg som kan visa upp papper på försäkringar och avtal. Domstolen konstaterade slutligen att det är det land som den utstationerade arbetskraften kommer ifrån som ska ha ansvaret för att EU-reglerna följs, inte värdlandet. Det är med andra ord polska myndigheter som ska ansvara för att löner och arbetsvillkor är rätt när polska företag agerar tillfälligt i Luxemburg. Något som klart skulle försvåra möjligheten att kontrollera villkoren för de anställda.⁶⁶⁸⁾

Nu senast avgjordes det så kallade Rüffertmålet som rörde ett företag i Tyskland som anlitar en polsk underleverantör som betalade sina anställda mindre än hälften av den lagstadgade lönen. Enligt lagen i den tyska delstaten Niedersachsen är de företag som lämnar anbud på offentliga bygguppdrag bundna att betala löner som är minst i nivå med det lokala kollektivavtalet och detta gäller även underleverantörer. Om företaget bryter mot detta riskerar det böter och att förlora kontraktat.

Det visade sig att en polsk underleverantör erbjudit löner som var mindre än hälften av den nationella minimilönen och långt under det lokala kollektivavtalet. Den tyska domstolen ansåg att upphandlingsreglerna i Niedersachsen hindrar utländska

⁶⁶⁷⁾ Domen gällde paragraf 3.1 och 3.10 i EU:s så kallade utstationeringsdirektiv.

⁶⁶⁸⁾ Svenska socialdemokrater i Europaparlamentet: *Efter Vaxholm – hur bygger vi ett Europa för löntagarna?* De europeiska socialdemokraternas parlamentsgrupp, 2009. Skrift publicerad på www.byggnads.se.

arbetstagare från att få arbete där eftersom utländska företag inte får några konkurrensfördelar när de måste betala samma lön som andra lokala företag.⁶⁶⁹⁾

Tyskland hade inte antagit konvention 94, vilket på sätt och vis var tur, anser Georges Politakis, anställd av ILO i Genève, som är bekymrad över alla domar som på olika sätt underminerar kraften i ILO-konventionerna:

– Om Tyskland hade antagit konventionen hade landet efter EG-domen tvingats att ta tillbaka sitt undertecknande av ILO 94. Och då hade de andra EU-staterna som skrivit under tvingats följa efter.⁶⁷⁰⁾

EG-domstolen gick i Ruffert-målet återigen på den linjen som säger att lokala avtal inte gäller. Det betyder i klartext att domstolen ytterligare en gång underkänt ILO:s konvention nr 94 som slår fast att kontrakt som tillkommer genom offentlig upphandling ska innehålla klausuler som tillförsäkrar arbetstagarna minst lika förmånliga villkor som gäller enligt kollektivavtal på platsen där arbetet utförs.

Så här skrev Claes-Mikael Jonsson, jurist på LO, Ingemar Hamskär, chefsjurist TCO och Dan Holke, chefsjurist LO-TCO Rättsskydd, i en gemensam kommentar efter domen i Ruffert-målet:

EG-domstolen har på ett uppseendeväckande sätt åstadkommit en rejäl kollision mellan EG-rätt och grundläggande internationella konventioner. Dessutom framgår det uttryckligen av EG-direktiven om offentlig upphandling att det är tillåtet att ställa krav på att de löne- och anställningsvillkor som gäller på orten ska tillämpas.⁶⁷¹⁾

Så vad väger tyngst? ILO eller EG-domstolen? Den frågan återstår att besvara.

Bo Rönngren, före detta ombudsman på LO, anser att EG-domstolens agerande väcker frågor om det svenska EU-medlemskapet och de förutsättningar som målades upp när vi gick med.

– Vi har saknat diskussioner om EG-domstolens sätt att arbeta. Det är fantastiskt att domstolen kan komma till ett annat beslut än ILO. Det handlar om två motstridiga dokument. Man måste ändra instruktionen och stadgan, det måste

⁶⁶⁹⁾ Ahlberg, Kerstin: *ILO-konvention utmanas i EG-domstolen*, EU & Arbetsrätt, Nordiskt nyhetsbrev, 2006:3. Jonsson, Claes-Mikael m fl: *Ruffertdomen öppnar upp för lönekonkurrens i Europa*, www.lo.se, 2009-04-14, (artikeln finns även på www.europaportalen.se).

⁶⁷⁰⁾ Lindholm, Stephen: *ILO är kritisk mot EG-domstolens domar*, Kommunalarbetaren, 2009-09-09.

⁶⁷¹⁾ Jonsson, Claes-Mikael m fl: *Ruffertdomen öppnar upp för lönekonkurrens i Europa*, www.lo.se, 2009-04-14.

finnas företrädesprinciper för ILO-systemet. EU inskränker grundläggande rättigheter.

Bo Rönngren anser att EG-domstolens dom är politisk och inte botten i kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar, domstolen har ingen särskild kompetens i arbetsmarknadsjuridik. Det finns starka intressen som försöker tränga tillbaka facket och de politiska partierna och ge marknaden friare spelrum, det är mot sådana intressen som domen ska tolkas.

Nu har den norska arbetsgivarorganisationen och nio varvsföretag stämt den norska staten eftersom de menar att kollektivavtalet är ett hinder för fri rörlighet i EU/ESS. Men arbetsgivarna har inte uppgett vilka försämringar de skulle vilja genomföra för utlandsfödda. I den norska lagen om offentliga upphandlingar av tjänster och byggarbeten står det klart uttryckt att arbetsvillkoren ska vara lika för alla. Norge har dessutom ratificerat ILO-konvention 94.⁶⁷²⁾

Även i Danmark blåste en Lavalstrid upp. Det danska fackförbundet Fackligt Faelles Forbund satte ett polskt och ett danskt byggföretag i blockad för att de vägrat teckna kollektivavtal för ett antal polska byggnadsarbetare.⁶⁷³⁾ Men här vann facket och företagen tecknade avtal för de anställda. Trots vetskapen om EG-domstolens inställning i Lavalaffären som i mångt och mycket liknade denna konflikt.⁶⁷⁴⁾

Hur klarar sig den svenska modellen?

Den svenska modellen på arbetsmarknaden tillkom som en önskan från såväl arbetsgivare som arbetstagare om lugn och ro på arbetsmarknaden och förhandlingar hellre än strider. Men också med en tanke att båda parter skulle ta ansvar för vad de kommit överens om.

Sverige har valt att inte lagstifta och detaljreglera arbetslivet utan låta parterna besluta om mycket i gemensamma förhandlingar. Den modellen har fungerat sedan Saltsjöbadsavtalet undertecknades 1938. Frågan är om den överlever globaliseringens tidevarv där allt mindre är nationellt och kontrollerbart på det sätt som det var tidigare. Arbetsgivarna har länge motsatt sig tanken på centrala förhandlingar och velat ha mer lokala och helt individuella lösningar.

Samtidigt är kollektivavtalen, hörnstenen i den svenska modellen, ett verktyg för att kräva förbättringar. Vad händer om vi släpper den tanken och låter staten bestämma till exempel minimilöner som man gör i andra länder och hänskjuter

⁶⁷²⁾ Jacobsson, Gun: *Norska parter bråkar om EU-domar*, LO-tidningen, 2008-09-09.

⁶⁷³⁾ Nordebo, Peter: *Lavalstrid i Danmark*, ST Press, 2009-09-24.

⁶⁷⁴⁾ Nordebo, Peter: *Facket vann dansk Laval-konflikt*, ST Press, 2009-10-05.

oenigheter till domstolar i stället för förhandlingsbord? Vad händer om betydligt färre är med i facket? Medlemsciffrorna minskar i alla länder och även i Sverige, även om nivåerna fortfarande är betydligt högre här än i de flesta andra länder.

Fortfarande finns ett starkt stöd för den svenska modellen, men hur blir det i framtiden? Är det möjligt att fortsätta på den inslagna vägen? Modellen bygger på en hög organisationsgrad och därmed styrka hos såväl fack som arbetsgivarpartner, hög sysselsättning och fungerande trygghetssystem.

Inför det svenska EU-medlemskapet fick Sverige löften om att den svenska modellen skulle vara intakt. Men händelser under senare år har fått många att fundera kring om detta stämmer. EG-domstolens agerande ger vatten på kvarnen åt EU-skeptiker och de som inte direkt motsätter sig EU men väl alla försök att ge mer makt åt EU.

Man kan fundera som journalisten Ingvar Persson gör i boken *Global Respekt*:

Vaxholmskonflikten ställer frågan om en oreglerad arbetsmarknad som den svenska, med långtgående rättigheter för arbetsmarknadens parter, kan förenas med fri rörlighet på en europeisk arbetsmarknad.⁶⁷⁵⁾

I november 2009 lade regeringen en proposition till riksdagen om hur svensk arbetsrätt ska förändras efter Lavaldomen, ett resultat av den så kallade Stråthutredningen (efter utredaren Claes Stråth). Resultatet är en kompromiss där man behåller mycket av den svenska modellen men ändå försöker visa respekt för EG-rätten. Sverige undviker att göra som i andra länder där man har lagreglerade minimilöner, och vi väljer inte heller att ha en så kallad allmängiltighetsförklaring, det vill säga ett system där parterna förhandlar fram avtal som sedan görs allmängiltiga för hela branschen. Förslaget innebär däremot att det finns vissa begränsningar för när facket får ta till stridsåtgärder för att få till stånd kollektivavtal med utländska företag som utstationerat arbetstagare i Sverige.⁶⁷⁶⁾

Såhär sa arbetsmarknadsminister Sven Otto Littorin när han presenterade förslaget till en uppdaterad lag som reglerar villkoren för utländsk arbetskraft i Sverige med anledning av Lavaldomen:

⁶⁷⁵⁾ Lodenius, Anna-Lena red: *Global respekt – grundkurs i globalisering och fackliga rättigheter*, Premiss, 2006, sid 261.

⁶⁷⁶⁾ Regeringskansliet: *Åtgärder med anledning av Lavaldomen*, Arbetsmarknadsdepartementet, Pressmeddelande, 2009-10-08. SOU 2008:123: *Förslag till åtgärder med anledning av Lavaldomen*, Betänkande av Lavalutredningen, 2008.

– Det finns ingen lagstiftning runt löner och vi har ingen politisk inblandning i lönebildningen. Det beklagar jag att vi nu till viss del måste införa.⁶⁷⁷⁾

Reaktionerna på lagförslaget var negativa både från facket och från näringslivet, fast av olika skäl. Svenskt Näringsliv har fått en mer positiv syn på lagstadgade minimilöner medan LO och TCO kritiserat begränsningarna för fackliga åtgärder.⁶⁷⁸⁾

LO har varnat för risken att företag säger att de tecknat ett kollektivavtal med likartade förhållanden som de som råder på den svenska arbetsmarknaden. Det blir svårt för facket att syna.

– Vi vet redan i dag att det finns utländska företag som har två avtal. Ett avtal som det står 140 kronor på som de visar för facket och ett annat som det står 100 kronor på och är det som verkligen gäller. Det blir besvärligt att visa i domstol, säger Claes Mikael Jonsson, jurist på LO.⁶⁷⁹⁾

Under hösten 2010 tar riksdagen också ställning till en ändring i den så kallade filiallagen som inte längre ska innehålla krav på att utländska företag som gör jobb i Sverige ska ha en representant här. Det begränsar möjligheten att teckna kollektivavtal.

Den som har ett kollektivavtal på sitt jobb får ofta ut ett mervärde på hela 80 000 kronor per år när man räknar in löneökningar, pensionsavsättning, kortare arbetstid, övertidsersättning, lönekomensation vid föräldraledigt etc. Det är bra för individen, men också för hela samhällsekonomin, skriver Roger Mörtvik, samhällspolitisk chef på TCO.⁶⁸⁰⁾

Omfattande forskning visar tydligt att försvagade fack och låg organisationsgrad ger ökade inkomstklyftor medan en hög facklig organisationsgrad minskar de ekonomiska klyftorna mellan olika grupper. Den svenska modellen med samordnade kollektivavtal ger en väl fungerande ekonomi där parterna gemensamt tar ansvar för samhällsekonomin, skriver Mörtvik.⁶⁸¹⁾

Det är möjligt att det går att övertyga även de andra EU-länderna om just detta. Att vi har en modell som fungerar och ger fördelar för alla parter. I september 2009 meddelade EU-kommissionens ordförande José Emanuel Barroso att han

⁶⁷⁷⁾ Melzer, Herman: *Klart med ny lag efter Lavaldomen*, Sveriges Radio / Ekot, 2009-10-08.

⁶⁷⁸⁾ Palme, Susanne: *Hård kritik mot Lavalutredningen*, SR/Ekot, 2009-04-17. TT: Ny lag klar efter Lavaldomen, Realtid.se, 2009-10-08.

⁶⁷⁹⁾ Larsson, Erik: *LO varnar för dumpade löner*, LO-tidningen, 2009-10-08.

⁶⁸⁰⁾ Mörtvik, Roger: *Kollektivavtal ger en effektivare samhällsekonomi*, Newsmill, 2009-10-26.

⁶⁸¹⁾ Mörtvik, Roger: *Kollektivavtal ger en effektivare samhällsekonomi*, Newsmill, 2009-10-26.

ändrat sig och såg att det fanns behov för en ändrad lagstiftning kring utstationerad arbetskraft.⁶⁸²⁾ I januari 2010 presenterades de nya EU-kommissionärerna och fransmannen Michel Barnier, som tillträdde som kommissionär för den inre marknaden och finansiella tjänster, så då att också han var villig att se över konsekvenserna av Lavaldomen.

– Mitt namn ska inte kopplas till något som leder till social tillbakagång. Inre marknaden ska vara ett instrument för mänskliga framsteg, sa Barnier.⁶⁸³⁾

Wanja Lundby-Wedin mottog beskedet att nu såväl Barroso som Barnier och ungraren Láslo Andor, som också nominerats för kommissionärs-posten för sociala frågor, visat att de förstår vidden av Lavaldomen och vill ta konsekvenserna av detta.

– Vi förväntar oss nu att den kommande kommissionen inom kort går från ord till handling och inleder ett arbete för att revidera utstationeringsdirektivet.⁶⁸⁴⁾

Samtidigt passade hon på att ge en känga åt alliansregeringen som trots EU-kommissionens uttalanden drev vidare med projektet att förändra den svenska arbetsmarknadslagstiftningen efter EG-domstolens tidigare utlåtande i Laval-målet.

Gifter och barnarbete bakom landstingens instrument

Även om marknaden för offentlig upphandling är stor i Sverige är den gigantisk om vi tittar på hela EU-området. Det är därför viktigt att driva gemensamma krav inom hela EU-området och här har Europafacket och andra gränsöverskridande organisationer en viktig roll att spela.

Det offentliga är också en stor inköpare av produkter som används i olika verksamheter vilket gör att det är möjligt att ställa betydligt hårdare krav. Ett land som utmärker sig är Nederländerna som på nationell nivå antagit en ambitiös målsättning att all statlig upphandling ska vara ekonomiskt, etiskt och miljömässigt hållbart 2010. Norge antog 2007 en treårig nationell handlingsplan för miljö- och socialt ansvar i offentlig upphandling.⁶⁸⁵⁾

2007 avslöjade organisationen SwedWatch att tillverkningen av sjukhuskläder och enkla kirurgiska instrument sker under oacceptabla former. I en dokumentärfilm som visades i TV4:s Kalla fakta visades bland annat hur ungdomar doppade

⁶⁸²⁾ LO: *LO:s och Europafackets ordförande Wanja Lundby-Wedin välkomnar att Barroso är beredd att agera för ett ändrat utstationeringsdirektiv*, LO.se, 2009-09-15.

⁶⁸³⁾ Wohlert, Christian: *Barnier vill se över Laval*, Europaportalen.se, 2010-01-14.

⁶⁸⁴⁾ LO.se: – *Glädjande besked om Laval vid utfrågningen av de nya kommissionärerna*, 2010-01-16.

⁶⁸⁵⁾ Wingborg, Mats, red: *Guide till etisk upphandling*, Fairtrade / Rena kläder / Genombrott, utan årtal (men uppgifter i den visar att den utkommit 2008 eller senare).

händerna i giftiga ytbehandlingsbad vid tillverkning av saxar och pincetter som säljs till svenska landsting.⁶⁸⁶⁾

På den fabrik i södra Indien där det var allra sämst arbetsvillkor av de arbetsplatser som undersökts pågick arbetet dygnet runt och många anställda uppgav arbetsveckor på 90 timmar. Kläderna de tillverkade såldes bland annat till Skånes, Västra Götalands och Stockholms läns landsting.

De anställda i Pakistan som tillverkade handdukar till det välkända företaget Almedahls, som även säljer till offentlig sektor, uppgav att de fick en lön som låg långt under den lagstadgade minimilönen och att de var förbjudna att organisera sig i fackföreningar. Om de gjorde misstag i produktionen straffades de med övertid. Den obligatoriska arbetstiden var 72 timmar vilket är klart över vad den pakistanska arbetstidslagstiftningen föreskriver. Den här leverantören hade inte heller någon som helst rening av utsläppen från färgning och blekning.

På andra undersökta fabriker förekom otillåtet nattarbete och barnarbete. De långa arbetstiderna var legio och liksom löner och ersättningar långt under miniminivåerna i lagstiftningen i respektive land.

Kommun- och finansmarknadsminister Mats Odell såg programmet som en uppmaning till kommuner och landsting:

*Det viktiga är att peka på den frihet som faktiskt finns för kommuner, landsting och stat, alla upphandlade enheter, att faktiskt ställa sociala krav, och det tycker jag de ska utnyttja.*⁶⁸⁷⁾

De landsting som pekades ut i rapporten meddelade omgående att de skulle börja formulera sociala krav i sin upphandling. Men organisationerna bakom rapporten meddelade att de inte vill att vi slutar köpa varor från fattiga länder.

*Det är ingen lösning om landstingen väljer bort varor från utvecklingsländer på grund av problemen vid tillverkningen. Slutsatsen är i stället att landstingen bör skärpa sina inköpskrav och uppföljningen av dessa, så att anställda inte får lida vid tillverkningen av Sveriges gemensamma förbrukningsvaror.*⁶⁸⁸⁾

Landstingen i Västra Götaland, Stockholm och Skåne har också gått i bräsch för etiska krav vid offentlig upphandling genom att ta fram en uppförandekod. Det

⁶⁸⁶⁾ TV4 / Kalla fakta 2007-03-29.

⁶⁸⁷⁾ Bjurling, Kristina: *Vita rockar och vassa saxar*, SwedWatch, 2007.

⁶⁸⁸⁾ Bjurling, Kristina: *Vita rockar och vassa saxar*, SwedWatch, 2007.

finns även liknande initiativ på kommunal nivå. I Falkenbergs kommun består inköpen av kaffe, te och bananer bara av etiskt certifierade produkter. Beslutet togs efter en motion från en fullmäktigeledamot och 2006 beslutade fullmäktige att helt övergå till Rättvisemärkt certifierade varor när det gäller dessa tre produkter. Stödet för beslutet kom från alla partier. Reaktionerna från förvaltningarna var blandade. Ett problem var att det blev dyrare fast det inte kom några ytterligare pengar i budgeten. Beslutet behövde förankras ytterligare för att få stöd. Kommuninvånarna har generellt reagerat positivt. Falkenberg undersöker också möjligheten att få hela staden Rättvisemärkt (Fairtrade City) som en del av sin profil.⁶⁸⁹⁾

Två av ILO:s åtta så kallade kärnkonventioner för bra arbetsförhållanden handlar om att arbetarna ska ha rätt att organisera sig fackligt. Om man följde konventionerna borde det innebära problem till exempel med de varor som köps från Kina där fria fackföreningar är förbjudna och där oerhörda mängder av de varor vi konsumerar tillverkas numera. Det behöver inte betyda att man helt klipper av möjligheten att använda kinesiska produkter, anser Mathias Sylwan som utrett frågorna för SKL:s räkning:

– Vi har utformat förslag på hur man ska kunna hantera detta. Det finns fortfarande möjligheter att skapa en viss företagsdemokrati även i företag eller stenbrott som ligger i Kina om leverantören gör det som är möjligt inom de legala ramar som finns.⁶⁹⁰⁾

Organisationer som Rättvisemärkt och Rena kläder har gett ut olika guider som ger mer information. Men även facket och andra organisationer kan ställa krav på att allt från kaffe till instrument och utrustning i vården upphandlas på ett etiskt godtagbart sätt. Det generella rådet är inte bojkott utan att ställa krav på leverantörerna. En bojkott löser inga andra problem än politikerns samvete, då lämnar man bara de anställda i sticket.⁶⁹¹⁾

Färdtjänst i Moldavien, tvätt i Polen

Om en färdtjänstbil inte kommer till den adress där den är beställd kan det numera bero på att de som tar emot beställningarna sitter i något annat land. Klagomålen fördubblades snabbt när färdtjänstens växlar flyttades utomlands. Kritiken riktar sig främst emot att den person som svarar när man ringer inte alltid förstår svenska tillräckligt bra och saknar lokalkänedom.⁶⁹²⁾

⁶⁸⁹⁾ Wingborg, Mats, red: *Guide till etisk upphandling*, Fairtrade / Rena kläder / Genombrott, utan årtal (men uppgifter i den visar att den utkommit 2008 eller senare).

⁶⁹⁰⁾ Klepke, Martin: *Kommuner får ställa etiska krav*, LO-tidningen, 2010-01-04.

⁶⁹¹⁾ SKL:s årsredovisning 2006.

⁶⁹²⁾ SVT/ABC: *Missnöje med färdtjänst utan lokalkänedom*, 2008-12-01.

Från början av 2008 har en tredjedel av alla beställningar till färdtjänst i Stockholm gått till utländska växlar. Samtalen tas emot bland annat i Moldavien, Europas kanske allra fattigaste land med en oerhört hög utflyttning av människor i arbetsför ålder eftersom antalet arbetstillfällen är så lågt och lönerna på en nivå som gör att det knappt går att överleva. I januari 2010 fanns det dessutom en växel i Lettland och en i Estland.⁶⁹³⁾

Såhär kan det gå till: En kund i till exempel Stockholm ringer sitt vanliga färdtjänstnummer. En tredjedel av samtalen går direkt till ett företag som heter Samres som har sin växel i Helsingborg. Därifrån kopplas det vidare via ip-telefoni till ett samtalscenter i Moldavien. Där tas det emot av telefonister som är uppkopplade via nätet mot ett datasystem i Stockholm där de kan knappa in kundens adress, destination och tid för avfärd. Systemet räknar då ut lämpligaste resväg och skickar en passande transport till platsen.

Drygt 20 personer har utbildats i Stockholm för att kunna klara arbetsuppgifterna. De tjänar mellan 2 000 och 3 000 svenska kronor i månaden, vilket inte är mycket i svenska pengar räknat, men tre gånger mer än en universitetslärare i Moldavien tjänar.⁶⁹⁴⁾

Samma arrangemang förekommer i andra delar av Sverige. I Skaraborg infördes förändringen i april 2009 i samband med att de tidigare beställningscentralerna i Färgelanda och Partille lades ner av kostnadsskäl. Då kvarstod en beställningscentral i Falköping, resten av verksamheten flyttade utomlands.⁶⁹⁵⁾

Den som upphandlar offentliga tjänster får inte ha som krav att den som ska utföra ett jobb måste sitta i Sverige och att arbetet måste utföras av svenskar. Kraven får endast handla om priset och kvaliteten på det utförda arbetet.⁶⁹⁶⁾

Med tiden har systemet med de utlandsbaserade växlarna börjat fungera bättre.

De har tagit sig i kragen och jobbat på att förbättra språket och funktionaliteten, vi har färre klagomål i dag, säger Kenneth Svärd, tillförordnad avdelningschef vid Färdtjänstavdelningen vid Storstockholms Lokaltrafik, SL.

Samtliga utlandsbaserade växelföretag som anlitas av Stockholm färdtjänst har över 90 procent nöjda kunder, vilket är en hög siffra. Men det ena företaget som har en

⁶⁹³⁾ Muntliga uppgifter Kenneth Svärd, t f avd chef Färdtjänstavdelningen, SL.

⁶⁹⁴⁾ SVT/ABC: *Färdtjänst svarar – i Moldavien*, 2008-01-08.

⁶⁹⁵⁾ Lidköpingsnytt.nu: *Ring färdtjänsten – i Moldavien*, 2009-02-25.

⁶⁹⁶⁾ DN.se: *Chatt om färdtjänsten i Stockholm*, 2009-04-16.

växel i Estland och en Moldavien skötte sig inledningsvis sämre och har därför inte fått sitt avtal förlängt. Där pågick en ny upphandling i början av 2010.

Färdtjänsten är bara en av allt fler offentliga tjänster som flyttar utomlands, och en verksamhet som inte direkt drabbar Kommunals medlemmar. Däremot kan det förstås påverka indirekt, genom att Kommunals medlemmar i sitt jobb eller privat kommer i kontakt med färdtjänstväxlar i andra länder.

En annan form av utflyttade tjänster som diskuterats är att olika former av larmsystem skulle administreras i andra länder. Ännu befinner sig detta i sin linda och erfarenheterna av utlokalisering är blandade. Om det skulle visa sig vara en lösning för stora delar av den kommunala verksamheten skulle det på sikt kunna hota arbetstillfällena i offentlig sektor. Men där befinner vi oss inte än.

Tvätthantering utomlands är inte alltid en succé, flera landsting som tidigare prövade det har nu avbrutit samarbetet med utländska företag och tagit hem tjänsten igen. Frågan var mer aktuell i början av 2000-talet. 2004 blev exempelvis ett tvätteri som arbetat för landstinget i Eskilstuna av med ett antal arbetstillfällen när tvätten började skickas till Estland.

Under 1990-talet privatiserades många tvätterier som tidigare ägts av den offentliga sektorn. Det ansågs inte höra till landstingens kärnuppgifter att sköta sin egen tvätt, det ansågs att det kunde finnas vinster att göra på att lägga ut arbetet på privata företag och dessutom kunde regionerna behålla arbetstillfällena genom att även ta in tvättuppdrag från andra kunder. Redan 1996 rekommenderade Konkurrensverket att landstingen bör sälja sina tvätterier:

Avyttring av landstingens tvätteribolag skapar bättre förutsättningar för en fungerande konkurrens på området för industritvätt.⁶⁹⁷⁾

2004 hade de flesta landstingstvättarna sålts ut och endast fyra fanns kvar i offentligt ägo. Det mesta av sjukhustvätten sköttes av två stora företag, Berendsen och Simonsen. Som en motvikt mot dessa stora aktörer funderade därför Stockholms läns landsting på att söka alternativ utanför Sveriges gränser.

Delegationer från flera landsting hade varit i Polen och Baltikum för att se vad som fanns att erbjuda för den svenska sjukvården. De handlade inte bara om tvätt utan de tittade även på möjligheter att köpa in andra tjänster och produkter som mat och sjukhusartiklar.⁶⁹⁸⁾

⁶⁹⁷⁾ Persson, Stefan: *Den offentliga byken tvättas offentligt*, Svenskt Näringsliv, augusti 2007.

⁶⁹⁸⁾ Sjölander, Ann-Christine: *Sjukhustvätt kan säljas ut*, Kommunalarbetaren, 2004-09-21.

Att arbetstillfällena försvinner från Sverige är en politisk fråga, sa Christer Gripstedt, upphandlare i Stockholm läns landsting, till Stockholms läns landsting.
⁶⁹⁹⁾ Tjänstemännen ska inte ha arbetsmarknadspolitiska hänsyn, var budskapet. 10 miljoner borde gå att spara på att lägga ut verksamhet i nya EU-länder, ansåg SKL.

Utvecklingen inom området tvättjänster i landstingen liknar den som skett när annan offentlig verksamhet säljs ut. Mycket har tagits över av några stora privata aktörer som växer genom att köpa upp mindre enheter och som lägger ner och flyttar verksamhet för att få stordriftsfördelar. I vissa fall har man även försökt flytta den utomlands för att öka marginalerna.

Inte heller tvättföretagen hade något emot att flytta verksamhet utomlands. Berendsen hade redan tvätterier i baltstaterna och i Polen. Det andra stora företaget Simonsen tvekade och funderade över transportkostnader och kapacitet.

Industrifackets dåvarande ordförande Leif Ohlsson kritiserade planerna 2004 i en krönika i Dagens Arbete och påminde om att en stor majoritet av de som arbetar på svenska tvätterier är kvinnor och invandrare:

– Deras kunskap är ett viktigt komplement till det arbete som utförs på sjukhus och andra vårdinrättningar. Lägg därtill att de anställda på tvätterierna också är med och betalar vård och omsorg via skattsedeln. Förbundets medlemmar i branschen tillhör de sämst avlönade i den svenska industrin. Industrifacket menar att de gör ett viktigt och kvalificerat arbete som borde ha högre status.

– Nu får tvätteriarbetarna i stället höra att deras arbetsinsats är något utbytbar och mindre viktigt. Om landstingen, och andra offentliga upphandlare, glömmer svensk industri och dess framtid blir det mycket svårt att upprätthålla offentlig vård och omsorg. Tvätten är bara ett exempel – vilken bransch står på tur?⁷⁰⁰⁾

Rimbotvätten ligger mycket nära kunden, där har Stockholms läns landsting tvättat. Men vad händer om det stormar på Östersjön? undrar han.⁷⁰¹⁾

EU och privatiseringarna

Frågan om privatisering är nationell i så måtto att den sker i vår egen närmiljö, men aktörerna är som nämnts gränsöverskridande. Situationen som uppstår i spåren av privatiseringarna delar vi med människor i andra länder, och förmodligen också eventuella lösningar.

⁶⁹⁹⁾ Sjölander, Ann-Christine: *Sjukhustvätt kan säljas ut*, Kommunalarbetaren, 2004-09-21.

⁷⁰⁰⁾ Ohlsson, Leif: *Fel av landstingen att skicka tvätt utomlands*, Dagens Arbete, 2004-06-28.

⁷⁰¹⁾ Sjölander, Ann-Christine: *Sjukhustvätt kan säljas ut*, Kommunalarbetaren, 2004-09-21.

Tom Jansson, Kommunal Stockholm, anser att det finns en politisk vilja hos arbetsgivarsidan som märks i diskussionerna om privatiseringar:

– Det finns en vilja hos arbetsgivaren att vi inte ska leva i vår lilla ankdamm. Europas arbetsrätt luckras upp, våra kollektivavtal naggas. Vi befinner oss i en brytningstid, vilken väg ska vi välja. Ska arbetsgivarna stötta den svenska modellen eller ej?

Elisabeth Hammarstedt håller med:

– Arbetsgivarna och Svenskt Näringsliv företrädde en icke medlem i Lavalhistorien. De agerade på ett sätt som gör att deras egna medlemmar riskerar att försvinna. Är inte det tydligt nog?

Värde av handeln med tjänster i världen är cirka en femtedel av värdet på handeln med varor. Det är det snabbast växande området i världshandeln. Svensk tjänsteexport har ökat kraftigt och vi finns nu bland världens tjugo största tjänsteexportörer. Men merparten av detta ligger utanför branscher där Kommunals medlemmar finns, det handlar främst om detaljhandel, säkerhetssektorn, telekommunikation och finanstjänstesektorn.⁷⁰²⁾

Från näringslivets sida har man ställt krav på ökad liberalisering av tjänstehandeln. Detta har diskuterats i världshandelsorganisationen WTO som skapade det första globala regelverket för tjänstehandeln – GATS (General Agreement on Trade in Services). Syftet med avtalet har varit att öppna för handeln med tjänster i världen. EU har drivit på om privatiseringar även utanför Europa. I WTO har EU drivit på om tjänsteavtalet GATS. Det innebär ett tryck på fattiga länder att konkurrensutsätta till exempel grundläggande allmännyttig service som vattenförsörjning. Det bedrivs mycket lobbying kring detta inom EU.⁷⁰³⁾

Avtalet har väckt en hel del kritik och det har sagts att det tvingar fattiga stater att öppna sin handel för exploatering av globala marknadskrafter. Det kan dock vara viktigt att komma ihåg att avtalet inte berör offentliga tjänster och offentlig upphandling.⁷⁰⁴⁾

De fyra friheterna i EU anges i EG-fördraget och innebär fri rörlighet inte bara för varor och personer/arbetskraft utan även tjänster och kapital.⁷⁰⁵⁾ EU har också ett tjänstedirekt som anger regler och villkor för tjänsteleverantörer på EU:s

⁷⁰²⁾ Kommerskollegium hemsida: www.kommers.se

⁷⁰³⁾ Kommerskollegium hemsida: www.kommers.se. Brinck, Josefin m fl: *Sälj hela skiten! – Eller hur privatiseringarna raserar den gemensamma välfärden*, Ordfront, 2009, sid 75.

⁷⁰⁴⁾ Kommerskollegium hemsida: www.kommers.se

⁷⁰⁵⁾ EG-fördraget artikel 3, 1 c.

inre marknad. Det handlar delvis om att ta bort onödig byråkrati och underlätta den fria rörligheten på EU:s inre marknad. Men även här har man undantagit tjänster som huvudsakligen finansieras med skattemedel, till exempel sociala tjänster och vårdtjänster, bemanningstjänster. Det är alltså bara i de fall då det inte handlar om skattefinansierad verksamhet som EU:s tjänstedirektiv kan vara aktuellt för Kommunal.⁷⁰⁶⁾

Europeiska företagsråd

Två gånger per år ger sig Kevin Thompson iväg för att träffa företrädare för anställda vid Capio i andra länder som är med i Capios europeiska företagsråd där han är ordförande. Nästa möte ska hållas i Spanien, berättar han:

– Vi som sitter i Norden är mycket närmare företagsledningen och får därför mer information. Vid senaste mötet framkom det att de som arbetar i Spanien känner att de aldrig får veta något. Då bestämde vi att nästa möte ska hållas där och att vi ska ägna särskild tid åt de frågor som de spanska representanterna vill ta upp.

Det första formella avtalet om att bilda ett europeiskt företagsråd, på engelska European Works Councils, EWC, slöts redan 1985 mellan EMF (Europeiska metallarbetarfederationen) och det franska företaget Thompson. Men i början var det inte alla sådana avtal som fick en skriftlig form. Man räknar med att ett femtiotal europeiska företagsråd hann bildas innan det kom ett EU-direktiv 1994 som formaliserade hanteringen.⁷⁰⁷⁾ Avsikten med företagsråden var att förbättra rätten till information och samråd för anställda i internationella eller multinationella företag. EU-direktivet (94/95/EG) har ibland kallat för ett EU-MBL.

I maj 2009 fanns 860 företagsråd etablerade som tillsammans representerade 15,6 miljoner löntagare, vilket innebär att bara 37 procent av de företag som har laglig möjlighet att ha ett företag har etablerat ett sådant. Totalt finns 2 300 företag med sammanlagt 24 miljoner anställda som är verksamma någonstans i EU eller EES-området.⁷⁰⁸⁾

Företagsråden ses av vissa som en av de viktigaste succéerna på arbetsmarknadsområdet i Europa, av andra som ett ganska trubbigt redskap:⁷⁰⁹⁾

⁷⁰⁶⁾ Regeringens hemsida: *Frågor och svar om EU:s tjänstedirektiv*.

⁷⁰⁷⁾ Sahlström, Olle: *I skuggan av en storhetstid*, Atlas, 2008, sid 216 ff.

⁷⁰⁸⁾ Det fackliga Brysselkontoret: *Nya regler för Europeiska företagsråd gick facketes väg*, Brysselkontoret.se, 2009-05-29.

⁷⁰⁹⁾ Se till exempel TCO:s hemsida och Sahlström, Olle: *I skuggan av en storhetstid*, Atlas, 2008, sid 219.

– Många har varit mycket kritiska till EWC, det anses tandlöst, säger Kevin Thompson. Men det är ett verktyg och annars hade vi inget.

Företagsråden har hittills inte understötts särskilt mycket av fackliga organisationer, kanske av oro för att de ska börja utgöra en alternativ väg att lösa konflikter och göra överenskommelser. Det handlar inte om några genuint fackliga organisationer, facket nämndes över huvud taget inte i det gamla direktivet.⁷¹⁰⁾

För att få en verklig effekt måste fler företag och anställda se företagsråden som en möjlighet och börja utnyttja dem. Det verkar ha en viss betydelse hur stort företaget är, av företag som har färre än 5 000 anställda har endast 23 procent ett företagsråd medan de finns i hela 61 procent av företag med över 10 000 anställda.⁷¹¹⁾

Företagsråden tillkom med en önskan att förhindra att stora transnationella företag spelar ut de anställda i olika länder mot varandra. De tillkom i en tid av hot från företagets sida om att flytta verksamhet till andra EU-länder för att kunna pressa löner och villkor. Ett tidigt sådant exempel var när General Motors hotade med att flytta tillverkningen vid Opelverken i Tyskland till Spanien i början av 90-talet.

Trots direktivet har många företag fortsatt att till exempel flytta verksamhet och friställa utan att informera de anställda. Det har funnits luddiga skrivningar i direktivet och facket har krävt att dessa ska preciseras. Exempelvis var beskrivningarna av vem som har rätt att företräda arbetstagarna i företagsråden förr så vaga att det inte fanns några garantier för att de som hade denna funktion tillvaratog arbetstagarnas intressen. Långt ifrån alla var fackliga företrädare, vilket mötte en hel del kritik från fackligt håll.

Men sommaren 2008 kom ett direktiv som var bättre än vad fackliga representanter vågat hoppas på. En viktig skillnad är att företag som omfattas av lagstiftningen (alltså har minst 1 000 anställda med vardera minst 150 anställda i två EU- eller EES-länder) numera är ålagda att kalla till förhandlingar om att upprätta ett företagsråd om detta krav framförs av minst 100 anställda i vardera EU- eller EES-landet. Dessutom slopades det tidigare kravet på att minst 50 anställda skulle delta i en speciell förhandlingsgrupp som ett första steg inför bildandet av ett europeiskt företagsråd. Denna tröskel innan ett företagsråd kan komma till stånd behövs alltså inte längre.

När Renault avvecklade sin verksamhet i Brysselområdet Vilvoorde brast det i kommunikationen med de anställda. Frågan hamnade i EG-domstolen liksom

⁷¹⁰⁾ Sahlström, Olle: *I skuggan av en storhetstid*, Atlas, 2008, sid 219.

⁷¹¹⁾ Sahlström, Olle: *I skuggan av en storhetstid*, Atlas, 2008, sid 218.

även Renaults och två andra företags (British Airways och Marks & Spencer) handlande vid stora förändringar inom företaget. Det ledde fram till förtydliganden i företagsrådets direktiv.⁷¹²⁾

Skrivningarna kring hur information och samråd till de anställda ska gå till har skärpts till. Information måste ges i sådan tid och på sådant sätt att de anställdas representanter har möjlighet att djupgående värdera möjliga påföljder och om det är läge för att samråda med anställdas representanter i de andra länderna i företagsrådet. De frågor som har en plats i företagsrådet ska vara ”transnationella”, en annan vag skrivning som nu har preciserats till att gälla beslut som får effekter för anställda i minst två länder.

Anställda i företagsråden ska kunna kalla in sina egna valda experter eller representanter från fackliga organisationer på EU-nivå till förhandlingar och rådgivande möten. Det slås också fast att det är arbetsgivarens skyldighet att se till att de anställda får rätt utbildning för att kunna klara sina uppdrag i företagsrådet.

Kommentarerna kring det nya direktivet har över lag varit positiva. Sådär sa biträdande generalsekreteraren för Europeiska fackliga samorganisationen (EFS), Reiner Hoffmann:

” Europeiska företagsråd är rätt lösning att begränsa de negativa effekterna av den ekonomiska krisen. ”

Reiner Hoffmann,
biträdande
generalsekreteraren
för Europeiska fackliga
samorganisationen
(EFS)

*Att stärka europeiska företagsrådet är rätt lösning att begränsa de negativa effekterna av den ekonomiska krisen. Arbetstagarna behöver effektiv information och samråd som ger dem möjlighet att påverka ledningens beslut i syfte att förutse och hantera strukturella förändringar i socialt acceptabel riktning.*⁷¹³⁾

Från arbetsgivarhåll var kritiken desto hårdare när förslaget till nytt direktiv för företagsråden presenterades sommaren 2008. Redan det tidigare direktivet är för komplicerat, ansåg Svenskt Näringsliv som föreslog att det skulle förenklas, inte byggas ut:

– Det saknas skäl att ändra EU-direktivet om europeiska företagsråd. Ett omarbetat direktiv kan bland annat störa det ömsesidiga förtroendet mellan arbetsgivare och arbetstagare som företagsråden vilar på, förklarade Lars Geller, arbetsrättsjurist vid Svenskt Näringsliv.

⁷¹²⁾ All information om förändringar av direktivet är hämtad från det fackliga Brysselkontoret: *Nya regler för Europeiska företagsråd gick facketes väg*, brysselkontoret.se, 2009-05-29.

⁷¹³⁾ ETUC: www.etuc.org/a/5669, 2008-12-17.

– Att ge företagsråden en ställning som företrädare för företagets anställda, som innebar att de kan driva igenom sanktioner mot företaget, kan äventyra det ömsesidiga förtroende som de europeiska företagsråden vilar på.⁷¹⁴⁾

Enkätundersökningar från tiden med det gamla direktivet visade att de anställda inte tyckte att de fick särskilt mycket information trots allt, genom tätare möten och andra förändringar hoppas många att det nya direktivet ska förbättra situationen.

Kevin Thompson har kritiska synpunkter på företagsråden, men han tycker det positiva överväger.

– Fler och fler i Sverige arbetar i företag som ägs av fonder etc och som har verksamhet i flera länder. Det behövs en tydligare facklig strategi för att klara detta. Det är viktigt att se alla påverkansmöjligheter.

Capio var det första renodlade företagsrådet inom hälso- och sjukvård. Det tog sin tid att bilda, redan 2006 bildades rådet rent formellt av sex fackföreningar i lika många länder. Men första mötet hölls inte förrän hösten 2007 i Genève. Förseningen handlade delvis om att Capio som nämnts köptes upp av ett riskkapitalbolag 2006.⁷¹⁵⁾

För Kevin Thompson är företagsrådet en möjlighet att få mer insyn i vad som händer i företaget och han tycker faktiskt att mötena ger honom just detta. I vart fall får han veta mer än vad han fick tidigare. Han ger också exempel på hur företaget kunnat göra skillnad.

– Den tyska företagsledningen var mer auktoritär, och det framfördes kritik mot detta vid möten i företagsrådet. Den var ett arv från ett företag som Capio köpte upp och vi förmedlade kritiken till Capios ledning. Nu har man bytt ut ledningen, och det berodde bland annat på den kritik som framkommit vid EWC-mötena. Nu ska vi försöka ordna så att tyskarna också får kollektivavtal.

Capio finns på 13 orter i Tyskland och övertog några sjukhus 2004. Sedan privatiseringen har det inte varit några löneökningar, det finns anställda som inte fått löneökningar på upp till tio år. Det finns undersköterskor som arbetat i nästan 40 år men ändå bara tjänar motsvarande 17 000 kronor. De anställda har också

⁷¹⁴⁾ Ceder, Peter: *Ändra inte EU-direktiv om företagsråd*, Svenskt Näringslivs hemsida, 2008-08-27.

⁷¹⁵⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Capios anställda i möte på Europaväg*, Kommunalarbetaren, 2007-10-04.

klagat på långa arbetspass, men har svårigheter att få gehör för sina åsikter. Facket är nästan obefintligt på de tyska arbetsplatser som Capiro tagit över.⁷¹⁶⁾

Han tycker det borde finnas utrymme för betydligt fler europeiska företagsråd.

– Men många företag har verksamhet i 20–25 länder, då kan det nog vara svårt att samla alla.

Kevin Thompson berättar att han lär sig mycket om hur facket fungerar i andra länder på träffarna i företagsrådet. Men det är svårt att samtala öppet när ingen utom han själv talar engelska, en tolk måste alltid vara närvarande. Han ser en klar skillnad mellan facket i norra och i södra Europa.

– Här är facket både medpart och motpart, vi utbildar arbetstagar- och arbetsgivarrepresentanter samtidigt. Det är kontroversiellt i Frankrike att ge alla information samtidigt. Att man kan hänskjuta en fråga till båda.

Kevin Thompson tycker att det nya direktivet innebär ett steg framåt på flera områden, främst när det gäller förbättringarna i definitionen av information och samråd. Capiros företagsråd möts minst två gånger om året fast det räckte med ett möte enligt det gamla direktivet.

– Ett möte räcker inte för att hinna ge synpunkter, ett företag kan fatta massor av viktiga beslut varje år om nedläggningar, uppköp etc.

– Vi kan knyta ihop ledningen och facket. Men det handlar om att hitta konkreta och uppföljningsbara mål. Man kan använda rådet på olika sätt, men det tar tid att bygga upp en kompetens, säger han.

Diskussioner pågår även inom Carema att bilda ett europeiskt företagsråd. Förberedelser inleddes 2008 och en representant utsågs.

Globala ramavtal

Ett annat redskap för fackligt arbete på global nivå är globala ramavtal (Global Framework Agreements). Dessa är överenskommelser mellan globala branschfack och multinationella företag som förbinder sig att respektera fackliga rättigheter i hela sin verksamhet oavsett var i världen de befinner sig. 2007 fanns ett 50-tal avtal och antalet ökar stadigt. Även flera stora svenska företag som agerar i andra länder

⁷¹⁶⁾ Sjölander, Ann-Christin: *Målet är ett gemensamt kollektivavtal*, Kommunalarbetaren, 2009-09-23. Sjölander, Ann-Christin: *Ingen löneökning på länge för Petra*, Kommunalarbetaren, 2009-09-23.

har undertecknat globala ramavtal, Skanskas skrevs under 2001, SKF:s 2003 och H&M:s 2004.⁷¹⁷⁾

Det finns även tjänsteföretag som har undertecknat globala ramavtal. Ett sådant är ISS som undertecknade ett sådant redan 2003 genom IUL, globalt fack inom service och handel (där Kommunal inte sitter med men väl andra LO-förbund som organiserar anställda vid till exempel ISS).⁷¹⁸⁾

Avtalen kan se olika ut men där finns grundläggande krav som respekt för ILO:s kärnkonventioner vilket inkluderar viktiga frågor som att inte utnyttja barnarbetare, slavarbetare och ta hänsyn till miljön. Det brukar också ingå överenskommelser om arbetstid, skälig lön, arbetsmiljö etc.⁷¹⁹⁾

Globala avtal har ingenting med lokala löneavtal och liknande att göra och är inte något försök att ersätta de nationella fackens arbete utan handlar om att vara ett komplement, säger Philip Bowyer, generalsekreterare i UNI:

– Vi kan inte ersätta direkta förhandlingar mellan företag och arbetstagare på nationell nivå. Men i globaliseringens tidevarv kan företag flytta produktion och tjänster till nästan alla delar av världen. Det globala avtalet är ett sätt för företaget att säga: Vart vi än går i världen kommer vi att iaktta civiliserade internationellt erkända standarder, vi kommer att erbjuda anständigt arbete och sysselsättning. Kort sagt, ”vi kommer att vara anständiga globala samhällsmedborgare”.⁷²⁰⁾

De globala ramavtalen är ett sätt att agera globalt och försöka avtala om viktiga frågor som rör de anställda. Men deras innehåll varierar och det finns också problem med att kontrollera att de efterlevs. Ett problem inom tillverkningsindustrin där merparten av ramavtalen finns är att en stor del av produktionen läggs ut på underleverantörer, ibland i flera led. Det handlar om korta kontrakt och snabba leveranser där beställaren får bästa möjliga pris. En svårighet med avtalen är uppföljningen:

⁷¹⁷⁾ Wingborg, Mats: *Globala ramavtal*, LO-TCO Biståndsnämnd, beställningsnummer 206-07. Samtliga globala ramavtal som hade undertecknats fram till 2005 finns på LO-TCO Biståndsnämnds hemsida: www.lotcobistand.org/pdf/ifa_overview_eng.pdf

⁷¹⁸⁾ Lodenius, Anna-Lena, red: *Global respekt – grundkurs i globalisering och mänskliga rättigheter*, Premiss, 2006, sid 172 ff.

⁷¹⁹⁾ Wingborg, Mats: *Globala ramavtal*, LO-TCO Biståndsnämnd, beställningsnummer 206-07. Samtliga globala ramavtal som hade undertecknats fram till 2005 finns på LO-TCO Biståndsnämnds hemsida: www.lotcobistand.org/pdf/ifa_overview_eng.pdf

⁷²⁰⁾ UNI:s hemsida: www.uniglobalunion.org/UNISite/In_Depth/Multinationals/GFAs.html

– De flesta överenskommelser inkluderar uppföljningsmekanismer som involverar facklig medverkan. Det inkluderar speciella handlingar både från företagsledningen och från de anställdas företrädare som att avtalet sprids i hela koncernen, och översätts – det är inte minst viktigt. Detta gäller även överenskommelser om utbildning i anknytning till avtalen, säger Dominique Michel som leder ILO:s program för multinationella företag.⁷²¹⁾

Avtalen är frivilliga och det finns inga sanktionsmöjligheter, bara att de som bryter mot dem får stå med skammen:

– I de fall där dotterbolag eller intressebolag inte visar sig respektera det globala avtalet, måste ärendet tas upp med moderbolaget för det multinationella företaget. Förhoppningsvis kommer de flesta problem att lösas på detta sätt. Men om moderbolaget är motvilligt, eller dröjt med att handla, måste man göra företagsledningen medveten om att företagets rykte står på spel. Genom UNI och våra medlemsförbund runt om i världen kan vi se till att alla vet att företaget inte hållit sitt åtagande, säger Philip Bowyer.⁷²²⁾

Bemanningsföretag baserade i andra länder

Många av de thailändska bärplockare vilkas anställningsvillkor var så omskrivna i medierna 2009 anställdes av ett thailändskt bemanningsföretag innan de flög till Sverige. Förfarandet har blivit allt vanligare, vilket försvårar möjligheterna för facket att ha insyn i om löner betalas ut och hur höga de är trots att arbetet utförs i Sverige. I Skåne hyr bönderna ibland in säsongsarbetare direkt via en agent i något låglöneland. De gör upp ett pris för hela arbetsstyrkan och behöver inte ta ansvar för varje enskild anställd. Bekvämt, men då lämnas inga garantier för att löner och villkor motsvarar de svenska kollektivavtalen.

Bemanningsföretagen, eller personaluthyrningsföretagen som de tidigare kallades, blev lagliga i Sverige först i början av 1990-talet. Sedan dess har utvecklingen för branschen mer eller mindre exploderat. Antalet anställda vid bemanningsföretag har mer än fördubblats i Sverige på tio år. Fortfarande är nivån i Sverige betydligt lägre än i många andra länder. Men bedömare tror att det kommer att bli vanligare att både företag och kommuner anlitar bemanningsföretag de närmaste åren.

– Vi räknar med att antalet bemanningsanställda kommer att fördubblas framöver. Vi tror att taket ligger på ungefär 3 procent av den totala arbetskraften, säger Henrik Bäckström, förbundsdirektör för Bemanningsföretagen, till DN.⁷²³⁾

⁷²¹⁾ ILO Online No.2, 2007-01-37.

⁷²²⁾ UNI:s hemsida: www.uniglobalunion.org/UNISite/In_Depth/Multinationals/GFAs.html

⁷²³⁾ Öjemar, Fredrik: *Kraftig ökning av bemanningsanställda*, DN, 2010-01-12.

Från början handlade det främst om att hyra ut kontorspersonal, men med tiden har det vuxit till att omfatta fler tjänster. Stockholm är den dominerande marknaden men verksamheten växer även i andra delar av landet.

Bemanningsbranschen i Sverige skiljer sig från andra länder genom att betydligt fler arbetar med tillsvidareanställning och jobbar heltid, en annan skillnad är att det ofta finns starka fack och att man följer centrala avtal. Företagen tycks ha en viss positiv effekt på möjligheterna att ta sig in på arbetsmarknaden för vissa grupper som annars kan ha svårt att få jobb. Ungdomar och invandrare är överrepresenterade bland dem som ser bemanningsjobben som ett övergångsyrke. Det har visat sig att en invandrare som börjar jobba för ett bemanningsföretag har lättare för att få andra jobb senare, även i andra branscher.⁷²⁴⁾

Bemanningsbranschen domineras av några få stora företag, men på senare år har det börjat dyka upp nya företag som är baserade i andra länder. I början kom många av dessa från Östeuropa. Kring våren och sommaren 2004 utbröt en debatt i medierna kring det faktum att dessa företag hyrde ut personal från länder som Polen och Estland till betydligt lägre priser än de etablerade bemanningsföretagen. Den här typen av utländska bemanningsföretag har varit särskilt vanliga i byggbranschen. Tjänsterna efterfrågas både av företag och av privatpersoner vilket snedvrider konkurrensen för byggnadsarbetare som försöker följa avtalen.⁷²⁵⁾

Finanskrisen har drabbat bemanningsföretagen likväl som andra företag. Men de som klarat sig bäst, och som hittills inte märkt av särskilt mycket av krisen, finns inom vård och omsorg. Här är det närmast tal om en ökning av antalet företag och tjänster. Börsnoterade bemanningsföretag som Poolias dotterbolag Dedicare erbjuder vårdbemanning. Det privatägda bemanningsföretaget Prime är ett annat företag med fokus på vårdsektorn.

Vården har inte varit lika konjunkturkänslig, människor blir sjuka oavsett konjunktur och verksamheten betalas med skattemedel. Men allt fler beställare vill kunna ha rörliga kostnader, det gäller även kommuner och landsting. Bemanningsföretag blir därför ett attraktivt alternativ, inte minst i kristider när det ska skäras i kostnader. Det finns många företag som erbjuder sina tjänster men än så länge är de baserade i Sverige.⁷²⁶⁾

⁷²⁴⁾ Andersson, Pernilla & Wadensjö, Eskil: *Hur fungerar bemanningsbranschen?* IFAU – Institutet för Arbetsmarknadspolitisk Utvärdering, Rapport 2004:15.

⁷²⁵⁾ Andersson, Pernilla & Wadensjö, Eskil: *Hur fungerar bemanningsbranschen?* IFAU – Institutet för Arbetsmarknadspolitisk Utvärdering, Rapport 2004:15.

⁷²⁶⁾ Andersson, Klas: *Uthyrd personal ser vändning*, E24, 2010-01-17.

Däremot är utlandsbaserade bemanningsföretag relativt vanliga inom de gröna näringarna. Finanskrisen har slagit hårt mot många företag, nu börjar de avskeda folk som ett sätt att driva verksamheten vidare med större flexibilitet och ibland även lägre kostnader är att ersätta personalstyrkan med utländska bemanningsföretag.

Anrol AB, en stor leverantör som producerar isbergssallad, vitkål, salladskål, purjo och andra grönsaker, anlitar ett företag i Rumänien. Anrol drivs av bröderna Roberth och Andrée Olsson i Degeberga utanför Kristianstad. Företaget sysselsätter 80–85 personer varav ett femtiotal är inkvarterade i något som närmast kan liknas vid ett enklare hotell eller vandrarhem. Roberth Olsson visar upp ett litet men fräscht rum med tvåvåningssäng och toalett i korridoren, lakan och handdukar byts regelbundet.

Två gånger i veckan får de boende lämna in en tvättpåse som tas om hand av personalen, och de serveras lagad mat samt fika och mellanmål. De som arbetar på fälten äter kvällsmålet på tre rätter i matsalen och får matlåda med sig för övriga måltider. Även här arbetar de anställda från klockan sju till åtta sex dagar i veckan med avbrott för måltider på totalt 1,5 timme. En arbetstid som de enligt Roberth är ”vana vid från hemma”.

Bondsonen Roberth Olsson började redan som 13-åring med en enskild firma där han och den äldre brodern engagerade skolungdomar som plockade grönsaker. Men reglerna ändrades och åldersgränsen för vem som får utföra sådant arbete höjdes successivt. Då gick de i likhet med många andra odlare över till att ta in arbetskraft från Polen och Baltikum.

Numera har de en kontakt i Rumänien som annonserar ut jobb och sorterar ut vem som ska få komma till Sverige. Jobben är populära och 2008 sökte 290 personer till 60 utannonserade tjänster. De som blev utvalda transporterades gemensamt först med buss och sedan med flyg till Sverige. Innan de kom har de genomgått ett hälsotest och eftersom de ärr medborgare i ett EU-land kan de uppsöka en svensk vårdcentral och betala samma avgift som svenska medborgare om de blir sjuka.

Det ska sägas att Roberth Ohlsson faktiskt försökt att få svensk arbetskraft, en period anställde han via lönebidrag från Arbetsförmedlingen. Då dröjde det inte länge innan lokaltidningen knackade på och skrev reportage som framställde hans företag i en negativ dager. Det misstaget gör han inte om, säger han.

– Vi behöver inte storstadsmänniskor, säger Roberth Olsson. Man ska veta vad det rör sig om. Det är tufft att arbeta ute hela tiden och tufft om det regnar. Det klarar inte en 25-årig student. Det ska vara rätt person på rätt ställe.

Ett annat sätt att se det är att den svenska 25-åringen har andra valmöjligheter än en 25-åring från till exempel Rumänien. Det är inte Roberth Ohlsson som skapar villkoren i branschen. Men även han drar fördelar av dem.

De som arbetar för Anrol AB är garanterade viss lön och vissa villkor. Deras arbetssituation skiljer sig från den som gäller för anställda på den svenska arbetsmarknaden, men det finns ändå en viss tydlighet i vad de har rätt att kräva. Annorlunda är det för bärplockarna där lönen är helt och hållet beroende på tillgången på bär och deras egen arbetsinsats. Vems ansvar är det att bären uteblir? Hur kunde Migrationsverket ge dubbelt så många bärplockare som året innan tillstånd att komma hit när det var dåligt med bär i skogarna? Uppköparna frågade efter fler plockare än de hade behov av, bemanningsföretagen rekryterade i enlighet med de besked de fick från Sverige där det visserligen fanns indikationer på sämre skörd men ingen som gick in och drog i nödbromsen.

De thailändska bemanningsföretagen tar mellan 10 000 och 20 000 kronor per bärplockare för flygbiljetter och nödvändiga dokument. Det motsvarar mer än en årslön för en lantarbetare eller risbonde i Thailand. De flesta lånar till biljetten och räntan är hög, 5 procent per månad.

I någon mån kan man säga att även bemanningsföretagen också är lurade när bären uteblir. De hade trott på uppköparnas allt för optimistiska prognoser sommaren 2009, annars hade de knappast varit lika flitiga med att flyga över arbetskraft till de svenska skogarna. När plockarna slutar arbeta växer deras skulder, och även deras möjligheter att betala tillbaks. Bemanningsföretagen riskerar också konkurs eftersom de inte får igen vad de investerat. Mitt under den värsta mediestormen reste en affärsman från Bangkok till skogarna för att försöka övertala plockarna att jobba hårdare. Han lånade också ut pengar till plockarna och försökte övertala dem att ”snart kommer lingonen”.⁷²⁷⁾

I skogen arbetar inte bara bärplockare, migrantarbetare förekommer ofta även i skogsbruket. Precis som när det gäller trädgårdsodling och lantbruk var det tidigare mest balter och polacker, numera kommer de allt oftare från länder utanför EU. En rapport från fackförbundet GS visar att skogsbolag anlitar oseriösa företag som underentreprenörer. De anställda har långa dagar, usla förhållanden och saknar socialförsäkringar. De har låg lön som huvudsakligen betalas ut vid hemkomsten vilket gör att de har svårt att klara sig under tiden i Sverige.⁷²⁸⁾

⁷²⁷⁾ Carlsson, Mattias: ”Hjälp oss, vi vill hem”, Aftonbladet, 2008-08-25.

⁷²⁸⁾ Wreder, Johanna: GS: Skogen har blivit laglöst land, LO-tidningen, 2009-09-04.

Facket och bemanningsföretagen

LO har länge haft den uppfattningen att inhyrd arbetskraft försvagar Lagen om anställningsskydd (LAS) och turordningsreglerna. Därför vill LO i nästa avtalsrörelse driva på om begränsningar i möjligheterna att anlita bemanningsföretag. Ett krav är att det borde vara möjligt att reglera hur stor andel av arbetskraften på en arbetsplats som är inhyrd. Ett annat är att facket borde kunna agera mot arbetsgivare som anses ”missbruka” bemanningsföretag.

– Det har uppfattats som att vi tycker illa om bemanningsföretag eller anser att företeelsen är av ondo, men det är inte ingången. Skälet till att vi har tagit upp de här kraven är att vi ser allt fler fall där arbetsgivaren säger upp den egna personalen och väljer att kringgå LAS genom att anställa folk genom bemanningsföretag, säger LO:s avtalssekreterare Per Bardh.⁷²⁹⁾

Från arbetsgivarna framhålls i stället att det behövs en större flexibilitet inte minst i tider av arbetslöshet. LO:s krav anses dessutom strida mot det EU-direktiv om bemanningsföretag som antogs av Europaparlamentet 2008. Direktivet syftar till att de som är anställda i bemanningsföretag ska ha samma arbetsrättsliga skydd som på arbetsmarknaden i övrigt men också att begränsningar för bemanningsföretag ska tas bort. Regeringen har tillsatt en utredning som ska titta på hur EU-direktivet kan genomföras och hur det förhåller sig till den svenska lagen.

Det finns flera svåra frågor att ta ställning till som rör just gränsöverskridande bemanningsföretag. Vad väger tyngst, den fria rörligheten för tjänster eller skyddet för arbetstagare, alltså samma frågor som fanns kring Lavalutredningen och rörligheten i byggbranschen. Det är troligt att EU-domstolen måste avgöra detta även när det gäller bemanningsföretagen. LO anser inte att kraven strider mot direktivet utan menar att anställningstryggheten är ett skäl för att göra vissa undantag. Utredningen läggs fram i slutet av 2010 och direktivet ska vara infört 2011.

– Det är uppenbart att den enskildes skydds rätt enligt lagen om anställningsskydd här kränks å det grövsta, säger Per Bardh.⁷³⁰⁾

Även bland LO-medlemmarna finns en stor skepsis mot bemanningsföretag. En undersökning som genomfördes från slutet av 2009 visar att fler än åtta av tio medlemmar kan tänka sig att gå ut i en konflikt mot att allt fler arbetsgivare väljer att varsla anställda och i stället hyra in personal via olika bemanningsföretag. Nästan lika många, eller 77 procent, tycker att det är fel att anställda sägs upp och i stället

⁷²⁹⁾ Lindwall, Matilda: *Fackliga krav kan strida mot EU-rätten*, DN, 2010-01-15.

⁷³⁰⁾ Lindwall, Matilda: *Fackliga krav kan strida mot EU-rätten*, DN, 2010-01-15.

erbjuds anställning i bemanningsföretag. 88 procent säger att de hellre vill ha kvar sin anställning i det företag de där arbetar än att vara anställda i ett bemanningsföretag.

Undersökningen beställdes av de sex fackförbunden Byggnads, Transport, Seko, Fastighets, Målarna och Elektrikerna (6F) och i samband med att resultatet presenterades kritiserade förbunden trenden att först sparka och sedan hyra in personal. Sådär skrev förbunden i ett gemensamt debattinlägg på DN Debatt:

Resultaten i denna undersökning är slående. Svenska folket gillar inte trenden och vill att facket ska göra vad det kan för att bromsa denna utveckling i nästa års avtalsrörelse /.../ I LO:s gemensamma avtalskrav finns situationen inom bemanningsmarknaden med som en högt prioriterad fråga. De centrala avtalen kommer att genomlysas ordentligt för att se över de olika möjligheter som finns för att förbättra villkoren och anställningstryggheten för våra medlemmar. Svenska folket och LO-medlemmarna har en tydlig uppfattning i denna fråga och det är vår uppgift att arbeta utifrån de krav som våra medlemmar ställer på oss. Nästa års avtalsrörelse kommer att bli tuff.⁷³¹⁾

Även inom Unionen på tjänstemannasidan är man kritisk till bemanningsföretagen och anser att löner och villkor är sämre där än för andra anställda. Unionen har ungefär 10 000 medlemmar som arbetar för bemanningsföretag. På Metall, som har cirka 3 000 medlemmar som arbetar för bemanningsföretag, är det inte främst lönerna som är problemet, de ligger på ungefär samma nivå. Däremot oroar sig Metall för att inflytandet på arbetsplatsen minskar.⁷³²⁾

Kritiken mot bemanningsföretagen handlar hittills mest om företag baserade i Sverige. Det har inte rests särskilda krav riktade mot de företag som är baserade i andra länder. Det har inte heller gått att få några uppgifter kring hur många de är och i vilka branscher. Men just det faktum att de inte befinner sig på svensk mark försvårar insynen och gör det ännu svårare för facket att få insyn i vilka löner och villkor som erbjuds. Frågan om utlandsbaserade bemanningsföretag är en del i hela problematiken kring den fria rörligheten inom EU, EU:s utstationeringsdirektiv och hur vi ska kunna försvara att svenska kollektivavtal ska gälla för all arbetskraft oavsett ursprung och anställningsform.

Sedan december 2008 finns det ett EU-direktiv om bemanningsföretagen, regeringen har tillsatt en utredare för att titta på vilka åtgärder som behövs för

⁷³¹⁾ Rudén, Janne m fl: 8 av 10 LO-medlemmar vill strejka mot inhyrning av personal, DN-Debatt, 2009-12-22. Pressmeddelande Byggnads samma datum, hela undersökningen på de olika LO-förbundens hemsidor.

⁷³²⁾ Öjemar, Fredrik: Inhyrd personal stridsfråga för facket, DN, 2010-01-13.

att det ska kunna tillämpas i Sverige. Det slår fast likabehandlingsprincipen, att grundläggande arbets- och anställningsvillkor ska gälla för arbetstagare som hyrs ut av bemanningsföretag, villkoren ska vara minst de som gällt om personen anställts direkt av företaget för samma tjänst. Direktivet ska genomföras utan att det påverkar tillämpningen av utstationeringsdirektivet, alltså det är de villkor som finns i landet som arbetet utförs i som gäller även om företaget eller den anställde kommer från något annat land.

Medlemsstaterna kan fastställa att bemanningsföretag som är etablerade i en annan medlemsstat ska garantera arbetstagare som de utstationerar samma villkor som de som tillämpas för tillfälligt anställda arbetstagare i den medlemsstat inom vars territorium arbetet utförs.⁷³³⁾

Skogs- och Lantarbetsgivareförbundet, SLA, anser att ett problem är den bristande transparensen mellan ländernas myndigheters skattesystem. SLA:s vd Katarina Novák hänvisar till ständiga rykten om ekonomisk brottslighet och även maffia inom gränsöverskridande verksamhet i de gröna näringarna. Brottslighet kan förekomma på många plan, en del av den arbetskraft som tas hit till Sverige skeppas av personer som tar mycket betalt och sedan bara lämnar migrantarbetarna vind för våg. Det finns bemanningsföretag som flyter runt i Europa och inte betalar sociala avgifter någonstans.

Skattemyndigheterna vill granska detta och har satt ihop en grupp där SLA ingår och där även facket skulle kunna vara med.

– Facket och vi kanske aldrig kommer att ha en gemensam uppfattning om situationen, men vi har ett gemensamt mål och det är att det behövs fungerande regelsystem.

Vård utomlands, en växande industri

Att söka vård i andra länder är något som vuxit kraftigt på senare år. När vågen hemma hos Nils visade 140 kg bestämde han sig för att han ville genomföra en magsäcksoperation. Men köerna var långa och därför beslutade han sig för att genomföra operationen i Tyskland i stället. För detta betalade han 150 000 kronor, pengar som han några månader senare fick tillbaka av Försäkringskassan. Han är en av över 5 000 svenskar som åkt utomlands till ett annat EU-land för att få vård sedan 2004.⁷³⁴⁾

⁷³³⁾ Kommittédirektiv nr 2009:85, beslut vid regeringssammanträde 2009-09-24.

⁷³⁴⁾ Lundin, Tomas: *Han tröttnade på kön – fick vård i Tyskland*, DN, 2009-05-29.

Skåningar kan åka till akuten i Köpenhamn om de ogillar den de har hemmavid på gatan. En svensk kan operera en höft i Spanien om kön för sådana operationer är för lång hemmavid. Möjligheten att få vård i andra länder har ökat dramatiskt. Frågan om konsekvenserna av detta diskuteras. Hur påverkar det Kommunals medlemmar, både som anställda och brukare av vårdtjänster och hur påverkar det kommunernas budgetar?

Hur stor del av sådan vård ska ersättas med skattemedel? Här argumenterar olika linjer emot varandra. De som är skeptiska är rädda för att den ska tömma sjukvårdsbudgeten så att den inte räcker till den sjukvård som bedrivs hemma. De som är positiva tror att det snarare kan underlätta för samhället om operationer utförs i snabbare takt så att människor slipper gå sjukskrivna.

Varje år är det cirka 1 200 svenskar som utnyttjar möjligheten till vård utomlands, i hälften av fallen handlar det om tandvård.⁷³⁵⁾ Vilka villkor som vårdanställda i andra länder har berör oss också i än högre grad när vården börjar bli gränsöverskridande och allt fler vårdingrepp sker i något annat land. Frågan kan ses dels ur ett patientperspektiv, dels ur ett myndighetsperspektiv. Det betyder att det kan finnas frestelser för svenska politiker som vill skära i sjukvårdsbudgeten att dra nytta av lägre löner och villkor i andra länder för att klara budgetmålen. Men i nordiska sammanhang brukar patientperspektivet överväga.

Det finns ett ökande intresse bland patienterna att resa för att få bättre och snabbare vård. 86 procent av befolkningen kan tänka sig att resa till ett annat sjukhus än det egna om det skulle innebära att en operation tidigareläggs, men de flesta vill inte göra det utomlands. Skillnaderna är stora mellan olika delar av landet. Var fjärde stockholmare kan tänka sig att även åka utomlands för att få vård, det är den högsta noteringen i landet. Genomsnittet för hela landet är 15 procent. 24 procent av männen kan tänka sig att resa utomlands för vård, men bara 16 procent av kvinnorna.⁷³⁶⁾

Ungern är ett av EU:s fattigaste länder. Exporten har rasat, lönerna sjunker, hushållen dignar under skulder och det finns låg framtidstro. Med ett undantag. I gränstaden Sopron erbjuds billig sjukvård som lockar utländska vårdtagare. När Dagens Nyheter besöker staden syns reklamskyltar redan vid övergången från Österrike. Det är framför allt tandläkare, skönhetskirurger och sjukgymnaster som erbjuder sina tjänster. Affärerna är så blomstrande att staden ännu knappast märkt

⁷³⁵⁾ SR International: *EU-valfråga 3 – sjukvården*, Sveriges Radios hemsida, inför EU-valet 2009.

⁷³⁶⁾ SKL: Vårdbarometern 2008.

av den ekonomiska krisen. Här råder i princip full sysselsättning fast var tionde ungrare i resten av landet går arbetslös.⁷³⁷⁾

I Sopron liksom på en del andra håll, till exempel i Indien och Thailand, kan fettsugning eller korrigerande av näsan kombineras med semester. Den som ska få ett ingrepp utfört kan äta och dricka gott, besöka badstränder och samtidigt få ett nytt bröstimplantat eller en tandbrygga till en kostnad som är väsentligt lägre än hemma. Bara i Sopron finns minst 200 tandkliniker som vänder sig till turister.

2007 besökte SVT:s Packat och klart den kända turistorten Phuket i Thailand och berättade om alla de svenskar som vågar gå till tandläkaren i främmande land. Men de varnade också för att man bör diskutera ingrepp med svenska läkare först och vara noggrann med val av klinik. Den som blir missnöjd med ett ingrepp har svårt att få rätt efteråt. Vill man resa tillbaks till kliniken får man betala det själv. Att lägga sig på operationsbordet utan att ha träffat läkaren innan är en dödssynd, meddelar Packat och klart utan att närmare gå in på hur en vanlig svensk turist ska kunna avgöra kvaliteten på en thailändsk läkare utifrån läkarens röst och utseende.⁷³⁸⁾

Många svenskar väljer Polen, Estland eller något annat mer närbeläget land. Utlandsfödda som rest till Polen spenderade 65 miljoner dollar under 2006 på massage, plastikoperationer och nya tänder. Det handlar om stora pengar. Enligt konsultföretaget McKinsey är den sammantaget värd 2 miljarder per år, en siffra som presenterades 2007 och som kan ha ökat sedan dess. Länderna har olika specialiteter. Indiska läkare är kända för svåra ingrepp som organtransplantationer och hjärtoperationer. I Bangkok finns duktiga läkare som genomför könsbyten.

Polen är ett land som tidigare inte hade någon stor efterfrågan på vård från utländska vårdtagare. Men på senare år har intresset ökat från bland annat Tyskland, Storbritannien och Sverige. Många av de ingrepp som utförs, till exempel avancerade tandregleringar, är så dyra att den egna befolkningen knappast har råd. Men när det kommer till exempel engelska vårdtagare med sin egen starkare valuta upplever de inte vården som särskilt dyr utan snarare kanske bara hälften mot vad den skulle kosta hemma. Klinikerna samarbetar även i Polen med pensionat, hotell och spabehandlingscenter som kan ta hand om patienterna före och efter behandlingen. Siktet är framför allt inställt på att tillfredsställa de rikaste och mest kräsna patienterna.⁷³⁹⁾

⁷³⁷⁾ E24: *Vårdturismen lyft för ungersk stad*, 2009-09-05.

⁷³⁸⁾ Packat och klart: *Vårdturism och skumma bussar*, SVT, 2007-09-19.

⁷³⁹⁾ Maciejewicz, Patrycja: *I Polen blommar vårdturismen*, Gazeta Wyborcza, 2007-10-08. Översättning från HAHS-Klinikas (tandklinik) hemsida www.hahs.se/media_081007.htm

Patientrörlighetsdirektivet

Så länge man håller sig inom EU är det fullt möjligt att få vård i ett annat land utan att betala själv. Men reglerna för detta har varit luddiga och svårtolkade. Det finns ett förslag inom EU som heter patientrörlighetsdirektivet som ska bringa klarhet i vilka regler som gäller. Men förslaget är omstritt. En majoritet av EU-parlamentet har gett stöd till direktivet, men EU-parlamentet har ställt frågor kring vem som bär ansvar för om något går fel och hur ökad patientrörlighet påverkar den nationella vården. EU-parlamentarikerna har till skillnad mot kommissionen tyckt att patienterna inte ska behöva ligga ute med pengar utan borde få ett förhandsbesked först. EU-parlamentarikerna tycker att landstingen till exempel i Sverige skulle kunna betala direkt till ett utländskt sjukhus.⁷⁴⁰⁾

Ökad patientrörlighet är en hjärtefråga för många borgerliga partier och även de svenska allianspartierna har uttalat sig positivt. Det finns förhoppningar om att minska köerna i vården, men också en förhoppning att få en ökad specialisering i vården. Patienter med vissa speciellt svårbehandlade diagnoser kanske i framtiden kan få en mer kvalificerad vård på ett fåtal ställen i Europa. De borgerliga tycker också att betalningen skulle kunna ske direkt från landstingen till sjukhusen i andra länder med det tillägget så länge det inte kostar mer än samma insats i Sverige. Om det blir dyrare borde patienten få stå för kostnaderna.⁷⁴¹⁾

EU-parlamentarikern Gunnar Hökmark, Moderaterna:

Det kostar inte mer om du blir opererad i morgon i Köpenhamn, än om du blir opererad i Helsingborg om ett år /.../ Det kostar mindre i form av kortare sjukfrånvaro och av att du inte behöver sjukvård under väntan på operation. Och det är fantastiskt att du kan bli frisk så snabbt som möjligt.⁷⁴²⁾

Egentligen finns det redan i dag möjlighet för patienter att söka vård i andra länder inom unionen. Om man blir akut sjuk till exempel är det bara att uppsöka vården i det land man befinner sig i. Det finns vissa mer begränsade möjligheter även för planerad vård. Gunnar Hökmark var med och undertecknade ett debattinlägg i SvD i denna fråga:

Moderaterna har länge arbetat för människors rätt till sjukvård i hela Europa. Vi vill därför gå ännu längre genom att göra det möjligt att söka vård i ett annat EU-land ifall en behandlingsform inte finns i hemlandet, inte kan tillhandahållas i tid eller om patienten bor på gränsen mellan två länder.

⁷⁴⁰⁾ SR International: *EU-valfråga 3 – sjukvården*, Sveriges Radios hemsida, inför EU-valet 2009.

⁷⁴¹⁾ SR International: *EU-valfråga 3 – sjukvården*, Sveriges Radios hemsida, inför EU-valet 2009.

⁷⁴²⁾ Sveriges Radio Ekot: *Skåningar kan söka vård i EU*, 2009-11-04.

*Det vi ser som en ytterligare möjlighet till vård avfärdar Socialdemokraterna föraktfullt som "sjukvårdsturism". Det är inte bara orimligt, utan också kränkande mot sjuka människor, att likställa deras behov av vård med turism.*⁷⁴³⁾

Socialdemokraterna lade ner sina röster i EU-parlamentet när frågan var uppe men partiet är i likhet med Miljöpartiet generellt för sjukvård över gränserna. Men bara om landstingen har möjlighet att ge förhandsbesked före behandlingen. Utan förhandsbesked finns det risk att de som har pengar nog att själva lägga ut för sin vård i högre utsträckning kan utnyttja den ökade patientrörligheten.

– Vi tyckte att förslaget ger för mycket makt över vården till EU, men att det ändå innehöll förbättringar jämfört med kommissionens förslag, säger Åsa Westlund, socialdemokratisk EU-parlamentariker till DN.⁷⁴⁴⁾

Vänsterpartiet har motsatt sig patientrörlighetsdirektivet i sin helhet, och har uttryckt farhågor om att det kan leda till en urholkning av hela det offentlig finansierade välfärdssystemet om mer av sjukvården handhas på EU-nivå. Partiet har uttryckt farhågor om ett systemskifte i vården från de som har störst behov till en mer "kundorienterad" vårdmarknad och ser framför sig hur yngre, rikare och friskare patienter söker sig utomlands samtidigt som vården försämras för äldre personer med kroniska sjukdomar och många diagnoser eller med svårare psykiatriska sjukdomar.⁷⁴⁵⁾

EU-parlamentarikern Eva-Britt Svensson, Vänsterpartiet:

*Vi kan ju inte bygga bort köerna genom att skicka människor till andra länder /.../ Först måste vi se till att vi har en sjukvård med tillräckliga ekonomiska resurser som gör att vi slipper stå i kö för vård, det måste ju vara ambitionen.*⁷⁴⁶⁾

Hon befarar att köerna här hemma växer, eftersom finansieringen av den offentliga sjukvården drabbas.

EU-parlamentet skickade våren 2009 förslag på patientrörlighet till medlemsstaternas sjukvårdsministrar. Patienterna ska kunna få förhandsbesked om vård i utlandet, vård som betalas av landstinget hemma.⁷⁴⁷⁾

⁷⁴³⁾ Hökmark, Gunnar & Elmsäter Svärd, Catharina: *Rätten till sjukvård i hela Europa*, SvD, 2009-04-07.

⁷⁴⁴⁾ Carlbom, Mats: *Han tröttnade på kön – fick vård i Tyskland*, DN, 2009-05-29.

⁷⁴⁵⁾ Olofsson, Eva: *Inga gräddfiler på EU-nivå – sjukvård efter behov*, Vänsterpartiets hemsida, 2008-12-12.

⁷⁴⁶⁾ Sveriges Radio Ekot: *Skåningar kan söka vård i EU*, 2009-11-04.

⁷⁴⁷⁾ Sveriges Radio Ekot: *Skåningar kan söka vård i EU*, 2009-11-04.

Knäckfrågan har framför allt varit om hemlandet måste ge besked på förhand om patienten är berättigad till ekonomiskt stöd för den vård han eller hon får utomlands. Vänsterpartiet till exempel har argumenterat för att systemet kan gynna rika som vill betala sig förbi vårdköerna.⁷⁴⁸⁾

Patientrörlighetsdirektivet har tillkommit för att utveckla EU:s inre marknad och skapa en större rättsäkerhet för patienter som söker vård. Men eftersom det finns risk att alltför många patienter utnyttjar möjligheten att söka vård utomlands vilket kan dränera sjukvårdsbudgeten föreslår EU-kommissionen att länderna i vissa fall kan gå in och begära förhandsbesked. Alliansregeringen ställde sig positiv till förslaget på patientrörlighetsdirektivet.

Diskussionerna kring direktivet var heta när EU:s socialministrar träffades under Sveriges ordförandeskap i EU i Jönköping sommaren 2009. Vem ska avgöra var och vilken vård patienten ska få, patienten eller läkaren? Att få vård utomlands borde vara en självklar del av den fria rörligheten, anser till exempel de svenska moderaterna. Men genom att utveckla systemet med förhandsbesked går det för en patient att låta Försäkringskassan och landstinget bedöma om köerna är så långa att vård i utlandet är att rekommendera. Utan förhandsbesked får patienten lägga ut pengarna, så är det tänkt att systemet ska fungera.

Det finns en rad frågor som måste diskuteras? Hur många vill komma till Sverige för vård, än så länge reser vi mest utomlands men kan detta också bli en intäkt för Sverige? Det har funnits en rädsla för att papperslösa ska utnyttja systemet och begära vård i Sverige. Men det verkar än så länge inte ha skett. När frågan diskuterades talades det om vårdturism, man kan jämföra med begreppet ”social turism”.

Hur hotet ser ut för den svenska vårdpersonalen och för vårdbudgetar är svårt att beräkna innan det är klart hur mycket vård det handlar om och dessutom blir det ju också vissa vinster med minskade vårdköer. Det finns ett stort motstånd mot vårdexport inom EU vilket medfört en tröghet som gör att det knappast handlar om särskilt många vårdinsatser till att börja med som blir gränsöverskridande.

⁷⁴⁸⁾ Carlbon, Mats: *Han tröttnade på kön – fick vård i Tyskland*, 2009-05-29.

Sammanfattning av kapitlet

Den stora faran med privatiseringarna ligger egentligen inte i hur privata företag fungerar som arbetsgivare, kritiken finns mer på ett principiellt plan. Är det rätt att få göra vinster på vård? Hur förändras samhället om vi lägger ut mycket av välfärdstjänsterna på privata entreprenörer?

Kommunal måste se till samtliga medlemmar, även den allt större grupp som har privata arbetsgivare. Det viktiga är att försöka se till att villkoren inom den privata sektorn blir så bra som möjligt. Det finns omständigheter kring privatiseringarna som det finns anledning att vara vaksam på. Det händer att LAS sätts ur spel och det kan bli försämringar för de anställda som går över till en entreprenör. Dessutom är det inte säkert att privata företag har samma syn på meddelarfrihet och meddelarskydd. Kollektivavtalen är det viktigaste redskapet för förbättringar.

Det är inte säkert att riskkapitalbolagen är sämst ur ett arbetsgivarperspektiv, många menar tvärtom att de är trygga och ansvarstagande ägare som sköter sina företag väl och har en större långsiktighet än vad de ofta beskylls för. Ett riskkapitalbolag startas för att kunna säljas någon gång och då till högsta möjliga värde. Det betyder att företaget måste vara solitt och ha en stabilitet som motiverar nya köpare. Ett företag som vansköter relationerna till anställda, kunder/brukare och uppdragsgivare har inte någon hög prislapp. Det förstår riskkapitalbolagens styrelser och de kan därför vara benägna att lyssna på kritik, om inte annat av strikt affärsmässiga skäl.

Det är lätt att hitta principiella invändningar mot riskkapitalbolagen i vården och att skattebetalarnas pengar skapar vinster åt företag som placerar sina tillgångar i skatteparadis är en graverande omständighet. Men vinsten är grunden för all företagsamhet, utom den offentliga. Ett företag som inte förmår generera en skälig avkastning på de pengar som investerats är i längden inte trovärdigt vare sig som arbetsgivare eller leverantör av välfärdstjänster. Däremot bör det inte gå att göra oskäliga vinster. Prislappen för att ta över offentlig verksamhet bör vara den rätta.

De riskkapitalbolag som har sin bas i Norden verkar mer benägna att respektera den svenska modellen och värnar om ett gott samarbetsklimat med fackets representanter. Där finns också en större respekt för kollektivavtal.

Systemet för offentlig upphandling borde kunna förbättras. En annan fråga är om det är rimligt att upphandla alla tjänster som i dag läggs ut på entreprenad? Finns det skäl att undanta fler och varför i så fall? Kommunernas avtal med de privata företagen kan förbättras. Meddelarskydd bör föras in, respekt för ILO:s kärnkonventioner bör vara en självklarhet. Kontroll och granskningen av de privata företagen måste förbättras liksom systemen för detta.

Den fackliga representationen vid privata företag behöver förstärkas. Det finns många utmaningar, förutom en större rörlighet också att det ofta rör sig om många små och spridda arbetsplatser (som för personliga assistenter). Andelen utlandsfödda är hög inom städsektorn.

Det fackliga inflytandet i riskkapitalbolagen kräver representation på alla nivåer, även högre upp i företagshierarkin. Ett förstärkt samarbete med andra förbund som organiserar medlemmar i samma branscher är viktigt för att kunna dra nytta av andra förbunds kunskaper om villkoren i olika branscher. Olika former av fackligt samarbete inom företagskoncerner har provats. Samordning av information som inhämtas är viktigt samt att hitta bra kanaler för detta.

Samarbete över landgränserna blir allt viktigare. Europafacket är en kanal för att påverka till exempel EU-direktiv. Men mer handgripligt arbete sker numera i de europeiska företagsråden där anställda inom en viss koncern kan stötta varandra och få information från företagsledningen. Man skulle kunna se dem som ett trubbigt verktyg som utgjorde en start för förbättringar som nu håller på att genomföras. EWC skulle kunna bildas på fler företag om det gick att hitta bra representanter. Att rekrytera och utbilda bra fackliga företrädare vid de nya bolagen inom till exempel vården är en viktig facklig uppgift som borde vara prioriterad.

Trots lagförändringar har fortfarande små företag, personalkooperativ och liknande, ofta extra svårigheter i anbudsgivningen. Här krävs nya insatser för att komma till rätta med problemen om vi inte ska hamna i en situation där all privat vård snart bedrivs av stora vårdbolag. Men en brasklapp är att det bland de små bolagen tycks finnas både de bästa och de sämsta arbetsgivarna. När det fungerar som bäst erbjuder små enheter delaktighet och goda arbetsförhållanden, i sämsta fall drivs verksamheten uteslutande för att kunna generera vinster och utan någon långsiktighet. Privatiseringsvågen har gett möjlighet för många små oseriösa företag även inom till exempel hemtjänst och förskolor vilket visades i Kommunals undersökning i Nacka och Täby.

Det är den bild som ges från näringslivshål att privata vårdproducenter generellt är billigare offentliga. Av detta följer att vårdköerna skulle kunna kortas och sannolikt även elimineras om de effektiva vårdgivarna i betydligt större utsträckning fick utföra den planerade vården. Riktigt så enkelt är det inte alltid. Det finns det många exempel på. En svårighet är att inte glömma bort några kringkostnader som fortfarande ligger kvar hos kommunen eller landstinget eller som tillkommer på grund av upphandlingen av externa tjänster. Det är inte heller säkert att produktiviteten inom offentlig produktion alltid är lägre än i privat produktion av motsvarande tjänster. Andelen nöjda patienter i offentlig vård har sjunkit de

senaste decennierna, men det samma gäller även den privata vården. Orsakerna är förmodligen desamma: sämre resurser.

Är det viktiga att vården är offentlig eller privat? Forskning har visat att både patienter och personal är nöjdare med små vårdenheter än med stora. Och vård i stora enheter är något som generellt är vanligare inom den offentliga vården, även om utvecklingen nu går mot allt större privata vårdbolag.⁷⁴⁹⁾ Men framför allt behövs mer kunskap för att visa på vad som blir konsekvenserna av den stora förändring som offentlig sektor genomgår.

⁷⁴⁹⁾ Petterson, Karl-Henrik: *Den svenska sjukvården – hur långt kan vi låta marknaden ta hand om vården*, Forum för småföretagsforskning, FSF 2006:2.

Dagens arbetsmarknad är globaliserad, allt fler på den svenska arbetsmarknaden är födda i något annat land. Samtidigt påverkar det globala kapitalet den offentliga sektorn i Sverige. I finanskrisens spår skär kommunerna ner. Riskkapitalbolag inriktade på snabba vinster investerar i vård och omsorg.

Denna rapport beskriver hur globaliseringen förändrat tillvaron för Kommunals medlemmar.

Rapportförfattaren Anna-Lena Lodenius är frilansjournalist och författare till ett flertal böcker om främlingshat och rasism, mänskliga rättigheter och globalisering.

Kommunal 0100